

P

P p, antikva el. latinsk stil. Pp, kursiv. % \>, fraktur el. tysk stil. {£ JJ, gotisk stil.

P. i. Rom. siffertecken = 400; P = 4.000. — 2. Förkortning av lat. *Publius*. — 3. Förkortning av lat. *post*. — 4. Kem. tecken för en atom fosfor. — 5. Förkortning av *pois*. — 6. Markering av parkeringsplats för bilar. — 7. Förkortning av *pansarregemente*. — Sätta p för, förhindra, av ty. *ein P vorschreiben*, möjl. syftande på bruket att vid pest el. kopp skriva ett P. (dvs. *Pest*, pest, cf. *Pocken*, kopp) på ett smittat hus.

p. 1. Förkortning av lat. *pagina*, sida i en skrift, o. för *pinxit*, »har målat». — 2. Förkortning av *piano*; pp för *pianissimo*. — 3. Förkortning av *piko*-i beteckningar för mättenheter, t. ex. *pF*.

p-, förkortning för *para*-i namn på kemiska föreningar.

Pa, kem. tecken för en atom protaktinium.

Pa cl. P e n n., förkortningar för *Pennsylvania*.

p. a., förkortning för *per adress*.

Paardeberg [pa'r-], berg i Oranjeristaten, s.ö. om Kimberley, där boerna under Cronje kapitulerade 2¹/₂ 1900.

Paasche [på'ske], Fredrik (1886—1943), norsk litteraturhistoriker, prof. i Oslo 1920, studerade särsk. formorsk litteratur. Bl. arb. *Kong Sverre* (rg2o), *Snorre Sturason* (1922) o. tills. m. Francis Bull *Illustreret norsk litteraturhistorie* (från 1923) o. *Landet med de märke skibene* (1938) om norska vikingatiden. Efter tyska ockupationen av Norge 1940 föreläsare vid Uppsala univ. Tcol. hed.dr vid Uppsala univ. 1941.

Paasikivi [pa'si-], Juhon, f. r87o, finsk politiker, diplomat, bankman. r914—34 verkst. dir. i Kansallisen Osakepankki, Finlands största affärsbank. Som regeringens repr. delgav han dcc. 19r7 de nordiska regeringarna Finlands självständighetsförklaring o. var maj —nov. 1918 statsminister. P. ledde de finska förhandl. om fred med Ryssland i Dorpat 1920, erhö11 1930 statsråds titel o. blev 1936 minister i Sthlm. Han spelade en mycket betyd. roll i Finlands ekonomiska liv under 1920- o. 1930-talen. Okt.—nov. r939, mars 1940 samt april rg44 ledde P. underhandlingarna i Moskva med Ryssland. Efter krigsutbrottet 1939 minister utan portfölj i ministären Ryti till mars r940, därefter till maj 194r minister i Moskva. Som statsminister nov. 1944—mars 1946 gjorde P. en betydande insats för Finlands återgång till normala förbindelser med Ryssland o. valdes enhälligt till Mannerheims efterträdare som president mars 1946.

Pabjaniove f-nitt'sel, stad i niell. Polen, vojvodskapet i-6dē. 37,000 inv. (1946). Tyg-, pappers- n. möhelfabriker.

Pacelli [-tsjäiri], Eugenio, påven Pius XII:s egentliga namn.

Paoemaker [pe^sm^k^8], eng., medhjälpare åt idrottsman, särsk. vid hastighetstävlingar för uppdrivandet av farten.

Paoh'elbel, Johan (1653—r7o6), tysk organist o. tonsättare för orgel, föregångare till Johann Seb. Bach.

Pach'er, Michael (omkr. 1435-98), tysk målare o. bildhug-gare, en av den tyska sengotikens främsta konstnärer. Han samman-smälte sydtyisk tradition med nordital. ungrenässans Huvudverk: *altarskåp i S:t Wolfgang* i Österrike (1470-t.), detalj, se bild. Monografi av F. Hempel (193¹)-

Pachuca [pat-sjo'ka], huvudstad i staten Hidalgo, ö. mell. Mexico, i ett silvvergruvdistrikt. 52.000 inv. (r94o).

Pacific [p^siffik] el. P. Ocean [-ä^ns^0n], eng. namn på Stilla havet. — Pacificbano r, namn på järnvägslinjer till Stilla havet i För. Stat. o. Canada.

Pacificera (av lat.), återställa freden. — Pacificism', freds rörelse.

— Pacificist', freds vän.

Pacius, Fredrik (1809—91), tysk född musiker o. tonsättare, r828—34 verksam vid hovkapellet i Sthlm, från 1835 i Finland. Bl. P:s tonsättningar märkas *Suomis säng*, *Runebergs Vårt land* o. *Soldatgossen* samt operan *Kung Karls jakt* (1852) till text av Tc-pelius. (Se bild.)

Packartorget, fordom namn på nuv. Norrmalmstorg i Sthlm, där förr all salt fisk ompackades.

Paokbox", tätningsanordning kring kolvstäng, roterande axel etc. En ställbar gland pressar på en runt axeln lagd packning, så att denna tryckes samman mellan axeln o. ett omgivande hölje.

Packis, isstycken, som av storm cl. ström pressats samman o. tornat upp sig över varandra. Svårt sjöfartshinder.

Packning. *Tekn.* Mellanlag, som vid sammanpressning sluter gas- el. vätsketätt mellan två ytor. Består t. ex. av oljat läder, gummi,

roende på temperatur o. egenskaper hos det medium, som skall hindras passera. Jfr Packbox.

Pac'tum, lat., svensk form p a k t u m, avtal, överenskommelse. Användes förr särskilt å äktenkapsförord (p a c t u m a n t e n u p t i a l e). — P a c t u m t u r p e, skamlig överenskommelse.

Pa'dang, stad på v. kusten av Sumatra, Indonesien. 52,000 inv. (1930). Öns främsta handelsplats o. exporthamn (utförelse av kaffe, gummy m. m.).

Paddel el. p a g a j', kort åra med brett blad (oftast i båda ändarna) för kanot.

Paddington [pædd'ɪŋtən], vacker stadsdel i n.v. London. 100,000 inv. (1945).

Paddock, eng., inhägnat område för hästar.

Paddor, *Bu'o'nidae*, en familj klumpiga kortbenta groddjur utan tänder. Alla världsdelar (n släkten), hos oss paddsläktet *Bu'jo* med 3 arter: vanliga paddan, *B. bu'fo*, upp till Västerbotten, grönnfläckiga paddan, *B. vi'ridis*, till Bohuslän o. Östergötland, samt stinkpaddan, *B. calami'ta*, endast i Skåne, Halland, Blekinge o. Bohuslän. Den sistnämnda hanar med strupsäck o. starkt läte. Nattdjur.

Paddtorsk, *Ra'niceps ramVnus*, liten svartaktig torskfisk med stort, brett huvud o. bakåt starkt avsmalnande kropp. Västkusten på grunt vatten. Som matfisk föga använd.

Paddy [pasd'di], diminutiv av Patrick, Irlands skyddshelgon; i England öknamn på irländarna.

Paderborn [-bårn'li stad i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (prov. Westfalen, Preussen), vid fl. Pader. 42,000 inv. (1939). Märklig, delvis romansk, delvis ungotisk katedral med två högkor från 1100—1300-t. o. Bartolomeuskapellet fr. 1017. Tysklands äldsta välvda hallkyrka. Katedralen liksom rådhuset från 1612 i ruiner under Andra världskr. Filos.-teolog. akademi (rest av univ., som fanns 1614—1819). Industri o. handel. — Under medeltiden haustad. — B i s k o p s d ö m e t P., stiftat 795, indrogs till Preussen 1803.

Paderew'ski, I g n a c y (1860—1941), polsk pianist o. politiker. Företog framgångsrika konsertresor i Europa o. Amerika o. framträdde som tonsättare av pianostycken, kammarmusik, två operor o. en symfoni. Under Första världskr. arbetade P. på Polens återuppbyggande som stat. blev jan. 1919 polsk konseljpresident o. utrikesminister samt representerade Polen vid Versaillesfreden. Nationalistiskt missnöje med P:s jämförelsevis moderata politik framtvang dec. 1919 hans avgång. Vistades därefter mestadels i Schweiz. Efter Polens sammanbrott i sept. 1939 blev han president i Polska nationalrådet i Ångers, Frankrike. Begav sig 1940 till För. Stat. o. avled i New York.

Padisja'h, pers., överkonung, storherre, förr titel för turkiske sultanen; 1926 titel för Afghanska härskare.

Pa'dova, ital. namnet för Padua.

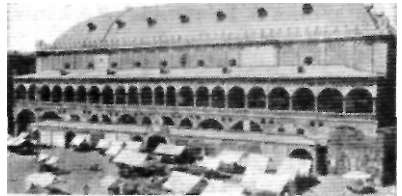
Pa'dre, it. o. sp., fader.

Padt-Brugg'e, D i o n y s i u s, höll. kopparstickare, verksam i Sverige under 1670-t., graverade bl. a. kungl. porträtt o. titelblad till arbeten av Stiernhielm o. Rudbeck.

Padt-Brugg'e, Herman, d. 1687, möjl, son

till D. P., kopparstickare, verksam för Dahlberghs *Succia Antiqua*.

Pa'dua, it. P a d o v a. 1. Provins i n. Italien (Venetien), n. om nedre Adige. 2,141 kvkm, 668,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i P. 1, vid Bacchiglione. 165,000 inv. (1947). Bl. minnesmärken den bysantinskt påverkade, kupoltäckta Sant' Antonio (1232—1307) med bronsskulpturer av Donatello. Gattamelatas rytterstaty utanför kyrkan av samme konstnär, Arenakapellet, uppkallat efter en bredvidliggande romersk amfiteater, med märkliga fresker av Giotto, Palazzo della Ragione, kallat il

Salone (1172—1219) med loggior (1306), se bild. Mantegnas fresker i Eremitanikyrkan förstördes helt vid ett bombfall 1944. Univ. (grundat 1222). Livlig industri. — P., som var betydande redan under romartiden, skövades 452 av Attila, var senare tidvis självständigt o. kom 1405 under Venedig, 1797—1866 (utom 1805—14) österrikiskt.

Padueah [p'ɔ'djo'ka], stad i Kentucky, ö. mell. För. Stat. 34,000 inv. (1940).

Pa'dus, lat., Po.

Paean [pea'n], dets. som paian.

Paonia [pea'n], pionsläktet (fam. *Ranunculaceae*), 15 arter örter o. buskar (Asiens o. Europas tempererade delar, Medelhavsområdet). Hylle femtaligt, frukten 3—5 balj-kapslar. I trädgårdar odlas allmänt former med fyllda blommor av *P. officina'lis*, bondros, röd-el. vitblommig, samt *P. albifl'o'ra*, lukt-pion, ljusröd-, vit-el. gulblommig, väluktande.

Paér [paär'], Ferdinando (1771—1839), ital. tonsättare, skrev 43 operor, bl. a. *Camilla* (1799), *Sargino* (1803) o. *Leonora* (1804).

PaésielTo, Giovanni (1740—1816), ital. tonsättare, skrev omkr. 100 operor, bl. a. *Barberaren i Sevilla* (1783; Sthlm 1789), som var mycket berömd, tills Rossini skrev sin liknande opera till samma text.

Paestum [päst'-], grek. Poseidonia, ital. Pe'sto, forntida stad i Italien, 90 km s.ö. om Neapel. Märkliga doriska tempelruiner, särsk. Poscidontempel fr. 400-talet f.Kr. (Se plansch å Byggnadskonst.) Det fick betydelse för nyklassicismens formpåfattning.

Paflagonien, forntida landskap i n. Mindre Asien, kom 64 f.Kr. under rom. valde.

Pa'fos, forngrek. stad på s.v. Cypern med tempel helgat åt Afrodite, som troddes ha blivit född här ur havets skum.

pag., förkortning av pagina.

Pagaj', dets. som paddel.

Pagani'ni, Niccolò (1782—1840), ital. violinist, väckte med sitt fulländade spel o. eldiga föredrag den största beundran i hela Europa; till P:s popularitet bidrog i hög grad hans excentriska uppträdande o. hemlighetsfulla levnad. Han skrev för violin 24 kapricer, 2 konserter, variationer ta. m. (Se bild.)

Paga'nus, lat., benämning för lantbo (eg. inv. i en *pa'gas*, det fornlätinska bysamhället), sedermera beteckning för heding, i motsats till den mestadels kristna stadsbefolkningen. — **Paganis'm**, hedendom.

Pagasai [-sajl. forngrek. stad i Tessalien, vid Voloviken. I P. ha gjorts fynd av ett stort antal gravvårdar med målningar.

Page [pasj], fr., under medeltiden adlig yngling i tjänst hos en furste; gosse, som är kammartjänare hos förnäm man.

Page [pe'dsj], Walter Hines (1855—1918), amerik. diplomat o. publicist. För. Stat:s ambassadör i London 1913—18. P. verkade ivrigt o. framgångsrikt för sitt lands deltagande i kriget på ententens sida samt efterlämnade hist. viktiga anteckningar, publicerade 1925.

Pagehår [pa'sj-], frisyr med halv o. rakt hängande cl. i nacken invikt halvlångt hår. Kallas äv. **p o l k a h å r**. Användes urspr. av pager vid hoven.

Pagell' el. **f l ä c k p a g e l l'**, *PageWus centrodontus*, en täml. hög, 40—50 cm lång, på rygg o. sidor mer el. mindre rödaktig, taggfenig, benfisk. Allmän i Medelhavet. Har äv. fångats vid västkusten.

Paget [pasdsj'it], **V i ö l e t** (1856—1935), eng. författarinna, som under författarnamnet **Vernon Lee** utgav konst- o. kulturhistoriska skildringar (*Genius Loci*, 1905; sv. övers. 1907).

Pa'gina, förk. **p.** el. **pag.** (plur. **pagg.**), lat., sida i skrift el. bok. — **P a g i n e'ra**, numrera sidorna.

Pagnol [panjäll'], **M a r c e l**, f. 1895, fransk dramatiker, vars skådespel vunnit världsrykta (*Topaze*, 1928, *Marius*, 1029, *Fanny*, 1931; samtl. uppförda i Sthlm). Äv. romanförf. Led. av Fr. akad. 1946.

Pagod [-äd] (av sanskr. *bhagavati*, heligt hus), europ. benämning på fristående tempel i Indien, Siarn, Burma, Kina o. Japan.

Pagopago [pang'apang'ä], huvudstad på amerik. Samoaöarna, på Tutuila. 940 inv. (1940). Flottbas.

Pahang', stat i Malajiska federationen, på ö. Malackahalvön. 35.790 kvkm, 222.000 inv. (1941). Huvudstad: Kuala Lipis.

Pah'lavi, annan form för pehlevi. **von der Pahlen** [pal-], Pjotr Aleksjevovitj (r745—1826), greve, rysk statsman, generalguvernör över Petersburg, huvudledare för mordet på Paul I 1801.

Pahr, tysk-ital. konstnärsfamilj, av vilken tre bröder 1572 inkallades till Sverige av Johan III för att biträda vid dennes slottsbyggen o. en fjärde bröder (Cristoffer) r573 av hertig Karl. 1. **Johannes (Giovanni)** Baptista P., verksam på Borgholms, Kalmar o. Älvsborgs slott. — 2. **Franciscus P.**, d. 1580, uppförde bl. a. slottskyrkan o. s. portalen i Uppsala slott. — 3. **Cristoffer P.**, ledde byggandet av Nyköpings o. Eskilstuna slott. — 4. **Dominicus P.**, d. 1602, vars huvudarbete är slottet Gustrow i Mecklenburg, ledde bl. a. inredningsarbetet på Kalmar slott.

Paia'n el. **Pae'an**, i forntidens Grekland läkekonstens gud (efter hand likställd med Apollon); äv. en högtidlig sång till ära för någon gud, vanl. Apollon.

Pai-ho, dets. som Pei-ho.

Paijkull, **Otto Arnold** (1662—1707), livländsk krigare, general i sachsisk tjänst, kända under Stora nord. kriget mot svenskar, av vilka han tillfångatogs i Polen (1705) o. avrättades i Sthlm, ansedd som förrädare, ehuru han ej svurit Sverige trohet.

von Paijkull, **Gustaf** (1757—1826), frih., författare, zoolog; särsk. bekant för sin komedi *Ordensvurmen* (1785), vars satir mot samtidens

ordensväsen väckte stor föregelse. Som zoolog studerade han särskilt insekter.

Pailleron [pajrä's], **Édouard** (1834—99), fransk dramatiker, skrev omtyckta komedier, bl. a. *Le monde ou Ven'ennue* (1881; Sällskap där man har tråkigt, s. ä.).

Paine [pe'nj], **Thomas** (1737—1809), eng.-amerik. författare. P. verkade genom en rad strökrifter ivrigt för de amerik. koloniernas självständighetssträvanden, förfäktade senare i *Rights of man* (2 bd, 179T—92; Människans rättigheter, 1792) Franska revolutionens idéer o. utvecklade i det märkliga arb. *The age of reason* (2 bd, T794—96; Förfuntnets tidevarv, 1865) deismens grundtankar.

Painlevé [pä'n'el've'], **Paul** (1863—1933), fransk matematiker o. radikal politiker, prof. i Lille 1887, i Paris 1892; utförde grundläggande arb. rörande differentialekvationers teori, varöver han äv. föreläste vid Sthlms högskola 1895. Krigsminister mars—sept. 1917, konseljpresident sept.—nov. s. ä. Efter kriget trädde P. i främsta ledet i oppositionen mot Poincarés m. fl. nationalistiska politik. Anyo ministerpresident april—nov. 1925, i samarbete med

Briand o. **Caillaux**, under vilken tid Marockokrigen o. Locarnoförhandling-polit. situationen. Efter sin avgång var P. till okt. 1929 krigsminister o. 1930—33 luftförsvarsminister i olika ministärer.

Paio'nios, grek. bildhuggare under 400-t. f.Kr., känd för sin *Nikestaty* i Olympia fr. omkr. 420 f.Kr. (se bild).

Pair [pä'r], fr. pär. **Pai'sij**, f. 1720, bulg. författare, munk i Chilandarklostret på Atos (Grekland). r762 utgav P. *Historien om bulgariska folket, dess härskare och helgon*, vilket arbete oaktat sin avfattning på kyrkslaviska vann spridning bland folket o. blev av betydelse för nationalkänslans väckande.

Paisley [pe'sli], huvudstad i grevsk. Renfrew, Skottland, v. om Glasgow. 92.000 inv. (1946). Gammal stad. Huvudort för landets textilindustri, särsk. garn- o. trädfabr. (firman Coats).

Paj (eng. *pie*), urspr. eng. bakverk, fyllt med kött, fisk, svamp, bär el. grönsaker.

Paj'ala, kommun i Norrb. l.; **Pajala** landsf. distr., Torneå doms. 6.870 inv. (1947), därav i Muouionalusta församling 1.377 o. i **Pajala församling** 5.493. Församlingen är sed. 1948 delad i två kyrkobokföringsdistr.: **Pajala** o. **Kaunisvaara**.

Pajala och Korpilombolo tingslag, Norrb. l., omfattar kommunerna Korpilombolo, Tärendö, **Pajala** o. **Junosuando**. 14.791 inv. (1947). Torneå domsaga.

Paj'as (av *pajazzo*), upptågsmakare vid cirkussällskap; lustigkurre; person utan värdighet i sitt skick.

Pajazz'o, it. I. P. el. b a j a z z o, komisk figur i det ital. folklustspelet. Jfr Pajas. — 2. P a g l i a c c i. Opera med musik o. text av R. Leoncavallo; uppf. i Sthlm i:a gången 1893.

Pajou [pasjo'], A u g u s t i n (1730—1809), fransk bildhuggare, vars bästa arbeten visa övergången mellan rokokon o. nyklassicism. Huvudverk: *utsmykningen av teatern i Versailles*. Stayer o. porträttbyster, bl. a. av *Madame Du Barry*.

Pa'ka, *Caeloge'nys pa'ca*, en omkr. 70 cm lång, sydamerik. gnagare med högt o. klumpigt huvud. Gulbrun med ljusa fläckar på sidorna.

Pakersburg [pç'k^usb^o], stad i Väst-Virginia, ö. För. Stat., vid fl. Ohio, 30,000 inv. (1940).

Pake'tgods, kulli, ej överstigande 20 kg i vikt o. 150 kbdm i rymd. Indelas i fem vikt-klasser. Frakten beroende av avståndet.

Pakista'n, en vid Britt. Indiens delning ^{8/5} 1947 bildad muhammedansk stat, omfattande Baluchistan, Nordvästra gränsprovinser, Sind, Bahawalpur, Väst-Punjab (= Väst-Pakistan) samt Öst-Bengalen med Sylhetdistriktet i Assam (= Öst-Pakistan). 935,000 kvkm o. 70.1 mill. inv. (Väst-Pakistan 795,000 kvkm o. 28.2 mill. inv. o. Öst-Pakistan 140,000 kvkm o. 41.9 mill. inv.). I Väst-Pakistan är 79.5 % o. i Öst-Pakistan 67.8 % av befolkningen muhammedaner. — Namnet Pakistan präglades 1933 av Rahinat Ali som en beteckning för de provinser, i vilka muhammedanerna utgöra majoriteten av befolkningen: Punjab, Afghanistan (= Nordvästra gränsprov.), Kashmir, Sind o. Baluchistan. — Huvudstad: Karachi. — *Näringar*: jordbruket är huvudnäring. Viktiga produkter äro vete, råg, ris, majs, te o. sydfrukter, jute o. bomull. Bergsbruket ger bergolja (i Baluchistan), salt (i Sind) o. kol (i Bengalen). — *Hist.* Muhammedanerna i Britt. Indien väcktes till polit. medvetande, sed. britterna på 1890-t. börjat utveckla självstyrande institutioner. Det 1906 grundade Muhammedanska förbundet (All India Moslem League) hävdade kravet, att muhammedanerna som motvikt mot den vid valen till de kommunala församlingarna på förhand givna hinduiska majoriteten skulle få bilda en egen valmanskår med rätt att utse repr. enbart bland trosfränderna. Detta krav tillmötesgicks i 1909 års Morley-Mintoreform. I Lucknowpakten 1916 accepterade kongresspartiet de skilda elektoraten, men förhållandet mellan hinduer o. muhammedaner försämrades under de följande åren o. från 1922 ägde våldsamma upplopp rum i Bengalen o. Punjab. 1929 lade Jinnah fram sina 14 punkter, i vilka han definierade muhammedanernas nationella rättigheter. Sed. britterna 1935 införde provinsiell självstyrelse i Britt. Indiens 11 prov. o. kongressen vid 1937 års val fått majoritet i 7 provinsparlament, intensifierades Muhammedanska förbundets kampanj för upprättandet av en oberoende muhammedansk stat (sessionen i Lahore mars 1940). Kongresspartiet, som envist kämpade för ett enat, dvs. ett av hinduer styrt Indien, uppgav först 1947, sed. britterna beslutat lämna Indien, sitt motstånd mot Pakistan, som aug. s. å. blev självständigt med ställning som britt. dominion. P:s förhållande till Indiska unionen har efter delningen varit spånt. En öppen maktkamp råder om flera furstestater, främst Kashmir, som i nov. 1947 valde att ansluta sig till Indiska unionen. Jinnah, som blev P:s generalguvernör, avled sept. 1948 o. efterträddes av K. Nazimuddin. P. är medl. av FN.

Pakk'ala, T e u v o, tidigare Frosterus (1862—1925), finsk författare, mest känd genom folklustspelet *Tukkijoella* (1899; Timmerflottare). Den finska litteraturens förste proletärskildrare. Förträfflig kvinno- o. barnpsykolog.

Pako'miUS, d. 348, egypt. eremit; gav upp-

hov till det kristna munkväsendet genom den regel han omkr. år 320 utfärdade angående gemensamma andaktsövningar o. sylvessättningar för eremiter på ön Tabenne i Nilen.

Pakt (av fr. *pacte*), fördrag, överenskommelse. Pak'tum, svensk form för lat. *pactum* (se d. o.). Palacio Valdes [pala'piä], A r m a n d o, (1853—1938), spansk författare o. kritiker, skildrade med humor o. inlevelse spanskt liv i ett stort antal romaner: *Marta y Maria* (1883; Marta och Maria, 1895) m. fl.

Palackys [paH'atski], F r a n t i s e k (1798—1876), tjekk. historiker, en av den tjekk. nationalismens andliga fäder. P:s huvudarb. *Geschichte Böhmens* (1836—74) går fram till 1526.

Paladi'ner (fr. *paladins* av lat. *Palatium*, jfr Palats). 1. Tolv ädlingar, som bildade Karl den stores livvakt. — 2. Kung Arturs riddare.

Palao'logos, grek., »följande den gamla läran», binamn på flera östrom. kejsare av en ätt (p a l a i o l o g e r n a), som regerade 1261—1453. Palais [pala'], fr., palats.

Palais Royal [pala' r'ajaH'], palats i Paris, uppfört 1629—36 av J. Lemercier för kardinal Richelieu, som skänkte den väldiga byggnaden till kungen. Den ombyggdes på 1780-t. åt gårdsidan med kolonnader för handelsbodrar. Statsegendom 1852. Inrymmer Conseil d'état o. i en flygel Comédie-Francaise.

Pälarnas', K o s t i s (1859—1943), grek. författare. P., som spelade en betydande roll i den grekiska språkfrågens utveckling, utgav dikter, essäer o. dramatik, som räknas till Greklands främsta alster.

Palame'des, grek. hjälte i Trojanska kriget; ansågs vara tärningsspelets, mättets o. vägens uppfinnare.

Palame'desz, A n t h o n i e (1601—73), höll. målare, tillhörande den krets, som utbildades i beroende av Frans o. Dirk Hals. Repr. i Nat.mus. — Brodern P a l a m e d e s P. (omkr. 1607—38) målade särsk. motiv från soldatlivet.

Palan'der af Vega, L o u i s (1842—rg2o), sjömilitär, befälh. på ångfartyget Vega under A. Nordenskiölds berömda polarexpedition 1878—80, adlad på grund härav. Sjöminister 1901—05. Amiral 1910.

Palankin (fr. *palanquin*, av sanskr. *parjanka*, bädd), i Kina o. Indien bruklig bärsel, bestående av en lädförmig sittplats o. däröver ett på hörnstolpar vilande tak.

Palau'quium, trädsläkte (fam. *Sapotaceae*), ca: 50 arter i indomalajiska området. Blad stora, hela, läderartade. Blommor oansenliga i bladvecken. Av flera arters mjölksaft främställes gutta-perka.

Palat [-la], B a r t h é l e m y E d m o n d, f. 1852, fransk krigshistoriker, har under författarnamnet P i e r r e L e b a n t c o u r t utg. det betydande verket *Histoire de la guerre 1870—71* (T5 bd, 1886—1911) o. har äv. skildrat Första världskr. i arbetet *La grande guerre sur le front occidental* (14 bd, 1917—29).

Palata'l (av lat. *palatum*, gom), ljud, som bildas med tungan mot gommen, t. ex. g. k. — Palatalisering, palatalt uttal av ett ljud.

Palati'n, medeltida titel för vissa höga hov- o. statsämbetsmän. Jfr Paladiner.

Palatinatet, se Pfalz.

Palati'niska kullen, P a l a t i u m, en av Roms sju kullar, på vilken flera praktbyggnader uppfördes under rom. kejsartiden. Jfr etymologien till Palats.

Palats' (av lat. *Palatium*, en av Roms sju kullar), furstlig borg, praktfullare stadsbyggnad.

Palatsrevolution' n, omvälvning, genomförd av den störtade makthavarens närmaste omgivning utan medverkan från de bredare lagren.

Påla'tum, lat., gom.

Palauöarna [pala⁰-], eng. P e l e w I s-

lands, ögrupp bland Karolinerna i Stilla havet, ö. om Filipinerna; 27 yppigt beväxna öar med sunt klimat, de större bergiga, de mindre korallbildningar. Tills. 460 kvkm, 13,000 inv. (1935). Huvudö: Baobelthaob. Tidigare en tysk besittning blev P. 1979 jap. mandat. Nu under amerik. Förvaltning.

Palawan, sp. Paragua, lång o. smal ö bland Filipinerna i v. 11,800 kvkm, 50,000 inv. Huvudstad: i uerto Princessa.

Palaver (av port. *palavra*, ord, tal), förhandling med el. mellan negrer i Afrika; tomt, ordrikt prat.

Palazzo [-latfså], it., palats; i Italien namn på adliga stadspalats samt administrationsbyggnader. — P. Chigi [kidsj'i], ital. utrikesministeriet. — P. Venetza från mitten av 1400-t. var 1929—43 Mussolius ämbetslokal i Rom.

Paladiski, estn. namnet på Baltisehport.

Palearktiska regionen (av grek. *palaio's*, forntida, o. *arktisk*), djurgeografisk region. Jfr Djurgeografi.

Palembang, huvudstad i förvaltningsområdet P., på s.ö. Sumatra, Indonesien, i en sump, trakt, 108,000 inv. (r930). Till stor del byggd på palar. Handel. Textil- o. metallhantverk. De stora oljeanläggningarna förstördes vid den japanska invasionen 1942.

Palencia, 1. Provins i n. meil. Spanien (Gamla Kastilien). 8,218 kvkm, 223,000 inv. (1946). — 2. Huvudstad i P. 1. 34,000 inv. (1940). Gammal stad; gotisk katedral från 1321. Textilindustri. — 1208 grundades där Spaniens första univ., 1239 flyttat till Salamanea.

Palenque [-kej, San Domingo de P., stad i s. Mexico, staten Chiapas, 10,000 inv. I närh. ruiner från mayafolkets tid.

Paleo- (av grek. *palaio's*, forntida), förled, använd i beteckningar på vetenskaper m. m., som behandla forntida el. förhistoriska skeden. — Paleobiologi', läran om de fossila organismernas antagliga levnadssätt. — Paleobotanik', vetenskapen om utdöda växtgrupper, vilkas arter vanl. äro bevarade som försteningar el. avtryck i bergarter. — Paleogeografi', vetenskapen om de geografiska förhållandena under gångna perioder av jordens utveckling. — Paleogeografi' (av grek. *grajen*, skriva), vetenskapen om äldre tiden brukade skriftarter. — Paleoklimatologi', vetenskapen om de klimatiska förhållandena under gångna perioder av jordens utveckling. — Paleolitiska tiden (av grek. *wtos*, sten), vetenskapligt namn på äldre stenåldern.

— Paleolitisk konst (av grek. *wtos*, sten), den konst, som utövades under äldre stenåldern, utgöres huvudsakl. av grottmålningar, ristningar o. skulpturer (ex., se bild). — Paleozoologi', läran om de utdöda djurformerna.

Paleologue [palcalägg'], Maurice (1859—1944), fransk diplomat, jan. 1914—maj 1917 ambassadör i Petersburg, från vilken tid han utg. memoarer. Senare statssekr. i utrikesministeriet. Av. hist. o. konsthist. författare. 1940 utkom i sv. övers. *Alexander I.* Medlem av Fr. akad. 1928.

Paleontologi [-lä'gi] (av grek. *palaio's*, forntida, *on*, väsen, o. *lo'gos*, lära), läran om de utdöda djuren (paleozoologi) o. växterna (paleobotanik) samt dessas levnadssätt (paleobiologi). — Paleontologi [-lä'g], person som ägnar sig åt paleontologi.

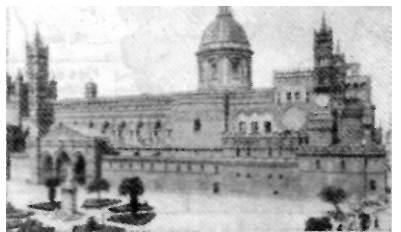
Paleotro'piska regionen (av grek. *palaio's*,

forntida, o. *tropisk*), växtgeografisk region, omfattande Gamla världens tropiska länder.

Paleoty'per (av grek. *palaio's*, forntida, o. *ty'pos*, skrivtecken), dets. som inkunabler.

Paleozo'iska eran (av grek. *palaio's*, forntida, o. *zo'on*, djur), e. p a l e o z o i k u m, den äldsta av de tre stora perioder (eror) i jordens utvecklingshistoria, vilkas geologiska avlagringar innehålla rester (fossil) av döda djur o. växter. (Från jordens tidigaste skede, den arkeiska perioden, ha inga säkra fossil påträffats.) Paleozoiska eran omfattar kambrosilur-, devon-, stenols- o. permiska formationen.

Paler'mo. 1. Ital. provins på Siciliens nordkust. 4,977 kvkm, 891,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i P. 1 o. på Sicilien, tidigare i konungariket Sicilien. 461,000 inv. (1947). P. hör i byggnadshänseende till Italiens intressantare städer med ett flertal byggnadsminnen från medeltiden, bl. a. det normandiska slottet med det berömda, mosaikmyckade slottskapellet (Cappella Palatina n 32—40) samt domkyrkan (grundad 11 jo, kupolen fr.

i700-t:s slut, se bild; skadades av jordskalv 1940) med normandiska o. hohentstaufiska furstegravar. Univ., gr. 1805 (3,400 stud., 1939). Betyd. industri. livlig handel, utförel av apelsiner, citroner, vin, olja m. m. — Urspr. grundat av fenicier. — Resningen mot fransmännen, den s. k. Sicilianska aftonsången, började i P. 1228.

Pa'les, gudomlighet i rom. mytologi, herdarnas o. boskapsskötselns beskyddare.

Palestina, 1920—48 britt. mandatområde i Främre Asien, vid Medelhavet. 26,305 kvkm, 1,944,000 inv. (1948), varav 1,077,000 bofasta muhammedaner, 640,000 judar, 145,000 kristna, 67,000 nomadiserande beduiner o. 15,000 drusar. P. är övervägande bergland. Innanför den sandiga kusten sträcker sig en c:a 20 km bred slätt, o. från denna höjer sig berglandet terrassformigt mot ö. Kring Jordan o. Döda havet utbreda sig slättland samt ö. om berget Karmel Jisreels dal. S. ut mot Akabaviken blir landet stäpp- o. ökenartat. P. delas i landskapen Judéen i s., Samarien i mell. P. o. Galileen i n. Klimatet är subtropiskt, vid kusten mildt, i bergstrakterna strängare o. i s. Jordandalen tropiskt. Nederbörden är i v. riklig (intill 700 mm), i ö. sparsam. Jordbruket är huvudnäring (vete, korn, durra, tobak, apelsiner, grapefrukter, fikon, oliver, vin). Får, getter o. åsnor uppfočas. Betyd. kemisk industri (The Palestine Potash Co.). Huvudstad: Jerusalem. — *Hist.* P:s största historiska betydelse är att ha varit judendomens o. kristendomens vagna. Bebovt av hebreiska stammar (från omkr. 1500 f.Kr.) enades landet först under konung David till ett verkligt rike. Det delades senare i tvenne, Israels (i n. o.) Juda (i s.); det förra föll 734 f.Kr., det senare 586 offer för assyrierna. 538 fingo de i Babel fångna judarna tillåtelse att återvända, varefter ett nytt Juda rike uppstod, avhängigt av perserna. Landet lydde från 333 f.Kr. under makedonisk-grekiska härskare (ptolemaerna, seleukiderna) men genomlevde

därefter (167—63 f.Kr.) under rackabéerna en tid av nationellt uppsving i stark växelverkan med hellenismen. Roms herravälde (fr. 63 f.Kr.) ledde till svåra brytningar (Jerusalem förstört 70 e.Kr.) o. slutligen till krossandet av den judiska statens sista rester (135). Som koloni tillhörde P. nu det rom. (senare östrom.) riket till fram på 600-t., då det erövrades av först perserna o. sedan araberna. 1099 intogs Jerusalem av korsfarama; 1187 föll dessas välde i P. samman. Turkiskt 1517—1920. Under Första världskr. proklamerade eng. regeringen sin avsikt att i P. upprätta »ett nationellt hem för det judiska folket» (Balfourdeklarationen nov. 1917). 1920 tillkom i P. en civilförvaltning under eng. ledning. o. 1922 förklarades landet definitivt som brittiskt mandatområde. Främst genom en omfattande immigration har antalet judiska in v. i P. stigit från 80,000 1922 till 640,000 1948. Den arabiska härskarklassen, inbördes splittrad mellan släkterna Husseini o. Nashashibi, underblåste de oroligheter, som utbröt 1929, 1933, 1936, 1937 o. 1938 o. som riktade sig både mot den eng. mandatförvaltningen o. judarna. Araberna vägrade att erkänna Balfourdeklarationen o. krävde, att den judiska immigrationen skulle upphöra. Den nationalistiska agitationen ledde till britt. försök att tillgodose arabernas intressen. Balfourdeklarationen omtolkades vid ett flertal tillfällen o. kort före krigsutbrottet 1939 beslöt britt. regeringen en drastisk nedskärning av immigrationen samt tillkännagav sin avsikt att inom tio år söka upprätta en palestinsk stat, i vilken judarna skulle bli en permanent minoritet. Englands nya politik, som stred mot mandatets bestämmelser, åstadkom en skärpning av den judiska politiken o. ledde i Biltmoreprogrammet 1942 till kravet på en särsk. judisk stat i Palestina. Extremistgrupper, ss. Irgun Zvai Leumi o. Sternligan, bekämpade mandatförvaltningen genom sabotage o. bombterror. Sed. både judar o. arabar

förkastat de britt. förslagen 1946 o. 1947 om provinsuell o. lokal autonomi, beslöt britt. reg. att överlämna mandatet till FN. En av FN tillsatt kommission föreslog hösten 1947 landets delning i en judisk o. en arabisk stat (se kartan). Delningsplanen antogs av generalförsamlingen 29/11 s. å. Arabförbundet medlemsstater, vilka intaga en mot sionismens fientlig hållning, gingo omedelbart efter det britt. mandatets upphörande (15/11 '94) till angrepp mot den judiska staten Israel, som samma dag bildats på grundval av FN-beslutet. Efter tre veckors strider, under vilka de judiska trupperna höllo angrifparmakterna stängna, inträdde 24/12 s. å. en fyra veckors vapenvila, tillkommen på initiativ av greve Folke Bernadotte ss. FN:s medlare i konflikten. Striderna återupptogs 1/1/48 men upphörde efter par veckor sed. FN:s säkerhetsråd gett order om eld upphör. Irak o. Syrien ville motsätta sig FN:s order men kommo vid omröstningen i arabförbundet i minoritet. Israel förklarade sig aug. s. å. villigt att inleda freds-förhandl. men inbjudan avvisades av arabförbundet. 17/10 s. å. mördades Folke Bernadotte i Jerusalem av Sternligan. Jfr Haganah, Irgun Zvai Leumi, Israel, Muftin, Sionism, Sternligan, Shertok o. Weizmann.

Palesfra (av grek.), brottningsbana, fäkt-skola, gymnastikplats.

Palestri'na, stad i Italien, ö. om Rom. Omkr. 8,000 inv. Ruiner från romerska tiden.

Palestri'na, Giovanni Pierluigi

(1525—94), ital. tonsättare, kapellmästare i Peterskyrkan i Rom. P., som anses som den kat. kyrkans störste tonsättare, skapade en a cappella-stil, som av kyrkomötet i Trident antogs som mönster för den flerstämmiga kyrkomusiken. Bl. P. a verk märkas 93 mässor, bl. a. *Missa papae Marcelli*, 179 motetter, 113 hymner m. m. samt improperierna, växelsånger, som på långfredagen sjungas i kat. kyrkan.

Palett' (fr. *palette*, av lat. *pa'la*, spade), en vanl. oval skiva av trä (stundom metall el. porlän), på vilken en målare upplägger sina oljefärger.

Paletå' (av fr.), överrock utan slejf el. skärp.

Paley [-lä], Olga Valerianovna (1866—1929), rysk furstinna, morganatisk gemål till storfurst Paul Aleksandrovitj. P. utgav 1923 *Souvenirs de Russie igjö—ig* (Minnen från Ryssland 1916—19, s. å.).

Palgha't, stad i s. Indien, prov. Madras, s. ö. om Calicut. Omkr. 50,000 inv. Missions- o. handelsplats.

Palgrave [päl'gre'v], sir Francis (1788—1861), eng. historieskrivare av jud. börd (hette urspr. Meyer Cohen), framstående kännare av Englands medeltidshistoria (*History of Normandy and England*, 4 bd, 1851—64).

Palgrave, sir Robert (1827—1919), son till F. P., eng. bankman o. nationalekonom, utgav bl. a. *Dictionary of political economy* (3 bd, 1894—99, talrika uppl.).

Pa'li, den indiska dialekt, på vilken de äldsta buddhistiska skrifterna äro avfatta.

Palika'o, ort i Kina, prov. Hopei, 15 km. ö. om Peiping, där general Cousin-Montauban 21/10 1860 vann en avgörande seger över en i antal vida överlägsen kinesisk här.

Pa'li'ia, forrom. fest för herdeguden Pål es till minne av Roms grundlägg. Firas forf. 21 april.

Palimpsest' (av grek. *pal'in*, åter, o. *psa'in*, skrapa) kallas en handskrift, från vilken den ursprungliga skriften avlägsnats o. på vilken därefter ny skrift anbringats.

Palindrom [-dråm] (av grek. *palin'dromos*, tillbakalöpande), gåta över ett ord, som läst baklänges får en annan betydelse (*Roma—Amor, ko—ok*); äv. ord, vers osv., som läst baklänges får samma betydelse (*Anna, girig, rör*).

Palingenesi' (av grek. *pa'lin*, åter, o. *ge'nesis*, födelse), återfödelse. Beteckning för en filos. skådnings, som i världsprocessen ser en evig återupprepning. Repr.: stoikerna o. Nietzsche.

— Av. dets. som själavandring.

Palisan'der, dets. som jakaranda.

Palissa'd (av lat. *pal'us*, påle) el. på l h i n d e r, i marken nedslagna tillspetsade pålar, stående så tätt, att framryckning genom hindret icke kan ske. Ofta sätts pålarna i trattformiga gropar, varvgropar.

Palissadcell, en långsträckt, tunnväggig cell, rik på kloroplaster. I utbredda bladskivor förekommer under översidans huvudvävnad ett el. några få skikt av dyl. celler, vilka fullgöra det väsentliga av bladets assimilation.

Palissadmask, *Eustrorngylus viscera'lis*, trädmask, vars hona blir intill meterlång. Lever i njurbäckenet hos skilda däggdjur, sällan hos människan.

Palissy [-si'], Bernard (omkr. 1510—89 cl. 90), fransk keramik, emalj- o. glasmålare. Hans av en speciell glasyr överdragna fajanser prydas av naturalistiska växt- o. djurmotiv i hög relief, vars form stundom var en direkt avgjutning av förebilder i naturen. Äv. naturforskare. Utgav självbiografien: *Vart de terre*.

Paljett' (av fr.), egentl. agn; tunn, glänsande metallplatta, använd som dekoration på solfjädrar, kläder m. m.

Palksundet [påk-], den nordl., smalaste delen av sundet mellan Ceylon o. Främre Indien.

Pall'a, lat., fornrom. kvinnomantel. — P. ca'l'i'ci's, »kalkkläde», duk som lägges över kalken i katolska mässan.

Palladianism', den från Andrea Palladio härrörande arkitekturstilen, representerad under barocken o. senare bl. a. i England, Nederländerna o. Sverige.

Palla'dio, Andrea (1508 el. 1518—80), ital. arkitekt, huvudrepresentant för en stilsträng klassicism, som tidigast tog sig uttryck i ombyggnaden av basilikan i Vicenza (påb. 1540). P. uppförde vidare bl. a. stadspåsar (särsk. i Vicenza), kyrkor (// *Redentore* i Venedig) o. villabyggnader (*La Rotonda* nära Vicenza, se bild). Den

symmetriska plängivningen och de monumentala fasaderna, där pilastrar el. kolonner ofta förts genom flera våningar (kolossalordning), ha i hög grad påverkat senare arkitekter. P:s förnämsta skrift är / *quattro libri dell'architettura* (1570); sedermera flera ggr omtryckt på många språk; sv. övers.: Fyra böcker om arkitekturen, 1928). — H. Pée, *Dit Palastbau des A. P.* (a:a uppl. 1941).

Palladion, lat. P a l l a' d i u m, i fornregk. konst bild av Pallas Atena, vilken troddes skydda den stad, som ägde den. I modernt språk beteckning för något, som genom sin närvaro utgör ett skydd el. en garanti.

Palla'dium, en till platinagruppen hörande 2- o. 4-värd, silvervitt metall. Kem. tecken Pd, atomvikt 106,7 (6 stabila isotoper), atomnr: 46, spec. vikt 11,9, smältp. 1,555°. Förändras ej i luft vid vanlig temperatur men oxideras vid upphettning. Upptar (genom absorption) ända till 1,000 gånger sin egen volym vätsgas. Förekommer till Vj å 1 % i rå platina.

Palla'dius, Rubilius, 300-t. e.Kr., lat.

författare av en under medeltiden mycket läst handbok över lantliga göromål under årets 12 månader.

Palladius, Peder (1503—60), dansk biskop o. teologisk författare, bidrog kraftigt till reformationens genomförande i Danmark, Norge o. på Island. P:s *Visitatsbog* (utg. 1867) har stort värde som kulturhistorisk källskrift. Äv. psalmdiktare.

Pallan'za, stad i n. Italien, vid Lago Maggiore. Omkr. 5,000 inv. Livligt besökt turist- o. kurort.

P all 'as. 1. I grek. myt. binamn till gudinnan Atena. — 2. *Astr.* En småplanet, vars lutning mot ekliptikans plan är ovanligt stor, nära 35°.

Pall'as, Peter Simon (1741—1811), tysk zoolog o. forskningsresande, företog bl. a. på uppdrag av Katarina II en forskningsfärd till Sibirien 1768—74.

Pallasch', ry., tung huggvärdja, tidigare använd vid rytteriet.

Pallemtjäckko, fjäll i n. Lappland, s. om Abisko, 1,765 m.

Pa'liati'v (av lat. *pallia'tus*, bemantlad), beteckning för en medicins behandlingssmetod, som avser att häva en sjukdoms symptom utan att bota den (ex. bräckband vid bräck). — I överförd betydelse tillfällig hjälp el. lindring.

Pallin, Johan Rudolf (1830—1910), historiker o. skolman, lektor i Sthlm, skrev mycket använda läroböcker i allmän historia.

Pairium, lat. mantel; ett med 5 kors smyckat ylleband, som i rom.-kat. kyrkan bäres av ärkebiskopar över skuldror o. bröst utanpå mässhaken. De utdelas av påven o. förvärvandet är förenat med dryga kostnader.

Pall Mall [pell mell], gata i London, vid vilken många av de förnämsta klubbarna äro belägna. Har sitt namn efter ett på 1600-t. modernt, krocketliknande spel.

Pallograf, ett instrument för registrering av ett fartygs skakningar till följd av de olika maskindelarnas o. propellerns rörelser.

Pallotti'ner, Pia Societas Missionum, förk. P. S. M., rom.-kat. kongregation för inre o. yttre mission, grundad 1835 i Rom av Vincenzo Pallotti (1795—1850).

Palm, arter av växtfamiljen *Palmae*.

Palm, Gustaf Wilhelm (1810—90), målare, utförde italienska utsikter samt idealiserade svenska landskapsbilder. Föregångare inom friluftsmåleriet. Monografi av G. Lindgren (1933)-

Palm, August (1849—1922), den sv. socialdemokratiens banbrytare. P., som urspr.

var skräddare (»Mäster P.»), kom under gesällvandring i Tyskland i kontakt med socialismens idéer o. igångsatte efter hemkomsten 1881 en våldsam agitation i landsorten under ständiga stridigheter med myndigheterna. 1885 grundade han *Social-Demokraten* (num. *Morgon-Tidningen*), vars ledning han dock snart måste lämna, varefter hans inflytande småningom avtog. Från 1907 utgav han den förbudsrentliga tidningen *Appell*.

Palm, Torsten (1885—1934), målare med landskapsmotiv av en intim karaktär, huvudsakl. hämtade från Sthlm o. Frankrike.

Palma. 1. Huvudstad i prov. Baleares, Spanien (Baleariska öarna), på s.v. Mallorca. 132,000 inv. (1946). Ståtlig gotisk katedral (1200-t.), f. d. kungl. palats, konstmuseum (föret börs). Havsbiolog. station. Befäst hamn.

Textilindustri o. handel. — 2. En av Kanarieöarna, i n.v. 715 kvkm, 42,000 inv. Vulkanisk, bergig (toppen Pico de la Cruz 2,356 m). Vindöding. Huvudstad: Santa Cruz de la P.

Pal'ma Vecchio [våkk'ia] el. P. d. ä., Jacopo (omkr. 1480—1528), ital. målare, en av den venetianska renessanskonstens mera kända representanter. P. utförde helgonbilder (*Den heliga Barbara* m. fl.) o. kvinnoporträtt, vaul. av en ljus o. yppig, ytligt uppfattad skönhetstyp.

PaTmae, palmer, växtfamilj, omfattande ca 1,200 tropiska o. subtropiska arter, de flesta högstammiga träd, några lianer el. med busklänkande växtsätt. Stam vanl. rak, ogränad, upptill med en krona av ofta mycket stora, solfjäderliktflikade el. fjäderlikt delade blad. Blomställning omsluten av ett uppbristande hölster. Blommor vanl. enkönade, tretaliga, regelbundna. Frukten bär el. stenfrukt med riklig frövit. Hit höra många för den mänskliga tillvaron ytterst viktiga släkten, ex. *Cocos*, *Phoenix* (dadelpalm), *Elaeis* (oljepalm), *Areca*.

1. Palmeer [-me'r], Il'enrik Bernhard (1801—54), tidningsman. Angrep som medarb. i Aftonbladet hänsynslöst Tegnér o. Atterbom. Uppsatte 1838 *östgötha correspondenten*, där han offentliggjorde kvicka satirer, bl. a. *Yttersta domen i Kråkvinkel*. En utvald samling av dessa, *Elvbränder och gnistor*, utgavs senast 1924.

2. Palmeer, Wilhelm (1868—1942), kemist, prof. vid Teku. högskolan 1907—33, därefter chef. för korrosionslaboratoriet vid Nobelinstitutet. Elektrokemiska undersökningar, bl. a. över järnets röstning.

Palm Beach [pam bitij], förnäm badort på Floridas ö. kust. För. Stat., på en sandrev, skild genom en lagun från fastlandet o. staden West Palm Beach, som har omkr. 30,000 inv. (badorten omkr. 2,000 inv.).

Palmblad, Vilhelm Fredrik (1788—1852), universitetsmau, författare, geograf, tidningsman, prof. i grekiska i Uppsala 1835. En av ledarna för fosforisterna i deras strid mot akademisterna, red. för *Svensk literatürtidning* (1833—24). Utgav flera noveller, senare sammanarbetade till romanen *Familjen Falkensvärd* (1844—45).

1. Palme, Henrik (1841—1932), finansman, grundare av (1869) o. till 1919 dir. för Sthlms teckningsgaranti AB. (nuv. Teckningsbanken AB.). P. var äv. en av staden Djursholms skapare.

2. Palme, Sven (1854—1934), halvbröder till H. P., verkst. dir. i Livförsäkrings AB. Thule 1888—1932, liberal led. av AK 1894—96 o. 1905—11, verksam för en ingående försäkringslagstiftning. B ankok ull mäktig 1910—25.

3. Palme, August (1856—1924), kusin till S. P., skådespelare, 1885—1921 vid Dram. teatern. Huvudsakl. lyriska roller.

Palmer [pa'm^o], Roundell, earl av Selborne (1812—95), eng. statsman, jurist, urspr. konservativ, senare liberal, var lordkansler i Gladstones ia (1872—74) o. 2:a ministär (1880—85).

Palmerston [pa'm^ost^on], Henry John Temple, viscount P. (1784—1865), eng. statsman. Utrikesminister i Greys o. Melbournes

ministärer 1830—41 tryggade P. Belgiens oberoende, motverkade reaktionen i Spanien o. Portugal o. bekämpade med allianspolitikens hjälp Frankrike i Orienten. 1846—51 utrikesminister i Russells ministär främjade P., ehuru ej undantagslöst, frihetssträvandena på det europ. fastlandet, trädde 1855 själv i spetsen för regeringen o. utvecklade en energisk verksamhet under Krimkriget o. vid bekämpandet av det indiska upproret.

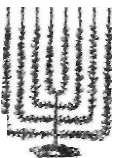

Palmes académiques [palmsakademikk'], gemensam benämning på de franska ordensdekorationerna *Officier de l'instruction publique* (högre) o. *Officier d'académie* (lägre), urspr. blott vetenskapl. el. konstnärliga utmärkelser.

Palmett' (fr. *palmette*, diminutivform av *palme*, palm). Konst. Ett solfjäderformigt ornament, utgörande en stiliserad avbildning av ett palmblad el. möjl. utvecklat ur lotusornamentet; förekommer tidigast i

egypt. o. främre orientalsk konst; vanligt under antiken (grek. palmctornament, se bild). — Bot. En genom beskärning framställd spaljörm av frukträd. Grenarna inriktas i ett plan under 45 graders vinkel, el. ock sträckas deras inre delar vägrätt o. deras yttre uppöjas lodrätt (*verrier palmette*, se bild). Den senare typen anses förmånligast.

Palmfett el. palmolja erhålles ur oljepalmens fruktkött, där det ingår till 65—72 %, genom pressning el. kokning med vatten. Ur kärnorna utvinnes palmkärnolja. Palmfett smälter vid 27—30° o. består i huvudsak av palmitin o. fria fettsyror. Användes särsk. inom ljus- o. tvålfabrikationen som ersättning för dyrare fetter.

Palmgren, Carl Edvard (1840—1910), skolman, ivrig förkämpe för samskoleidén, för obligatorisk slöjd- o. handarbetsundervisning. Grundade 1876 en praktisk arbetsskola i Sthlm, senare utvecklad till »Palmgrenska samskolan».

Palmgren, Johannes (1869—1947), sadelmakare, grundade 1896 ett sadelmakeri i Sthlm m. s. n., num. ett av Europas största.

Palmgren, Selim f. 1878, finl. musiker, har tonsatt pianostycken, sänger, maskörer, pianokonserterna *Metamorfoser* o. *Floden* samt operan *Daniel Hjort*.

Palmfontain [pa'mifänt'e'n], flygplats vid Johannesburg.

Palmi'ra, stad i n.v. Colombia, Sydamerika, vid fl. Cauca, 30,000 inv. (1930). Tobaksodling.

Palmiti'n, palmitinsyrans glycerinester, ingår i flertalet fetter. Smältp. 63°.

Palmitinsyra, C₁₅H₃₁-CO₂H, förekommer bunden vid glycerin i så gott som alla djur- o. växtfetter, framför allt i de fasta, särskilt rikligt i palmfett (därför namnet). Även valfett o. bivax äro rika på palmitinsyra. Smältp. 62°; salter o. estrar kallas palmitat. Jfr Fettsyror.

Palmvärdar el. rullmärdar, *Paradoxurus*, släkte av små sibeckattorna besläktade långsvansade små rovdjur från s. Asien o. angränsande öar. Nattdjur. — Palmvärdar kallas äv. arter av släktet *Nandinia* från Afrika.

Palmolja, dets. som palmfett.

Palm skiöld, Elias (1667—1719) arkivman, samlare, efterlämnade den 0111kr, 500 handskriftsvolymer omfattande Palm skiöldska samlingen, nu i Uppsala univ:s bibliotek, en oskattbar källa för olika grenar av svensk historia.

1. Palmstedt, Erik (1741—1803), arki. tekt, en av den svenska nyantikens främsta. Uppförde bl.a. *Tullhuset* i Sthlm o. *Bondeska Palatset* vid *Rosenbad*, ombyggde *Torstensonska palatset* (Arvfurstens palats) i anslutning till *Adelcrantz' Operahus*, inredde börsen o. teatern i Gripsholms slott (se bild vid d. o.). Vidare må nämnas *brunnbyggnaden på Stortorget* (num. på *Brunkebergstorg*) samt *Tyska brunnen* i Sthlm. Monografi av A. Setterwall (1945).

2. Palmstedt, Carl (1785—1870), son till E. P., tekniker, organiserade 1828 Chalmerska slöjdskolan i Göteborg.

1. Palmstierna, Nils (1696—1766), frih., krigare, riksråd, var en av hattpartiets mest hänsynslösa medlemmar, hatad men respekterad för sin oräddhet.

2. Palmstierna, Carl Otto (1790—1878), sonson till N. P., frih., konservativ politiker, var finansminister 1851—56.

3. Palmstierna, Hjalmar (1836—1909), son till C. O. P., frih., militär, generalintendent 1883, krigsminister 1888—92, landshövding i Jönk. l. till 1906. Led. av FK 1900—09.

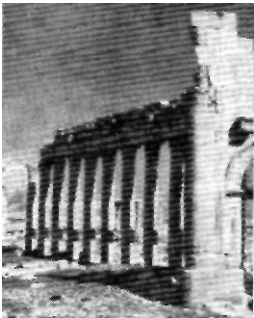
4. Palmstierna, Erik, t. 10, 1877, brorson till H. P., frih., politiker o. diplomat, urspr. sjöofficer, radikal o. (från 1910) socialdem. riksdagsman för Sthlm 1908—20. Som sjöminister i Edens ministär 1917—20 o. som utrikesminister i Brantings första ministär 1920 ägnade sig P. särsk. åt *Ålandsfrågans* lösning. 1920—37 var P. sändebud i London.

Palastruch, Johan (Hans) (1611—71), född i Riga av höll. börd, stiftade svenska Riksbankens förelöpare, *Palmstruchska banken* i Sthlm (1657), efter vars misslyckande (1668) han dömdes till landsflykt.

Palm söndag inleder stilla veckan (påskveckan) o. firas till minne av Jesu intåg i Jerusale m, då folket hyllade honom med palmkvistar. Huvudtext: Joh. 12: 1—16.

Palmvin beredes genom jänsning av den sockerhaltiga saft, som utvinnes ur vissa palmer, ex. arter av släktena *Arenga*, *Borassus*, *Mauritia*, *Raphia* o. a.

Palmv'ra, num. *Tudmur*, ort i n. Syrien, med ruiner av tempel o. kolonnader (se bild) från p. almyrenska rikets storhetstid (200-t. e.Kr.), innan det besegrades av romarna o. huvudstaden P. förstördes (273). Är numera en nyckelposition vid oljeledningen från Mosul o. har en betydande flygplats. Omkr. 300 inv.

Pal'natoke, dansk sagohjälte, omtalad i sagorna dels som Jomsvikingarnas hövding, dels som en god skytt, som sköt ned ett äpple från sin sons huvud.

Palos de la Fronte'ra, stad i s. Spanien (Andalusien), prov. Huelva, nära Rio Tintos mynning. 2.000 inv. Från P. startade Columbus 8/8 1492 sin upptäcktsresa till Amerika.

Palpatio'n (av lat. *palpatio*, klappning, smekning), undersökningsmetod, varvid undersökaren genom att med händer o. fingrar »känna» på (p a p e'ra) den sjuka kroppsdelen skaffar sig en uppfattning av den sjukliga processens utbredning o. art.

Pal'per (lat. *pal'pi*), ledade bihang på ledjurens munderlar; tjänstgöra i regel som sinnesorgan (sraakorgan, känselorgan).

Päls (av fi.), genom uppfrysning bildad kulle av ofta flera m: s höjd i arktiska el. subarktiska torvmossar, ex. i n. Lappland.

Palsternacka, *Pastinaca saWva* (fam. *Umbelliferae*), en tvåårig, intill meterhög ört med bredflikade pardelade blad o. gula blommor i mångstråliga flockar. Den vita, köttiga pålroten ätes. Sedan gammalt odlad.

Paltbröd bakas av rågmjöl o. blod, med jäst, sirap o. kryddor. Kakorna upphängas till torkning, kokas i salt vatten o. ätas till stekt fläsk med vit säs.

Pa'ludan, Jacob, f. 1896, dansk författare. Har i romaner rastlöst analyserat mellankrigs generationernas livsproblem: *Fugle omkreds Fvret* (1925; sv. övers. 1927), *Markeme omkreds* (1927; sv. övers. 1928) o. *Jörgen Steitt* (1932—33; sv. övers. 1941). Behandl. äv. frågan om Karl XII:s död.

1. Pa'ludan-Muller, Caspar Peter (1805—82), dansk historiker, prof. i Köpenhamn 1872. Bl. arb. *Grevens Feide* (1853—54) o. *De første Konger af den Oldenborgske Slægt* (1874)«

2. Paludan-Muller, Frederik (Fritz) (1809—76), broder till C. P. P., dansk skald, skrev berättande dikter med antika o. romantiska ämnen samt skådespel. P:s huvudverk, *Adam Homo* (3 dir, 1841—48), är en samtids-satir i Byrons stil på ottave rime, skildrande en lovande ynglings utveckling till djupaste kalkborgerlighet.

Paludri'n, ett verksamt medel mot malaria (jfr Froska-). Utgör ett komplicerat guanidinderivat. Jfr Atebrin o. Plasmokin.

Palynologi' (av grek. *paly'no*, strö ut, o. *lo'gos*, lära), pollen- o. sporforskning.

Palå', försvenskad form av fr. *palais*, palats.

Pamfi'l, ett slags medeltidsgalär.

Pam'filos, d. som martyr 309, presbyter i Caesarea i Palestina, utvidgade biblioteket där, bl. a. med en stor mängd av Origenes' skrifter.

Pamflett' (eng. *pamphlet*, egentl. flygskrift), smådeskrift.

Pamfy'lien, forntida landskap på Mindre Asiens s. kust. v. om Cilicien.

Pami'r, kallad *Bami-Dunjah* (»världens tak»), högplatå o. ökenland i Centralasien på en medelhöjd av c:a 4.000 m med toppar på över 7.000 m. Omkr. 82.000 kvkm. Där mötas bergskedjorna Hindukusj, Tien-shan, Kwen-lun o. Himalaya. Uppdelad mellan Ryssland, Kina o. Afghanistan.

Pamlico Bay [p'femm'likå° be'], vik på För. Stat: s ö. kust (Nord-Carolina) med för sjöfarten farliga öar.

Pamp. 1. Huggvärja. — 2. Mäktig person. *Pampas* (»slätter»), benämning på de trädlösa, gräsbevuxna slätterna i mell. Argentina, mellan Anderna o. Atlanten, rika på grunda sjöar o. träsk. Goda betesmarker, på senare tid alltmer föremål för uppodling.

Pampero [-per'å], svår sydvästl. storm i ö Sydamerika, kommande från sydl. pampas

Pampl'o'na, huvudstad i prov. Navarra, n° Spanien, i s. Pyrenéerna. 75.000 inv. (1946)'

Katedral från medeltiden. Industri o. handel. Befäst o. strategiskt viktigt.

Pampusch' (av pers., toffel), ytterkänga, vanl. med skinn upptill. Jfr Bottin.

Pan [pann], po., herre; pan'i, fru: pann'a, fröken.

Pan, forngrek. skogs- o. herdegud, herdeflöjstens uppfinnare. Framställes med bockhorn o. bocken samt ofta spelande på en panflöjt.

Pan- (av grek. pan, allt), i sammansättningar: all-, hel-. Ex. panslavism, panamerikanism.

Panacé (av grek. pan, allt, o. akos, läkemedel), läkemedel, som påstås bota allt; univer-salmedel; skämtsamt äv.: blandning av kaffe o. brännvin, kaffekask.

Panad (av lat. panis, bröd), smet av vetebröd el. vetemjöl att blanda i färser.

Panai'tios (o. 180—no f.Kr.), grek. filosof, f. på Rodos, från 129 f.Kr. ledare för den största skolan i Aten. Vinsten en tid i Scipio d. y:s krets i Rom o. vann därvid den rom. aristokratien för den av P. företrädade, praktiskt-humani-tärt orienterade stoicismen.

Panama', sp. Panama. 1. Republi-c a de Panáma, republik i sydl. Centralamerika, på Panamanäset, mellan Karibiska havet i n. och Stilla havet i s. 74,010 kvkm, 636,000 inv. (1941) (utom Panamakanalonen). Bildad 1903 genom utbrytning ur republ. Colombia på tillskyndan av För. Stat. i samband med ordnandet av kanalzonen (jfr Panamakanalen). I. är i v. bergigt, i ö. kuperat lågland. Klimatet är tropiskt. 65 % av befolkningen är mestizer, 13 % negrer, n % vita o. 10 % indianer. Rom.-kat. religion. Huvudnäringar äro jordbruk o. boskapsskötsel; vid kusten bedrivs pärlfiske o. sköldpaddsfångst. Exportvaror: bananer, kakao o. kokosnötter. Enl. författningen av 1946 styres P. av en president, vald på 6 år; deputeradekammaren består av 51 led., valda på 6 år. Huvudstad: Panama. — Hist. P. tillhörde Spanien till 1821, då det anslöt sig till Colombia; självständigt 1903. P. deltog i Första världskr. på För. Stat:s sida o. inträdde 1919 i N. F. Iriekspolitiskt har Panama utveckling gått mot stabilare förhållanden. Mot slutet av 1930-t. blev det fascistiskt influerade revolutionspartiet under Arias' ledning (denne var president 1940—41) en dominerande maktfaktor. De försök, som därefter (senast *948) gjorts att återinsätta Arias på presidentposten, ha kommit de eljest splittrade liberala partierna att enas i motståndet mot revolutionspartiets diktatursträvanden. — 2. Huvudstad i P. 1, vid Panamaviken av Stilla havet. 112,000 inv. (1941). Från P. järnväg över näset till Colón. Domkyrka från 1760. Handel. Urspr. anlagt 1518, förstört o. återupbygggt på 1670-t.

Panamahatt, mjuk, vit stråhatt, flätad av bladfibrerna av *Carludovica palma'ta*, äv. benämning på efterapningar, gjorda av blad-fibrer av andra växter. De äkta panamahattarna tillverkas i Ecuador. Namnet av den tidigaste utskepningsorten, staden Panama.

Panamakanalen, kanal genom Panamanäset, mellan städerna Colón o. Panama, för-binder Atlanten med Stilla havet. Längd 81 km, varav 26 km inom Gatunsjön, minsta bottenbredd 90 m, minsta djup 12.5 m. Öppnades 1914. P. förkortar sjövägen New York—San Francisco med c:a 19,000 km. Trafiken '940: 5,370 fartyg om tills. 27.3 mill. netto-ton. — Hist. Tanken på Panamanäsets genomskärande är gammal men antog fast form först på 1870-t., särsk. på grund av F. de Lesseps' förord; 1878 bildades ett bolag med huvudsakligen fransk kapital o. 1881 begynte arbetet. Det mötte stora svårigheter o. avstannade 1889, varefter bolaget gick i konkurs; granskningen av dess förvaltning visade stora oegentligheter,

vari många franska politiker voro inblandade (P a n a m a s k a n d a l e n). Arbetet stod sedan i stort sett stilla till 1902, då det upptogs från amerikansk sida; Panamakanalonen omfattar området på 8 km:s bredd på båda sidor om kanalen (51,000 inv., 1941) o. uppläts 1903 på evärdelig tid med nyttjanderätt till För. Stat. För försvaret av kanalzonen ingingos 1936 o. 1942 överenskommelser mellan För. Stat. o. Panama, enl. vilka För. Stat. fick anlägga militära baser äv. utanför kanalzonen. 1947 föreslog För. Stat. en ny överenskommelse på samma grunder som tidigare, vilken emellertid förkastades av Panama. Febr. 1948 åter-lämnade För. Stat. de 1942 arrenderade baserna.

Panamanäset, eng. I s t h m u s, den smala delen av Centralamerika, närmast Sydamerika. Genomskäres av Panamakanalen (81 km) o. Panamajärnvägen (76 km).

Panamaviken, bukt av Stilla havet, på s. kusten av republ. Panama, Centralamerika.

Panamerikanism' (av grek. pan, allt), benämning på en strävan att förena de amric. republikerna i en enhetlig utrikespolitik samt att stärka den kommersiella o. vetenskapliga gemenskapen mellan dem. Hithörande frågor ha diskuterats på en rad panamerikanska konferenser (se d. o.).

Panamerikanska konferenser ha sed. 1889 hållits 15 egr. Vid de första konferenserna (Washington 1889, Mexico City 1901, Rio de Janeiro 1906 o. Buenos Aires 1910) diskuterades övervägande handelspolitiska, juridiska o. kulturella frågor. 1889 beslöts upprättandet av en interamerik. byrå (Pan-American Union) i Washington, som bl. a. fick till uppgift att publicera meddelanden om de amerik. republikernas handel o. råvaror, deras lagar o. författningar m. m. — Rooseveltkorollarier 1904, som blev ett instrument för en imperialistisk amerik. politik mot de latinamerik. staterna, blev efter hand orsak till skärpta politiska meningsbrytningar, i det att Latinamerika opponerade sig mot För. Stat:s ingripanden i dess inre förhållanden. De polit. frågorna trädde därför i förgrunden från 1923, då den femte panamerik. konferensen hölls i Santiago de Chile. På Havannakonferensen 1928 upphävde För. Stat. tillämpningen av Rooseveltkorollarier o. den från 1933 under Franklin Roosevelts o. Cordell Hull inledda »goda grannens» politik ledde under följande konferenser (Montevideo 1933, Buenos Aires 1936, Lima 1938 o. Panama 1939) till en avsevärd förbättring i För. Stat:s relationer till de latinamerik. republikerna. Under de senaste konferenserna (Havanna 1940, Rio de Janeiro 1942, Mexico City 1945, Rio de Janeiro 1947 o. Bogatá 1948 har försvaret av västra halvklotet mot anfall utifrån varit en central fråga i interamerik. politik. På Havannakonferensen 1940 antogs en resolution, enl. vilken ett angrepp mot en amerik. stat skulle anses som ett anfall mot alla, på Riokonferensen 1942 beslöts bildandet av ett interamerik. försvarsråd o. en rådgivande kommitté för politiskt försvar o. i Mexico City 1945 o. Rio de Janeiro 1947 togos ytterligare steg mot upprättandet av ett regionalt försvarssystem för västra halvklotet. Jfr Chapultepecakten o. Riofördraget.

Panari'tium, varig inflammation vid nagel.

Panasch' (av fr.), fjäderbuske, hjälmbuske.

Panasohe'ring (av *panasch*), brokbländighet hos växter. Jämte den gröna färgen förekomma på blad o. stamdelar vita el. gula fläckar o. strimmor, där klorofyll saknas, el. ock röda el. bruna fläckar till följd av en lokal antocyanbildning. Utgör en normal företeelse hos växter av de mest skilda grupper o. tillfälligt hos sådana, som eljest äro helt gröna. Brokbländiga växter odlas i stor utsträckning som prydnads-

växter, ex. arter av släktena *Begonia*, *Coleus*, *Pelargonium*, *Fraxinus* (ask) o. a.

Panatenaierna (av grek., »alla Atenares fest»), i Aten en fest, som till Atenas ära firades med tävlingar i musik, diktkonst o. idrott samt offer till Atena (framställt i Partenonfrisen).

Pa'nax, örtsläkte (fam. *Araliaceae*), 6 arter. Blad fingrade, kransvisa, rötter tjocka. *P. ginseng*, bekant medicinalväxt.

Panaxgummi, dets. som opopanax.

Panay [-naj], ö bland mell. Filipinerna. 12,560 kvkm, 744,000 inv. Fruktbar o. rik på inminerar.

Pan'da, dets. som kattbjörn.

Pan'danus, skruvpalmer (fam. *Pandana-ceae*), 156 arter enhjärtbladiga träd el. buskar i Gamla världens tropiska trakter. Stam gaffelikt grenad, nedtill med bägförmade styllrötter. Blad långa, vanl. i kanten taggiga, tätsittande i 3 Skruvlika rader. Blommor nakna, enköna, de honliga i klortunt huvud. Bär- el. stenfrukter, som inbördes växa samman. *P. u'llis* (se bild) lämnar en bladfiber, av vilken göras tåg o. säckar.

Pandek'terna (av grek. *pandekHes*, som innehåller allt), den avdelning av Justinianus' lagverk (*Corpus juris civilis*), som innehåller utdrag ur de romerska rätt-lärdas skrifter.

Pandemi' (av grek. *pan*, allt, o. *de'mos*, folk) kallas en över stora delar av världen utbredd epidemi. En pandemi var »Spanska sjukan» 1918. — Adj.: pan-dem i s k.

Pand'e'ro, spansk benämning på tamburin. Pan'dit el. p'u'ndit, indisk lärd.

Pandjab, dets. som Punjab.

Pandora, i grek. myt. den första kvinnan, sändes av gudarna till jorden med en ask, som innehöll alla sjukdomar o. olyckor. Då P. lyfte på locket, flögo dessa ut över världen; endast hoppet blev kvar i asken. — P a n d o r a s ask, bildligt: källan till allt ont.

Paneyri'k (av grek. *pan*, allt, o. *a'gyris*, församling), under antiken högtidstäl, vari någons egenskaper o. gärningar prisades; num. ett överdrivet lovtal. — P a n e g y r i k e r, lovtalare. — Adj.: p a n e g y r i s k.

Pane'l (nylat. *paneWus*), väggbeklädnad i trä av nedre delen av väggarna i ett rum, vanligen dekorativt inddelad.

Pan'em et circen'ses, lat., »bröd o. skådespel», ett från Juvenalis hämtat uttryck för den fornrömerska befolkningens önskemål.

Pane'ra (av lat. *panis*, bröd), beströ med rivebröd.

Paneuropa, benämning på ett planerat europeiskt statsförbund. Jfr Europas Förenta Stater.

Panfavi'n, tabletter för desinfektion av mun o. hals. Innehålla tryppflavin som verksam beståndsdel.

Panf'löjt (efter guden *Pan*) el. s y r i n x, ett hos de gamla grekerna använt herdeinstrument, bestående av små, olika långa rör, jämsides sammanfogade (se bild).

Pan'galos, T h e o d o r, f. 1878, grek. »general o. politiker, utövade som premier- o. krigsminister juni 1925—aug. 1926 (från april president), stödd på armén, en diktatorisk myndighet. Störtades genom en statskupp. Deltog 1930 i ett kuppförsök mot Venizelos o. adömdes härför straff o. förvisning. Häktades aug. 1945 för samröre med axelmakterna.

Panga'ni, 1. Flod i Östafrika, från Kilimandjaro till Indiska oceanen. 450 km. — 2. Stad i Tanganyikaterri toriet, vid P. i:s mynning. 3,200 inv.

Pangermanism' (grek. *pan*, allt), egentl. strävan att samla de till den germanska stamnen hörande nationerna till ett kulturellt o. polit. helt, vanl. dock i betydelsen alltyskhet.

Panhellenism' (grek. *pan*, allt), strävan att förena alla grek. stammar (hellener) till en enhetlig nationell stat.

Pan'i, po., fru. Jfr Pan.

Paniberism' (av grek. *pan*, allt, o. *Ibe'ria*, Spanien), strävan att knyta de spansktalande länderna i Amerika närmare moderlandet.

Pa'nioum, grässläkte, över 300 arter. Små-axen en- till tvåblommiga, mycket små o. i rikt sammansatta vippor el. ax, innehålla ett enda korn, som förlör omslutet av de förhårdnade, glänsande blomfjällen. Flera arter odlas som Toder- o. spannmålsgräs (hirs).

Panier [-je'], fr., egentl. korg, ett slags styv kjol, som användes under 1700-t.

Pani'k (av guden *Pan*), plötslig skräck, som griper en människohop.

Pa'nin, N i k i t a l v a n o v i t j (1718—83), greve, rysk statsman, minister i Sthlm 1748—59, bidrog 1762 till Peter III:s störtande, innehade som Katarina II:s förste minister ledningen av utrikespolitiken 1762—81. P. sökte med mössornas hjälp upprätthålla frihetstidens statskick i Sverige o. bringa landet i beroende av Ryssland.

Pa'nisk skräck, allmän, plötslig skräck, våldsamt skräck. Jfr Panik.

Panislamism' (av grek. *pan*, allt, o. *islam*), strävan i den islamitiska världen att förena alla muhammedaner o. att avkasta allt beroende av kristna makter.

Panjab, dets. som Punjab.

Panji'm» annat namn för Nova Goa.

Panka, namn för småbraxen (»braxenpanka»).

Pankhurst [peenk'h.0St], E m m e l i n e, f. G o u l d e n (1859—1928), eng. suffragettledare, började från 1905 tillämpa den »stridande» metoden i agitationen för den kvinnliga rösträtten samt adömdes flera gånger fängelsestraff. Grundade efter rösträttens genomförande 1918 ett »kvinnoparti» med uppgift att verka för sociala reformer.

Pan'kow [-kå], stadsdel i n. Berlin.

Pankra'Uon, forn grek. idrottsgren, kombination av brottnng o. boxning, där alla grepp o. slag voro tillåtna. P. upptogs 648 f.Kr. på Olympiska spelens program.

Pankreas (av grek. *pan*, allt, o. *kre'as*, kött), bukspottkörteln (se d. o.).

Pankreati'n, till pulver intorkad saft från bukspottkörteln, innehållande dennas enzymer. Användes som läkemedel för att ersätta en dåligt fungerande bukspottkörtel.

Pankroma'tisk (av grek. *pan*, allt, o. *kro'ma*, färg) säges en fotografisk plåt el. film vara, som är känslig för alla färger, äv. rött, o. därför med lämpligt färgfilter kan återgiva färger i riktiga nyanser av grått. Jfr Ortokromatisk o. Sensibilisering.

Panlogism' (av grek. *pan*, allt, o. *lo'gos*, förnuft), uppfattande av allt verkligt som något till sitt väsende förnuftigt. Repr.: Hegel.

Panna. *Tekn.* Underlag av hårt stål, agat o. dyl. för de skarpa eggarna, kring vilka vägbalanser o. dyl. vrida sig.

Panna'a, po., fröken. Jfr Pan.

Panni'ni (Panini), Giovanni Paolo (1691—omkr. 1768), ital. målare, föregångsman inom vedutamalieriet. Huvudsakl. stadsbilder, ofta med ruiner, från Rom.

Panno'nien, forntida namn på landet mellan Donau o. Sava. Erövrades av romarna 8 f.Kr.

Pannsten kallas de olje- o. saltavlagningar, vilka småningom avsett sig som ett hårt Skal i ångpannor, särsk. vid kalkhaltigt matarvatten. Det är av vikt, att detta är rent o. att pannan rengöres tillräckligt ofta, då pannsten minskar värmeöverföringen, därigenom ned-sätter pannans verkningsgrad o. i svårare fall kan försaka pannplätens överhettning, varigenom fara för pannexplosion kan uppstå.

Panna' (av fr.), av listverk omgivet fält i en dörr, panel el. dyl.; äv. målning på trä.

Panoptikon (av grek. *pan*, allt, o. *optiko's*, som angår seende), vxakabinett.

Panora'ma (av grek. *pan*, allt, o. *ho'rama*, utsikt), vidsträckt utsikt, avbildning av dylik.

Panoramakikare, riktinstrument vid moderna artilleripjäser, bestående av ett fast okular o. ett över detsamma sittande, i sidled vridbart objektiv (kikare).

Panpsykism' (av grek. *pan*, allt, o. *psyke*, själ), äsikten allt allr besjälad, äv. den oorganiska materien. Repr.: I, cibniz, Schelling ra. fl.

Pansar (av fr. *panse*, buk; egentl. utrustning som skyddar buken), skydd mot anfallsvapen, bestående av särsk. beredda stålplåtar.

Pansarbil, pansarklädd automobil, avsedd för spänning o. strid, i huvudsak i anslutning till vägar. De moderna pansarförstö-ringsmedlen ha medfört, att vapnets utveckling kulminerat.

Pansarbomb, stridsbomb med mycket kraftigt hölje o. liten sprängladdning. Användes för att genomslå pansrade mål o. har split-terverkan.

Pansardäck, ett däck av tunnare pansarplåt, avsett att skydda fartyg för sprängverkan uppifrån. Moderna större krigsfartyg ha vanl. flera pansardäck ovanför varandra.

Pansarfartyg, föredragsvis för använd be-teckning på med pansarskydd utrustat fartyg i motsats mot träfartyg.

Pansarfil, grovhuggen fil med cirkelformiga skär. Användes med fördel vid grov filning av mycket plastiska metaller, som tenn o. bly, varvid skären ej så lätt sätta igen sig.

Pansarfiskar, *Placoder'ni*, grupp av utdöda fiskar, innefattande bl. a. den äldsta kända fiskfaunan (övre silur-devonperioden). P. hade ofta kroppen betäckt av stora benplattor. Bröstfenor torde ha funnits hos de flesta, bukfenor synas däremot ha saknats.

Pansargalvanome'ter, galvanometer med rörlig magnetnål, som skyddas från yttre magnetiskt inflytande genom en (cylindrisk) skärm av urglödgat smidesjärn.

Pansarhajar, under devonperioden levande hajlika fiskar med hudpansar.

Pansarhjärta, förkalkning av resterna av en utgjutning i hjärtsäcken efter hjärtsäcksinflammation. Kan förhindra hjärtats rörelser. Operativ behandling.

Pansarinfanterieregement. Genom beslut av 1948 års riksdag organiserades I o. I 7 ss. pansarinfanterieregementen.

Pansarkrokodil, *Crocodylus cataphrac'tus*, Västafrikas vanligaste krokodil.

Pansarnäve, se Pansarskott.

Pansarrep'tiler, namn för krokodiler o. sköldpaddor.

Pansarrör, skyddsror av järn, i vilket elledning förlägges vid installationer. Äv. vanl. oisolerat, O P - r ö r, men kan äv. vara försedd med isolering av impregnerad papp, I P - r ö r.

Pansarskjorta, skyddsklädnad, tillverkad av järnringar; i Norden benämnd b r y n j a. Jfr Kyller.

Pansarskott, ett rckylfritt pansarvärnsvapen, använt i slutet av Andra världskr. (amerik. Bazooka, ty. Panzerfaust I o. Panzerschreck). P. väger 3—6 kg. Projektilen förmår på avstånd

under 40 m genomslå 150—200 mm pansar. En tyngre modell vägande 10—15 kg genomslår 250 mm pansar upp till ett avstånd av 200 m.

Pansarskräck, se Pansarskott.

Pansarsköld, med skottglugg försedd stål-sköld till skydd för servisen vid vissa artilleripjäser o. kulsprutor samt för infanteri, särsk. vid fästningsförsvaret.

Pansarstickare, värja med lång prylofformig klinga, avsedd att genomtränga en pansar-skjortas maskor.

Pansartorn, av stål förfärdigade skydd i fästningar för artilleripjäser med serviser o. ammunition (kanon- o. haubitstorn), för strål-kastare (lystorn) o. för observatörer (observa-tionsstorn). Tornen äro vridbara, ibland äv. höj- o. sänkbara.

Pansartrupper, truppslag, som utgöres av stridsvagnsförband, i vilka ingå pansar-värns-, pansarinfanteri- o. -artil-leriförband. P. förena stor rörlighet o. framkomlighet med avsevärd eldkraft. I sv. armén ingå pansartrupper som ett särsk. trupp-slag sed. 1942. Förläggingsorter: A r m é i n s p. p a n s a r a v d e l n., Stockholm, Göta pan-sarlivgarde (P 1) med förläggningsort för huvuddelen Enköping, för ett kompani Vis-borgs slätt, S k å n s k a p a n s a r r e g. (P2), Hässelholm, S ö d e r m a n l a n d s p a n s a r r e g. (P 3), Strängnäs, S k a r a b o r g s p a n s a r r e g. (P 4), Skövde.

Pansartåg, med pansarplåt helt skyddade lokomotiv o. järnvägsvagnar med skottglugg för gevär, kulsprutor o. smärre kanoner.

Pansarvagn, tidigare namn för stridsvagn.

Pansarvärnsgevär, handeldvapen med pan-sarbrytande ammunition.

Pansarvärnskanon, lätt artilleripjäsa för be-kämpning av pansrade fordon. Inom sv. armén finnas en 57 mm, en 37 mm o. en 20 mm kanon. Den senare benämnes p a n s a r v ä r n s - o. l u f t v ä r n s k a n o n (pvlvkanon) o. kan äv. beskjuta luftmål inom 1.500 m. Vapnets betydelse har minskats genom tillkomsten av ökat pansarskydd i stridsvagnar o. av pansar-förstö-ringsmedel med stor genomslagskraft i pansar. Se plansch på Eldvapen.

Panslavism' (grek. *pan*, allt), strävan att politiskt, religiöst o. kulturellt sammansluta olika slaviska folk; har som ideriktning till 1800-t. haft stor betydelse.

Pant, egendom, som p a n t s a t t s hos en person, p a n t h a v a r e n, vilken därigenom till säkerhet för en fordran får p a n t r ä t t i egendomen, dvs. rätt att, om fordran ej fullgö-res, tillgodogöra sig dess värde ur panten. Pant-sättning av lös egendom sker vanligen genom att egendomen överlämnas till panthavaren ss. pant (handpant), av fast egendom genom in-teckning (hypotekarisk pant). Pantens tillgodo-görande, p a n t r e a l i s a t i o n, kan ske på sätt, som avtalas vid pantsättningen, el. genom utverkande av dom, utmätning o. försäljning på exekutiv auktion.

Pantaleón [pa'stalea'n&'] > ett av Pantaleon Hebenstreit på 1690-t. upfunnen hackbräde med två resonansbottnar, föregångare till pianot. Betecknade senare klaver med hammar-anslag ovanifrån.

Pantalone [lån'e], figur i det ital. folk-lustspelet; föreställd en girig, venetiansk köpman, som ständigt blev lurad av sina barn. P. bar alltid långa byxor (pantaloner).

Pantalong'er (av *Pantalone*), långbyxor.

Pan'ta réV, grek., »all flyter», dvs. allt väx-lar; grundtanke hos grek. filosofen Herakleitos.

Pantbank, p a n t l ä n e i n r ä t t n i n g, p a n t l ä n e k o n t o r, inrättning, som med-delar mindre penninglån mot säkerhet i värde-föremål (smycken, kläder o. dyl.). För pant-

länerörelse fordras enl. kungl. förordn. 28/6 1918 tillstånd av K. B. Pantlånare är skyldig förta bok över rörelsen och lämna pantsättare bevis om pantsättningen, p a n t k v i t t o .

Panteism' (av grek. *pari*, allt, o. *teo's*, gud), den filos. åsikt, att Gud o. världsallet äro ett o. samma. Repr.: Spinoza m. fl. Motsats: t e i s m'.

Pantelism' (av grek. *pan*, allt, o. *te'lein*, vilja), den filos. åskådning, som i viljan ser alltings innersta väsen. Repr.: Schopenhauer.

Pantelleria' el. P a n t e l l a ' r i a , i tal. ö, s.v. om Sicilien, prov. Trapani. 83 kvkm, 10,000 inv. Straffkoloni. Befäst. Sjöstrategiskt värdefull. — On var ursprungl. en fenicisk koloni, som övertogs av Kartago, men övergick 217 f.Kr. till romarna, erövrades av araberna 700 e.Kr., italiensk från 1123.

Pan'ten, K a s p e r , d. 1630, höll arkitekt o. bildhuggare, påverkad av Lieven de Key o. Palladio, verksam i Sverige från omkr. 1620, sed. 1622 som kungl. arkitekt vid slotten i Sthlm, Uppsala o. Svartsjö. Äv. verksam vid Vibylholma slott o. Gustavianum i Uppsala.

Pan'teon, grek. P a n t e i o n (av grek. *pan*, allt, o. *teo's*, gud), »helgat alla gudar». 1. Ett kupoltäckt rundtempel i Rom, uppfört av kejsar Hadrianus på grunden av ett no nedbrunnet av M. J. Agrippa invigt tempel, från 609 kristen kyrka. Nu nationell gravkyrka (se bild). Det sällsynt väl proportionerade kupolrummet har haft stor betydelse för senare europeisk byggnadskonst. — 2. (fr. *Panthéon*). Sedan Franska revolutionen benämning på kyrkan S:t Geneviève i Paris, uppförd efter J. G. Soufflotts ritningar 1764—90. P. är sed. 1791 gravkyrka för Frankrikes främsta personligheter. (Se bild.) —

Panteon i Rom.

3. I överförd bemärkelse **Pantheon** kan betyda andra minnesmärken över ett lands märkligaste personligheter.

Pantheon i Paris.

Panter, annat namn för leopard. Panterkatt el. o z e l o 't, *Felis pardalis*, kattdjur, till form o. färg påminnande om leoparden men mindre än denna. Kroppslängd omkr. 90 cm. Central- o. Sydamerika.

Pantersprånget, benämning på det skede i Marockokrisen 1911, då tyska kanonbåten Panther avskändes till Agadir som svar på en fransk expedition mot Fes.

Pantin [paⁿ*taⁿ«'], förstörd till Paris med viktig hamn vid Canal de l'Ourcq. 38,000 inv. (1936). Järn- o. glasindustri m. m.

Pantjatanfra, sanskr., egentl. »femboken»; en samling indiska sagor o. fabler, ett av den klassiska ind. litteraturens mest kända verk, från 2:a el. 3:e årh. e.Kr.

Pantogra'! (av grek. *pan-* to's, allt, o. *gra'fein*, skriva), apparat för förstoring el. förminskning av ritningar o. dyl. i bestämd skala. Består av fyra parvis parallella stänger, vridbara kring stift genom de fyra korsningsställena (se bild). Genom ett i ritbrådan fästast stift genom ena stängens fasthållnes apparaten, medan man med ett annat, genom närliggande stång fästast stift följer originalets linjer. Samtidigt tecknar ett vid motstående stång fästast blyertsstift el. dyl. bilden i en skala, som bestämmas av förhållandet mellan de bägge ritstiftens avstånd från det fasta stiftet, som alltid måste placeras så, att de tre stiftet ligga i rät linje. — Pantografe' - r i n g , etsning på mekanisk väg.

Pantomini (av grek. *panto'minos*, allhärmande), stumt dramatiskt spel, vars handling åskådliggöres genom åtbördor o. minspel.

Pantopon [-pån'], ett brunt, pulverformigt läkemedel, som innehåller de viktigaste i opium ingående alkaloiderna i form av klorider. Verkar som morfin.

Pantote'nsyra, ett av B-vitaminerna, som vid djurförsök visat sig nödvändigt för tillväxten hos råttor. Vid frånvaro av detta ämne i födan bli vissa djur, ss. råttor, marsvin, huud o. silverrår, gråhåriga. Pantotensyrans betydelse för människan har däremot ej kunnat fastställas, sannolikt emedan den förekommer i nästan alla livsmedel ehuru i ringa mängd. Har påvisats i människans blod o. urin o. isolerades först ur fisk- o. färlever. Pantotensyra utgör en förening av 1/3-alanin o. dioxi-dimetyl-smörsyra.

Panträtt, fordringsägares rätt att ur en till säkerhet för en fordran lämnad pant åtnjuta betaltning, ifall gäldenären icke fullgör sin förbindelse. Se vidare Pant.

Paoli [paäli], P a s q u a l e (1725—1807), korsikansk patriot, ledde ett uppror mot Genua 1755 men måste 1769 fly, sedan Frankrike erhållit rätt till ön. P. bekämpade efter återkomsten 1790 det av familjen Bonaparte ledda franska partiet. (Se bild.)

Pao-ting, dets. som Tsing-yüan.

Pa'pagos, A l e x a n d e r , f. 1883, grek. general. Deltog i Balkankrigen 1912—13 o. i kriget mot Turkiet i Mindre Asien 1919—22. 1956 blev P. generalstabschef o. hade jämte Metaxas förtjänsten av Greklands goda militära beredskap vid det ital. anfallet okt. 1940, då han utnämndes till överbefälhavare. Sedan Grekland genom Tysklands ingripande april 1941 besegrats, hölls P. i tysk fångenskap, men flydde sept. s. å.

Papai'n, ett enzym i mjölksaften hos melonträdet, *Ca'rica papa'ya*, som spjälkar äggviteämnen till peptoner. Mjölksaften (papaya) användes därför till att göra segt kött rörare.

Papalism' (av lat. *pa'pa*, »påves»), en inom rom-kat. kyrkan hävdad teori, enl. vilken den högsta kyrkliga myndigheten skall tillkomma påven ensam. Motsats: e p i s k o p a l i s m'.

Papa'ver, v a l l m o s l ä k t e t (fam. *Papa-veraceae*), ca 100 arter örter på n. halvklotet. Blad parflikade, foderblad 2, avfallande, kronblad 4, frukten en porskapsel. Alla väpnader förs en vit mjölksaft. P. *du'bium*, rödblommigt, vanligt åkerogräs; den gulblommiga P. *radia'tum*, fjällvallmo, sällsynt i våra nordliga fjälltrakter. P. *somni'ferum* lämnar opium o. dess små, oljerika frön användas som brödkrydda.

Många arter omtyckta prydnadsväxter. Jfr Opium.

Papavera'ceae, växtfamilj, omfattande ca 600 arter huvudsakl. på n. halvklodet, de flesta örter, många med mjölksaft. Foderblad 2, kronblad 4, ståndare 2, 4 el. talrika, frukten en vanl. enrummig kapsel. Hit hör bl. a. släkten *Corydalis* (nunneört), *Chelidonium* (skelört) o. *Papaver* (vallmo).

Papaveri'n, en av alkaloiderna i opium. Verkar förlamande på glatt muskulatur (i tarm, blodkärl etc.) o. användes rätt mycket i blodtrycksnedsättande mediciner.

Papaya [-pa'ja], melonträdet (*Ca'rica pa-paya*) frukter o. mjölksaft. Jfr Papain.

Papeete el. Pa'p'e'te, huvudstad i Franska Oceanien, på Tahiti's n.v. kust. 8,000 inv. (1936). Halften fransmän.

Papegojiskar, *Scari'na*, läppfiskar med papegojåbbligt sammanväxta tänder o. praktfulla färger. De flesta i tropiska hav.

Papegojmast el. jäckmast, liten mast längst akterut på vissa värmastade fartyg. Seglet på denna mast kallas ofta felaktigt apa.

Papegojor, *Psi'Waet*, till gökfågarna hörande fågelgrupp, kännetecknad genom en tjock, starkt nedböjd näbb (se bild), vars överkåk är rörlig i förhållande till huvudet, samt partåiga klät-terfötter. Fjäderdräkten oftast livligt färgad i grönt, blått, rött, gult, vitt. Alla världsdelar med undantag av Europa. Frukt- o. fröätare.

Papegojsjuka el. psillako'sis, sjukdom hos papegojor, särskilt brasilianska, vilken även kan angripa människor; den sista epidemien var 1929—30, då ett antal sjukdomsfall inträffade i Danmark o. några enstaka i Göteborg (sjömän). Medför tarmsymtom hos papegojor men lungsymtom hos människor. Ganska farlig sjukdom.

Pa'pel (av lat. *pa'pula*) kallas inom hudläk- konsten varje över huden upphöjd bildning.

von Pa'pen, Fran'z, f. 1879, tysk politiker o. diplomat. Urspr. kavalleriofficer var P. vid krigsutbrottet 1914 militärattaché i Washington men utvisades 1915, beskyldt för sabotage o. spioneri. 1918 deltog han i den turk. armén i fälttåget i Palestina. Medl. av preuss. lantdagen 1921—32 (katolska centerpartiet). Vid Brünnings avgång maj 1932 utnämndes P. av Hindenburg till rikskansler. Som sådan genomförde han Lausanne-avtalet juli s. å. om krigs-skadeståndets slopande, upphäve förbudet för SA. o. avlägsnande regeringen Braun-Severing i Preussen, där han sedan utnämndes till rikskommissarie. Då han emellertid icke lyckades vinna nationalsocialis-ternas förtroende, avgick han dec. s. å. P. var en av initiativtagarna till Hitlerregeringen '33' o. vilken han blev vicekansler. Efter mordet på Dollfuss juli 1934 blev P. minister i Wien (ambassadör från 1936). P. sökte genom intriger o. maktpråk underminera den österrik. republiken o. beredde därmed vägen för Österrikes s. k. Anschluss mars 1938. Efter att ha upptagits i nationalsoc. partiet var P. april 1939—aug. 1944 ambassadör i Ankara, där han till en början lyckades utjämna de spända tysk-turk. förbindelserna (vänskapspakt juni 1940) men senare dock icke kunde förhindra Turkiets brytning med Tyskland (1944). Anklagad som krigsförbrytare inför Nürnbergdomstolen fr-

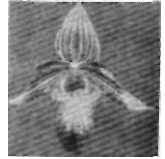

kändes P. okt. 1946 men ställdes febr. 1947 inför en tysk denazifieringsdomstol.

Pape'te, dets. som Papeete.

Papeteri' (av fr.), kartong med brevpapper o. kuvert.

Paphiopedi'lum, örtsläkte (fam. *Orchida-ceae*), ca 50 arter (tropiska Asien) närläggande släktet *Cypripedium*. Kapsel dock treurummig o. bladen tjocka, hopvikna längs mittlinjen. Många arter o. hybrider odlas i växthus för sina praktfulla blommor (se bild).

Papier-maché [papje'ma-sje] (fr., tuggat papper), pappersmassa med tillsatt bindemedel för pressgjutning av anatomiska modeller, leksaker, dockor, »påskägg» o. dyl., vilka sedan målas o. lackeras.

Papilionaceae, annat namn på växtfamiljen *Leguminosae*.

Papiljotfer (fr. *papillotes*, av *papillon*, fjärl), pappers- el. skinnrullar, på vilka håret upprullas för att bli lockigt.

Papill' (av lat. *papil'Va*, värta), tappformig utväxt av celler.

Papillom [-äm] (av lat. *papi'Wa*, värta), en vanl. godartad epitelial svulst, som dock kan få elakartad karaktär. Förekommer i urinblåsan, struphuvudet m. fl. ställen.

Papin [papä"*], Denis (1647—1714) fransk fysiker, uppfinnare av säkerhetsventilen samt den första ångdrivna maskinen. P. påvisade, att en vätskas kopunkt är beroende av trycket, o. konstruerade den s. k. Papi'n's gryta, en apparat, ur vilken autoklavfyll o. tryckkokaren utvecklas.

Papineau [-nä], Louis Joseph (1786—1871), kanad. advokat o. politiker, agiterade som medl. av det franska partiet för Canadas brytning med England.

Papi'ni, Giovanni, f. 1881, ital. författare. P:s författarskap återspeglar de mest skiftande filosofiska o. konstnärliga åskådningar. Bl. tidigare arb. framställd självbiografien *Un uomo finito* (1912; En färdig man, 1924) o. *Storia di Cristo* (1921), som markerar hans religiösa omslag o. som i Italien blivit en verklig folkbok. Bl. hans senare arb. märkas den av kulturpessimism präglade romanen *Gog* (1931), skådespelet *Danle vivo* (1933), om Dantes moral, o. *Italia mia* (1941), en patriotisk försvarsskrift för Italien i krig.

Papinianus, Aemilius (omkr. 140—212), rom. rättslär., pretorianprefekt, en av Roms främsta jurister.

Papism' (av nylat. *pa'pa*, päve), påvedöme, påvevalde. — Papi'st, anhängare av påvevaldet, påvevän. — Papi'stisk, påvist sinnad, påvevänlig.

Papp, tjock pappersprodukt (vikt minst 350 g per kvm), som till skillnad från kartong icke får vara tillverkad genom hopklistering av ark.

Papp'ea, trädsläkte (fam. *Sapndaceae*). Fruktarna av *P. capen'sis* (Kaplandet) gå under namn av kappplommon; det saftiga, välsmakande fröhyllat ätes.

von Papp'enheim [-hajm~], Gottfried Heinrich (1594—1632), greve, kejslerlig fältherre under Tretioåriga kriget. Tillys o. senare Wallensteins närmaste underbefälh., frejdad som tapper truppledare o. särsk. rytterianförare, särades dödligt i slaget vid Lutzen. (Se bild.)

Papp'enheimare, kyras- §§

siar i Pappenheims regemente. — Känna sina pappenheimare, känna sitt folk (ur Schillers »Wallensteins Tod»).

Papper består av hopfildade växtfibrer, har en vikt av högst 350 g per kv m o. framställes för hand el. i pappersmaskin genom att varm, våt pappersmassa utbredes o. delvis torkas på metalltrådsduk (virapartiet) samt pressas, slut-torkas o. glättas mellan filter o. uppvrmda valsar (press- o. torkpartierna). Till lump-papper användes pappersmassa, beredd av gamla linne-, bomulls- o. hampvävnader, vid enklare papperssorter däremot trämassa. Massan till-sättes med fyllnadsämnen (ss. vit lera, talk, krita) för att göra papperet mindre genomskinligt m. m. Till minskning av porositeten, som dock vid läsk- o. filterpapper särsk. eftersträvas, användes limning ant. genom tillsats av hartssåpa o. alun till själva massan, massalimning, el. mera sällan genom det färdiga papperets neddopning i limlösning, torkning o. glättning. Papperstillverkningen var känd i Kina flera årh. f.Kr. Jfr Normalpapper o. Pappersmassa.

Pappersblockad, folkrättslig blockad, som meddelas, ehuru tillräcklig sjöstyrka för dess upprätthållande ej förefinnes. Dyl. blockad anses num. oberättigad. Jfr Parisdeklarationen.

Pappersbruk, industriell anläggning för tillverkning av papper o. papp.

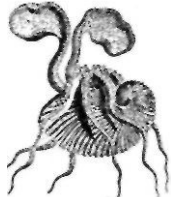
Pappersgyttja, gyttja, som vid torkning låter dela upp sig i papperstunna blad.

Pappersmassa utgöres num. vanl. av cellulosa, som enklast fås ur genom sönder-slipning av ved framställd s. k. slipmassa. De så erhållna fibrerna ha dock föga sammanhållningsförmåga, o. man kan ej av dem framställa papper utan måste inblanda kemisk pappersmassa, vanl. minst 25 %. Papper innehållande mer än 10 % slipmassa kallas trähaltigt papper o. är av mindre god kvalitet. Kemisk pappersmassa består av ren cellulosa i form av långa fibrer o. framställes genom att hacka veden till flis o. upphetta den under tryck vid närvaro av alkalier (natron- el. sulfatmetoden), el. surt kalciumsulfid (sulfitmetoden). De tillsatta lösningarna gå i tekniken under namnet »lut». När kokningen är färdig, minskas trycket, »luten» o. massan av-tappas var för sig. Den senare rensas o. tvättas samt föres efter event. blekning med kloralk till pappersmaskinerna. Som råmaterial vid papperstillverkningen användes så gott som uteslutande barrved, i utlandet dessutom spar-trä, halm m. m. Lövdved lämnar sämre pappersmassa på grund av dess kortare fibrer. Vid sulfatmetoden användas gran o. tall, vid sulfitmetoden enbart gran. Tallved innehåller mer harts än som kan utlösas av kalciumsulfiten. Jfr Cellulosa, Fodercellulosa o. Sulfitul.

Pappersmyntfot, det av staten påbudna förhållandet, att sedlar, som ej inlösas i guld, skola mottagas som lagligt betalningsmedel.

Pappersskatt, tillverkningskatt på papper (tidningspapper undantaget), att erläggas av tillverkaren resp. importören med i5 öre per kg. Infördes 1/7 1948.

Papperssnäcka, *Argo-nauta arga*, tvågälad, åtta-armad bläckfisk, vars hona har ett vackert, tunt skal, avsöndrat från 2 mycket förstorade armar o. använt som förvaringsplats för äggen. Hanen är mycket mindre än honan o. saknar skal. En av hanens armar lösgör sig vid fortplantningen som en s. k. hectocotylus, vil-

ken uppsökes av honorna o. vars innehåll anv. för äggens befruktande. Atlanten o. Medelhavet. (Se bild å föreg. spalt.)

Pappersvikt, äldre benämning på flugvikt, lättaste viktclassen i boxning.

Papp'os, grek. matematiker i Alexandria på 200-t. e.Kr. Förf. till *Synagogaí matematikai* (Matematiska samlingar), av stort värde för kunskapen om äldre grek. matematik.

Papp'us, beteckning för blomfodret, hos växter, tillhörande fam. *Compositae* o. *Valerianaceae*, hos vilka det ombildats till borst, enkla el. fjäderlikt grenade hår, fjäll el. ock är bägarliknande. Tjänstgör som svävapparat vid fruktens spridning genom vinden.

Paprika, dets. som spansk peppar.

Pa'pua (malaj, krusig), människoras, utbredd på Nya Guinea samt på en del öar i v. Melanesien. Utmärkande drag: mörkbrun hudfärg, krusigt hår o. skägg, täml. högt huvud, sluttande pannå, hög, ofta krökt näsa.

Papuagolfen, en stor bukt på s. kusten av Nya Guinea.

Papuaterritoriet omfattar s.ö. Nya Guinea, Louisiade Islands samt ögruppen d'Entrecasteaux; förvaltas av Australiska statsförbundet o. är sed. 1946 t. v. sammanfört med Nya I Guineaterritoriet till ett förvaltarskap. 235,000 kvkm, c:a 300,000 inv., därav 1,500 européer (1946). Export av guld, silver o. osmium. Huvudstad: Port Moresby.

Papuaöarna, ögrupp utanför n.v. kusten av Nya Guinea, tillh. nederl. residentskapet Ternate. Ca 8,600 kvkm. De äro höga o. skogbevuxna; störst äro Waigeo, Salawati o. Misol.

Papyross [-rass'] (av lat. *papyrus*, papper), cigarrätt.

Papyrus, *Cyperus papyrus*, ett halvgräs, intill 5 m högt. Av de trekantiga stammarnas märke gjordes i forntiden, särsk. i Egypten, ett mycket hållbart papper, i nutida språkbruk ä. kallat »papyrus». De framställda bladen sammanfogades vanl. i långa band, vilka upplades på i deras ändar fästa käppar o. användes för nedtecknande av skrift. Papyrer äro kända från 3e årtusendet f.Kr. — P a p y r o l o g i är vetenskapen om papyrer.

AB. Papyrus, Möldal. Grundat 1895. Aktiekap. 7,5 mill. kr. (1948). Pappersbruk med sulfitfabrik o. träsliperi. Verkst. dir. II. Hulthén (sed. 1942).

Pa'ra. 1. Jugoslav, skiljemynt = 1/100 dinar. — 2. Turk. skiljemynt = 1/40 piaster.

Para- (av grek. *para'*, bredvid), i sammansättningar: bi-, sam-, jämte. — *Kem.* Förstavelse, som betecknar bensolderivat, där två diametralt motsatta väteatomer i bensolkärnan ersatts av andra atomer el. atomgrupper. Ex. paradiokibensol = hydrokinon, o. paraaminofenol, fotografisk framkallningssubstans, som ingår i rodinal. Äv. förstaveelse i namn på vissa omvandlingsprodukter, t. ex. paraformaldehyd o. parakäscin.

Para, stat i n. Brasilien, kring Amason flodens mynning. 1,149,391 kvkm. 1,040,000 inv. (1946), indianer. lågland med urskog o. savanner. Viktigaste exportprodukter: kautschuk, kakao, paranötter m. m. Huvudstad: Belém.

Paraba's (av grek. *para'*, bredvid, o. *ba'sis*, gång), ett i den äldre attiska komedien förekommande mellanparti, vare kören i författarens namn talar till publiken.

Para'bel (av grek.), 1. Kort berättelse på vers el. prosa, som i form av en liknelse meddelar en moralisk lärdom. — 2. *Mat.* Den vanliga parabeln, som är en TJ-formigt böjd, symmetrisk kurva, erhålles som ett s. k. kägl-snitt genom ett överskärta en cirkulär kons (kägla's) yta med ett plan parallellt med någon av ytans räta linjer (generatriser). Den krok-

linje, som en snett uppåt kastad kropp beskriver i lufttomt rum, utgöres av en parabel. — Parabel i vidsträckt bemärkelse är varje kurva, som utgör den grafiska motsvarigheten till en hel algebraisk funktion. Jfr Kägelnsnitt.

Parabolisk [-bå-] (av *parabel*), innehållande liknelser; parabelformad.

Paraboloid (av *parabel* o. grek. *éidos*, gestalt), dels skålförmig yta, ellipsoid paraboloid, vars plana snitt alla äro parabler el. ellipser, dels sadelförmig yta, hyperboloid paraboloid, vars plana snitt äro parabler el. hyperbler. Som ett specialfall av den förra räknas rotationsparaboloiden, som enklast alstras genom att låta en vanlig parabel rotera kring sin symmetriaxel; här betydelse som spegelyta vid strålkastare o. dyl.

Paracel'sus, egentligen Theophrastus Bombastus von Hohenheim (1493-1541), schweiz. läkare o. tcosof, ryktbar för sina lyckade kurer mot sjukdomar samt för sin strävan att förbättra apoteksväsendet. P. var 1527—28 stadsläkare o. prof. i Basel o. företog därefter äventyrliga resor runt Europa, varunder han äv. besökte Sverige.

Para'd (av sp. *parada*, en hästs plötsliga halt under loppet). 1. Högtidig truppmönstring, vid vilken truppen vanl. är iförd paradträkt. Vissa dagar kallas parad dagar, t. ex. konungens o. drottningens födelse- o. namnsdagar m. fl. — 2. Avböjandet av motståndarens hugg el. stöt vid fäkting. — 3. Vid ridning betecknar helparad halt o. halvparad en övergående avsakning av hästens fart under rörelse. — Parade'ra, ståta; deltaga i parad.

Paradigm' (av grek.), böjningsmönster för ord med samma böjningssätt.

Pa'radis (av fnpers., »kunglig park«). 1. Benämning i grek. övers, av GT på Edens lustgård (1 Mos. 2: 8). Enl. Luk. 23: 43 de saligas uppehållsort. — 2. Byggn. Benämning på förgården till en kyrka; är ofta omgiven av arkader el. gallerier.

Paradisdräkt, nakenhet (i likhet med Adam o. Eva i paradiset).

Paradise löst [paerr°dajs läst], eng., »Det förlorade paradiset«, berömt epos av J. Milton.

Paradisfrön, fröna av *Ammum melegueta* (fam. *Zingiberaceae*), förekommande från Sierra Leone till Kongo (Pepparkusten), i v. Afrika. Smak starkt brännande. En under medeltiden högt värderad, dyrbar krydda.

Paradisfåglar, nära kråkfåglarna stående tättingfamilj, kännetecknad av att hanarna bära olika placerade knippen av långa, upprispade prydnadsfjädrar. De båda mell. stjärtpenennorna äro ofta mycket långa med endast antytt fan. Paradisfågeln äro måhända de grannaste av alla fåglar. Ett stort antal arter på Nya Guinea o. närliggande öar av den Malajiska arkipelagen.

Paradisisk, ljus, säll, lycksalig.

Paradiso, Gran P., berg i ö. Västalperna, ital. prov. Turin. 4.061 m ö. h.

Paradisporten, beteckning på Ghibertis andra par bronsportar, utförda för baptisteriet i Florens (1425—52). Namnet förklarades därmed att den gång, som löpte från porten till domkyrkan mitt emot, av ålder benämndes paradiso. Michelangelo lär ha använt benämningen för att därmed framhäva portens skönhet.

Paradisänka, *Steganu'ra paradi'sea*, vävarfågel, som för sin skönhet hålles i bur. Hanen svart med kanelfärgat halsband o. rostgul undersida samt under paringstiden med 4 mycket förlängda plymliknande stjärtpennor. Mell. Afrikas stäppskogar.

Paradisäpplen, frukterna av *Pyrus prunifolia* (Sibirien) o. av hybrider mellan denna art o. *P. bacca'ta*. Något, större än ett körsbär, syltiga o. ofta vackert röda. Användas till syltning, gelé- o. marmeladberedning.

Para'dmanskap, del av vaktmanskapat som på örlogsfartyg till ankars avses för viss tjänst Säsom honnörsvakt, fallrepspojkar, båtgarstar, signalmän m. m.

Paradox' (av grek. *para'*, i strid med, o. *doxa'*, mening), skenbar motsägelse: beteckning för en sanning, uttryckt i tillspetsad form, så att den erhåller ett sken av självmotsägelse. — Paradox'al, som innebär en paradox.

Parafe'ra (av fr.), signera (vanl. med initialer) ett förslag till fördrag. Parafe'ring verkställes av underhandlarna i avvaktan på aktens slutliga undertecknande o. ev. ratificering.

Parafarna'lier (av grek. *para'*, jämte, o. *er ne'*, hemgift), den förmögenhet, som en furstes maka får med sig i boet utom hemgiften.

Paraffi'n, vaxartad, delvis genomlysande, lukt- o. smaklöst fast ämne, en blandning av mättade kolväten (jfr Paraffinkolväten). Förekommer löst i vissa sorters bergolja o. erhålles därur genom frysning. Aven ur brunkolstjära erhålles stora mängder paraffin. Dess smältpunkt växlar mellan 40 o. 80°. De hårdare sorterna användas i ljusfabrikationen o. till färgsmodeller vid modellförsök, de mjukare till paraffinering av tändstickor, i den mikroskopiska tekniken, i medicinen osv.

Paraffinkolväten, gränskolväten el. metanserien, gemensam beteckning för alifatiska, mättade kolväten. De fyra första äro gaserna metan, etan, propän o. butan, de följ. äro vätskor o. de högsta fasta ämnen.

Paraf finolja, en färglös, tjockflytande mineralolja, bestående av kolväten; användes bl. a. som avförsmedel.

Parafflow [pjerr°fla°], syntetiska produkter, som vid tillsats till mineralsmörjoljor sänka stelningspunkten. Framställas genom att förena klorerade paraffinkolväten med naftalin el. andra aromatiska ämnen.

Paraforn'aldehyd', vita flockor som småningom bildas i formalin. Utgör en polymerisationsprodukt av formaldehyd.

Paraf'ras (av grek. *para'*, bredvid, o. *fras*), förklarande o. förtydligande omskrivning av en text (dikt o. dyl.). — Mus. Fri utformning av ett frammande musikaliskt tema. — Verb: para'fras'era.

Paragang'lier (av grek. *para'*, bredvid, o. *ganglion*), i bukhålan belägna små körtlar med inre sekretion. Likna till sin mikroskopiska byggnad bi-njurarnas mäg.

Paragon [-gån], sp., mönster; det bästa o. vackraste i sitt slag; stor pärla, stor diamant; ett slags större boktryckstäl; i detaljhandeln använda kassakontrollblock med duplicerade kvittenskuponger.

Paragonit, en ljus glimmerart, som till sammansättningen motsvarar en muskovit, i vilken kalium är ersatt av natrium.

Paragra'f (av grek.), mindre avdelning i en skrift el. bok. Tecknas § (urspr. ett S, förk. för lat. *sec'tio*, avdelning).

Paragram' (av grek. *para'*, bredvid, o. *gramm'a*, bokstav), tillägg, förändring el. förfalskning i en skrift; förändring av bokstav el. siffror.

Paraguay [-g°aj']. i. Största bifloden till Parana (från h.), i mell. Sydamerika, från brasil. staten Matto Grosso. 2,230 km. Bildar en sträcka gräns mellan Brasilien o. Bolivia samt mell. staten P. o. Argentina. Till större delen segelbar. — 2. Republik i Sydamerika mellan Argentina, Brasilien o. Bolivia med Pilcomayo som gränslod åt v. o. Parand åt s. och ö. 404,444 kvkm, 1,141,000 inv. (1945), övervägande indianer. Skogrik högländ. Genomflödet av P. 1; i v. uppyllt av det ödsliga El gran Chaco. Jordbruk (bomull, quebracho [hårt trä], mate, tobak), boskapsskötsel o. skogsbruk. Huvudstad: Asuncion. Armén består av 4 infanteri- o. 1 kavallerireg. samt 2 artilleribatterier m. m. Allm. värnplikt. — *Hist.* P., som på 1520-t. nåddes av spanjorerna, besöktes tidigt av jesuitmissionärer, som grundade en kristen indianstat, direkt lydande under spanske konungen. 1767 förjagades jesuiterna o. 1811 blev P. självständigt, styrt av diktatorer till 1870, då republikansk författning genomfördes. P. inträdde 1920 i N. F. Tvisten mellan P. o. Bolivia om gränsområdet Gran Chaco, som redan 1928 ledd till fientligheter, utmynnade juli 1932 i öppet krig. Den angräpnade parten var P. Av missnöje med N. F.'s ställningstagande i konflikten lämnade det 1935 förbundet. Kriget varade till juni 1935 o. blev en klar seger för P. Formlig fred slöts i Buenos Aires jan. 1936. P.'s vinster blevo obetydliga i förh. till framgångarna under kriget. Efter dess slut följde i P. flera statskupor av auktoritär natur. Överbefälhavaren i Chacokriget general Estigarribia genomdrev 1940 en diktatorisk författning; det av presidenten utnämnda kabinettet fick blott allmänt rådgivande befogenheter o. de politiska partierna förbjöds. Estigarribia efterträddes av Morinigo, som 1943 omvaldes men därefter hade att kämpa med en växande opposition. Ett revolutionsförsök nedslags med våld 1946. Morinigo sökte genom att åter tillåta politisk verksamhet splittra den vänster-radikala oppositionen, men ett nytt uppror utbröt mars 1947. Parlamentet avsatte Morinigo juni 1948 o. utsåg till president ad interim högsta domstolens president Manuel Frutos.

Paraguay-te, dets. som mate.

Parahyba [-rai'ba]. 1. Rio P. do Sul, flod i ö. Brasilien, från kustbergen i staten São Paulo till Atlanten. Ca 900 km. Obetydlig segelbar. — 2. Rio P. do Norte, flod i n.ö. Brasilien, från bergen i staten P. till Atlanten. Ca 370 km. — 3. Stat i n.ö. Brasilien, kring P. 2. 74,710 kvkm, r.592,000 inv. (1946). Lågbergigt med låg kust; urskog o. åkerjord vid floderna. Boskapsskötsel huvudnäring. Exportartiklar: bomull, socker, kautschuk, tobak m. m. Huvudstad: João Pessoa.

Parakasein, med löpe utfällt kasein (se d. o.). Parakautschuk el. paragramm, det viktigaste slaget av rågummi. Erhålles av *Hevea-arten*, urspr. vildväxande vid Amazonfloden (staten Para).

Parakle't (av grek., sakförare, hjälpare), den av Jesus i Joh. 14: 26 utlovade hjälparen el. tröstaren (den helige Ande).

Parakronism' (av grek. *para'*, förbi, o. *kro'*-

nos, tid), tideräkningssfel, varigenom en händelse förlägges för långt fram i tiden.

Paralipo'mena (av grek.), egentl. något uteslutet; bihang till större skrift; Septuagintas benämning på Krönikeböckerna.

Parallaklisk (av *parallax*) säges uppställningen av en astronomisk tub (ekvatorial) vara, då den vrides kring en med jordaxeln parallell axel, den s. k. timaxeln, så att stjärnhimlen synes stå stilla i tubens synfält. Vridningen utföres oftast av ett urverk.

Parallax' (av grek., ombyte, förflyttning).

1. Vinkeln mellan de båda riktningar, i vilka ett o. samma föremål synes från två olika punkter. Himlakropparnas parallax uppstår genom att observatören följer med i jordens rörelse (jordens rotation, dess rörelse kring solen o. solsystemets rörelse i rymden), o. alltför den tid, som förflytt mellan observationerna, skilljer man mellan daglig, årlig o. sekulär parallax. Parallaxen till ett föremål avtager, när dettas avstånd växer, o. kan därför användas som ett mått på avståndet. Solparallaxen, som svarar mot att observatören flyttats runt jorden ett kvarts varv, kan också sägas vara den vinkel, varunder jordens ekvatorradie synes för en åskådare i solens medelpunkt, när solen står i horisonten (ekvatorialhorisontalparallax), dess storlek är 8.8"; för månen är värdet omkr. 57". Stjärnornas årliga parallaxer äro mycket små o. i många fall icke mätbara. Den närmaste stjärnan, Alfa i Centauren, har en årlig parallax av 1.76". —

2. Ett avläsningsfel, som uppträder vid instrument, där visarens o. skalan ligger i olika plan, om ögats optiska axel icke riktas vinkelrätt mot skalan. Ex. Om man går utmed en vägg på höger hand o. passerar ett stort väggur, när detta visar t. ex. 14.30, synes uret gå baklänges, om minutvisaren icke ligger mycket nära an mot urtavlan.

Parallell' (av grek. *para'*, bredvid, o. *alWlon*, varandra), jämlöpande; jämförelse; motstycke. Två linjer el. plan sägas vara parallella, om de aldrig skära varandra, hur långt de än utdragas.

Parallellaxio'met el. Euklides' n: e axiom utsägers, att två linjer äro parallella endast om summan av de mellan linjerna belägna vinklar, som bildas med en tredje linje på samma sida om denna, är 180° (två rätta). Detta för den euklideiska geometriens grundläggande axiom innebär, att vinkelsumman i en triangel alltid är 1800, något som däremot icke är fallet i Riemanns el. Lobatjevskij3 från parallellaxio-met frigjorda geometrier.

Parallellcirklar. Geogr. Cirklar på jordytan, parallella med ekvatorn.

Parallellpipe'd (av *parallel* o. grek. *epVpedon*, plan), en av sex parvis parallella plan begränsad figur, låda. Äro alla vinklarna rätta, erhålles en rak låda, s. k. rätvinklig parallellpipe'd (se bild). Äro alla kanterna dessutom lika långa, erhålles en kub el. tärning.

Parallellinjal, linjal, anbragt tvärs över ett ritbord o. fästad i ändarna vid en tunn ställina, som löper längs bordets kanter (över trissor i hörnen) på sådant sätt, att linjalen kan flyttas utan att vrida sig. Alla linjer, dragna utefter linjalen, bli parallella. Jfr Ritmaskin.

Parallellism' (av *parallel*), jämförelse; överensstämmelse.

Parallellklasser, de jämlöpande avdelningar i en skolklass, i vilka klassen kan delas, när relevantalet överstigit viss storlek.

Parallellkoppling, koppling av två el. flera elektr. element, kondensatorer el. dyl., så att samtliga poler av ena slaget förbindas med

varandra o. likaså alla av andra slaget. Jfr Seriekoppling.

Parallelogram' (av *parall*ell o. grek. *gra'fein*, skriva), fyrhörning med parvis parallella sidor, en sned ruta (se bild). Äro alla vinklarna räta, kallas den rektangel; äro alla sidorna lika är det en romb.

Parallellrörelse, i. T musiken två stämmors fortskridande i samma riktning. — 2. Dets. som translation.

Parallellställen, textställen (i ett arbete el. hos en författare), som äro likalydande el. likna varandra.

Parallelltonarter, de tonarter som ha samma försättningsstecken, t. ex. C dur o. a moll.

Parallelltrapets', plan fyrsidig figur med två parallella sidor (ex., se bild).

Paralogism' (av grek. *para'*, bredvid, o. *logismo's*, slutledning), oavsiktligt felaktig slutledning. Motsats: s o f i s m.

Paralyse'ra (av grek. *paraly'ein*, förlama), förlama, lamslä. — Paraly'si', egentl. fullständig förlamning av ett rörelseorgan. Användes äv. om vissa själsliga sjukdomstillstånd, varvid de psykiska funktionerna »förlamats», särskilt i sammansättningen *paraly'sis g é n é r a l e* [paralysi' sjnereall'], fr. »allmän förlamning». — Paraly'tiker, person, som lider av paralysi. — Paraly'tisk, förlamad.

Paraly'sis agitans (av grek. *paraly'ein*, förlama, o. lat. *agitare*, sätta i stark rörelse) el. Parkinson's sjukdom, sjukdom, angripande äldre individer med symtom ss. darrningar o. skakningar samt en egenomlig muskelstelhet (rigidite't); patienterna kunna iek skratta (ansiktsmask).

Paramagnetiska ämnen ha permeabiliteten något större än i elektromagnetisk cgs-enhet, så att magnetiska krafterliga gå fram lättare än genom tomrum. Ex. aluminium. Jfr Ferromagnetiska ämnen.

Paramari'bo, huvudstad i Nederl. Guyana (Surinam), n. Sydamerika, vid fl. Surinam. 61,000 inv. (1945). Koloniens viktigaste hamn.

Parament' (av lat. *parare*, smycka), gemensam benämning på en kyrkas förråd av textilier: kyrkoskrudar, bonader, pallar m. m. — Parament'ik, kyrkoprydnadskonst.

Parame'ter (av grek. *parametrén*, avmäta). 1. En kristallytas avskärning på en kristallaxel, dvs. avståndet från axlarnas skärningspunkt till den punkt, vari ytan skär axeln. — 2. Matem. En storhet som bestämmer en kurvas el. ytas storlek o. läge; särskilt den mot axeln vinkelräta kordan genom brännpunkten till en konisk sektion.

Paramens' (av grek. *para'*, bredvid, o. *mneme*, minne), det förhållandet, att en ny förnimmelse förefaller att vara förut bekant.

Parämo, sp., öde slätt; särsk. bergstrakt över trädgränsen i Sydamerikas Ander.

Paramount [pa:'rɒ'ma'nt], ledande amer. filmbolag med världsomspännande biografverksamhet, grundat 1913 av ungrenen A. Cukor o. ryssen J. Lasky. P. har utom sina inspelningsateljéer i Hollywood o. på Long Island filialer bl. a. i Italien samt i Frankrike, där tidvis äv. svenska filmer inspelats. Dotterbolag i Sthlm. Paramounthiro [-slira], en av de nordligaste Kurilerna, s.v. om Kamtjatka. Örlogsbas. I rysk besittning sed. 1945.

Paraná [-a']. 1. Flod i ö. Sydamerika, uppstått av Paranahyba o. Rio Grande från ö. Brasilien o. bildar en sträcka gräns mellan staterna Paraguay o. Brasilien o. ö. Argentina; utmynnar med flera armar i La Platá. Ca 3,500 km. Största biflod: Paraguay. Stora vattenfall vid övergången till slättlandet, de största inom

Brasilien (Saltö grande de la Guaria). Segelbar på slättlandet. ~ 2. Stat i s.ö. Brasilien, vid Atlanten, v. om fl. P. 241,563 kvkm, r.329,000 inv. (1946). Våldiga grässlätter (campos); urskog o. tropisk växtlighet vid kusten. Fa höglädden är boskapsskötsel huvudnäring. Huvudstad: Curityba. — 3. Huvudstad i prov. Entré Rios, n.ö. Argentina, vid fl. P., mitt emot Santa Fé. 78,000 inv. (1944). 1852—60 förbundshuvudstad.

Paranahyba [-nai'ba], flod i ö. Brasilien, en källflod till Paraná. 860 km. Jfr Parnahyba.

Para'noia (av grek. *para'*, bredvid, o. »MS. förstånd), förryckthet, fortskridande, i regel obotlig sinnessjukdom med väntföreställningar, konstruerade på ett logiskt sätt.

Parant [sv. utt.: -rangt'], fr., stätlig.

Paranthe'lier (av grek. *para'nata*, åt sidan, o. *he'lios*, sol), ljusa fläckar, som visa sig 120° från solen, s. k. halofenomen, härröra från spegling i lätta cirrusmoln.

Pa'ranötter, från av *Bertholletia*-arter.

Parape't (av it. *para're*, skydda, o. *pefto*, bröst), bröstvärn, t. ex. på en mur, en kaj o. dyl.

Paraplegi' (av grek. *para'*, bredvid, o. *plege'*, slag), dubbelsidig förlamning, t. ex. av båda armarna. Jfr Hemplegi.

Paraply' (fr. *parapluie*, mot regn), regnskärm.

Parapsykologi' (av grek. *para'*, bredvid, o. *psyke'*, själ), studiet av de para'ps'y'kiska fenomenen, dvs. övernormala företeelser som telepati, klärvojsning, andeuppenbarelser etc.

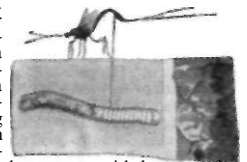
Parasi't (av grek. *para'*, vid, o. *si'tos*, föda), beteckning för djur el. växter, som helt el. delvis taga sin näring ur andra levande organismer (värdjur el. värdväxt) o. ofta äro försedda med särsk. vidhäftnings- o. sugorgan (haustorier). Parasitiskt leva många lägre djur, såsom vissa urdjur, maskar, kräftdjur o. insekter (hos människan: inälvsmaskar, skabb, löss etc.). Bland växterna kan man skilja på helparasiter o. halvparasiter. Helparasiter sakna klorofyll o. erhålla alla nödvändiga näringsämnen från sina värdar (ex. sjukdomsalstrande bakterier, rostvampar, arter av örtsläktena *Cuscuta* o. *Orobanchae*). Halvparasiter äga klorofyll o. bilda själva stärkelse. Hela deras rotssystem kan tjänstgöra som sugorgan, insänkt i stammar o. grenar av värdväxten (ex. misteln), el., om de leva på marken, utbildas på de finare rötterna sugvärtor, vilka fästa sig på rötterna av andra växter o. beröva dem näring (ex. arter av släktena *Euphrasia*, *Melampyrum* o. a.).

Parasite'ra, leva som parasit.

Parasitflugor, *Larvaevoridae*, en familj medelstora el. stora flugor, vilkas larver vanl. leva parasitiskt i däggdjur men äv. i andra insekter; därför delvis nyttiga som skadeinsektsfiender.

Parasitkräfter, kräftdjur, tillhörande olika grupper, som leva parasitiskt hos andra djur. I samband med parasitism ofta så starkt ombildade, att deras karaktärer som kräftdjur i det yttre alldeles kunna försvinna.

Parasitsteklar, en ej naturlig grupp av steklar, vilkas larver leva parasitiskt antingen på andra leddjur el. ock i växtdelar, där de framkalla gallbildningar. Trafrika familjer, bl. a. gallsteklar o. egentliga parasitsteklar. Parasitsteklarnas ägg borrar antingen in i värdjuret el. läggas utanför detsas kropp, varvid larven efter kläckningen borrar sig in helt el. endast med huvudet i denna o. stannar där till förpuppningen. Ekonomiskt betydelsefulla insekter, då

de vid insektshärjningar bidra till dessas undertryckande.

Parasoll [-säll'] (fr. *parasol*, mot solen), solskärm.

Parasollfjäril, dets. som machaonfjäril.
Parasollmyra, namn för blodskärmyra.
Parasympatiska nervsystemet, den ena delen av autonoma nervsystemet.

Para't (av lat.), redo.
Paratax' (av grek. *para'*, bredvid, o. *tax'is*, ordning), samordnade satsbindning, ex. *han går, och hon kommer*. Motsats: *hypotax'*, underordnade satsbindning, ex. *han gdr, när hon kommer*.

Paraty'fus (av grek. *para'*, bredvid, o. *tyfus*), tyfuslika sjukdom, orsakad av paratyfusbaciller. Sjukdomen, som huvudsakl. visar sig i symtom från mage o. tarmkanal, förlöper vanl. lättare än tyfus. Fallar under epidemilagen.

Paratyreoide'a, dets. som bisköldkörtlar. Även nämna på standardiserat extrakt från bisköldkörtlarna, som användes vid vissa krampstillstånd (hos barn) o. vid rubbningar i kalkomsättningen.

Parava'n (av grek. *para'*, bredvid, o. *eng.vane*, vinge), skydd mot minor, bestående av medelst ställinor från förstävnen under vattenytan bogserade spolformade flytkroppar, vilka skära ut från sidan; påträffad mina föres åt sidan, dess förankringstross avskäres o. minan flyter upp till vattenytan. Kan äv. bogseras akterut som skydd för efterföljande fartyg.

Paravent [-va^{ns}] (fr., mot vinden), vindskärm; avdelningsskärm.

Par avion [paravi^{ns}], fr., med luftpost.
Paraväte, ena molekylslaget i vanligt väte.
Paray [-ra'], Paul, f. 1886, fransk tonsättare, dirigent vid Concerts Colonne sed. 1932; gäst i Sthlm 1939. ^ar tonsatt oratoriet *Jeanne d'Arc*, en balett, en orkesterversvit, kammarmusik m. ni.

Parbladig, beteckning för ett sammansatt blad, vars skiva är uppdelad i parvis på det gemensamma skafet sittande, stundom avledade småblad. Ex.: ask, vicker, rönn o. a.

Parbleu [-blö'] (fr., förvrängning av fr. *par Dieu*, vid Gud), för tusan.

Par Bricole [-kall'] (fr., på omvägar), förk. P. B., ett av O. Kexel 1779 stiftat backanaliskt ordensällskap med huvudloge i Sthlm. P. B., som framgått ur ett sällskap på 1760-t., till vilket bl. a. Bellman hörde, ägnar sig livligt åt sång o. musik.

Parcel' (av fr.), jordlott, som styckats från en större egendom; försöksruta på åkerfält.

Par'cer, i rom. myt. ödet's gudinnor. Jfr Moira.

Par'cival el. Parsifal, en av hjältarna i Artursagan, den heliga Graals väktare, besjungen av bl. a. Chrétien de Troyes (*Perceval le Gallois*), Wolfram von Eschenbach (*Parzival*) o. i nyare tid Richard Wagner (*Parsifal*).

Pardo Bazan [parr'dá bapa'n], Emilia (1852—1921), spansk författarinna, prof. i Madrid 1916, utgav romaner, noveller o. diktsamlingar, litterära essäer m. m.

Pardon (fr.). 1. [-do'n], nåd, skonsamhet. — 2. [-dä^{ns}], förlåt!

Pardo'nsplakat, förordning om efterskänkande av straff. Utfärdades förr vid kröningar o. a. allmänna högtidsfester.

Par'dubice [-dobitse], ty. Pardubitz, stad i o. Böhmen, Tjeckoslovakien, vid Elbe. 45.000 inv. (1945). Slott från 1500-t.

Paré, A m bro i se (1510—90), fransk läkare, införde förbättrade kirurgiska metoder, bl. a. vid behandlingen av skottår, vid amputationer o. trepanering.

Parenkym [-ky'm] (av grek. *para'*, bredvid, I o. *enkyma*, ingjutning). *Anat.* De för ett organ karakteristiska cellerna i motsats till övriga icke specifika vävnader däri, ss. stödjevävnad, nervvävnad, blod- o. lymfkärl. — *Hot.* Vävnad hos växter, bildad av vanl. tunnväggiga, mer cl. mindre likaxliga celler, mellan vilka förekoma luftförande håligheter (intercellularer). Cellerna bereda el. upplagra näring.

Parentation (av lat. *parente're*, bringa dödsoffer), högtidligt ämnelsetal. — *Pare'nta'tor*, person, som håller ämnelsetal.

Parente'l (av lat. *pa'rens*, fader, moder), släktavdelning. Jfr Parentelsystem.

Parentelsystem (av lat. *pa'rens*, fader, moder), metod för beräkning av släktskapens närhet, varvid man anser släkten bildad av särskilda avdelningar (*pare'nte'l*), bestående av en man o. hans hustru med alla deras avkomlingar. Efter denna beräkningsgrund är en person närmast besläktad med sitt eget parentel, därefter med sina föräldrars parentel, i 3:e rummet far- o. morföräldrars parentel osv.

Parente'ra (lat. *parente're*, bringa dödsoffer), hålla högtidligt ämnelsetal el. liktal.

Parentera'l (av grek. *para'*, bredvid, o. *en'teron*, tarm), utanför tarmen, t. ex. om en insprutning som ges i musklerna.

Parente's (av grek. *paren'tesis*, insättning bredvid), inskjutning i sats inom parentesteknet (), klämmer, komma el. tankstreck. — *Parente'tisk*, inskjuten som parentes.

Parenzo, stad i Istrien, Jugoslavien, vid Adriatiska havet, 12.607 inv. Har nästan oförändrad medeltida stadsplan. Berömd basilika från 500-t. med märkliga mosaiker. P. var före-1919 österrikiskt, 1919—45 italienskt.

Parera, 1. (Fr. *pärer*, av lat. *parere*, bereda, rusta), avvärja hugg el. stöt. — 2. (Fr. *parier*, av lat. *pariare*, göra lika), slå vad, hålla för el. mot i tävlan o. dyl.

Parer'ga, grek., biverk; »smärre skrifter».
Parerstäng el. *pare'riplät* (av *parera*), benämning på den del av en florett, sabel el. värja, som skyddar handen mot motståndarens hugg el. stöt.

Par'e's (av grek. *pa'resis*, förslappning), lindrigare grad av förlamning av ett rörelseorgan. Adj.: *pare'tisk*.

Par'estesi' (av grek. *para'*, bredvid, o. *ästesis*, känsel), sjukliga förmimmelser från huden, såsom stickningar, krypningar, köldkänsla osv. Förekommer vid en del nervsjukdomar.

Paré'to, Vilfrédo (1848—1923), ital. nationalekonom av den matematiska skolan o. sociolog. Tjrspr. ingenjör, 1893 prof. i nationalekonomi i Lausanne. Som sociolog grundar P., att människornas handlande i stort sett drivas på vissa oföränderliga, residuära känslor o. föreställningar såsom maktbegär, religiösa behov m. m., varför det mänskliga samhällslivet väsentligt förblir detsamma, om än de yttre formerna skifta. P:s idéer utövade stort inflytande på Mussolini o. fascismen. Bl. arb. *Traitato di sociologia generale* (2 bd, 1916, ny uppl., 3 bd, 1923).

Par exeellence [-äksä^{ns}], fr., företrädesvis, i första rummet.

Par exemple [-ägsa^{ns}pl], fr., till exempel; bevars, minsann.

Parfait [-fä'], fr., fullkomlig; (*glace*) *parfait*, glass som frusits i form.

Par **force** [-färrs'], fr., med våld.
Parfors'jakt (av fr. *par torce*), villebrädsjakt, vanl. till häst efter drivande hundar. Jfr Jaktledning.

Parfy'm (av fr.), vällukt, luktvatten, rökelse. Par hasard [parasa't], fr. händelsevis.

Pa'ri el. a l p a'ri, it., av lika värde; kursen

Place de la Concorde i Paris med Madeleinekyrkan i tonden.

på mynt o. värdepapper säges stå vid pari, då priset överensstämmer med myntets resp. värdepapperets nominella värde.

Pa'ria, egentl. en sydindisk folkstam, bestående av jordbrukare o. hantverkare, som ej äro indelade i kaster o. därför ringaktas. I Europa beteckning för lågt stående o. föraktade samhällslager.

Pa'riahundar, grovhåriga, gulgråa hundar, vilka leva i människans närhet utan att dock vårdas av henne. Särsk. kända äro de orientalska städernas pariahundar.

Paria'n, ett slags oglaserat vitt porslin, särsk. använt för statyetter o. a. prydnadsföremål. Parian är en efterbildning av den pariska marmorn (marmor från Paros), därav namnet.

Pa'ria vo'ta, lat., lika röstetal.

Parieta'l (av lat. *paries*, vägg), hörande till ryggsäcken.

Parietalöga (av lat. *parietalis*, hörande till väggen), oparigt öga el. sinnesorgan hos lägre ryggradsdjur.

Pariia [-rinn'ja], P u n t a P., Sydamerikas västligaste udde, på n.v. kusten av Peru.

Pa'ris, I grek. sagor son av konung Priamos i Tröja, avgjorde tvisten mellan Hera, Afrodite o. Atena om Eris' äpple »till den skönaste» genom att giva Afrodite priset. Denna bisfod sedan P. att bortföra Helena, maka till Menelaos i Sparta, vilket blev anledningen till Trojanska kriget.

Pa'ris, örtsläkte (fam. *Liliaceae*), 8 arter i Europas o. Asiens tempererade delar. Kryppande jordstam med upprikt stjälk, som bär 4 (el. flera) kransställda blad. *P. quadrifolia*, ormbär, har en enda toppställd, grönaktig blomma (se bild). Frukten ett svartblått, giftigt bär. Fuktiga mullmarker, allmän.

Pa'ris [fr. uttal: pari'], huvudstad i Frankrike o. i dep. Seine, å ömse sidor om fl. Seine o. på två öar i densamma. 2,725,000 inv. (1946), med förorter (S t o r - P a r i s) omkr. 4,9 mill. inv., näst London Europas folkrikaste stad. P. är i ovanligt hög grad rikets kulturella, kommersiella o. polit. centrum. Industrien o. handeln äro ledande för mode-, lyx- o. galanterivaror. P. är landets främsta järnvägsknut o. näst Marseille största hamnstad med Rouen, Le Havre m. fl. som uthamnar. Starkt befäst. P. har världens livligaste främringstrafik o. nöjesliv. I P. hölls senast 1937 en världsutställning. — För förvaltningen m. m. är staden indelad i 20 distrikt (arrondissements) o. styres av

Seineprefekten o. polisprefekten samt stadsfullm. — P:s bebyggelse är till större delen från senare tid. Under prefekten Haussmann under andra kejsardömet omdanades stadsbilden genom anläggning av breda boulevarder o. avenyer samt parker o. andra öppna platser. Äldsta delen på den västra o. största ön (La Cité) med de gotiska kyrkorna katedralen Notre-Dame (1163—1235) o. slottskapellet Sainte-Chapelle (1245—48) samt justitiepalatset (från 1700- o. 1800-t.) med P:s äldsta fängelse, La Conciergerie, på platsen för den forna konungaborgen. Av det nyare P., som vuxit upp i en cirkel runt la Cité, är den vänstra strandens bebyggelse äldst. Den närmast Cité belägna delen kallas Quartier Latin (latinska kvarteret), enär den är medelpunkt för lärdomslivet (universitetet Sorbonne m. m.). Där ligger äv. Frankrikes nationalhelgedom Panthéon o. P:s äldsta kyrka Saint-Germain-des-Prés i romansk stil. Bl. profanbyggnader märkes Luxembourgpalatset (1615—21), omgivet av Luxembourgträdgården. Längre västerut ligger nationalförsamlingens byggnad (förr Palais Bourbon) från 1700-t. samt Marsfältet med Eiffeltornet. S. om Quartier Latin ligger den på kaféer o. restauranger rika stadsdelen Montparnasse. Den högra stranden har en avgjort modernare prägel med bredare o. rakare gator, såsom de från Place de la Concorde utgående Rue de Rivoli, Rue Royale med Madeleinekyrkan (1764—1842) i fonden o. Avenue des Champs-Élysées till triumfbågen på Place de l'Étoile. Mellan Rue de Rivoli o. Seine ligger Louvre (påbörj. på isoo-t., nu museum), omslutande Place du Carrousel o. gränsande till Tuileriesträdgården. På andra sidan Rue de Rivoli ligger de främsta boulevarderna, omkring vilka affärs- o. nöjeslivet koncentrerats (Operan, Théâtre français m. m.). I n. höjer sig stadsdelen Montmartre, bekant för sina många restauranger, kabaréer m. m. o. dominerad av den moderna kyrkan Sacré-Cœur. Från Place de l'Étoile utstråla 12 breda avenyer (Avenue du Bois de Boulogne m. fl.), kantade av förnäma bostadshus. — Över Seine gå 27 broar e. under densamma järnvägstunnlar. Förutom genom bil- o. omnibusar (spårvagnarna nedlades 1937) ombesörjes den inre trafiken av 15 underjordiska järnvägslinjer (le Metro). Flygplatser Le Bourget o. Orly. — Hist. Tjtspr. huvudort för de keltiska parierna o. kallat Lutetia (Parisorum) var P. betyd. redan på rom. tiden. Blev under Klodvig (466—511) frankisk huvudstad. 1814.1815 besatt av främmande trupper. Genom frederna i P. s.ä. slötos de napoleonska krigen. 1871 besattes P. av

samt skyldiga avgä vid misstroendevotum från dettas sida.

Parlament'ra (av fr.), underhandla, dagtunga. — Parla'ment'är, militär, som under krig erhållit i uppdrag att underhandla med fienden. Parlamentär är okränkbar o. medförs som igenkänningstecken vit flagga.

Parlan'do, it., »talande», ett särsk. i den komiska operan förekommande sångsätt, som i hög grad närmar sig talet.

Par'ler, tysk arkitekt- o. bildhuggarsläkt. Mest känd är Peter P., som var ledare av dombygget i Prag från 1353. Hans skulpturer präglas av monumentalt slutet form o. realism.

Parlör (av fr.), lärobok, innehållande de vanligaste orden o. uttrycksätten i ett främmande språk.

Par'm (av fsv. *jar'm*, last), äldre svenskt hömätt av växlande storlek under olika tider. — Par'mmä'tare, person som förr mätte hö i stadstullen.

Par'ma. 1. Provins, fordom hertigdöme, i n. Italien (Emilien), s. om Po. 3,457 kvkm, 382,000 inv. (1936). — Hertigdömet P. (gr. 1545), som omfattade städerna Parma o. Piacenza med område (omkr. 6,000 kvkm), tilldelades 1815 Napoleon I:s gemål Marie-Louise o. uppgick 1860 i konungariket Italien. — 2. Huvudstad i P.

1, vid floden Parma. 123,000 inv. (1947). Bl. P:s mer än 60 kyrkor märkas katedralen, påbörjad 1130 (t. v. på bilden), med berömda fresker av Correggio, högre-nässanskyrkorna San Giovanni Evangelista (m. fresker av Correggio) o. Madonna della Steccata samt det åttkantiga baptisteriet fr. omkr. 1196—1320 (t. h. på bilden). Farneseslottet Pilotta med den kända Teátro Farnese (1618—28) skadades svårt under Andra världskr. Univ. sed. 1502 (2,300 stud., 1946). Glas, lergods o. papper.

Parme'lia, lavsläkte, c:a 400 arter. Bål blad-el, bandlik, grenad, vanl. tilltryckt o. fastvuxen vid underlaget. Frukttkropparna äro skålförmade el. plåua apothecier. På sten växa allmänt hos oss den gråa P. *saxatilis* (färglav) o. den gulaktigt vita P. *centrifuga*, som bildar koncentriska, bågformade band.

Parme'nides från Elea, f. omkr. 530 f.Kr., grek. filosof, den förnämste tänkaren inom den eleatiska skolan.

Parme'nion (lat. *Parma'nio*), grek.-makedonsk fältherre på 300-t. f.Kr. Under Alexander den stores asiatiska fälttåg var P. dennes högst betrodda befälhavare o. vän. Mördades 330 på Alexanders befällning ss. föregiven med brottsling till sin son Filotas, som dömts till döden för högförräderi.

Parmigianio [-dsjani'nå], Francesco Mazzola (1503—40), ital. målare, verksam i Parma (därav namnet). Med sina långsträckta figurer gav han uttryck för manieristernas ideal. — Hans släkting Girolamo Mazzola P. (d. 1569) arbetade i samma stil.

Parmoor [pa'mo'o], Charles Alfred Cripps (1852—r41), baron P., eng. jurist o. pacifistisk politiker. Lord President of the Council i Macdonalds regering 1924 o. 1929—3T. Verkade som britt. ombud hos N.F. Kyrkligt intresserad.

Parnahyba [-uai'ba], flod i n.ö. Brasilien, utfaller i Atlanten. 1,250 km. Gränsflod mellan brasil. staterna Maranhão o. Piahyu. Segelbar.

Parnamirim, flygplats vid Natal, ö. Brasilien.

Parnass'en, försvenskning av Parnassos, användes bildligt för att beteckna skaldekosten; »bestiga parnassen», dikta. Får ibland äv. beteckna doktorsgraden inom filosofiska fakulteten.

Parnass'ia, örtsläkte (fam. *Saxi/ragaceae*), äro arter på n. halvklötet. Blommor regelbundna, femtaliga, kronblad vid basen med glandelförande honungsfjäll, frukten en enrummig, mångfröig kapsel. P. *palustris*, slätterblomma (se bild), har hjärtlika blad o. stjälkar med en enda, vit blomma. Kärrmarker, sjöstränder, allmän.

Parnassiens, Les [le parnasie'ã'], parnassis'ter'n a, fransk litterär skola under slut. av 1800-t., som särsk. strävade efter en finslad form. Huvudrepr.: Leconte de Eisle, Francois Coppée o. Sully Prudhomme.

Parnass'os, nu Etiakura, bergssystem i mell. Grekland, n. om Korintiska viken; högsta toppen 2,459 m. — På s. P. låg i forntiden orakelplatsen Delfi. P. var helgat åt Apollo o. sänggudinnorna, därför användes ordet P. (el. Parnassen) bildligt i st. f. skaldekosten.

Parnell [pa'n'l el. panell'], Charles Stewart (1846—91), irl. patriot o. politiker, blev som medl. av underhuset 1875 ledare för home-rulepartiet o. 1879 äv. för jordligen men fängslades (1881—82) på grund av sin våldsamma agitation o. förörodade till slut sin maktställning, sedan han 1890 offentliggen stämplats som äktenskapsbrytare.

Par no'o'is, lat., jämngod med oss (dvs. examina torn), för brukligt förstärkande tillläg till högsta betygsgraden (laudatur).

Parodi' (grek. *parodia*, av *para'*, bredvid, o. *ode'*, dikt), förlöjligande efterbildning av ett känt, allvarligt föremål, diktverk e. d., vars form o. ton användas för att behandla ett komiskt ämne. — Parodi'e'ra, härma o. förlöjliga, förvränga. — Adj.: parodi'sk.

Parodi', Alexandre, f. 1901, fransk diplomat, verksam i motståndsrörelsen under Andra världskr. bl. a. som De Gaulles personlige representant i Frankrike, arbetsminister 1944, därefter representant i FN:s säkerhetsråd. -

Parole d'honneur [-räll' dånö'r], fr., hedersord; på mitt hedersord.

Paroll [-räll'] (av fr.), fältrop, lösen.

Pa'ros, grek. ö bland Kykladerna, i s. Egeiska havet. 209 kvkm, 8,000 inv. — I forntiden en blomstrande stat, berömd för sina marmorbrott. V. om P. ligger ön Antiparos.

Parotis (av grek. *para'*, bredvid, o. *oto's*, öra), öronspottkörteln.

Paroxysm' (av grek., egentl. anfall), hastigt insättande anfall av ett el. flera sjukliga symptom, såsom kräkningar, smärtor osv., av vrede, gråt etc.

Par préférence [-ra'p'ss], fr., framför allt.

Par procuration [-pråkyrasia'æ*], fr., genom fullmakt, genom ombud el. ställföreträdare.

Par renommée [-r'nåm'e], fr., ryktesvis, till namnet.

Parry [pa:r'ri], sir William Edward (1790—1855), eng. sjöofficer, företog 1819—27 fyra expeditioner i Norra Ishavet för att finna nordvästpassagen o. upptäckte därunder bl. a. de efter honom uppkallade Parryöarna.

Parryöarna [pær'ri-], obebod ögrupp i N. Ishavet, n.v. om Baffinsland, bestående av de bergiga, glaciärtäckta öarna Prince Patrick, Melville, Cornwallis, North-Devon m. fl., tills. 147,000 kvkm. Upptäckta av W. E. Parry.

Pars, lat., del.

Parsek (bildat av de första Stavelserna i *parallax* o. *sekund*), astronomisk längdenhet för stjärnavstånd, motsvarar en årlig parallax av en bågsekund, är 206,265 ggr jordens medelavstånd från solen el. 3.26 ljusår. — Kiloparsek, 1,000 parsek.

Par'ser, mazdaismens nutida beklännare. En mindre del (omkr. 10,000) kvarlever i Iran; flertalet (omkr. 100,000) lever i Främre Indien, särsk. omkring Bombay, som bankirer, köpmän osv. o. har vunnit stort anseende genom sin rikedom o. bildning.

Par'sifal, religiöst festspele med text o. musik av R. Wagner; uppf. i Stölm 1:a gången 1917. Jfr Parcival.

Parsism', benämning på mazdaismen efter dess nutida beklännare, parserna.

Parsons [pa's^ons], Charles (1854—1931) »eng. ingenjör, konstruktör o. tillverkare av den efter honom uppkallade parsonsturbinen».

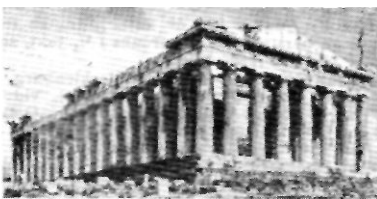
Pars pro toto, lat., betyder att delen får representera det hela. Vanligt i poetiska bilder (ex. *segel för skepp*) o. inom magien.

Part (lat. *pars*, del), endera sidan i en underhandling, tvist el. dyl. — *Jur.* Person (fysisk el. juridisk), som påkallar rättsskydd mot annan (kärande part el. kärande), ävensom den, mot vilken rättsskyddet påkallas (svarande part el. svarande). Av. mera allmänt den som har del i ett avtal, en tvist m. m. — *Sjöv.* Del av tälja el. dyl. mellan 2 blockskivor; »fasta parten» mellan fastgöringspunkt o. blockskiva.

Panage'ra [-sje'ra] (av fr.), dela.

Partenogene's (av grek. *parte'nos*, jungfru, o. *genesis*, födelse), jungfrufödelse, en äggcells utveckling utan föregående befruktning. — *Bot.* Förekommer bland växterna hos flera alger. Av. inom högre grupper (ex. arter av släktena *Alchemilla*, *Thalictrum*, *Ficus* o. a.) äger en liknande utveckling rum, men äggcellen är då till sin natur fullt likvärdig med en vegetativ cell. — *Zool.* Hos djur förekommer partenogenes hos bladlöss, steklar, sugmaskar m. fl.

Par'tenon, doriskt Atenatempel av marmor på Athens Akropolis, uppfört på Perikles' tid av Iktinos o. Kallikrates 447—432 f.Kr. P., omkr. 70 m långt o. 30 m brett, består av en tvårummig cella, innesluten av en rad

kolonner. Den märkliga skulpturutsmyckningen, utförd under ledning av Feidias, omfattade gavelfält, 92 metoper, o. en 160 m lång fris kring yttre cellavägen, skildrande det panateneiska festgåtet (détalj, se bild). Det inre dominerades av Feidias' egenhändig utförda, 10 m höga, vittberömda bild i guld o. elffenben av Atena (Atena par'tenos; num. endast känd i smärre kopior o. avbildningar). De övriga skulpturverken förvaras till en del i British Museum (jfr Elgin marbles). Genom proportioner o. ut-

smyckning räknades P. till antikens märkligaste byggnadsverk. Ruin sed. 1687. Nordsidans kolonner återupprestes 1929.

Partenope'iska republiken (av *ParWnope*, Neapels gamla grek. namn) upprättades av fransmännen i Neapel 1799 men störtades redan 3. å. av konungamakten.

Par'ter, ett krigar- o. ryttarfolk, som bebodde det forntida Partien; trol. av iransk härkomst. P:s världshistoriska insats börjar då *Ar'sake* omkr. 250 f.Kr. störtar seleukidernas välde i Persien o. grundar *arsakidernas* välde (256 f.Kr.—226 e.Kr.), som blev Främre Orientens ledande stormakt o. romarnas mest fruktade motståndare. Jfr Iran.

Parterr' (av fr., på marken). 1. Bortersta delen av parketten (på en teater). — 2. Den vanl. närmast ett bostadshus belägna, stundom försänkta, plana, öppna delen av en trädgård, oftast prydd med buxbomsringningar o. blommor. — 3. Nedersta våningen i hus.

Parterrbrottnig, brottnig i liggande el. knästående ställning.

Parthenociss'us, växtsläkte (fam. *Vitaceae*), 15 arter i tempererade trakter av Asien o. Nordamerika. Klättrande buskar el. lianer med rankor, som fästa sig genom häftskivor. Hos oss anv. flera arter (»vildvin») till beklädnad av väggar, verandor osv., ex. *P. quinquejo'lia* o. *P. tricuspidata* (*Ampelopsis vitifolia*).

Parti' (av lat. *parti'ri*, dela), del; större varumängd; grupp av politiskt liktänkande personer; gifte; avslutat spel; operaroll, musikstämma.

Partihandel, grosshandel. — Ta sitt parti, göra sitt val.

Partial [partia'l] (av lat. *pars*, del), del-.

Partialtoner, dets. som övertoner.

Partialtryck, det tryck, som en gas i en gasblandning skulle utöva, om den funnes ensam i den volym blandningen intar. Enl. J. Dalton är blandningens tryck lika med summan av beståndsdelarnas partialtryck.

Partibeteckning, partinamn el. annan beteckning i ord för viss grupp av valmän el. för viss meningsriktning. 1935 infördes möjlighet till registrering o. skydd av partibeteckning. Jfr Kartellbeteckning o. Väljarebeteckning.

Partioi'p (av lat. *particeps*, delaktig), hos verb ett modus, som har adjektivisk form o. anger handlingen el. tillståndet som en egenskap. I svenskan finnes *presens particip* på *nde* (ex. falland) o. *perfektum particip* på *d, t* el. *n* (ex. kallad, läsi, given).

Participe'ra (lat. *participa're*), deltaga, vara delaktig. — Subst.: *participand'*.

Partiell' [partsi-] (av lat. *pars*, del), till en del, delvis.

Partien, forntida landskap i n.ö. Persien (motsv. nuv. prov. *Chorassan*), som på 200-t. f.Kr. under arsakiderna bildade ett eget rike, vilket snart kom att behärra hela Persien; krossat av sasaniderna 226 e.Kr. Landets invånare kallades *part'er*.

Partigångare, deltagare i väpnad friskara; politiker som ensidigt o. hänsynslöst verkar för sitt parti.

Partik'el (av lat. *particula*, dim. av *pars*, del), smådel. — *Fys.* De smådelar, som ingå i materien, ss. atomer, joner, molekyler m. m. Jfr Elementarpartiklar. — *Sprdkv.* Oböjligt småord (ex. *men, som, av*).

Partikularism' (av lat. *particularis*, särskilt), 1. Obenägenheten hos en folkgrupp att tills. m. en el. flera andra uppgå i en högre enhet. — 2. Beteckn. inom förbundsstat för en strävan efter största möjliga självständighet för delstaterna. — 3. *Teol.* Ett folks uppfattning om sig självt som det av Gud särskilt utkorade, som Guds egendomsfolk. Av. beteckning på

uppfattningen att vissa människor äro utvalda av Guds nåd.

Partikulär' (av lat.), som angår blott en del; egendomlig, sällsam.

Part'ille, kommun i s. Bohuslän, Göteborg. Ij Sävleds landsl. distr., Askims, Hisings o. Sävleds doms. 10,410 inv. (1947), därav i Sävledens kyrkobokföringsdistrikt o. municipal-samhälle 5,366, i Part'ille kyrkobokföringsdistrikt 2,892, varav i Part'ille municipalsamhälle 2,686 o. i Jonsereds kyrkobokföringsdistrikt o. municipal-samhälle 2,152. Yllefabrik.

Parti' pris [-pri'], fr., förutfattad mening. Partisa'n (av fr.), partigångare, guerillakrigare. Av partisaner fört krig (partisan-krig) spelade en betydande roll under Andra världskr. o. utgjorde ett led i den allmänna krigföringen.

Partisk, i. (Av part), som låter leda sig av personlig hänsyn el. gynnar ena parten; orättvis. — 2. Adj. till part.

Parti'ta, it., musikterm; svit. Partitidevarvet, dets. som Frihetstiden. Partitiv (av lat. pars, del), delande, delnings-. — Partitiv artikel, delningsartikel (i franskan).

Partitu'r (av it.), egentl. fördelning, en uppteckning av alla stämmorna i ett musikstycke rakt under varandra.

Partner [pa'tn°], eng., deltagare, kompanjon. — I boxning kallas vid träning motståndaren *sparring partner* [spa'ring-].

Partout [-to'] (fr., allstädes), nödvändigtvis, ovillkorligen.

Partus, lat., förlösning. Party [pa'ti], eng., bjudning.

Parusi' (av grek. *parusia*, närvaro, ankomst), i NT uttryck för Kristi andra ankomst till jorden (»Kristi tillkommelse»).

Parvency' (av fr.), uppkomling. Pary'r (av fr.), (hår)prydnad, stass.

PAS, förkortning för />ara-amino-salicylsyra, ett medel mot vissa former av tuberkulos, särskilt tarmtuberkulos.

Pas [paj, fr., steg, danssteg. Pasadena [pass'di'n°], stad i s. Kalifornien, v. För. Stat., n.ö. om Los Angeles. 82,200 inv. (1940). I närh. höga berg, bl. a. Mount Wilson, 2,030 m, med observatorium. Klimatiskt kurort, inbäddad i rik växtlighet. Fruktodling.

Pasar'gade, huvudstad i det fornpers. riket före Persepolis. Grundades av Kyros o. anses ha legat omkr. 3 mil n.ö. om Persepolis.

Pascal [-skall'], Blaise (1623—62), fransk matematiker, naturforskare, religiös tänkare. P. grundade sannolikhetskalkylen, upptäckte cyklöidens egenskaper samt formulerade den för hydrostatiken grundläggande Pascals princip: ett tryck, som utövas på en i ett slutet kärl innesluten vätska, fortplantas oförändrad genom vätskan till kärlets alla väggar. Tidigt införd i jansenistiska kretsar skrev P. mot jesuiterna *Lettres provinciales* (1656—57), vari han blottade jesuiternas moraliska grundsatser. Hans berömda *Pensées sur la religion* (Tankar i religiösa frågor, 2:a uppl. 1911), rymmande brottstycken av hans religiösa åskådning, utgavs efter hans död. I skarpsinniga paradoxer påvisar P. människoförnufts begränsning o. hävdar nödvändigheten av auktoritetstro.

I. Pasch, Lorens, d. ä. (1702—66), målare, utförde talrika porträtt av samtidens aristokrati (Erik Brahe m. fl.).

2. Pasch, Johan (1706—69), broder till L. P. d. ä., målare påverkad av fransk rokok. Utförde särskilt rumskorokationer (Stockholms o. Drottningholms slott etc). Bl. staffiltavlor den humoristiska *Hönstavlän* (1747). Kartonger till haute-lisser; kopparkstik.

3- Pasch, Lorens, d. y. (1733—1805), son till L. P. d. ä., målare, en av sin tids flitigaste o. mest uppskattade porträttmålare (Adolf Fredrik, Lovisa Ulrika, Gustav III, Sofia Magdalena, Gustav IV Adolf, flera lantmarkskalks-porträtt osv.). Monogr. av S. Strömbom (1915).

4. Pasch, Ulrika (1735—96), dotter till L. P. d. ä., målarinna, utförde bl. a. en samling Regentporträtt. Samarbetade ofta med brodern, L. P. d. y.

Pasoh, Gustaf Erik (1788—1862), kemist, prof., lektor vid Vetenskapsakad., upplann säkerhetsständstickorna (1844).

Pascha, turk., till 1934 titel för Turkiets högsta civila o. militära ämbetsmän. Num. användes titeln företrädesvis i Egypten.

Paschalis [paska'-], namn på tre påvar. Paschalis I, påve 817—824, inledde påvedörets kamp mot den världsliga maktens överhöghet över kyrkan, ivrade för munkväsende o. helgonkult. Helgonförklarad. — Paschalis II, påve 1099—1118, fullföljde sina företrädare, Gregorius VII:s o. Urban II:s, kamp mot furstarnas rätt att tillsätta kyrkliga ämbeten; upprättade n 04 ärkebiskopstolen i Lund.

Pas'coli, Giovanni (1855—1912), ital. skald, prof. i ital. litteratur i Bologna. Fick för den följ. diktargenerationen stor betydelse genom sin utsökta lyriska ungdomsaltring, *Myricae* (1894), *Canti di Castelvecchio* (1903).

Pas-de-Calais [pa d° kala'], l. Ö. o. smala delen av Engelska kanalen. 33 km. — 2. Departement i n. Frankrike (n. Artois o. Picardie), vid P. l. 6,752 kvkm, 1,169,000 inv. (1946). Lågland med högtstående jordbruk o. boskapsskötsel. Kika stenkolstält. Industri; fiske. Huvudstad: Arras. Största städer: Boulogne o. Calais. — O. delen krigsskådeplats under Första världskr. o. svårt skövad. Åter krigsskådeplats 1940 o. 1944.

Pasdeloup [padlo'], Jules (1819—87), fransk orkesterdirigent, anordnade 1861—84 s. k. »concerts populaires» i Paris med klassiska o. samtida franska verk.

Pas de quatre [pa d° kattr'], fr., en från Amerika härstammande pardans i 4/4 takt, som var i bruk på 1890-t.

Pas'ewalk, stad i delstaten Mecklenburg, n. Tyskland (prov. Pommern, Preussen), vid fl. Ucker o. järnv. Berlin—Stralsund. Omkr. 12,000 inv. Tillhörde Sverige 1648—1720.

Pasi'faé, i grek. myt. dotter till Helios o. Perseis, maka till konung Minos på Kreta; blev genom en tjur moder till vidundret Minotaurus.

Pasigrafi' (av grek. *pa'si*, för alla, o. *gra'fien*, skriva), skrift så uppställd, att den kan förstås av alla, som känna systemet, oberoende av om de tala skilda språk. Siffrorna äro ett slags pasigrafi.

Pasj'itj (P a § i c), N i k o l a (1846—1926), serb. statsman, urspr. ingenjör, ministerpresident upprepade gånger från 1892, 1904—26 den egentlige ledaren av Serbiens inre o. vttre politik. P. genomförde Serbiens insats i Balkankrigen 1912—13 samt under Första världskr., alltid med osviktig energi arbetande för de sydslaviska nationaliteternas samlande i ett rike. Sedan detta mål genom krigets utgång uppnått, ägnade sig P. under täta ministerkriser åt den nya serbo-kroato-slovenska (jugoslaviska) statens utformning med Serbien som kärna samt inskred med maktspråk mot de oppositionella i de f. d. österrik.-ung. provinserna. Jfr Raditj.

Paskill' (av it.), nidskrift el. nidvisa. Jfr Pasquino. — Paskillant', nidskrivare.

Paskjevitj, Ivan Fjodorovitj, greve P.-Eri v a n s k i j, furste av Warszawa (1782—1856), rysk fältmarskalk, blev 1831 ståthållare i Polen, där han med stränghet nedslög flera upprorsförsök. 1849 kuvade P. som ledare för den ryska interventionsarmén uppror i Ungern.

Pasma el. p a s m a n, mått (av växlande storlek) för spunnet garn.

Pasoendan, en juni 1947 som oavhängig förklarad statsbildning på v. Java, framsprungen ur sundancerstammens motstånd mot de javaniska nationalisternas herravälde i republ. Indonesien. Sundanerna, som utgöra ia mill. av Javas 42 mill. inv., ha fått Nederländernas stöd i sin strävan efter autonomi. Jfr Indonesien o. Java.

Pasoeroean [pasoro'an], hamnstad på n.ö. kusten av Java. 37,000 inv. (1930).

Pasquar'i, Giorgio, f. 1885, ital. klass. filolog, prof. i Florens från 1921. Huvudarbeten *Orazio lirico* (1920) samt *Storia dala tradizione e critica del testo* (1934).

Pasquier [paskje'], Étienne Denis (1767—r862), hertig, fransk statsman, polisprefekt i Paris 1810, understödde som justitieo. utrikesminister bourbonerna; efter Julirevolutionen 1830 pårskärmarens president o. Ludvig Filips förtrogne rådgivare.

Pasqui'no, antik statygrupp, föreställande Menelaos med Patroklos' lik, vilken i mycket stympat skick år 1501 uppställdes vid Piazza Navona i Rom. En skräddare vid namn P. skall ha börjat den för påvedömet obehövna seden att på statyn uppsätta vanvörldiga kommentarer till de politiska dagshändelserna, s. k. p a s q u i n a d e r el. p a s k i l l e r.

Pass (av fr. *passet*, *passera*). 1. Legitiationshandling, som erfordras för att erhålla rätt att inresa i främmande land. Utfärdas i Sverige av utrikesministern, länsstyrelse o. poliskammare, undantagsvis äv. av magistrat (passkungörelsen $\frac{1}{5}$ 1940); utom riket av beskickningar o. konsulat (utrikesförvaltningens passkungörelse $\frac{1}{5}$ 1940). Dessa kallas p a s s m y n d i g h e t. Passen utställas på en tid av högst 5 år. För sjöman utfärdas särskilda sjömanspass. För deltagare i grupperesor kan utfärdas gemensamt pass, kollektivpass, på högst 6 mån. För inträde i vissa länder fordras ofta, att passet är viserat, dvs. påtecknat av vederbörande lands beskickning el. konsulat.

— 2. Plats, där villebrädet beräknas gå fram. — 3. (Av fr. *passer*, upphöra), bud vid vissa kortspel, t. ex. bridge, liktydigt med: jag har intet bud att göra. — 4. Trång väg mellan två berg, sjöar el. dyl. — 5. Patrulleringsområde för poliskonstapel el. vaktsofdat.

Pass., förkortning av *passim*, *passiv* o. *passato*. Passa. 1. Uttaga inålvorna på ett skjutet villebråd. — 2. Spela bollen till en medspelare i fotboll etc. — 3. Säga pass, ej göra något bud i kortspel.

Passa'bel (av fr.), som går an, hjälplig, något så när.

Passacaglia $\frac{3}{4}$ -kall'ja, it., gammal ital. el. spansk dans i $\frac{3}{4}$ takt, som utfördes av en ensam person; långsam sats i större instrumental-sviter, bestående av variationer över ett upprepat basmotiv.

Passadvindar (av fr. *passade*, genomfart), vindar, som året runt blåsa i en viss riktning i bältena på vardera sidan om ekvatorn. Mellan omkr. 8° n. br. o. 30° n. br. blåser nordöstlig vind (n o r d o s t p a s s a d e n) o. mellan ekvatorn o. omkr. 25° s. br. sydöstlig (s y d o s t p a s s a d e n). Dessa luftströmningar orsakas dels av den varma luftens uppåtstigande

rörelse genom den starka uppvärmningen vid ekvatorn o. tillströmning av kallare luft från sidorna, dels genom jordrotationens avböjande verkan på denna strömning.

Passage [-asj] (av fr.), genomgång, genomfart; ställe i skrift el. tal. — Mus. Snabbt utförd figur av större el. mindre längd. — Astr. Det ögonblick i en himlakroppens rörelse, då den synes överstrida en bestämd höjdcirkel (någon av de storcirklar som på himlavalvet kunna tänkas gå genom zenit), vanl. den rakt i söder gående meridiancirkeln (m e r i d i a n p a s s a g e). — Ridd. Trav med höga knårörelser.

Passageinstrument' t-a'ij-, instrument för observation av himlakropparnas passage genom en höjdcirkel.

Passagerare [i]e'-] (av fr.), resande. Passagesyste'm [-asj-], ett särsk. vid högre staber vanligt militärt befordringssystem, vid vilket personalen efter viss tid överföres till regemente för trupptjänst.

Passaio [p'se'ik], stad i New Jersey, ö. För. Stat., n.v. om New York, vid Passaicfloden. 61,000 inv. (1940). Textilindustri.

Pass'are, instrument för mättagning o. cirkelkonstruktion, består av två lika långa, spetsförsedda skänklar, p a s s a r b e n e n, vilka i ena ändan leda mot varandra.

Passa'to, it., sistlunde (månad). Förk. *pto. Pass.* Pass'au [-a-], stad i delstaten Bayern, s. Tyskland, vid Inns inflöde i Donau. 26,000 inv. (1939). — Domkyrka från medeltiden med Europas största kyrkorgel (1925). Industri o. livlig handel. I närh. vallfartskyrkan Mariahlif. — Anlagt av romarna; biskopsdöme 739—1803. Genom fördraget i P. 1552 slöts Schmallkaldiska kriget.

Passbitar, det. som matstytcken.

Passbåt, båt, som passar större båtar o. för passagerare till o. från dem. Äv. ett slags moderna, snabbgående motorbåtar.

Passé (av fr.), utblommad, försvinnad, förbi. Passe-parole [pasparåll], fr., löporder, en order, som upprepas från man till man i en marscherande trupp.

Passé-partout [pasparto'], fr., huvudnyckel; frikort; fotografiram av papp.

Pass'e'ra (av fr.), gå förbi el. igenom; förflyta; hända; gå an, gillas; pressa genom en sil el. dyl. — Passera linjen, segla över ekvatorn.

Pass'e'rad, det. som passé.

Pass'e'rsedel, skriftlig tillåtelse för en person att beträda ett förbudet område.

Pass'e'rsvikt, den vikt, vid vilken mynt på grund av nötning upphört att vara lagligt betalningsmedel. Sv. guldmynts passervikter äro för 20- o. 10-kronestycken 0.5 % under normala vikten, för 5-kronestycken 0.6 %. De båda förra mottagas dock i statskassor intill i % viktsförlust, de senare o. äv. skiljemynt i den mån de ej genom nötning blivit oigenkännliga.

Passévolans [pasvälans's], fr., förr betydning inom sv. armén på att manskapets rekrytering, underhåll o. utrustning ävensom remontering o. furagering bekostades av militärbefälet mot viss ersättning av kronan. Passévolansen upphörde 1872—75.

Passfield [pa'sfild], lord S i d n e y (före 1929 Webb) (1859—1947), eng. socialistisk politiker, en av Fabian Societys ledande, prof. 1912—27 vid London School of Economics. Medl. av underhuset 1922—29. Från 1892 g. m. den socialreformatoriska författarinnan Beatrice W., f. Potter (1858—1943), med vilken han utgav en mängd skrifter, främst *The history of trade unionism* (1894; Fackföreningsrörelsens historia i England), *English local government* (10 bd, 1898—1929) o. *Soviet communism: a new civilisation?* (1935).

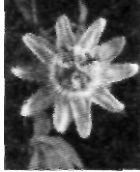
Passglas, dryckeskärl av glas på låg fot o. med den höga, cylindriska skålen avdelad

i pass (mått, därav namnet) i form av vägrata linjer. Förekom i Tyskland under renässansen.

Passgångare, sådana djur, vilka vid gången förflytta samma sidas extremiteter samtidigt. Gången blir därigenom vaggande. Kameldjur, björnar m. fl. äro normala passgångare. Hos hästar anses det vara ett fel.

Passia'r, samtal, pratstund.

Passiflo'ra, växtsläkte (fam. *Passifloraceae*), öfver 300 arter, de flesta i tropiska Amerika. Örtar el. lianer som vanl. klättra med klangen. Blad vanl. djupt o. smalt handflikade. Blommor stora, regelbundna, 5-taliga (se bild); kronan o. den av talrika, fransliknande strålar bestående bikronan ofta praktfullt färgade i blått, rött, gult el. vitt. Blomaxeln ovan bikronan framträdande som ett längre el. kortare skaft, som uppbrår 5 ståndare o. 3 spikliknande märken; de senare äro anledningen till benämningarna »passionsblomma» o. »kristikorsblomma» på släktets arter. Frukten ett bär, ofta välsmakande. Flera arter, ex. *P. coerulea*, hos oss allmänt odlade krukväxter.

Pass'im, förk. *pass.*, lat., på spridda ställen, strövis.

Passio'n (av lat., lidande). 1. lidande, särsk. Kristi lidande. — 2. Lidelse. Jfr Affekt.

Passiona'to, it., musikterm: lidelsefullt.

Passionerad (av *passio*), lidelsefull, häftig. Passionis'temas orden el. Heliga korssets o. Kristi lidandes samfund, en rom.-kat. orden med uppgift att verka för ihågkomelsen av Kristi lidande o. död; stiftad 1720 av Paolo della Croce (1694—1775) o. stadfast av påven 1741. Orden har bedrivit ivrig missionsverksamhet.

Passionsblomma, arter av växtsläktet *Passiflora*.

Passio'nshistorien el. Kristi pinas historia, benämning på en i 6 akter indelad sammanställning av evangeliernas berättelser om Jesu lidande o. död. Över dessa akter hållas under fastan särskilda passionspredikningar. 5:e och 6:e akterna äro predikotest för långfredagens högmässa resp. aftonsång.

Passio'nsmusik el. *passion*, tonverk, skildrande Kristi lidandes historia, ha skapats av bl. a. Schütz, J. S. Bach o. Haydn.

Passio'nsspel, skadespel, skildrande Kristi lidandes historia, uppföras sedan medeltiden av landsbefolkningen på flera ställen i Tyskland. Särsk. bekant äro de i Oberammergau.

Passio'nssöndag, femte söndagen i fastan. Passio'nswerktygen, de pinoredskap, som användes vid Kristi lidande o. död (kolonnen, där Jesus gisslades, svettduken, törnekronan, korsot osv.); förekomma i den medeltida konsten som symboler för Kristi lidande.

Pass'iv (av lat. *pa'ti*, lida), förk. *pass.*, overksam; ej arbetande, blott understödjande (föreningsmedlem). Motsats: a'k't'iv. — Pass'iv form, verbform, som utmärker, att subjektet är föremål för en verksamhet, t. ex. huset bygges.

Pass'iva, skulder. Motsats: a'k't'iva.

Passivitet (av lat. *pa'ti*, lida), overksamhet. Passivt motstånd, motstånd utan tillgränsning av våldsamma el. olagliga medel.

Passing, 1. *Tekn.* Graden av rörlighet mellan två maskindelar, t. ex. en axel o. dess lager el. en kil o. dess kilspår. Ett stort antal passningar ha standardiserats i tre huvudgrupper, nämligen rörlig, mellan- o. presspassning. — 2. I bollspel spelandet av bollen till en medspelare.

Passpoa'l (av fr. *passé-poil*), i kanten el. i en söm på klädesplagg (särsk. uniformer) o. längs yttre hyx sömmen insytt snöre, tyg- el. skinnremsa.

Pass'us (lat., steg), r. Rom. längdmått, motsv. nära 1.6 m. — 2. Ställe (i en skrift), mening, yttrande.

Passy [-i'], förnäm stadsdel i v. Paris, vid Boulogneskogen.

Passy [-i'], Frédéric (1822—1912), fransk politiker o. nationalekonom, fredsvän, en av stiftarna av den första internationella fredsföreningen (1867), erhö 1901 jämte Dunant Nobels fredspris.

Pas'ta (lat., deg), preparat, som liknar en tjock salva men har egenskapen att torka.

Pastej' (av *pasta*), bakverk, innehållande kött, fisk el. frukt.

Pastell' (it. *pastello*, av *pasta*) el. pastellmålning, utföres på papper (el. duk) med kritartade färger (pastellfärger), vilka utjämna o. fördrivas med »stomp» (ett skinnöverdraget stift) o. »fixeras» för att icke falla av. Pastellmålriet utövades särsk. under 1700-t:ts senare del (de LaTour, G. Lundberg m. fl.).

Pastellage [-la'sj], fr., gipsblandning för reliefförning (t. ex. på tavelramar).

Pastellfärger, färgstift, framställda av finmalen gips, färgstoffer o. honungsvatten.

Pasternak, Boris, f. 1890, rysk skald, har utgivit diktsamlingar, som präglas av stark vitalitet o. ursprunglighet men samtidigt av kultur o. lärdom. P. har utövat stort inflytande på yngre skaldar. Bl. arb.: *Min systers livet* (1917), *Den andra födelsen* (1932).

Pasteur [pastö'rj, Louis (1822—95), fransk kemist o. biolog, världsberömd genom sin banbrytande insats på jäsningskemins o. bakteriologiens områden, prof. vid flera franska univ., sist vid Sorbonne 1867, slutl. (1889) chef för Pasteurinstitutet i Paris. P. fann 1857 mjölk-syrebakterien o. ådagalade, att alla jäsnings- o. förruttelseprocesser orsakas av levande mikroorganismer, samt uppfann en metod att förhindra efterjäsnning i öl o. vin (jfr Pasteurisering). Vidare visade han, att sjukdomsalstrande bakterier, som försvagats enf. vissa metoder, kunna verka immuniserande (ss. vaccin), samt lyckades själv framställa vaccin mot bl. a. mjältbrand o. rabies. Porträtt, se Pasteurmedaljen.

Pasteurinstitutet [pastö'r-j i Paris inrättades 1889 urspr. som ett laboratorium åt L. Pasteur närmast för bekämpande av rabies, senare utvidgat till vetenskapligt institut för mikrobiologi, biokemi o. experimentell medicin. Liknade institut ha upprättats i Lille samt flerstädes i Frankrikes kolonier.

Pasteurise'ring [pastor-] el. pastöri-se'ring, en av L. Pasteur upfunnen metod att förhindra jäsning o. att döda smittämnen i drycker m. m. genom upphettning till viss värmegrad under kokpunkten, för öl o. vin till 600, för mjölk o. grädde till 63° under 30 min. (långtidspast.) el. numera vanl. till 700 under 15 sek. (lägpast.). Upphettningen sker i särsk. apparater, pastörier, medelst ånga. — Svenska lagbestämmelser finnas bl. a. i lagen e/s 1925 ang. uppvärmning av till kreatursföda avsedd mjölk m. m. (pastöriseringslagen) o. förordn. 217, 1937 med vissa bestämmelser rörande till människoföda avsedd mjölk o. grädde m. m. (pastöriseringsförordningen).

Pasteurmedaljen [pastö'r-j, guldmedalj med L. Pasteurs bild, överlämnad till denne av Svenska läkarsällskapet på hans 70-årsdag 1892 o. sedermera (från 1900) vart tionde år till den forskare, som mest bidragit till framsteget inom bakteriologien el. hygien. Den

har tillerkänts M. von Pettenkofer, R. Pfeiffer, J. Bordet, E. Roux o. Th. Madsen. (Se bild å föreg. sida.)

Pastilj' el. pasta l l (av lat. *pastiWus*, liten kaka), en läkemedelsform, som består av presade tabletter.

Pastina ca, örtsläkte (fam. *Umbelliferae*), 14 arter. Delfrukter platta, vingkantade. Blommor gula med otidligt foder. *P. saWva*, palsternacka (Europa).

Pastisch' (fr. *pastiche*, av it. *pasticcio*, egentl. pastej), konstverk (dikt, musikstycke), utfört i annan konstnärs el. tids stil.

Pas'to, stad i s.v. Colombia, Sydamerika. 63,000 inv. (1947)- Universitet.

Pas'tor, lat., herde; kyrkoherde; titel för komminister och e. o. prästmän.

von Pas'tor, Ludwig (1854—1928), frih., tysk katolsk historiker, direktör för österrik, historiska institutet i Rom 1901, österrikiskt sändebud vid Vatikanen 1920. Huvudarb.: *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* (16 bd, 1886—1933).

Pastora'l (av lat. *pas'tor*, herde). 1. Herdedikt; sångspel med motiv från herdelivet eller det idvlliska lantlivet; instrumentalt stycke med lugnt flytande melodi i «/s takt. — 2. Som hör till en kyrkoherdes älggängen; prästerlig.

Pastoralbrevet kallas i NT de 3 breven till Timoteus o. brevet till Titus; innehålla anvisningar rörande församlingsvärdan.

Pastoralexamen, examen, som före 1884 varje prästman måste avlägga inför vederbörande domkapitel för att få söka pastorat o. andra prästerliga befattningar.

Pastora'lier, avgifterna till prästerskapets avlöning inom en församling.

Pastoralteologi', praktisk teologi.

Pastora't, en kyrkoherdes ämbetsområde. Pastoratsadjunkt, e. o. prästman, som tjänstgör som ämbetsbiträde el. vikarie i vissa större församlingar. Jfr Pastoratsadjunkt.

Pastoratshandeln kallas ett sarsk. under Gustav III:s tid förekommande oskick vid tillSättande av regala pastorat, yttrande sig däri, att utnämnda prästmän måste lösa sin fullmakt med en penningsumma, som delades av konungens gunstlingar.

Pas'tor lo'ci, lat., kyrkoherden på platsen. Förk. p. l.

Pas'tor prima'rius (lat., den främste kyrkoherden), titel för kyrkoherden i Sthlms Storkyrkoförsamling. Pastor primarius var från 1668 ordinarie preses i Sthlms stads konsistorium (domkapitlet). Ambetet utvidgades 1942 till domprostbefattning inom Sthlms stift med bibehållande av den gamla titeln. Sthlms stads konsistorium motsvaras num. av Sthlms stifts domkapitel, där biskopen är preses o. pastor primarius vice preses.

Pastorsadjunkt, för benämning på prästman med stadigvarande förordnande som biträde å kyrkoherde i hans ämbetsutövning. Kallas nu kyrkoadjunkt. Jfr Pastoratsadjunkt.

Pastos [-äs] el. pastö's (av it. *pastoso*, degig). 1. Tjockt pålagd (om färgen på en målning). — 2. Fyllig (om vinskak).

Pastourelle [pastoräll'], fr., herdedikt, en episk-lyrisk diktart i den franska medeltidslitteraturen.

Pastörise'ring, dets. som pasteurisering.

Pasvikelven, gränsflod mellan Finland o. Norge, kommer från Enare träsk, Finland, o. utfaller i Varangerfjord, Norge. 135 km.

Påta, ett vanl. av trä i vattendrag byggt stängsel (ledarm), varmed fisken ledes i önskad riktning till fångstredskap el. fångställe. Användes sarsk. vid laxfiske i norr. älvar.

Patago'nien, den sydligaste delen av Syd-

amerikas fastland, från Rio Colorado i n. till Magalhães' sund i s., i v. begränsad av Anderna. P. är i det inre stäpphögländ (500 m ö. h.), sluttande mot den jämna ö. kusten. Talrika floder. Ringa nederbörd utom i v. Jakt, fiske, fårelv o. något jordbruk. De urspr. invånarna, patagonierna, är indiainskt, av jaktlevande ryttarfolk, åro fåtaliga, undanträngda av vita kolonister. Namnet patagonier kommer av sp. *pata*, tärs, o. åsyftar patagoniernas ursprunglig fotbeklädnad. P. är delat mellan Argentina (den större ö. delen) o. Chile.

Pataholm, köping i ö. Småland, Ålems kommun, Kalm. l., vid Kalmarsund. 62 inv. (1947). P. uppstod på 1600-t., som lydköping o. nederlagsplats för Kalmar.

Patapsco [p'tepp'skå], flod i Maryland, ö. För. Stat. 110 km. Utfaller vid Baltimore.

Patay [-tä], ort i mell. Frankrike, dep. Doiret, n.v. om Orleans. Där besegrade Jeanne d'Arc engelsmännen juni 1429.

Påste (fr., av lat. *pastus*, deg). 1. Massa, lergodsmassa m. — 2. Ytterkav av en oljemålning, där färgen är pastost pålagd.

Patel, Sardar Vallabhai, f. 1877, indisk advokat o. politiker, slöt sig 1916 till Gandhi o. blev senare en av kongressens främsta agitatorer. Inrikes- o. informationsminister i Nehrus regering sed. aug. 1947.

Pate'n (av lat. *pa-tenu*, Hat), tallrik el. skål för nattvardsbrödet.

Patent' (av lat. *litterae pateWies*, öppet brev). 1. Uppfinnarens rätt att med andras uteslutande tillgodogöra sig en uppfinning. Bestämelse i förordn. "1/5 1884 med sen. ändr. — 2. Aldre benämning på viss offentlig handling.

Patentmedicin, egentl. patentskyddade läkemedel; ofta liktydigt med fabriksmässigt framställda läkemedel, ibland med humbugmedicin.

Patent- och registreringsverket, centralt ämbetsverk under handelsdep. för handläggning av ärenden rörande patent o. registrering av varumärken, mönster, modeller o. aktieböcker. Chef är en generaldirektör. Instruktion av 30/1 93' raed sen. ändr.

Patentunionen, Internationella unionen i den skydd för den industriella äganderätten, grundades i Paris 1883 för att i varje ansluten stat bereda övriga medlemsstaters undersätr samma förmåner, som tillkomma statens egna medborgare, i avseende på patent, industriella mönster o. modeller, fabriks- el. handelsmärken samt firmor. Sverige anslöt sig 1885 till unionen.

Pa'ter, lat., fader.

Pater [patär], Jean Baptiste (1695—1736), fransk målare, elev till Watteau, vars genre han anpassade efter rokokots lätta o. ytliga uppfattning. Repr. i Nat.mus.

Pater [pe'ter], Walter (1839—94), eng. författare, har i betydelsefulla kritiska skrifter o. romaner givit uttryck å en sjäflull skönhetsdyrkan (*Marius the Epicurean*, 2 bd, 1885).

Pa'tera, lat., antik dryckes- el. offerskål.

Pa'ter fami'lias, lat., »husfader», beteckning för rom. medborgare i hans egenskap av familjeöverhuvud med oinskränkt makt över maka o. barn o. förfoganderätt över hela familjeförmögenheten.

Paternite't (av lat. *pa'ter*, fader), faderskap. Paternid [pa'urnä'], stad på Sicilien, prov. Catania, på s. sluttningen av Etna. 31,000 inv. (1931). Kasteli, uppf. 1073. ombyggt på 1300-t. Apelsinodlingar.

Pa'ter nos'ter, lat., Fader vår.

Paternos'terbönon, från av *Abrus precalorius* (se d. o.).

Paternosterskären, en samling av ca 200 klippor utanför Marstrand, Bohuslän; på en av dem, Hamnskär, ett 32 m högt fyrtnon.

Paternos'terverk (av *pa'ter nos'ter*, i betyd. rådband), en kring två kugghjul spänd, slutet (»ändlös») kedja uppbärande skövlår el. andra medbringar för transport av varor, råmaterial, mudder o. dyl. Av. för hissar. Jfr Mudderverk.

Paternos'teröarna, två grupper nederl. öar o. farliga skär i Indiska arkipelagen: S t o r a P i Sundasjön, n. om Soembawa, S m å P. el. B a l a l a n g a n ö a r n a i Makassarsundet.

Pa'ter pafraie, lat., »fäderneslandets fader», rom. hedersbenämning, som under republikern tillades enstaka personer, som ansågos ha råddat staten ur överhängande fara. Blev med Augustus (2 f.Kr.) hederstitel för kejsarna.

Paterson [psett^os'n], stad i New Jersey, ö. För. Stat., vid fl. Passaic, n.v. om New York. 140,000 inv. (1940). Stor sidefl. o. annan textilindustri, gutierier o. maskinverkstäder m. m.

Paterson [pa5tt^os'n], William (1658—1719), britt, finansman, initiativtagare till Bank of England (stiftad 1694).

Patotioo, it., musikter: lidelsefullt.

Patetisk (av grek. *pa'tos*, lidande), lidelsefull, högrävande.

Pathé cinéma [paté' sinema'], fransk filmfirma, grundad 1897, ett av de äldsta o. tidigare främsta filmspelningsföretagen.

Patia'la. i. Furstestat i prov. Öst-Punjab, n.v. Indien. 14,017 kvkm, 19 mill. inv. (1941). — 2. Huvudstad i P. i. 55,000 inv. (1931).

Patia'la och Östpunjabiska unionen, en 1948 bildad union av indiska furstestater med övervägande sikhisk befolkning, bestående av staterna Patiala, Kapurthala, Jind, Nabha, Faridkot, Maler Kotla o. Nalagarh. 25,000 kvkm. 3.5 mill. inv.

Patiens [pasiansg'] (av fr. *patience*, tålmod), ett slags kortspel för en person.

Patient [pasienf'] (fr., av lat. *pa'tiens*, som lider), sjukling, person som är under läkarsvård.

Pa'tina (lat., egentl. skål), ädelärg, det vackert gröna el. blågröna, matt glänsande överdrag, som bildas på koppar o. brons genom inverkan av fuktighet o. luft. Kan äv. framställas på kemisk väg. Av. bildigt: älderns patina. — P a t i n e'r a, överdraga med patina.

Patini'r, Jo a c h i m (omkr. 1480—1524), flaml. målare, utförde stämningsfulla o. fantastiska landskap, ofta med bibliska figurer som staffage (*Jesu dop*, *Flykten till Egypten*, etc.).

Patío, sp., inre, taklös ljusgård, sed. den moriska perioden vanlig i spanska hus.

Patisseri' (av fr.), finare bakverk, pastej; pastej bågarkonst.

Pat'ku.1, Johan Reinold (1660—1707), livländsk adelsman. Som målsman för den över reduktionen förbittrade livländska adelns opposition mot Sverige dömdes P. 1694, efter att ha flytt till utlandet, till döden för förrädiska stämplingar. Från 1698 i sachsisk o. från 1701 i rysk tjänst spelade han en viktig roll vid framesvärjandet av Stora nordiska kriget samt det senare intrycket i samband därmed. Efter freden i Altranstädt 1706 utlämnades P. till svenskarna o. avrättades.

Pafmo, grek. Pafmos, ö bland Tolvöarna, i Egeiska havet. 57 kvkm, 3,200 inv. (1936). Johanneskloster, grundat 1088 till minne av evangelisten Johannes, som en gång förvisats dit o. där skall ha haft Uppenbarelsebokens Syner.

Patna [pastfn^o]. 1. Furstestat i prov. Bihar, Indien. 6,213 kvkm, omkr. 500,000 inv. — 2.

Huvudstad i prov. Bihar, ö. Indien, vid Ganges. 176,000 inv. (1941). Univ. Livlig handel (indigo o. opium); bomullsindustri. Fordom Indiens främsta stad.

Patogen (av grek. *pa'tos*, lidande, o. *ge'nesis*, uppkomst), sjukdomsalstrande (om bakterier el. andra mikroorganismer). — P a t o g e'n e's, en sjukdoms uppkomst o. utveckling, särsk. ur anatomisk synpunkt.

Patois [-t^oa], fr., landsmål; obildat språk.

Patologi' (av grek. *pa'tos*, lidande, o. *lo'gos*, lära), medicinsk vetenskapsgren, som avhandlar de levande varelsernas byggnad o. livsvyrtningar under sjukliga tillstånd; kan indelas i p a t o l o g i s k a n a t o m i o, p a t o l o g i s k f y s i o l o g i. — P a t o l o g [-låg], forskare inom patologi. — P a t o l o g i s k [-låg-], sjuklig, abnorm.

Pa'tos (grek., lidande), lidelse; lidelsefullt framställningssätt.

Pafras, nygrec. Pa'trai, hamnstad i v. Grekland, n. Peloponnesos, vid Patrasviken. 61,000 inv. (1928). Livlig handel, utförelse av korinter m. m. Bomullsindustri.

Patrask' (möjl. av fr. *patraque*, skräp), slödder, pack.

Pafrasviken, yttre delen av Korintiska viken på Greklands v. kust.

Pa'tria, lat., fosterland.

Patriark', 1. Benämning på Israels stamfäder Abraham, Isak o. Jakob samt den senares tolv söner. — 2. Från 300-t. benämning på föreståndarna för de av flera kyrkoprovins bildade patriarkaten i Alexandria, Antiochia, Konstantinopel (ekumenisk patriark), den i rang främste o. Jerusalem. Utom i grek.-ortodoxa kyrkan förekommer patriarktiteln i de armeniska, jakobitiska, kaldeiska, koptiska, maronitiska o. ryska kyrkorna samt i Tjeckoslovakiens katolsk-nationella kyrka. I rom.-kat. kyrkan, som gör anspråk på överhöghet över Österlandets kyrkor, utses förtf. nominella patriarker över Alexandria, Antiochia, Konstantinopel o. Jerusalem; titeln bäres äv. av biskoparna i Venedig, Lissabon, Västindien o. Goa.

Patriarka'list, som rör patriarkernas tid; landsfaderligt; självrådigt husfaderligt.

Patriarka't. 1. En patriarks värdighet o. ämbetsområde. Jfr Patriark. — 2. Samhällsskick, kännetecknat av en överväldigande makt hos husfadern. Jfr Patriarkat.

Patri'cier (lat. *patri'cius*, av *pater*, fader), medlemmarna av den årtfliga adeln i det gamla Rom. Sedermera benämning på medlemmar av gamla förmögna borgarsläkter. Jfr Plebejer. — P a t r i c' i e' r k, utmärkande för patricierna; förnäm.

Patri'cius, senrom. o. medeltida ämbets titel, införd under Konstantin den store. Bars under äldre medeltiden av den högste bysantinske ämbetsmannen i Italien, exarken av Ravenna, samt sedermera tidvis bl. a. av de tysk-rom. kejsarna.

Patrik (omkr. 389—omkr. 461), Irlands apostel o. skyddshelgon. Jfr Paddy.

Patrimonium, lat., fadersarv, arvegods.

Patrimo'niurn Pe'tri (lat., Petrus' arvegods), påvestolens äldsta jordbesittningar i Rom. Sedermera beteckning för Kyrkostaten.

Patrio't (av grek. *patrio'tes*, landsman), fosterlandsvän; äv. person som kämpar för fosterlandets frihet. — P a t r i o' t e' r, förr vanligt polit. partinamn (i Sverige på 1700-t.). — P a t r i o' t i s k, fosterlandsälskande. — P a t r i o' t i s m', fosterlandskärlek.

Patrio'tiska sällskapet stiftades 1767 o. stod till 1772 i samband med nuv. Pro Patria. Det utdelar medaljer o. penningbelopp som belöning för berömliga gärningar, långvarig o. trogen tjänst, gagnande verksamhet m. m.

Patris' (av lat. *pa'ter*, fader). 1. Boktr. Graverad stältämpel för framställning av negativ avbild (m a t r i s) i kopparplåt, varur sedan avgjutningar kunna tagas. — 2. Positiv avgjutning vid gipsgjutning.

Patristik (av lat. *patres*, fäder) el. p a t r o l o g i', den gren av den teologiska vetenskapen, som sysslar med kyrkofäderna, deras liv, lära o. skrifter. — Patristik betecknar äv. ett skede i botanikens historia, som börjar med renässansen o. under vilket man främst sysslade med att kommentera de antika naturforskarnas verk.

Pafroklos, hjälte i Trojanska kriget, Akillevs* vapenbroder, dödad av Hektor.

Patro'n (av *patro'nus*). 1. Skyddshelgon, skyddsherre; bruks- el. godsägare. — 2. Modell, mönster, särsk. för bildprydda vävnader. — 3. Tekn. Svarvad träform vid metalltryckning (se d. o.). — Tråhylsa, som användes vid träsvärning för fastsättning av arbetsstycke, som inklämms i en konisk ursvärning däri. Patronens andra ände är gängad för fastskruvning på svarvspindeln. — 4. Krigsv. o. Jaktv. En hylsa (patronhylsan) med inbyggande antändnings- o. laddningsmedel samt projektil. En patron med krutladdning o. kula av metall kallas s k a r p, med ihålig kula av trä l ö s, med kula av mässing o. utan laddning b l i n d. Vid jakt- gevär användas antingen kulpatroner, liknande de skarpa, el. hagelpatroner med hylsa av papp o. metallbotten med tändhatt.

Patrona is ratt, den tïau landskapslagarnas tid härstammande rätten för enskild person (patronus) att kalla prästman till församlingen (i s. k. p a t r o n e l l a pastorat). Med denna rätt följde i vissa fall rätten att uppbära viss kyrkotjänkost (s. k. l u k r a t i v p a t r o n a t s r ä k t). Patronatsrätten upphörde $\frac{1}{2}$ 1922.

Patroness'a, en patrons hustru; beskyddarinna.

Patronkök, väska av läder till förvaring av patroner; användes av fotsoldater fram till 1800-t:s mitt.

Patronsäkring el. proppsäkring, en vanlig form av smältsäkring i elektriska ledningsnät. Jfr Säkerhetsapparater.

Patro'nus, lat., hos romarna namnet på en patricisk husfader i förhållande till hans klient. Jfr Klient o. Patronatsrätt.

Patronymikon, grek., namn, som anger härkomst på fädernet.

Patrull' (av fr.), mindre truppavdelning, som utsändes för visst uppdrag (spänning, bevakning osv.). — Patru l l e'ra, gå fram o. tillbaka på bevakningsområde (om polis, vaktpost).

Patrullbåt, bevakningsbåt.

Patschuli el. p a t c h o u l i, eterisk olja, framställd av torkade blad av *Pogoste'mon Pajchouli* (fam. *Labiateae*), en i det indomalajiska området växande halvbuske; odlad framför allt i Bortre Indien. Brun, tjockflytande olja med stark lukt; användes i parfymier.

Patt (av it. *patto*, fördrag) kallas i schackspel den oavgjorda slutställning, då en parten ej kan flytta sin kung utan att komma i slag för någon av motståndarens pjäser o. ej heller kan flytta någon annan av sina pjäser.

Patterson [pa'tr⁰sn], Elisabeth (1785—1879), Jérôme Bonapartes första gemål, dotter till en rik nordamerik. köpman. Äktenskapet upplöstes på Napoleons befallning.

Patfi, A d e l i n a (1843—1919), ital. operasångerska (sopran), g. m. (tredje gången) frih. R. Cederström. Framför allt som koloratursångerska vann P. utomordentliga framgångar i Europa o. Amerika.

Pattinsonering, metod att i smält, silverhaltigt bly (verkbley) öka silverhalten genom långsam stelning, varvid nästan rena blykris-

taller kunna avlägsnas, innan den övriga smältn stelnar.

Patton [psett⁰n], George S. (1885—1946), amerik. militär, generalöjtnant (1943), deltog med en stridsvagnsbrigad i Första världskr.. 1935 knuten till generalstaben på Hawaii, 1940 åter till tankvapnet. Ledde nov. 1942 landstigningsoperationerna vid Casablanca i Marocko. Chef för de amerik. styrkorna i Nordafrika mars 1943, för amerik. 5:e armén i fälttåget i Italien 1943—44 o. för 3:e amerik. armén i Frankrike (Elsass) 1944—45.

Patuli'n, ett av vissa mögelsvampar, ex. *PeniciWium pa'lulum*, bildat ämne, som kraftigt motverkar bakteriers tillväxt (i likhet med penicillin) men på grund av sin giftighet ej kan användas till insprutning i blodet.

Pau [på], huvudstad i dep. Basses-Pyrénées, s. Frankrike, vid fl. Gave de Pau, 40,000 inv. (1936). Slott från 1300-t. Vinterkurort. Handel o. någon industri. — Fordom huvudstad i konungariket Navarra. Karl XIV Johans födelsestad.

Paulsen, Erik (1749—90), dansk målare. Har utfört porträtt o. framför allt landskap.

Paues [pa⁰s], Erik, f. ^Bn 1879, jurist o. industriman, verkst. dir. i Sveriges textilindustriförbund o. i Sveriges konfektionsindustriförbund 1920—44.

Pauker, Ana, f. 1893, rumänsk politiker, ursprungl. folkskollärarinna, slöt sig 1920 till kommunistpartiet o. var därefter verksam i den underjordiska revolutionära propagandan. Dömdes 1936 till 10 års fängelse men lyckades 1941 bege sig till Ryssland. Återvände 1944 o. tog ledningen av kommunistpartiet. I., som sed. nov. 1947 äv. är utrikesminister, intar en ledande ställning i det nya Rumänien.

Paul, *namn på fem på- var*. Bland dessa märkas: Paul III (1468—1549), förut Alessandro Farnese, valdes efter 40-årig verksamhet som kardinal 1534 till påve. Han uppmuntrade i början katolska reformvänner men trädde sedan in för motreformationens sak, stadfäste 1540 jesuitorden o. sammankallade 1545 Tridentinska mötet. (Se bild.) — Paul IV (1476—1559), ör't Giovanni Pietro Caraffa, påve 1555, fullföljde med fanatisk iver kampen mot protestantismen o. tog avstånd från den tyska religionsfreden i Augsburg 1555. Neapolitanare till börden bekämpade han emellertid den katolska huvudmakten i Spanien o. stod kylig till jesuitorden. Jfr äv. Borghese.

Paul, f. 1893, jugoslavisk prins, kusin till den okt. 1934 i Marseille mördade konung Alexander I, blev då ordf. i förmyndarregeringen (prinsregent) för konung Peter II. Han arbetade främst på att konsolidera staten genom en försoning mellan serber o. kroater. Vid statskuppen $\frac{1}{2}$ 1941, då Peter II förklarades myndig, nedlade P. sitt ämbete o. lämnade Jugoslavien. Berövades 1947 sitt jugosl. medborgarskap.

Pauli Petrovitj (1754—1801), tsar av Ryssland (1796), son till Katarina II i hennes äktenskap med Peter III, inträdde 1798 i andra koalitionen mot Frankrike men bröt efter motgångarna under kriget med de allierade o. avslöt 1800 ett väpnat neutralitetsförbund med Sverige, Danmark o. Preussen. P:s

skuggrädsla o. despotiska regeringssätt väckte starkt missnöje, o. han föll offer för en sammansvärjning.

Paul I, f. 1901, *konung av Grekland*, efterträdde april 1947 sin bröder Georg II vid dennes död. Sed. 1938 g. m. prinsessan Frederika Louise av Braunschwig o. har med henne sonen Konstantin (f. 1940), samt dottrarna Sofia (f. 1938) o. Irene (f. 1942).

Paul, Jean [sja"« päll'], författarnamn för J. P. F. Richter.

Paul, Hermann (r846—1921), tysk språkforskare, prof. i Freiburg r874, i München 1893, grundlärare o. mångsidig germanist, utgav bl. a. det av. för nordisk språkforskning viktiga samlingsverket *Grundriss der germanischen Philologie* (3:e uppl. 1911 ff.).

Paul, Bruno, f. 1874, tysk tecknare o. arkitekt. Medarb. i *Simplicissimus*. Säsom inredningsarkitekt var han en av Jugendstilens främsta repr. i sitt land.

Paul-Boncour [päll bå"«ko'r], Joseph, f. 1879, fransk jurist o. socialistisk politiker. P. blev 1909 deputerad o. 1931 senator. Konsejpresident o. utrikesminister dec. 1932—jan. 1933, utrikesminister jan. 1933—jan. 1934 samt mars—april 1938. Flydde 1040 till England. Medl. av FN-delegationen i London 1946.

Paul et Virginie [päll e vjrsjini'], berömd idyllisk novell av J. H. Bernardin de Saint-Pierre. Annet ligger till grund för en opera av R. Kreutzer (1791) o. en av Massé (1876), båda uppförda i Sthlm.

r. Pauli, Georg (1855—'935), målare, utförde utom genrebilder från Italien o. Sverige talrika fresker (i Göteborgs museum, i Riksbanken o. Dram. teatern i Sthlm m. m.) samt al. seccomålningar i Sthlms stadshus. Tjrspr. naturalist övergick P. omkr. igro till kubismen, vilken han dock sedermera övergav. Utgav konststudier, reseskildringar o. minnen samt konsttidskriften *Jlamman* (1917—2r).

2. Pauli, Hanna, f. Hirsch (r864—1940), hustru till G. P., målarinna, utförde karaktärstunga porträtt (V. v. Heidenstam samt *Hans Alienus*) o. större porträttgrupper, bl. a. *Vänerna* (1906, ommålad 1910), föreställande Ellen Key, läsande högt i vänkretsen. Av landskap.

Pauli, Ivan, f. ¹⁹/₅ 1885, socialdem. politiker. Docent i rom. språk i Lund 1919, lektor s.å. (i Sthlm sed. 1925). Led. av FK sed. 1927. Särsk. verksam i undervisningsfrågor. Litterär o. polit. medarb. i *Arbetet* 1919—25 o. i *Morgen-Tidningen* sed. 1926. Led. av 1945 års univ.beredning.

Pauli, Wolfgang, f. r900, österrik. fysiker, prof. vid tekn. högskolan i 7-ixch 1927, från r938 i Princeton, För. Stat. Viktiga arb. över atom- o. kvantteori. Har bl. a. uppställt den s. k. uteslutningsprincipen (Pauli principen) för elektronernas anordning kring atomkärnan, vilken ger förklaringen till grundämnets periodiska system. Erhöll härför nobelpriset i fysik r945.

Paulician'er, en gnostisk-manikeisk sekt i Främre Orienten, särsk. Armenien, omkr. 650—omkr. r100. Sitt namn har sekten därav, att den främst äberopade sig på aposteln Paulus.

Pauli'nska breven, sammanfattande benämning på Paulus' brev i NT.

Paulinzell'a, by i delstaten Thüringen, v. mell. Tyskland, med berömda ruiner av en korsformig romansk basilika, uppförd 1105—19.

Paulow'nia, växtsläkte (fam. *Scrophulariaceae*), 3 arter (Ostasien); P. *tomento'sa* (Japan), ett vackert, snabbväxet, storbladigt, intill is m högt träd med stora, violetta blommor i upp-

rätta ställningar. I Europa allmänt som prydnadssträd; hos oss endast i s. Sverige.

Paulsen, Friedrich (1846—1908), tysk filosof o. pedagog, påverkad av Kant o. Fehner, prof. i Berlin 1893. Bl. arb. *Einleitung in die Philosophie* (1892; De metafysiska problemen, 1904).

Paulsen, John Olaf (1851—1924) norsk författare. Skrev bl. a. memoarverken *Erindringer* (3 dir, 1900—03), *Samliv med Henrik Ibsen* (1906), *Samliv med Ibsen* (1913).

Paulsen, Julius (1860—1940), dansk målare, prof. vid Konstakad. i Köpenhamn 1908—20. P. utförde kvällsinteriorer, stämningfulla landskap, aktstudier, porträtt m. m.

Paulsson, Gregor, f. "U" 1889, konsthistoriker, intendent vid Nat.mus. 1916—20, dir. för Sv. slöjdfören. 1920—34, dess ordf. sed. 1943, prof. i Uppsala 1934. Har bidragit till den sv. konstindustriens utveckling. Bl. arb. *Skånes dekorativa konst* (1915), *Italiens renessans* (1937) o. *Konstens världshistoria* (I—II; 1942—44) samt konstteoretiska undersökningar.

Paulu'n (plattyska, av fr. *pillon*, egentl. tält), säng med sängomhången.

Paulus (hebr. *Saulus*), urkristendomens främste apostel, född i Tarsos av judiska föräldrar. Av Gamaliel strängt fostrad efter lagen förföljde P. de kristna, intill dess han på vägen till Damaskus i en syn såg Kristus o. omvändes (App. 9). Företog därefter med Antiokia som utgångspunkt flera missionsresor till Mindre Asien, Makedonien o. Grekland, flerstädes grundande nya församlingar. Fänge i Rom avrättades P. enl. traditionen jämte Petrus, sannol. år 67. Ps: 13 brev i NT innehålla bl. a. en djupsinlig teologi, vari särsk. betonas, att tron är den rätta frälsningsvägen samt att med Jesus den judiska lagen är upphävd o. Israels religiösa särställning bruten.

von Paulus rpa'los], Friedrich, f. 1890, tysk generalfältmarskalk (1943). P. deltog i Första världskr., medverkade senare vid uppbyggnaden av det nya pansarvapnet. Under fälttågen i Polen (1939) o. Frankrike (1940) var lian generalstabschef i von Reichenaus armé. Som 6:e arméns överbefälh. försvarade P. de framskjutna tyska ställningarna vid Stalingrad nov. 1942—1 febr. r943, då han råkade i rysk krigsfångenskap. Anslöt sig 1944 till tyska officersförbundet i Moskva o. uppmanade därifrån tyskarna att störta Hitlerregimen. Står enl. envisa rykten i spetsen för en sed. 1945 i Ryssland organiserad tysk armé.

Paulus Dia'conus (omkr. 725—795), langobardisk historieskrivare, skildrade i *Historia langobardorum* sitt folks historia fram till 744.

Paul Verone'sergrönt enl. täckgrönt, dets. som kejsargrönt.

Paumo'tuöarna, dets. som Tuamotuöarna. Pouncefote [pau'nsfot], sir Julian (1828—1902), eng. diplomat, sändebud i Washington från r889, varunder han slöt det s. k. Hay-Pouncefotefördraget om Panamakanalen. P. var vidare en av de verkssammaste krafterna vid Haagkonferensen 1899.

Pauperism' (av lat. *pau'per*, fattig), fattigdom, särsk. som social företeelse; massarmod.

Paus (av 1«t.), uppehåll, särsk. i ett tonstycke.

Pausanias, d. omkr. 470 f.Kr., spartansk fältherre, överbefälh. över den förenade grek. hären i det riktbara slaget vid Plataiai 479, sökte med heloternas hjälp göra sig till härskare

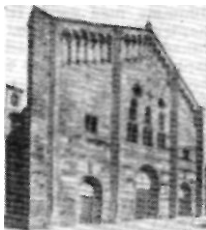
i Sparta men inmurades, sedan planen upp-
täckts, i Atenas tempel o. dog av svält.

Pausanias, grek. författare på 100-t. e.Kt.,
skrev en för tyndanet av gamla grek. minnes-
märken ytterst betydelsefull resebeskrivning.
Pausera, göra uppehåll.

Pauvre [päv'r], fr., fattig, arm. — Pauvre
honteux [päv'r ä*tiö], fr., egentl.
blygsamma fattiga, fattiga personer, som sett
bättre dagar o. ogärna öppet söka understöd.
I de flesta länder ha anstalter inrättats för att
bringa hjälp i sådana fall.

Pav'el'6 [-litj], A n t e, f. 1869, kroatisk poli-
tiker, advokat, misstänkt för delaktighet i mor-
det i Marseille 1934 på jugoslav. kön. Alexan-
der I. Vid tysk-ital. invasionen 1941 i Jugosla-
vien återvände P. ur landsflykten o. blev efter
Kroatians självständighetsförklaring^{bl}, 1041
statschef samt efter konungadömet utropande
konsejpresident. Avgick sept. 1943. P- var helt
tyskarnas redskap o. hade föga inflytande.
Föll i partisanernas händer okt. 1944. Ställdes
inför rätta i Zagreb sept. 1946 men lyckades fly
till Italien, där han till maj 1947 höll sig dold
i ett kloster. Hans vistelseort därefter okänd.
Jfr Kroatien.

Pavi'a. 1. Provins i n. Italien (Lombardiet).
2,964 kvkm, 492,000
inv. (1936). Bördigt
slättland. — 2. Huvud-
stad i P. i, vid Ticino.
65,000 inv. (1947).
Treskeppig basilika, S.
Michele, färdig n55,
med av skulptörer rikt
pryvd västfasad (se
bild), katedral, om-
byggd på 1400-t. efter
utkast av Bramante,
fullb. först 1898. Univ.,
grundat 1390 (2,900
stud., 1946). Metall-
o. kemisk industri. — 8
km n. om P. ligger det storslagna kartusianer-
kloster Certosa di Pavia (se d. o.). —
P. anlades av romarna (T i c i n u m) o. var
572—774 langobardernas huvudstad.

Paviljong' (fr. *pavillon*, av lat. *papilio*,
tält), mindre byggnad, uppförd i anslutning till
en större el. friliggande i en trädgårdsanlägg-
ning. — Paviljongsysteme, byggnads-
sätt vid sjukhus, kaserner o. dyl., varvid varje
avdelning inrymmer i egen mindre byggnad.

Pav'lov, Ivan Petrovitj (1849—'936),
rysk fysiolog, prof. i Leningrad 1890, har ge-
nom sina undersökningar över det centrala
nervsystemet, i vilka han påvisat o. analyserat
de s. k. betingade reflexerna, varit av grund-
läggande betydelse för utvecklingen inom
modern nervfysiologi. Erhöll 1904 nobelpriset
i fysiologi o. medicin för undersökningar över
magsaftens o. bukspottets utsöndring.

Pav'lova, Anna Pavlova (1885—
1931), världsberömd rysk dansös av den klas-
siska balettskolan; uppträdde med sin ensemble
i Sthlm sista gången 1930.

Pav'lovsk, till 1944 S l u t s k. stad i v. Ryss-
land, 26 km s. om staden Leningrad, 5,000 inv.
Slott från 1700-t. med rika konstsamlingar o.
en väldig park; sommarnöje för Leningradsborna.

Pawtucket [påtakk'it], stad i Rhode Island,
n.ö. För. Stat. 76,000 inv. (1940). Betyd. textil-
o. annan industri.

Pax, lat., fred; fredsgudinnan.
Pax aeterna, lat., den eviga freden.
Pax De'i, lat., Guds frid.
Pax'05 el. P a x 'o, en av Joniska öarna
utanför v. Grekland, s. om Korfu. Tills. m.
ön Antipaxos i s. 19 kvkm, 4,100 inv.
Pax roma'na, lat., »romerska freden», det

fredliga tillstånd som hade sin grund i det ro-
merska världsvaldet överbakt.

Pax te'cum, lat., frid vare med dig! — Pax
v o b i s 'c u m, lat., frid vare med edrl
von Payer [paj'-], Julius (1842—1915),
österrik. nordpolsfarare o. målare, ledde 1872
—74 en ishavsexpedition, varunder han upp-
täckte Frans Josefs land.

von Payer [paj'-], Friedrich (1847—
1931), tysk politiker från Württemberg, mång-
årig riksdagsman, intog en ledande ställning
i framstegsvänliga folkpartiet^o. framträdde
1917 i främsta ledet bland fredssträvarna.
Ställföreträdande rikskansler okt. 1917—nov.,
1918. Drog sig 1920 tillbaka från politiken.

Payne [pe'n], John Howard (1791—
1852), amerik. författare, skrev texten till
H. R. Bishops opera *Clari or the maid of Milan*
(1823), där den världsberömda sången *Home*,
sweet home förekommer.

Paysage [pejsa'i'l], fr., landskapsmålning.
Paysandu [pajsand'u], stad i v. Uruguay, vid
fl. Uruguay. 31,000 inv. (1937)- Livlig handel
o. flodsjöfart.

Pays-Bas, Les [le pei' ba'], franska namnet
på Nederländerna.

Päzmány [pa'smanj], Peter (1570—1637),
ungersk ärkebiskop i Gran, ledde framgångsrikt
den katolska motreformationen i Ungern.

Pb, kem. tecken för en atom bly.

P. B. 1. Förkortning för *Par Bricole*. — 2.
Pseudonym för W. Peterson-Berger.

P. b., förkortning för *På befällning*.
p. C., förkortning för 1) fr. *par couvert*, under
omslag, o. *pour condoléance*, för att betyga sitt
deltagande, 2) *procent*, 3) lat. *pro copia*, för
avskrift.

PC-fiber, en syntetisk textilfiber, framställd
ur vinylklorid. Jfr Polyvinyl.

p. Chr. n., förkortning för lat. *post Ckristum*
natum, efter Kristi födelse.

Pd, kem. tecken för en atom palladium.

p. e., förkortning för fr. *par exemple*, till
exempel.

Peabody [pi'bådi], George (1795—1869),
amerik. bankman o. filantrop, från 1838 verk-
sam i England. P. donerade större delar av sin
förmögenhet till välgörande o. kulturella
ändamål, bl. a. till uppförande av billiga ar-
betsbostäder i London (*Peabody buildings*).

Peace River [pi's rivv^o], »Fredsfloden», flod
i v. Canada från Klippiga bergen; förenar sig
med Athabasca till Stora Slavfloden. 1,200 km.
Segelbar i mell. o. nedre loppet.

Peak rpi'kl. eng., bergstopp.

Péan [pea's], fr., p e a n g, en av franske
kirurgen Jules P. (1830—98) uppfunnen
klämmare för att tillsluta blodande artärer un-
der operationer.

Pearl Harbor [pal ha'b^o], amerik. flott- o.
flygbas på ön Oahu, Hawaiiöarna, v. om Hono-
lulu. Genom ett överraskande o. förande
flyg- o. flottanfall mot amerik. flottan i P.
inleddes Japan krig mot För. Stat. 7/ia 1941.

Peary [pi'ri], Robert Edwin (1856
—1920), amerik. nordpolsfarare, företog flera
ishavsfärder o. nådde 1908—09 nordpolen el.
dess omedelbara närhet.

Pebersvend [-svenn], da., urspr. benämning
på hanseatiska handelsresande i peppar o. a.
kryddor. Då dessa alltid måste vara ogifta,
fick ordet snart den betydelse det forf. har:
gammal neckarl.

Pechblände (av ty. *Pech*, beck), becksvart
mineral av uranoxider. Innehåller uran-radium-
seriens grundämnen i ringa mängd o. bearbetas
för utvinande av uran o. radium. Viktigaste
fyndort var förr Joachimsthal, sed. Katanga
(Belg. Kongo) o. num. vid Stora Björnsjön i
Canada. Jfr Carnotit.

Peohlin [pækli'n], Carl Fredrik, friherre von Löwenbach (1720—96), general, politiker av holsteinsk börd, typisk representant för partiväsendets urartning under Frihetstidens senare skede, först hatt o. sedan mössa; framträdde änyo som intrigör på 1780-t., anklagades 1792 för delaktighet i sammansvärjningen mot Gustav III o. insattes på Varbergs fästning, där han dog. Den svenska historiens mähända mest fulländade ränksmidare.

Peck, Gregory, f. 1916, amerik. filmskådespelare, har under 1940-talet spelat huvudrollen i en mängd dels allvariga filmer, dels komedi- o. äventyrsfilmer: *Trollbunden* (1946), *Tyst överenskommelse* (1948).

Peck, eng. rymdmått för torra varor (spannmål m. m.) = 2 gallons, i England = 9,092 l, i För. Stat. = »« bushel = 8,81 l.

Peos [pekk'å's], Rio P., biflod fr. v. till Rio Grande del Norte, s. För. Stat., från s. Klippiga bergen. 1,300 km. Delvis uttorkad under sommare.

Peos [päfts], ty. Pflanzkirchen, stad i v. Ungern. 73,000 inv. (1941). Frukt-, vin- o. tobaksodling; stenkolsgruvor, marmorbrott.

Pectorale, det. som pektoralkors.

Peo'tus, lat., bröstet.

Peou'nia, lat., pengar. Jfr Pekunier.

Ped., förkortning för fortepedalen (högra pedalen) på pianonoter. Den vänstra pedalen, pianopedalen, anges medelst *una corda* (en sträng) el. *tutte le corde* (alla strängarna).

Pedagog [-gåg], av grek. *paiv*, barn, o. *ag'ain*, leda), under antiken *paiv*, som följde barn till o. från skolan o. handledde dem i hemarbetet. Num. person, som ägnar sig åt pedagogik; barnuppföstrare, lärare. — Pedagogi', före 1905 beteckning för allmänt läroverk med endast en el. två av de lägre klasserna. — Pedagogik', läran om uppfostran o. undervisning. Adj: pedagogisk.

Pedal' (av lat. *pes*, fot). Mus. Klaviatur på större orglar, avsedd att spelas med fötterna; trampor på pianon o. flyglar, varmed tonen kan göras fylligare (forte pedal, den högra) el. mera dämpad (pianopedal, den vänstra). — Tekn. Trampinrättning på cyklar, manöveranordning på motorcyklar o. bilar.

Pedalkoppel, anordning på större orglar, varigenom pedalen kan sammankopplas med manualens lägsta toner.

Pedant' (av it.), småaktigt noggrann människa. — Pedanteri', för långt driven noggrannhet i småsaker. Adj: pedantisk.

Pedell' (av nlat.), rättstjänare, universitetsvaktmästare, kyrkvaktare (i katolsk kyrka).

Pederasti' (av grek. *paiv*, gosse, o. *eran*, älska), kärleksförhållande mellan vuxna män o. gossar (form av homosexualitet); förekom öppet i Grekland o. i det rom. väldet under antiken. — Pederast', »gosseälskare».

Peder Månsson, latiniserat Petrus Magni, d. 1534, biskop i Västerås, invigdes i Rom 1524 o. bevarade därigenom åt den sv. kyrkan den s. k. apostoliska successionen. P. är en av Sveriges första lärda förf. på modersmålet, o. företalen (på vers) till hans skrifter i tekniska o. a. ämnen tillhöra vår medeltidslitteraturs främsta alster. Hans sv. skrifter, mest översättningar, utgavs 1913—15.

1. Pedersen, Vilhelm (1820—59), dansk konstnär, utförde bl. a. illustrationer till Andersens sagor.

2. Pedersen, Viggo (1854—1926), som till föreg., dansk målare, har utfört landskapsbilder, fämiljeinteriorer samt religiösa kompositioner.

Pedersen, Jörgen (1841—1920), dansk moderat vänsterpolitiker, medverkade väsentligt till uppgörelsen i grundlagsfrågan 1915.

Pedersen, Holger, f. 1867, dansk språk-

forskare, sia vist o. komparatist, prof. i Köpenhamn 1903—37. Ingående studier av keltiska, armeniska, albanesiska, slaviska ni. fl. språk. Huvudarb. *V' ergleicheinde Grammatik der keltischen Sprachen* (2 bd, 1908—13). Bl. populärvetenskap *Et Blik paa Sprogvidenskabens Historie* (1916) o. *Sprogvidenskapen i det nittende Aarhundrede* (1924; sv. övers. s. å.). Hed.dr i Aarhus 1945.

Peder Sunnaväder, d. 1527, biskop i Västerås 1523, Stureanhängare, begav sig 1524 jämte domprostens Mäster Knut till Dalarna o. uppviolade folket mot Gustav Vasa, måste fly till Norge men utlämnades o. avrättades.

Peder Svart, d. 1562, krönikeförfattare, biskop i Västerås 1556. P. utgav 1558 på Gustav Vasas anmodan ett *Gensvar* mot den danska riksrönikan samt författade en livfull, huvudsakl. på muntlig tradition byggd krönika om konungen (Peder Svarts krönika), omfattande tiden till 1534 (senast utg. 1912).

Pediatrik (av grek. *paiv*, barn, o. *iatrike*, läkekonst), läran om barnsjukdomarna o. deras behandling. — Pediatriker, barnläkare.

Pedicularis, örtslakte (fam. *Scrophulariaceae*), c:a 250 arter på n. halvklotet o. i Anderna. Blad parbladigt delade el. parklurna. Blomma med smal, från sidorna hoptryckt överläpp o. bred, treflikad, ofta snett utstående underläpp. Allmännast hos oss den rödblommiga *P. palustris*, kärrspira. *P. scepfrum carolinum*, kung Karls spira, högväxt, med gula o. rödbruna blommor i glest ax, förekommer sällsynt på kärragar i n. Sverige. *P. silvatica*, ängspira, se bild.

Pedioure [-ky'r], fr., fotvärd. — Pedikurist', yrkesmässig utövare av pedicure.

Ped'igree [-ri], eng., stamtavla el. stamträd (för ett djur el. en växt). — Pedigreekultur, renndline av avkomman efter ett enda växtindivid. Jfr Växtförädling.

Pedogenes' (av grek. *paiv*, barn, o. *ge'nesis*, alstring), partenogenetisk fortplantning hos (vissa insekter) larvformer. Jfr Partenogenes.

Pedologi' (av grek. *paiv*, barn, o. *logos*, vetande), sammanfattande namn på vetenskaperna om barnet: pedagogik, barnpsykologi o. pediatrik.

Pedologi' (av grek. *pe'dm*, mark, o. *logos*, vetande), det. som marklära.

Pedrell Ipedralj', Felipe (1841—1922), spansk tonsättare o. musikskriftställare, verkade för en nationell nydaning av den spanska musiken, skrev operor, orkesterverk m. m.

Pe'dro, konungar av Aragonien. — Pedro III den store (1236—85), konung 1276, utropades efter Sicilianska aftonsängens (1282) till konung av Sicilien. — Pedro IV (1319—87), son till Alfons IV o. dennes efterträdare 1336, besegrade de upproriska stormännen o. förde långvariga strider med Kastilien (1356—75).

Pe'dro, kejsare av Brasilien. — Pedro I (1798—1834), son till Johan IV av Portugal, kejsare 1822, ärvde 1826 Portugals krona (som P. IV) o. gav landet en fri författning men avstod kronan redan s. å. åt sin dotter Maria da Gloria. 1831 avgick P. i Brasilien till förmån för sin son P. II o. återvände till Portugal, där han besegrade sin broder dom Miguel 1834. — Pedro II (1825—91), son till P. I, efter dennes tronavsägelse kejsare 1831, myndig 1840, utvecklade framstående regentegenskaper men störtades genom en militärrevolt 1889.

Pe'dro den grymme (1334—69), konung av Kastilien (1350), son till Alfons XI,

framkallade genom sin egenmäktiga regering ett av Henrik av Trastamara lett uppror, besegrades i slaget vid Montiel o. mördades.

Pe'dro, *konungar av Portugal*. — Pedro I den stränge (1320—67), son till Alfons IV, dennes efterträdare 1357, förde en klok o. kraftfull regering. — Pedro II (1648—1706), son till Johan IV, regent 1667, konung 1683, inledde genom det s. k. Methuenfördraget (1703) Portugals ekonom. o. polit. beroende av England.

Peebles [pi'bɪls], 1. Grevskap i s. Skottland, kring Tweeds övre lopp. 904 kvkm, 14,000 inv. (1946). Boskapskötsel; jordbruk i dalarna. Huvudstad: Peebles. 5,900 inv. (1931).

Peel [pi:l], sir Robert (1788—1850), en av Englands största statsmän, anhängare av torypartiet. Från 1809 medl. av underhuset, genomdrev P. som inrikesminister 1822—27 o. 1828—30 en mildring av den barbariska strafflagen samt den betydelsefulla lagen om katolikernas emancipation (emancipationsakten). Under de följ. åren ledare för den konservativa oppositionen förde P. som premierminister 1834—35 o. 1841—46 en moderat reformpolitik i fri handelsvänlig anda, vilket framkallade en splittring inom torypartiet. Som ledare för peeliterna behöll han dock ett visst inflytande.

Peel [pi:l], William Robert Welle sley, viscount, senare earl P. (r.867—>937), eng. politiker (konservativ), minister för Indien 1922—jan. 1924 o. 1938—29, för offentlig arbeten rg24—28. I Macdonalds samlingsregering var P. aug.—nov. 193r Lord Privy Seal. 1936—37 ordf. i den kommission, som föreslog Palestinas delning.

Peeli'ter [pi-], benämning på en i anslutning till sir Robert Peel vid dennes avgång 1846 bildad polit. grupp i England. Den intog en mellanställning mellan konservativa o. liberala.

Peene [pe'ne], flod i n. Tyskland, Pommern; utfaller i Oders v. mynningsarm. 130 km. 1720—1814 gräns mellan sv. o. pruss. Pommern.

Peer [pi'ə] (eng., av lat. *par*, jämlike), medlem av den eng. högadeln, the peerage [ö' pi'ridsʃ]; i överförd bemärkelse ledamot av det eng. överhuset. Jfr Pär.

Peer Gynt [per jynt], sägenfigur från Gudbrandsdalen, Norge, jägare o. historieberättare, förebild till hjälten i Ibsens »Peer Gynt».

Pegamoi'd, en läderimitation. Jfr Konstläder. Peganum, örtslakte (lam. *Zygophyllaceae*), 6 arter. P. *harmala* (stämper i Medelhavsområdet o. angränsande länder) har fint delade blad o. 3-rummiga kapslar med små, utomordentligt bittra frön, av vilka framställs ett varaktigt rött färgämne (»turkiskt rött»). Växten var redan under antiken känd som medel mot ögonsjukdomar; fröna användas av turkarna som matkrydda.

Pe'gasus, grek. Pēgāsos, försvenskat Pēgās', bevingad häst, son av Poseidon o. Medusa, omtalas i antika sagor bl. a. som bärare av Zevs blyxt o. åska. I nyare tid sinnebild för skaldeingivelse. — Astr. Stjärnbild, vilkens tre huvudstjärnor tills. m. Alfa i Andromeda bilden en lätt igenkännlig fyrssidig figur, kvadraten i Pēgasus.

Pe'gel, vattenståndsmätare i sjöar o. hav, består vänl. av en fast skala, på vilken vattenytans höjd avläses. I registrerande peglar finnes en flottör, vars rörelse antingen direkt uttrycks på ett papper el. överföres till elektr. strömpulser, som registreras på annan plats.

PegmaWt, kristallinisk bergart, bildad av en blandning av kvarts, fältspat o. gli ni mer i större korn el. stycken. Utfyller sprickor i andra bergarter o. brytes för porlinsstillv. o. för tillvaratagande av större glimmentavlor.

Peg'nitz, flod i n. Bayern, genomflyter Nürnberg, förenar sig vid Fiirth med Rednitz. 117 km.

Péguy [pegi'], Charles (1873—1914), fransk författare. Utgav 1900—14 tidskriften *hes cahiers de la quinzaine*, i början socialistiskt, senare religiöst o. nationalistiskt betonat. Bl. hans skrifter märkes diktverket *Ève* (1913), vars strofer om hjältedöden hela Frankrike sjöng under Första världskr. P. stupade i Marne-slaget.

Peh/levi el. P a h'l a vi. 1. (Förr E n s e l i), hamnstad till Resjt, vid Kaspiska havet, Iran. 37,000 inv. (1940). — 2. Den persiska o. allmänt vedertagna benämningen på medelpersiska språket. — 3. Mynt i Iran. — 4. Dynastinamn för den nuv. regerande furstestämten i Iran.

AB. Märten Pehrsons Valsqvärn, Kristianstad. Grundat 1898. Äg. kvarnar i Kristianstad, Landskrona o. sed. 1930 aktiemajoriteten i AB. Saltsjöqvärn, Sthln. Aktiekap. 6 inill. kr. (1948). Verkst. dir. Hj. Carlborn.

Pehrsson (i Å k a r p), Per, f. 20/12 1853, lärare vid Hvilans lantmannaskola o. folkhögskola 1880—1904, dir. för Oxie hds sparbank 1912—30, led. av AK 1897—1908 (höger), gav genom en motion 1899 uppslag till den efter honom uppkallade *Akarplagan*.

Pehrsson-Bramstorp, Axel, f. 19/8 1883, politiker o. jordbrukare. Led. av AK 1918—21 för Liberala samlingspartiet o. sed. 1929 för Bondeförbundet. Under 1933 års riksdag lyckades P. vid krisfrågornas behandling åstadkomma en överenskommelse mellan sitt parti o. socialdemokraterna (den s. k. »kohandel»). 1934 blev P. Bondeförbundets ordf. Juni —sept. 1936 var han stats- o. jordbruksminister i Sveriges första bondeförbundsregering samt kvarstod som jordbruksmin. i P. A. Hanssons regering till 31/7 1945-

Peignoir [pänj'o'ar], fr., dets. som penjoar.

Pei-ho el. Pai-ho, »Vita floden», flod i n.ö. Kina från mongoliska gränsbergen förbi Peiping o. T sien-tsin till Chilibukten av Gula havet. 560 km. Segelbar till Tjouchou, ö. om Peiping. Förbindes genom Kejsarkanalen med Huang-hö.

Peintre graveur [pä'n'r gravör], fr., målarsgravör, konstnär som huvudsakl. graverat egna kompositioner.

Peiping, före T928 Peking, stad i Kina, till X928 rikets huvudstad, belägen i prov.

Hopei på en slätt mellan floderna Hunho o. Pei-ho. Med förstäder: 1,556,000 inv. (1936). Består av två huvuddelar, skilda av en hög o. bred mur: den n. äldre *tatar-el. mand-sjustaden* o. den s. *Kinesstaden*, båda omgivna av ofantliga murar. Tatarstaden innehåller en mångfald tempel o. prinspalats, parlamentsbyggnad, observatorium (från 1279), befäst, (murmogivet

kvarter för utländska legationer samt, som en avskild del, *kejsarstaden* med univ., kat. katedral 6. ärkebiskopsresidens. Kejsarstadens kärna är den *förbudna* el. *röda staden* med kejsari. palats, statsbibliotek m. m. Av kinesstaden har stortardtempel (Himmelens tempel, se bild å föreg. sida, o. Åkerbrukets tempel) men är f.ö. sätet för handel o. industri, den senare dock ganska obetydlig. — P. anlades 1405 som Mingdynastiens huvudstad på ett urgammalt stadsområde. Besattes 1860 av engelsmän o. fransmän samt 1900 av den europ. Kinaexpeditionen i anl. av boxarupproret, varefter staden öppnades för européer. Storbritannien o. För. Stat. avstodo genom ett fördrag med Kina n jan. 1943 från de internationella koncessionerna o. utövänt av exterritorialrätten. Aug. 1937—aug. 1945 var P. ockuperat av japanerna.

— Peires'kia, växtsläkte (fam. *Cactaceae*), 19 arter i tropiska Amerika. Avviket från andra kaktusväxter genom smala, trinda stammar med stora, glatta, köttiga blad. *P. aculeata* (Antillerna) har välsmakande bär. På Peireskia förädas ofta *EpiphyWum truncatum* (julkaktus), som därigenom erhålles högstammig.

Peisistratiderna, Peisistratos' båda söner Hipparkos o. Hippias.

Peisistratos, lat. Pisistratus (omkr. 605—527 f.Kr.), enväldshärskare i Aten (560), förde en folkvänlig regering, under vilken landet materiellt o. kulturellt förkovrades. Jfr Hipparkos o. Hippias.

Pej'la. r. Utröna riktningen till ett föremål med hjälp av pej'lskiva, en graderad vridbar skiva med en rörlig linjal, som inriktas på föremålet. Jfr Radiopojling. — 2. Måta djup. — Pej'la pumpe'n, mäta vattenhöjden i fartygets botten.

Pejlbomb, liten i luften exploderande bomb. Genom en rad dylika utkastade från ett flygplan kan dess avdrift någorlunda bedömas.

Pejorati'v (av lat. *pejor*, värre), ord el. förståvelse med nedstående betydelse, t. ex. *vanslyre*, varabördig.

Pej'pus, sjö på gränsen mellan Ryssland o. Estland. 2,776 kvkm. P. står s. ut i förbindelse med Pskovsjön. Avlopp Narova. Vid P. utkämpades 1941 häftiga strider mellan tyska o. ryska trupper.

Pe'kanötter, dets. som hickorynötter. Jfr Hickory.

Peking, tidigare namn på Peiping.

Peking'eser, en mycket gammal dvärghundras av kinesiskt ursprung. Brett huvud med intryckt nos; långhårig, enfärgad el. spräcklig päls; uppåtriktad, yvig svans. Populär damhund. (Se bild.)

Pekingmänniskan, *Sinanthropus pekinensis*, ett 1927 i grotta vlagringar s.v. om Peking gjort kraniefynd av människa från äldsta kvartärstiden.

Pekk'ala, Mauno o. f. 1890, finsk politiker (socialistiska enhetspartiet), medl. av riksdagen sed. 1927, jordbruksminister 1926—27, finansminister 1939—41. Tillhörde den s. k. fredsoppositionen o. blev minister utan portfölj o. försvarsmin. i Paasikivis reg. 1944—46. Statsmin. 1946—48.

Pek'k'enen, Toivo o. f. 1902, finsk författare, har skrivit noveller, romaner o. skådespel från industriarbetarnas liv, bl. a. / *fabrikens skugga* (1932; sv. övers. 1938), *Ären som gått* (1940; sv. övers. 1942), *Den svåra vägen* (1942; sv. övers. 1943).

Pekora'l (av lat. *pecus*, boskap), löjlig o.

dum skrift. — Pekoralist', person som skriver pekoral.

Pekti'nämen, med kolhydrat närbesläktade, gelébildande ämnen, som förekomma i cellväggarna hos vissa växtarter, särskilt fruktskal. Ingå i gelé av (icke övermogna) frukter o. bär; utvinna fabriksmässigt ur fruktskal o. användas vid tillverkning av marmelad, gelé, mjukost m. m. Spjälkas av enzymet pekti'näsa i vissa mögelsvampar, vilkas mycelium därför användes för att hindra gelébildning i fruktsaft.

Pektora'lkors (lat. *pectora'le*, av *pecus*, bröst), ett latinskt guldkors, som bäres hängande på bröstet av påvar o. biskopar.

Peku'nier (lat. *pecu'nia*), skämtsamt benämning på penningar. — Pekun'i är, pekun'j är, som rör penningar, penning-.

Peladan [p'lada'e], Josephin (1859—1918), fransk författare, Agnade sig vid sidan av kritikerverksamhet åt de okulta vetenskaperna, instiftade en mystisk orden o. utvecklade sina teorier i romanserien *Décadence latine*, som fick betydelse för den litterära symbolismen. Påverkade Strindberg under 1890-t.

Pelagianism', benämning på en etisk åskådning, förfäktad av en eng. munk, Pelagius (d. efter 418), som i polemik mot kyrkofadern Augustinus betonade, att människan vid sin födelse varken vore god el. ond; ondskan vore en följd av dåligt föredöme, varför den fria viljan borde spöras till moralisk handling. Pelagianismen avvisades i Efesos 431. Jfr Sempipelagianism.

Pela'gisk (av grek. *pelagos*, hav), som hör till havet, havs-. Uttrycket användes bl. a. om djurformer, som i havet leva oberoende av botten.

Pelagiska öarna, ital. *Isole Pelagie*, ital. ögrupp i Medelhavet, mellan Malta o. Tunisien. Består av öarna Lampedusa (3,821 inv., 1931), Linosa (332 inv., 1931) o. Lampione (obebodd).

Pelagosa [-gä-], ital. klippa mitt i Adriatiska havet, utanför halvön Gargano. 0.3 kvkm. Pyr.

Pelare (lat. *pila*), fristående arkitektoniskt stöd av annan än cylindrisk grundform (jfr Kolonn). Sin rikaste utbildning fick pelaren i den romanska byggnadskonsten o. i gotiken. Jfr Knippepelare.

Pelare'r (av lat. *pila*, pelare), anordning med två omkr. 25 m höga stolpar, mellan vilka ridhåstar bandas för gymnastik o. dressyr (pel'ararbete).

Pelargonium, växtsläkte (fam. *Geraniaceae*), 232 arter örter o. buskar, de flesta i Sydafrika. Blommor i flock, ensymmetriska; det bakre foderbladet har en med blomskaffet sammantvunnen sporre. Många arter (ex. *P. zonale*) o. hybrider allmänt odlade prydnadsväxter. *P. roseum* o. några andra arter, odlade i Medelhavsområdet, lämna äkta geraniumolja.

Pelarlhelgon, dets. som styler.

Pelarne, kommun i n.ö. Småland, Kalm. l. (past. adr. Vimmerby); Hultsfreds länsd. distr., Sevede o. Tunälans doms. 478 inv. (1947).

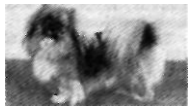
Pelারণordning, dets. som kolonordning. Pelas'ger (av grek.), Greklands urinvånare. Pèle-méle [p'äl-mä'l], fr., huller om buller, om vartannat.

Peleri'n (av fr., egentl. pilgrim), stor, överaxlarna nedhängande kappkrage.

Pelew Islands [piljo' aj'l'nds], eng. namnet på Palauöarna.

Pel'evs, grek. sagohjälte, förmäld med havsgudinnan Tetis o. fader till Akilleus (Peli'den).

Pelias, i grek. myt, son till Poseidon, broder till Aison, vars rike Jolkos i n. Grekland P. bemäktigade sig. Aisons son Jason sändes av P. att hämta Gyllene skinnen (jfr Argonauterna). Vid Jasons återkomst bragtes P. om livet av sina döttrar, som av Medea lockats att kasta fadern i en kokande kitt?) föt 't

återge honom hans ungdom.

Pelika'ner, *Pelecanidae*, fam. bland pelikanfågeln. Stora egendomliga fåglar med lång, kraftig näbb o. väldig hudsäck under underkäken, använd som förvaringsrum för fiskar, varav fågeln lever. Förekomma i tropikerna o. angränsande tempererade områden. Sydeuropas art vit med vackert rosenkimmer.

Pelikan fotsnäcka, *Aporrhais pes pelican*, en i våra hav allmänt förekommande snäcka, vars skalmyning är utdragen i flikar, varigenom den påminner om foten av en simfågel.

Pelikanfåglar, *Steganopodes*, fågelordning, omfattande simfåglar med s. k. årfötter: kort tars, lång, inåtvänd baktå, förenad med framtårna genom simhud.

Pel'ion, nygrek. Pel'ess'id'i, skogbevuxet berg på ö. kusten av Grekland (Tessalien), 1,618 m.—I grek. myt. omtalas, hur giganterna i sina strider mot gudarna sökte uppstapla P. på det närlägliga Ossa för att nå Olympen.

Pel'issier [-lis-je'], Jean Jacques, hertig av Malakov (1794—1864), marskalk av Frankrike, fransk överbefälh. under Krimkriget 1855 (stormningen av Malakov o. Sevastopol).

Pel'jaiske nationalpark, ett fjällviddområde (146 kvkm) i v. kappland, v. om Hornavan.

Pell'a, forntida stad i Makedonien; gjordes av Filip II till huvudstad.

Pellag'ra (av lat. *pel'vis*, hud, o. *ag'ra*, byte), en vanl. kroniskt förlöpande svår sjukdom med hudutslag samt rubbningar i matsmältningskanalen o. nervsystemet; betingas av brist på nikotinsyreamid (ett av B-vitaminerna). Förekommer i Medelhavsländerna, särsk. n. Italien, o. Nordamerika o. drabbar personer, som hudvadsakl. livnära sig av majs (undervärdig, t. ex. skämd). Jfr Beri-beri o. Nikotinsyra.

Pellegrini, Pellegrino, kallad Pellegrino Tibaldi (1532—92), ital. målare o. arkitekt. P. utförde fresker, bl. a. i Escorial i Spanien. Bl. arkitekturverk: *gården till ärkebiskopspalatset i Bologna*.

Pellerin [päl'ra's'], Auguste (1853—1929), fransk industridkare, anlade 1876 en margarinfabrik i Kristiania, den första i Skandinavien, senare (1894) en i Göteborg. P. var äv. känd som samlare av modern konst.

AB. Pelleri's Margarinfabrik, Göteborg. Grundat 1894, bolag 1918. Aktiekap. 6 mill. kr. (1948). Verkst. dir. S. Wedel (sed. 1927).

Pelle Snusk el. Julbocken, Den svenska Drummelpetter, titeln på en av Heintr. Hoffman-Donder 1845 utg. barnbok, (Struwelpeter); ett flertal uppl. på olika språk.

Peirio, Silvio (1788—1854), ital. författare. P. vann stor framgång med tragedien *Francesca da Rimini* (i8r8; sv. övers. 1877), angrep senare den österrik. regimen o. hölls därför fängslad 1820—30, vilken tid han rörande skildrat i *Le mie prigione* (1833; I fångelse, 1925). (Se bild.)

Pelo'pidas, d. 364 f.Kr., forngrek. fältherre o. stats-

man, befriade sin fädernestad Tebe från spartanerna 379, återställde den demokratiska författningen o. vann tills. m. Epameinondas den ärofulla segern vid Leuktra (371). P. stupade vid Kynoskefalai i Tessalien.

Peloponnesiska kriget, det krig, som 431—404 f.Kr. utkämpades mellan Aten o. Sparta o. som slutade med Lysanders sjöseger vid Aigospotamoi (405) o. Atens kapitulation (404) under hårda villkor, vilka omstörtade dess demokratiska statsskick o. gjorde slut på dess sjömakt.

Peloponne'sos (grek., »Pelops ö») el. Mor'ca, den halvö, som bildar s. delen av Grekland, förenad med fastlandet genom Korintiska näset. 21,266 kvkm, 185,000 inv. (1938). Jfr Pelops.

Pel'ops, i grek. myt. som av konung Tantalos i Lydien, dödades av sin fader o. framsattes till måltid åt gudarna, vilkas allvetenhet Tantalos ville pröva. Dessa genomskådade brottet o. återgav P. livet. P. begav sig till Elis, där han blev stamfader för en genom gora brott beryktad ätt (pelopiderna). Efter P. säges Peloponnesos ha fått sitt namn.

Pelo'ria, beteckning för regelbundna blommor, vilka tillfälligtvis uppstå hos växter med normalt oregelbundna sådana, ex. hos lejongap, *Digitalis* o. a.

Pelo'tas, stad i s. Brasilien, Rio Grande do Sul, vid Sagoa dos Patos. 108,000 inv. (1940).

Pel'tas ter, (av grek.), under antiken benämning på det spjutbevåpnade grek. folk, som intog en mellanställning mellan det tungt o. lätt bevåpnade.

Peltiereffekt [pältje-], den avkylning av lödstället mellan två olika metaller, som uppstår, när elektrisk ström sändes i motsatt riktning mot den s. k. termström, som skulle alstras om man avkyler lödstället utifrån, ex. med en köldblandning. Effekten upptäcktes 1834 av den franske umakaren Jean Charles Peltier (1785—1845).

Pel'tonen, Vihtori (1869—1913), finsk författare under författarnamnet Johannes I. Innankoski. Hans populäraste verk är *Sängen om den eldröda blomman* (1905; sv. övers. 1906), vars av nordisk 90-talsromantik (Hamsun, Lagerlöf) påverkade stämning förgrovs av alltför bjärta effekter. Betydsefullare är den dubbelkomponerade romantisk-realistiska romanen *Kampen om Heikkilä gård* (1907; sv. övers. 1916), den moraliserande bonderomanen *Flyktigarna* (1908; sv. övers. 1913).

Peltonturbin, en strålturbin för vattenfall med stor fallhöjd. Jfr Vattenturbin.

Peli'tium, fornegypt. stad vid Nilens östligaste arm, vid nuv. byn Tine. Genom perserkonungen Kambyses' seger vid P. 525 f.Kr. underkuvades Egypten.

Pelus'ker, tyska sandarter, en sent mognande, frodig sort av *Pisum arvense* med grågul, violettbläckiga, täml. små frön. Värdefull foderväxt.

Pel'vis, lat., bäckenet.

Pel'worm [-värm], en av de frisiska öarna i Nordsjön, förr sammanhängande med Nordstrand, från vilken den lösräckts genom stormfloder (1362 o. 1634). 38 kvkm, 1,700 inv.

Pelvoux [-vo'], bergsgrupp i franska Västalperna (Mont P. 4,103 m). Stora glaciärer.

Pem'ba f-b', britt. ö utanför Afrikas östkust, n. om Sansibar, till vilket den hör. 980 kvkm, 100,000 inv. (1931). Osund, fruktbar korallö. Huvudort: Shaki.

PenVbroke [-brök], eng. earltitel, som innehafts av flera olika släkter, sedan 1551 buren av huvudmannen för släkten Herbert.

Pem'broke [-brök], stad i s. v. Wales, grevsk. Pembrokehire, vid Milford Haven. 12,000 inv. (1931). Starkt befäst; sjöarsenal o. skeppsvarv,

Pembrokeshire [-broksj⁶], grevskap i s.v. Wales. 1,600 kvkm, 87,000 inv. (1931). Bockapskötsel o. bergsbruk. Huvudstaden: Haverfordwest.

Pemm'ican [-k^on], konserverad blandning av köttpulver o. fett

Pen, den mejselformade överdelen av huvudet på en vanlig hammare (penhammare). Användes till att sträcka ett arbetsstycke av järn el. metall.

Penalite't (av eng. *penalty*, straff), tilläggs-vikt, som efter särskilda bestämmelser bäres av hästar vid kapplöpningar.

Penang, Pulo-P., ö v. om Malackahalvön, ingående ss. stat i Malajiska unionen, till 1945 ss. Prince of Wales' Island, hörande till britt. kolonien Straits Settlements. 280 kvkm, 247,000 inv. (1941). Kokos- o. betelnöt-, socker-, kaffe- o. pepparodling. Ockuperat av Japan¹⁹⁴² 1941—sept. 1945. Huvudstaden: Georgetownt.

Pena'ter (lat. *penates*), fornnorr. skyddsgudar för hemmet. Av. den rom. staten hade penater, dyrkade i Vestas tempel på Forum romanum. — Bildlig betydelse: den egna härden, bopålar, hemvist.

Pençe [penns], pluralis av britt. myntet *peny*. Betecknas med *d* (jfr Denar).

Pengang' [pang-] (av fr.), egentl. något som hänger; motsycke, motsvarighet.

Pendel (av lat. *pendulus*, hängande), en kring en bestämd axel vridbar kropp, som under inverkan av krafter, vanl. tyngdkraften, svänger fram o. tillbaka (fysikalisk *pendel*). Den tid, som förflyter mellan två ytterlägen, är fullt bestämd av pendelformen (tyngdpunktsläget o. tröghetsmomentet) o. av utslagsvinkelns storlek, varför den kan användas som tidmätare. Oberoende av formen svänga alla pendlar på samma sätt, varför de kunna teoretiskt ersättas med en s. k. matematisk *pendel*, bestående av en tung masspunkt, upphängd i en viktlös tråd. Trådlängden hos den matematiska pendeln, som har samma svängningstid som en fysikalisk pendel, kallas den senares reducerade *pendellängd*. En symmetrisk kropp, som under tyngdens verkan är fritt rörlig åt alla håll kring en fast punkt, kallas sfärisk *pendel*. Jfr Horizontal- o. Kompensationspendel.

Pendelbägarverk, paternosterverk (se *d. o.*) med bägre, som hänga som pendlar.

Pendelhammare, fallhammare, upphängd som en pendel. Jfr Pendelhejare.

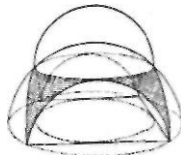
Pendelhejare, slagprovningsmaskin. försedd med en pendelhammare (se *d. o.*), som i sitt lägsta läge slår av en provstav o. därefter svänger vidare till viss höjd, lägre än utgångshöjden. Differensen utgör ett mått på det arbete, som åtgått för att slå av provstaven.

Pendelkvarn, krossmaskin med en el. flera valsar, som hänga som pendlar i sina vertikala axlar o. av centrifugalkraften pressas ut mot en horisontell malring.

Pendellikriktare, mekanisk likriktare med en i takt med växelströmmens pendlande kontaktanordning, som slår till o. från på sådant sätt, att en pulserande likström franisläppes. Jfr Vibratoromformare.

Pendelur, ur, vars gång regleras av en vanlig pendel. Dennes utslag måste hållas lika stora för att få bestämd svängningstid; härtil användes en mekanism, som kallas urets «gång» (ankar-, cylindero. kronometergång m. m.).

Pendenti'v (av lat. *pendere*, hänga) el. *svicke* l. det tresidiga, sfäriska murparti, som i

hörnén förmedlar övergången mellan ett mångsidigt rum o. dettas kupol. (Se bild å föreg. spalt.)

Pendjab, dets. som Punjab.

Pendy'l [pa^o«-j (av fr.), penduler.

Pene'lope, Odyssevs' maka.

Penetrera (av lat.), genomtränga, sätta sig in i.

Peng-8, Ungerns mvntenhet på guldmyntfot, beslutad 1925, införd 1927. Ersattes 1946 med forint.

Peni a, i grek. myt. armodets gudinna.

Peni'bel (av fr.), pinsam, plägsam, besvärlig.

Penicieilli'n, av mögelsvampar, särskilt *Penicilium notatum*, bildat ämne, som redan i mycket stor utspädning (upp till 1 på 500 mill.) hämmar vissa bakteriers tillväxt. Av sjukdomsalstrande mikroorganismer äro de som framkalla varbildning, difteri, lunginflammation, epidemisk hjärnhinneinflammation, gonorré o. syfilis känsliga för penicillin, medan däremot t. ex. tuberkulos- o. tyfusbakterier samt virusjukdomar icke märkbart påverkas. Penicillin framställes genom att i stor skala odla *P. notatum* på steril sockerlösning, försatt med närämnen, o. sedan extrahera vätskan med organiska lösningsmedel osv. Användes med stor framgång vid infekterade sår- o. brännskador samt sådana fall av lunginflammation o. gonorré, där sulfonamidbehandling ej ger resultat. Penicillin upptäcktes av A. Fleming 1929 men fick medicinsk användning först under Andra världskr., då det utforskades o. framställdes i stor skala genom engelskt-amerikanskt samarbete. Tillverkas äv. i Sverige. Den kemiska sammansättningen är uum. känd. Jfr Notatin, Patulin o. Streptomycin.

Penicium, penselmogel, anrik svampsläkte, tillhörande *Ascomycetes*. Hit räknas flera av våra allmänaste mögelbildare på födoämnen: framträda som mer el. mindre blågröna överdrag — färgen härrör från de pensel- likt ordnade sporerina (konidierna). Den för vissa ostsorter (ex. Camembert, Roquefort) utmärkande smaken framkallas av bestämda *Penicillium-arter*. *P. brevicaulis* utvecklar på arsenikhaltigt underlag (ex. tapeter) en vitlöksartad lukt o. kan därför användas till påvisande av arsenik. Jfr Penicillin o. Patulin.

Penin'sula, lat., halvö.

Pe'nis, lat., manslemnen.

Penitens' (av fr.), ånger, botgöring. — Penitenti'är, som angår fångvärd.

Penjo'ar (av fr. *petgnoir*), morgonrock.

Penn, el. P a, förkortningar av *Pennsylvania*.

Penn, William (1644—1718), eng. kväkare. P. erhöill 1681 för en skuldforan hos kronan en stor landsträcka vid Delawarefloden o. grundade där kväkarkolonien Pennsylvania. Under den följ. tiden omväxlande bosatt i Amerika o. England blev P., som varit Jakob II:s förtrogne rådgivare, efter revolutionen 1688 misstänkt o. fångslad för stämplingar till Stuartarnas förman men frigavs o. återfick 1694 sin koloni.

Pennalism' (av nylat. *penna'le*, äldre benämning på student under första studieåret), kamratförtryck vid universitet, skolor o. dyl. (mot nykomlingar o. yngre).

Pennell, Joseph (1857—1926), amerik. grafiker, särsk. känd för sina impressionistiska storstadbilder. Bosatt i England 1884—1898.

Penni', finskt skiljemyt = $\frac{1}{100}$ mark.

Penning, medeltida mvnt: urspr. silvermynt = Vs örtug. Num. myntstycke i allmänhet.

Penningby, gods i ö. Uppland, l.äna kom-

mun. Nuv. slottet till väsentlig del fr. 1550-!, restaurerat efter en eldsvåda 1831, då yttertak o. inredning förstördes. P. ägdes under 1400-t. av Sturarna.

Penninggräs, art av örtsläktet *Thlaspi*. Penninghushållning, den hushållning (i motsats mot naturhushållning), där penningar användas som bytesmedel.

Penninglotteriet, statligt månatligt lotteri, inrättat 1938; förvaltas av ett med statens medverkan bildat bolag. Lottris 12 kr.

Penni'niska alperna el. Wall'is a l p e r n a, s.v. delen av Alperna, från Stora S:t Bernhard till Simplon. Bl. toppar över 4,000 m Weiss-horn (4,512 m) o. Matterhorn (4,505 m).

Penni'niska bergen el. Penni'n er na, eng. Pennine Chain, bergskedja i n. England, från skotska gränsen ned mot fl. Trent, utgör vattendelare mellan Irländska sjön o. Nordsjön. Högsta höjd Cross Fell i Cumberland. 892 m.

Pennise'tum, grässläkte, ca 40 arter, de flesta i varmare länder. Småax med talrika borst o. samlade i ax el. vippor. Den viktigaste arten är det afrikanska spannmålsgräset, *P. americana* (*P. typhoidum*), ducht el. negerhirs. Andra arter, ex. *P. villosum*, odlas som prydnadsväxter.

Penklub, eng. Pen Club [penn klabb] (av P. E. N., förkortning för *Poets and Playwrights* [skaldar o. dramatiker], *Essayists and Editors* [essärförfattare o. redaktörer] o. *Novelists* [romanförfattare]), sammanslutningar av författare, den första stiftad i London 1921. En svensk penklubb stiftades 1922.

Pennsylvania [pensilve'ni⁰], förk. Pa el. Penn., en av Amerikas förenta Stater, i n.ö. vid Atlanten, kring fl. Delaware, Susquehanna o. Alleghanybergen. 117,410 kvkm, 92 mill. inv. (1944). P. intär i fråga om bergsbruk (kol, petroleum, naturgas, järnmalm m. m.) främsta rummet inom unionen, i fråga om industri (tillv. av järn-, stål-, läder- o. textilvaror, cement m. m.) andra rummet. Har äv. betyd. jordbruk, boskapskötsel o. skogshantering. Huvudstad: Harrisburg; största städerna Philadelphia (med statsniv.) o. Pittsburg. — P. koloniserades först av svenskar (Nya Sverige) o. holländare: ombildades till kväckerkoloni från 1681 av W. Penn. En av de ursprungliga unionsstaterna. Se karta till Am. För. Stat.

Pennsylvaniasystemet, dets. som Philadelphia-systemet.

Penny [penn'i], plur. pence, britt, skiljemynt = 1/12 shilling = V200 pund sterling = nominellt 7.5 öre. Betecknas med *d* (jfr Denar). I betydelsen pennystycken är pluralisformen pennies.

Pennyweight [penn'e'wt], eng., förk. *dwt*, eng. viktått = 1555 gram.

Pen'sa, 1. Förvaltningsområde i RSFSR, mell. Ryssland. 43,300 kvkm, 17 mill. inv. (1939). — 2. Huvudstad i P. t, vid fl. Sura. 157,000 inv. (1939). Järnvägsknut.

Pensacola [pens'kä⁰l⁰], hamnstad i n.v. Florida, s.ö. För. Stat. 38,000 inv. (1940). Flottstation. Marinflygstation. Betyd. handel o. sjöfart (utförelse av bomull, tråvaror m. m.).

Pensé [pa'ese'] (av fr. *pensée*, tanke). 1. Tanke. — 2. Namn på odlade, storblommiga former av örtsläktet *Viola*.

Penselmögel, dets. som Penicillium.

Pension [pansjo'n] (av lat. *pen'sio*, avvägning, betalning). 1. Löneformån, som utgår till anställd efter avgång ur tjänst el. till avliden anställd efterlevande. Statens ordinarie o. extra ordinarie tjänstemän äga rätt till tjänstepension i enlighet med närmare best. i 1947 års allmänna tjänstepensionsreglemente. Denna utgår som ålders pension vid uppnådd pensionsålder el. vid avgång dessförinnan

på grund av invaliditet el. sjukdom ss. i n v a l i d - resp. sjukpension. Tidigast 5 år före pensionsåldern kan befattningshavare vid frivillig avgång erhålla förtidspension. Pensionsåldern varierar mellan 50 o. 65 år. Tjänstepensionen utgöres av ett grundbelopp jämte i vissa fall ett förligt tillägg. Tjänsteman, som enl. reglementet ej kommer i åtnjutande av tjänstepension, kan under vissa villkor på ansökan erhålla tjänstesteliivränta. Av statens arbetare kunna numera enl. 1947 års tjänstepensionsreglemente för arbetare pensioneras. Pensionsåldern är 60 år. Efterlevande till statens tjänstemän o. arbetare erhålla familjepension enl. särskilda reglementen av 1947. För kommunalanställda tjänstemäns o. arbetares pensionering ha de allra största städerna egna pensionskassor. I övrigt är pensioneringen ordnad genom anslutning till Sveriges kommunalanställdas pensionskassa el., för vissa befattningshavare, till Statens pensionanstalt. Privatanställdas pensionering sker num. i stor utsträckning genom pensionsförsäkring i Svenska personal-pensionskassan (SPP). — 2. Ang. folkpension se Folkpensionering. — 3. Enskild undervisningsanstalt, där eleverna vanl. äro helinackorderade.

Pensionat (av lat. *pen'sio*, avgift), inackorderingsställe.

Pensionsränt, tilldelad pension.

Pensionsnämnd, lokal myndighet inom varje pensionsdistrikt (i regel stad, socken, köping) för handläggande av ärenden ang. folkpension, särskilda barnbidrag m. m. Består av ordf., utsedd av KB, samt ett jämnt antal valda led., högst 6.

Pensionssakkunniga, av K. Mt förordnade personer med uppgift att tillhandagå Pensionsstyrelsens med råd o. upplysningar inom styrelsens verksamhetsfält.

Pensionsstyrelsen, centralt ämbetsverk under socialdep. för handläggning av ärenden ang. folkpension, frivilligt statligt pensionsförsäkring, särskilda barnbidrag, åtgärder till förebyggande av invaliditet m. m. Består av en generaldirektör som chef o. 6 byråchefer som ledamöter. Instr. av '3/12 1937 med senare ändringar.

Pensionär, person, som åtnjuter pension; elev, som undervisas i pension.

Pensum, plur. pen'sa, lat., »det utvägda», förelagt arbete, läxa; föreskrivet kunskapsmått.

Pentaerytri't, C(CH₂OH)₃, fyrvärd alkohol, som framställes genom att förena formaldehyd o. acetaldehyd. — Pentaerytrit-tetranitrat användes som sprängämne (pentyl, pentrit el. nitropenta) o. som lindrande medel vid angina pectoris. Jfr Erytrit.

Pentagon [-gån] (av grek. *pen'te*, fem, o. *go'ny*, vinkel), plan geometrisk figur, begränsad av fem raka sidor, femhörning.

Pentagonalidodekaka der, i kristallografien en kristall, begränsad av 12 symmetriska femhörningar (pentagoner), i vilka en sida är olik de övriga fyra.

Pentagram' (av grek. *pen'te*, fem, o. *gram'ma*, inrättat tecken), magiskt tecken i form av en femuddig stjärna, som med fem linjer kan ritas i ett enda penn-drag. Har under olika tider o. i olika religioner tillskrivits växlande innebörd (tecken för världslaltet, fullkomligheten m. m., skydd mot trolldom osv.).

Pentagyni'a (av grek. *pen'te*, fem, o. *gyn'e*, kvinna), namn på ordningar inom de 13 första klasserna av Linnés sexualsystem, utmärkta av 5 pistiller i blommorna.

Pentaklorfenola't, ofta förk. p e n t o l a 't, (natrium)salt av pentaklorfenol, C₆Cl₅OH. Användes till impregnering av trä mot röta.

Pentame'ter (av grek. *pen'te*, fem), namn på andra versen i ett distikou; består av två trefotiga daktyliska versleder, åtskilda av taktvila, båda med enstavigt sluttalf. Ex.:

Darrar med rodnande hy sakta ur vågorna fram.

(Stagnelius: Elegier. XI.)

Pentametyl'ndiami'n, dets. som kadaverin. Peuia'n, C_6H_{12} , tre isomera mättade kolvänter, vätskor med låg kokp. Normalpentan ingår i petroleumet.

Peniand'ria (av grek. *pen'te*, fem, o. *andrel'os*, manlig), den femte klassen i Linnés sexualsystem. Omfattar växter med tvåkönade blommor o. 5 fria, lika långa ståndare. Hit föras bl. a. släktena *Pamassia*, *Primula* o. *Drosera*. Inom klasser, som icke grunda sig på ståndarnas antal (ex. den 16:e), betynder Pentand'ria en ordning, utmärkt av 5 ståndare i blommorna.

Pentastemon, växtsläkte (fam. *Scrophulariaceae*), 82 arter fleråriga örter o. halvbuskar, de flesta i Nordamerika. De vackra röda, vita el. blåa blommorna äro vanl. 2-läppiga o. sitta i rika samlingar. Flera arter odlas som prydnadsväxter på fritt land, ex. *P. barbat'us*.

Pentateuken [-teu'-] (av grek. *pen'te*, fem, o. *teu'kos*, rulle), dets. som Moseböckerna.

Pentato'nisk skala, den äldsta kända skalformen, bestående av 5 tonsteg utan halvtonesteg, t. ex. c, d, f, g, a.

Pento'likon, berg i mell. Grekland, Ättika, n.ö. om Aten. 1,110 m. Fyndigheter av fin, vit (pente'risk) marmor, som bröts redan under den forngrek. tiden för Athens praktbyggnader.

Penteri' (av lat. *pa'nis*, bröd), skafferi på fartyg. Jfr Pentry.

Pen'terlina, kätting el. rep, som jämte rustlinan fasthåller ankaret på äldre fartyg.

Pentesil'éva, amasondrottning, delotg i Trojanska kriget o. fölles av Akilleus.

Pen'teus, i grek. sagor konung i Tebe; dödad av menaderna, då han bekämpade Dionysoskulten.

Pentiand' Firth [pent'nd fop], sundet mellan Orkneyöarna o. n. kusten av Skottland. Längd 23 km, bredd 10,5—13 km.

Pentod [-tåd-], elektronörre med fem elektrodor, näml. katod, anod o. tre galler. Användes vid såväl högrekvens- som lägrekvensförstärkning i radioapparater, särskilt ofta som slutrör (närmast före högtalaren).

Pentola't, dets. som pentaklorfenolat.

Pentoser [-tå'ser] (av grek. *pen'te*, fem), kolhydrat med fem syreatomer (i regel äv. fem kolatomer), $C_5H_{10}O_5$. Viktigast äro arabinos, ribos o. xylos. Ingå i växternas förenade till större molekyler (polysackarider), huvudsakl. som pen'to'sa'n'er (ex. i trä, balm o. gummiarter), vilka av syror hydrolyseras till pentoser.

Pentri't, dets. som pentyl 2.

Pentry [pent'ri], eng., kokvrå. Försvenskat: penter'i.

Penty'l. 1. Äldre namn på atnyl. — 2. P. el. pentri't, sprängämne av pentaerytrit-tetranitrat.

Penul'tima (lat., av *pa'e'ne*, nära, o. *u'ltima*, den sista), näst sista stavelsen i ett ord.

Penum'bra (av lat. *pa'e'ne*, nära, o. *um'bra*, skugga), halvskugga. — *Astr.* Den halvmörka »gård», som omger en solfläcks mörkare kärna el. um'bra. — Äv. solens el. månens halvskugga vid förmörkelse.

Penzance [pensEens], stad i s.v. England, grevsk. Cornwall, nära Kap Landsend. 20,300 inv. (1945). Vinterkurort o. havsbad.

Peo'n (grek. *pai'o'n*, lat. *paeon*), i metriken versfot bestående av 1 lång o. 3 korta stavelser, »fallande» (—VV<J) el. »stigande» (uuo—).

Peon [-ån], sp., underbetalat indiansk dagblonare i Syd- o. Nordamerika.

Peoria [piärr'i°], stad i Illinois, ö. För. Stat., vid fl. Illinois. 105,000 inv. (1940). livsmedelsindustrier. I närh. kolgruvor.

Pep'los, forngrek. fotsid högtidsdräkt för kvinnor.

Peppar, gemensam benämning för kryddväxter med skarp o. brännande smak, i första hand arter av *Piper-släktet* men äv. sådana tillhörande släktena *Capsicum*, *Xylopa* o. a.

Pepparkusten, västligaste delen av Guinea-kusten. Jfr Guinea.

Pepparmynta, art av örtsläktet *Mentha*. Pepparmyntolja, en eterisk olja, innehållande mentol o. framställd ur bladen av *Mentha piperita*; användes i läkemedel i smakförbättrande syfte samt i pastiller etc.

Pepparnötter, små nötförmiga pepparkakor. Pepparrot, art av örtsläktet *Nasturtium*.

Pepparätare el. t u k a'n e r, *Ramphas'us*,

släkte av med hackspettarna besläktade fåglar, utmärkta särsk. genom sin stora, av lufthålor uppfyllda, bågformigt böjda, höga, från sidorna tilltryckta näbb. Talrika stora arter i Central- o. Sydamerika, av vilka den granna jättekukanen är mest känd. Rödnäbbtukan, se bild.

Pepsi'n, ett i magsaften avsondrat enzym, som i sur lösning sönderdelar äggviteämnen till peptoner. Bildas ur p e p s i n o g c'n, som förekommer i magslemhinnan. Båda dessa ämnen ha isolerats i ren form.

Pepta'ser, enzym, som spjälka peptoner. Pepti'der, ämnen som bildas vid äggviteämnenas sönderdelning i tarmen genom trypsin från bukspottkörteln. P. består av två el. flera aminosyremolekyler, förenade genom s. k. peptidbindning (jfr Dipeptider), o. spjälkas av särskilda enzym (p e p t i d a's e r; ingå i erepsin). Pepto'ner, av pepsin o. syror delvis sönderdelade äggviteämnen. Mera lättsmälta än vanlig äggvita.

Per, lat., med, genom, i, för, på, t. ex. *ex per telefon*, i telefon, *per båt*, med båt.

Pe'ra, en av företrädesvis européer bebodd stadsdel i Istanbul.

Per aot'is per agen'dis, lat., sedan det, som skulle verkställas, blivit verkställt.

Pera'k, en av de i Malajiska unionen ingående f. d. Federerade Malajstaterna på v. kusten av halvön Malacka. 20,880 kvkm, 993,000 inv. (1941). Rikt på tenn, guld m. m. Huvudstad: Kuala Kangsar.

Per ambages, lat., på omvägar.

Per angus'ta ad angus'ta, lat., genom trångmål till höga äreställen, från lågt till högt. Per aspera ad as'ra, lat., över branter fill stjärnorna, genom kamp till seger (Seneca).

Per au'res, lat., vid örnen. Taga någon »per aures», utan förberedelser förmå någon till något.

Perborat'el. p e r o x i b o r a t, saltcr av den i fri form okända peroxiborsyran. Viktigast är natriumperborat, som framställas av natriumperoxid o. borsyra. Avger lätt i lösning syrgas o. användes som blekmedel o. i vissa tvättmedel.

Perbuna'n, konstgjord kautschuk, som framställs genom att förena butadien med vinylcyanid (jfr Buna). Ar mera beständigt mot oljor o. organiska lösningsmedel än naturkautschuk o. neopen.

Per ca'pita, lat., efter huvud, efter antalet individer, t. ex. vid omröstning.

Per capsulam, lat. »medelst kapsel», beteckning för omröstningssätt, varvid vederbörande ledamöter icke sammankallas utan i stället får anteckna sitt till- el. avstyrkande i en rundskrivelse (ursprungligen inlagd i kapsel).

Perceptio'n (av lat.), förnimmelse, varseblivande.

Perceval [pa'siv'ol], Spencer (1762—1812), eng. statsman, jurist, ivrig anhängare av Pitt, efter dennes död (1806) torypartiets ledare o. 1809—12 premie-minister. Mördades i underhuset av en sinnesrubbad köpman.

Perch LpotsJ], po le Lp^o] el. ro d [radd], eng. längdmått = 5.03 m; eng. ytmått = 25.3 kvm.

Perche, Le [l^o pärij], landskap i n. Frankrike, uppdelat på dep. Orne, Sarthe, Eure-et-Loir. Bekant för hästrasen percheron, ett slags tyngre arbetshästar.

Percier [pär'sie'], Charles (1764—1838), fransk arkitekt, jämte Fontaine empiristilens skapare. Utgav »Musterblad för arkitektur o. konsthantverk (*Recueil de décorations intérieures*, 1812, m. fl.).

Percepia'ra (av *perception*), förnimma, ha en perception.

Percy [po'si], sir Henry (1364—1403), eng. krigare, känd från Shaksperes »Henrik IV» under namnet Hotspar (»hetsporre»), vann jämte sin fader Henry P. (1342—1408) en lysande seger över skottarna vid Homildon Hill (1402) men gjorde uppror mot Henrik IV o. stupade i slaget vid Shrewsbury.

Percy [po'si], Thomas (1729—1811), eng. biskop o. folkvisesamlare, utgav 1765 en samling eng. folkvisor, *Reliques of ancient English Poetry* (3 dir), som fick stor betydelse för den eng. o. tyska nyromantiken.

Percy, Arthur C:son, f. »oög 1886, målare. Porträtt av barn samt blomster- o. landskapsmålningar i blonda, lätta toner. Konstnärlig ledare vid Gävle porslinsfabrik 1923.

Perdik'as, d. 321 f.Kr., makedonisk fält-herre, deltog med utmärkelse i Alexander den stores fälttåg o. utnämndes vid dennes död till riksföreståndare (323) men mördades av sina egna soldater under ett fälttåg i Egypten.

Perdu [-dy'], fr., förlorat; förbi av trötthet.

Perdure'ra (av lat.), hålla på med; fortfara.

Père [pä'r], fr., fader; senior (i motsats till fils [fiss], junior).

Pe'reat, lat., må han (hon) förgås, bort med honom (henne).

Père Duchesne [pä'r dysjä'n], fransk farsfigur: en grovkornig o. butter gubbe. 1790, 1848 o. 1871 namn på revolutionära tidningar.

Peréan, den av judar bebodda delen av Östjordanlandet. Huvudort: Gadara.

Père Hyacinthe [pä'r iasä'«t'], benämning på den franske munken C. Loysen.

Pèreire [perä'r], Émile (1800—75) o. Isaac (1806—80), bröder, fr. finansmän av judisk börd, grundade bankföretaget Société générale de crédit mobilier, som spelade stor roll under andra kejsardömet.

Père Joseph [pä'r sjäsä'ff], namn på kapucinermunken Joseph, Richelieus rådgivare (»grå emmensen»).

Perekop'näset, ett 4—7 km brett näs, som förbinder Krim med fastlandet. Var i forna tider genomskuret av försvarsgravar, bl. a. den på 1400-t. anlagda s. k. tatargravnen. 8/10 1920 besegrade den Röda armén på P. de Wrangelska trupperna. P. forcerades nov. 1941 av tyskarna o. april 1944 av ryssarna vid deras återerövring av Krim.

Père-Lachaise [pä'r lasjä's], ryktbar kyrkogård i Paris, uppkallad efter Ludvig XIV:s bikt-fader Lachaise.

Peremto'risk (av lat., egentl. tillintetgörande), slutgiltig, bestämd, österkallelig.

Perenn'el. polykarp. Bot. Flerårig, i motsats till ett- o. tvåårig. Ex. buskar o. träd samt örter med underjordiska stamdelar (rotstockar, knölar, lökar).

Peretfer, ett slags citroner.

Perevolotj'na, by i s.v. Ryssland, Ukraina, vid Vorsklas sammanflöde med Dnjcpr. Efter slaget vid Paltava kapitulerade här general Lewenhaupt '79 *79 med otrk. 16,000 man.

Per exemp'lum, lat., till exempel.

Pérez [pe'rep], Antonio (1539—1611), spansk statsman, Filip II:s förtrogne rådgivare, störtades 1579 på grund av sitt förhållande till den av konungen tillbedda furstinnan Eboli. P:s mot Filip riktade polemiska skrifter visa honom som lysande författare.

Pérez de Ayala [pe'rep de aja'la], R a m 6 n, f. 1880, spansk författare. I P:s lyriska produktion ingår bl. a. diktsamlingen *La Paz del sendero* (1904). Påverkad av eng. litteratur och humor har l^o utgivit essäer, romaner o. noveller med pikareska drag, bl. a. *Tigre Juan* (1928; Tiger-Juan, 1935). Ivrig motståndare till jesuiterna har han i skrift angripit dessa. Spanskt sändebud i London 1931—36.

Pérez Galdos [pe'rep galdäss'], Benito (1845—1920), spansk författare, en av realismens huvudrepresentanter, mest känd genom en serie historiska berättelser (*Episodios nacionales*, 46 dir, 1873—1912).

Per fas et ne'fas, lat., med rätt el. orätt, med vilka medel som helst (Iivius).

Perfekt' (av lat.), fulländad, utmärkt.

Perfektum (lat., fullbordat), i språkläran tempus, som betecknar fullbordad handling i närvarande tid, t. ex. jag *har kallat*.

Perfi'd (av lat.), trolös, lömsk, illvillig. — Subst.: perfi'ditet.

Perforatio'n (av lat. *perforare*, genomborra). 1. Genombrott av en organvägg el. ett kroppshölje, orsakat av en sjuklig process. — 2. Viss förlösningsoperation, då hänsyn tages endast till moderns liv.

Perfore'ra (av lat.), borra el. stansa hål i plåtar, papper o. dyl.

Pergament, Moses, f. */s 1893, tonsättare. Född i Helsingfors, sv. medborgare 1918. Musikkritiker i Sv. Dagbl. 1923—38, i Nya Dagl. Alleh. 1938—39, i Aftontidningen sed. 1942. Komp. orkester- o. kammarmusik, sånger m. m. Utg. essäer o. *Jenny Lind* (1945).

Pergament' (av lat.), orgarvad, renskavd, på ena sidan (el. båda) glattslipad får-el. gethud. Användes förr till dokumentskrift. Tillverkades under antiken i stor skala i Pergamon (därför namnet).

Pergamentpapper, pergamentliknande papper, framställs genom behandling av rent cellulosa-papper med konc. svavelsyra.

Pergamenttulleorna- ment» ett om en uppslagen pergamentsvolym erinrande mönster med parallella veck (kälningar, åstadkomna med ruud-hyvel) samt utskurna, kölbågsformade kort-ändar. Vanligt särskilt inom möbelkonsten under 1400- o. rsoo-talen (ex., se bild).

Pergamon el. Pergamos, nu Bergarna, stad i det forna Mysien, i n.v. Mindre Asien, huvudstad i det Pergameniska riket, vars blomstringsperiod började under

3:e årh. f.Kr. o. fortsatte efter införlivandet med rom. riket (129 f.Kr.). P:s härskare voro bildnings- o. konst-älskande; utgrävningar under senare decennier ha avtäckit rester efter storartade grek.

byggnadsverk, ss. Atenatempel (i dorisk stil), ett Dionysostempel o. det stora Zevsaltaret, uppfört i början av 100-t. f.Kr. Det senares underbyggnad, helt av marmor, var smyckad med en 2.3 m hög o. 120 m lång relieffris, föreställande gudarnas o. giganternas strid (se bild). $\frac{2}{3}$ voro före Andra världskr. bevarade o. funnos i rekonstruerat skick i Berlin (Pergamonmuseum).

Pergamott', dets. som bergamott.

Pergamy'npapper, »smörpapper», tätt sulfittapper; anv. till omslag för matvaror (över syltburkar osv.).

Per'ge, forntida stad i Pamfylien, s. Mindre Asien, 11 km från kusten. Praktfulla ruiner från den rom. kejsartiden, bl. a. en teater. Hamnstad var Attalia.

Per'gola, it., en med slingerväxter övervuxen pelargång el. lövgång med spjälverk av trä el. järn. Vanl. redan under antiken. Särskilt ofta förekommande i renässansens trädgårdar.

Per'gole'si, Giovanni Battista (1710—36), ital. tonsättare, en av den neapolitanska skolans främsta. Med operan *La serva padrona* (1733; Pigan husbondefru) lade P. grunden till operabuffan o. den franska komiska operan. P. skrev dessutom triosonater m. m. samt ett berömt *Stabat mäter*.

Per gra'dus, lat., gradvis.

Perhydrol [-ål], 30 %ig vätesuperoxid.

Pe'ri, Jacopo (1561—1633), ital. tonsättare, skrev den första operan, *Dafne* (1594).

Periandros, d. 585 f.Kr., enväldshärskare i Korint 625, räknades till Greklands sju vise.

Peri'bolos, grek., inhägnad, särsk. kring en antik helgedom; sedermera äv. kyrkogård, klostergård; korskrank.

Peri'culum in mo'ra, lat., fara (ligger) i dröjsmål.

Periderm' (av grek. *peri'*, omkring, o. *der'ma*, hud), växternas kork vävnad.

Peridot [-dåt], dets. som olivin.

Peridotit', ett slags olivinsten. Jfr Kimberlit.

Periege's (grek. *perie'gesis*), resebeskrivning, antik litteraturart, flitigt odlad redan av de gamla jonerna. Berömd är Pausanias' *perieges* över Grekland.

Périer [perje'], Casimir (i777—1832), fransk statsman, bankir i Paris, ministerpresident 1831—32, inledde den s. k. justemilieu-politiken o. återställde ordningen i landet. Jfr Casimir-Périer.

Perife'ra nervsystemet (av grek. *perile'reia*, kringgående), det centrala nervsystemets förbindelser med kroppens olika vävnader o. de-

lar genom rikt förgrenade nerver jämte vissa gangliocellsanhopningar utan direkt förbindelse med centrala nervsystemet.

Periferi' (av grek.), omkrets, särsk. cirkelns; utkant. — Periferisk, som hör till periferien; yttre, oväsentlig.

Perifon [-fån] (av grek. *peri'*, omkring, o. *fone'*, ljud), ett slags ekolod, som användes för att utröna avstånd o. läge av i horisontalplanet befintliga undervattenshinder (stängsel, minor etc.). Anv. äv. för att lokalisera ubåtar.

Perifra's (av grek.), språklig omskrivning, ex. »De tusen sjöars land» i st. f. Finland. — Perifra'stisk, omskrivande.

Perige'um (av grek. *peri'*, omkring, o. *ge*, jorden), den punkt i månens ellipsformade bana, där avståndet från jorden är minst. Jfr Apogeum.

Périgord [perigår], gammalt landskap i s.v. Frankrike. Motsvarar ungefär nuv. dep. Dordogne.

Périgueux [-gø], huvudstad i dep. Dordogne, s.v. Frankrike, vid fl. Isle. 34,000 inv. (1931). Gammal stad med rom. fornlämningar. Katedralen St-Front, urspr. från 900-t., är en av bysantinsk konst påverkad korskupolkyrka. Industri o. handel (tryffel).

Perihelium (av grek. *peri'*, omkring, o. *he'lium*, sol), den punkt i en planets el. komets bana, där avståndet från solen är minst. Jfr Aphelium.

Perikar'dium (av grek. *peri'*, omkring o. *kard'ia*, hjärta), hjärtsäcken. — Perikardit, dets. som hjärtsäcksinflammation.

Per'rikles (493-429 f.Kr.), atensk statsman, blev efter Kimons död (449) som ledare för det demokratiska partiet enarådande i Aten, vars utveckling under P:s ledning hade sin högsta blomstring. Det atenska sjöherraväldet stärktes o. befästes, vetenskap o. konst främjades frikostigt o. staden smyckades (av Feidias m. fl.) med praktfulla byggnader o. bildverk. P. framstår personligen som helguten representant för den hellenska anden i dess harmoniska fulländning. Hans ljungande vältalighet skaffade honom tillnamnet »Olympiern». Jfr Aspasia.

Perikondri't (av grek. *peri'*, omkring, o. *kond'ros*, brosk), inflammation i broskhinnan.

Periko'per (av lat. *perVcopae*, avskurna stycken), de vid den söndagliga gudstjänsten använda predikotexterna; i rom.-kat. kyrkan kallade *lecti'o'n'es*. Sv. kyrkan erhöll 1862 2 nya perikopserier, samtliga något reviderade 1921 o. 1942.

Perill'a, örtsläkte (fam. *Labiatae*), 3 arter (Ostindien, Kina). *P. ocyroides* (*nankineris*) odlas ofta som prydnadsväxt i trädgårdar på grund av sina stora bruna—brunvioletta, stundom brokiga, glänsande blad.

Perim', britt., ö i sundet Bab-el-Mandeb, mellan Röda havet o. Adenviken. 13 kvkm. Jämte Aden 48,000 inv. (1931). God hamn; befästningar o. liten garnison. Jfr Aden.

Perime'ter (av grek. *peri'*, omkring, o. *me'tron*, mått). 1. Längden av en geometrisk figurs omkrets. — 2. Apparat för bestämning av ögats synfält.

Perinde ao cada'ver, lat., »liksom en död kropp», förkortad form för en av jesuitordens regler om blind lydnad för ordens förmän; »kadaverlydnad».

Perine'um (av grek. *perVnaion*), bäckenbottnen.

Peringskiöld, Johan (1654—1720), urspr. Peringer, adlad 1693, fornforskare, riksantikvarie, flitig samlare, utgav flera varmskrifter o. historieverk, bl. a. Snorre Sturlassons *Heimskrinla* (1697). P. förberedde ett stort historiskt-topografiskt verk om Sverige, varav endast tvänne delar (om Uppland) utkommo i tryck (1710, 1719).

Perio'd (av grek.). 1. Tidsskede, tidrymd; mening, sats. — 2. Fys. Den mot ett helt omlopp el. ett fullständigt fram- o. återgående svarande delen av en sådan rörelse, som ständigt oförändrat upprepas, s. k. periodisk rörelse. Jfr Periodtal. — Periodicit'e, regelbunden återkomst på bestämda tider. — Peri'o'disk, med bestämt mellanrum återkommande.

Perio'diska systemet, av D. Mendelejev o. h. Meyer införd uppställning av grundämnen i naturliga grupper genom att ordna dem efter stigande atomvikter el. numera efter det ur röntgenspektra beräknade atomnumret. Grundämnen med likartade egenskaper uppträda då periodiskt med vissa mellanrum. Efter väte o. helium komma andra o. tredje perioden med vardera 8 element, fjärde o. femte per. med 18 element o. sjätte per. med 32 element. Dessa per. börja med en alkalimetall, därpå följer en 2-värd metall (beryllium, magnesium el. alkalisk jordartsmetall) osv.; sist i varje per. står en ädelgas. Skrivs perioderna under varandra, komma likartade grundämnen i samma vertikala grupper (ex. grupp I: väte, alkalimetaller, koppar, silver o. guld). En djupare inblick i per. systemets uppbyggnad har erhållits genom kvantteorin med utgångspunkt från grundämnenas optiska o. röntgenspektra. Jfr Atommodell.

Periodisk skrift, gnl. Tryckfrihetsförordningen § 1 (lydelse av 21/2 1941) tidning el. tidsskrift, som enl. utgivningsplanen skall utkomma under bestämd titel med årligen minst 4 nummer el. häften efter varandra. Till periodisk skrift räknas också därtill hörande löpsedlar o. bilagor. För varje i Sverige utgiven periodisk skrift skall finnas en utgivare, som bestämmer över skriftens innehåll o. som måste vara i riket bosatt, myndig sv. medborgare. Därjämte skall ägaren vara sv. medborgare el. sv. juridisk person. Skriften får icke utgivas, innan utgivaren efter ansökan erhållit utgivningsbevis av justitieministern.

Periodomformare, maskinell anordning för omvandling av växelström från ett periodtal till ett annat, ex. vid vanliga växelströmsnät, där belysning kräver ca 50 perioder för att icke flimra, under det att motorer drivas mera ekonomiskt med lägre periodtal (25 el. 16).

Periodonti't, dets. som alveolarpyorré. Periodtal, svängningstal el. frekvens, förk. p/s, antalet svängningar (perioder) per sekund vid en svängningsrörelse, växelströms o. dyl. För växelström är det vanligaste periodtalet 50 p/s. Jfr Cykler o. Hertz.

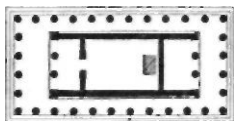
Periö'tker (grek., »de kringboende») kallades inom den forna spartanska staten den del av befolkningen, som var utesluten från det polit. livet (i motsats till de härskande spartiaterna) men personligen fri o. i besittning av äganderätt till sin jord (i motsats till de livegna heloterna). De utgjorde sannolikt rester av en äldre befolkning.

Peristi' (av grek. peri', omkring, o. osWon, ben), dets. som benhina (jfr d. o.) på skelettets yttre ytor. — Perio'stit, dets. som bcnhinnelammalio.

Peripatetiska skolan (av grek. peripateVm gå omkring), forngrek. filosofiska, stiftad av Aristoteles; erhöU benämningen därav, att A:s lärjungar vid undervisningen plögde vandra omkring i Lykeions trädgårdar. Representerat: Teofrastos o. Straton.

Peripeti' (av grek.), plötslig omkastning, den avgörande vändningen till lycka el. olycka i ett drama.

Perip'eros, vanl. sakralnad, vars cella omges av en enkel kranz med kolonner (se bild). Den mest berömda perip'eros är Partenon i Aten.

Perisfären, en glob med 60 m diameter, uppställd som arkitektonisk framtidssymbol på New York-utställningen 1939.

Periskop [-skäp] (av grek. peri', omkring, o. skopeIn, se), kikaranordning, bestående av en lång, lodrät tub, varmed den omgivande horisonten kan överblickas utan att observatören själv är synlig. Användes särsk. på ubåtar.

Perisperm' (av grek. peri', omkring, o. sperma, frö), beteckning för en sådan frö vita hos växterna, som uppkommer utanför embryosäcken genom anhopning av uppslagsnäring i fröämneskärnans vägg. Förekommer hos släkten Piper, Nuphar m. fl.

Peristalti'k (av grek. peristaUiko's, sammantryckande), systematiska, ofta förtäpande sammandragningar av den glatta muskulaturen i väggen hos vissa rörformade organ ss. magtarmkanalen. Medför innehållets transport längs det rörformade organet o. i avseende på magtarmkanalen äv. födans blandning med matsmältningsvätskan.

Peristrof [-sträf] (av grek.), retorisk vändning, varigenom motståndarens bevisföring brukas som vapen mot honom själv.

Peristy'l (av grek. peri', omkring, o. stylos, pelare), en av kolonner omgiven gård, utgörande en viktig del av ett grek. el. rom. privat-hus (se bild). Under gammalkristen tid lades ofta en peristyl såsom en förgård framför en kyrkas huvudingång.

Perithecium, den för kärnsvamparna (Pyrenomyces) utmärkande fruktkroppstypen; klotrund el. flaskliknande med en toppställd mynning på väggen för sporerans spridning. Av hos mjöldaggsvamparna förekomma perithecier, men deras vägg är sluten o. brister oregelbundet sönder vid sporspridningen.

Peritoni't (av lat. peritone'um, bukhinna), bukhinneinflammation.

Perka'i'n, ett komplicerat derivat av kinolin. Verksamt lokalbedövningsmedel.

Perka'l, finare, tätt vävt bomullstyg.

Per kassa, handelsterm: kontant.

Per'kele, i finsk myt. den onde.

Perkins [po'kins], Francis, f. 1882, amerik. sociolog o. politiker. P. är en av För. Stat:s ledande sociologer. Arbetsminister 1933—45.

Perklorat', överklorisyran salt. Kraftiga oxidationsmedel, som användas inom sprängämnestekniken, främst ammoniumperklorat, H₂NC10₄.

Perkloretyle'n, tetrakloretyl'e'n, Cl₂C : CC1₂, färglös vätska med kokp. 121°. I,ö-

ningsmedel för fett, kautschuk m. m. Användes vid kemisk tvätt. Jfr Trikloretylen.

Perkolatio'n (av lat. *per.* genom, o. *cola're*, sila), extraktion av läkemedel ur drog i s. k. *perkolatio'n* genom långsam genomströmning med lösningsmedel, t. ex. alkohol.

Perkussio'n (av lat.), slag, stöt. — *Med.* Undersökningsmetod, varigenom man medelst »knackningar» med ett finger el. en hammare över ett organ (ex. lunga) söker skaffa sig en uppfattning om tillståndet i detsamma, bl. a. genom den ljudeffekt, som uppstår.

Perkussionsinstrument', slaginstrument, såsom puka, trumma.

Per'lis, malajstat i Malajiska unionen på v. kusten av Malackahalvön, Bortre Indien. 806 kvkm, 58,000 inv. (1940). Huvudstad: Kangar.

Perli't, eutektisk blandning av rent järn (ferrit) o. järnkarbid (cementit), som under mikroskopet (ca 1,500 egr förstoring) företer en ytterst fint skiktad byggnad. Mikroskopiskt små perlitkorn bildas i grundmassan till glödgat stål, som långsamt fått avsvlna till ca 700°, den s. k. *perlitpunkten*. Jfr Rekalesens.

Perlon [-lä'a], syntetiskt textiliaterial, närbesläktat med nylon.

Perm, t. 1940 namn på staden Molotov (se d. o.)

Perm, dets. som permiska formationen.

Permajol [-ål], handelsnamn på ett klister.

Jfr Cellulosa.

Permalloy (pö'r-), legering av 78.5 % nickel o. 21.5 % järn, har hög permeabilitet. Permalloykärna användes i st. f. järnkärna, bl. a. i högfrekvenstransformatörer.

Permanens' (av lat. *permane'rc*, iortvbara), fortvaro, beständighet. — *Permanent'*, ständig, oavbruten, fast. Motsats: intermittent.

Permanenta internationella domstolen i Haag, upprättad 1920 av N. F. (i funktion 1932), med uppgift att utöva konsultativ verksamhet o. döma i mellanfolkliga tvister. Ersattes 1946 av FN:s internationella domstol.

Permanenta skiljedomstolen i Haag, meliayfolklig domstol, upprättad av första Haagkonferensen 1899. Var och en av de anslutna staterna utser fyra medlemmar i domstolen. Denna sammanträder ej i sin helhet, utan de stater, som vilja dit hänskjuta en tvist, ha att bland medlemmarna utvälja ett antal skiljedomare. Har såsom kansli en internationell bvra i Haas.

Permanentgrönt, grönt, ljusbeständigt färgstoff, vanl. en blandning av kromoxidhydrat o. zinkkromat. Jfr Kromgrönt o. Smaragdgrönt.

Permanentondule'ring, ett 1906 upfunnet system att medelst alkalisk vätska o. elektrisk värme så förändra eljest rakt hårs beskaffenhet, att det kan läggas i hållbara vågor. Sed. 1945 användes äv. ett system utan elektrisk värme.

Permanentvitt el. barytvitt, blanc fixe, tungspat, vitt färg, bestående av bariiumsulfat. Jfr I, itopon.

Permangana't, övermangansyrans salter, ex. kaliumpermanganat, KMnO₄. Jfr Mangan o. Titrcring.

Permavatten kallas det vatten, som trätjära så gott som alltid innehåller.

Permea'bel (av lat. *permea're*, genomgå), genomtränglig, särsk. betr. membraner o. d. i förh. til vätskor.

Permeabilitet' (av lat. *permea're*, genomgå). 1. Genomtränglighet i allm. Jfr Permeabel. — 2. Olika ämnens genomtränglighet för magnetiska kraftlinjer. Den magnetiska fluxtäthet, som en given magnetisk fältstyrka förmår framkalla i ett ämne, är lika med produkten av permeabiliteten u o. fältstyrkan. För alla ämnen utom de ferromagnetiska är < math>u < /math> en materialkonstant, o. fluxtätheten således proportionell mot fältstyrkan. För ferromagnetiska ämnen är u

beroende av fältstyrkan o. ändras i olika grad vid dess ökning resp. minskning. Härmed sammanhängande förloppet vid magnetisering av järn samt sådana fenomen som hysteresis o. Temanens. Jfr Permeans.

Permeans' cl. magnetisk ledningsförmåga hos en sluten magnetisk krets är dess förmåga att släppa fram magnetiska kraftlinjer. Kraftlinjeflödet (magnetisk flux) är lika med produkten av magnetomotoriska kraften o. permeansen. P:s storlek beror på kretsens dimensioner o. de ingående ämnenas (t. ex. järnsorternas) permeabilitet. Jfr Reluktans.

Per mille el. pro mille e, it., på tusen, för tusen stycken. Tecknas o/00.

Per'miska formationen (efter forna ry. guv. *Perm*), det yngsta av de paleozoiska systemen, uppbyggdes i Ryssland, Tyskland o. England huvudsakl. av rödfärgade konglomerat o. sandstenar, dolomiter, gips o. bergsalt; på s. halvklotet samt i Indien finnas istidsavlagringar.

Permissio'n (av lat. *permitt'ere*, släppa fram), kortare ledighet, särsk. från militär tjänstgöring. — *Permitt'e'ra*, ge permission. — *Permittent'*, en som fått permission.

P6rmporio'den, det tidsskede, under vilket permiska formationen bildades.

Permutatio'n av ett antal matem. storheter (abc) är samma storheter i förändrad ordningsföljd (acb, bac, bca, cab o. cba).

Permutit' el. syntetisk zeolit', ett vattenhaltigt natriumaluminiumsilikat, som framställes genom att sammansmälta kvarts, kaolin o. soda o. därpå urlaka med vatten. Användes som jonbytare (se d. o.). — *Av.* dets. som jonbytare i allmänhet.

Pernabuco [-bökk'äl]. 1. Stat i ö. Brasilien, vid Atlanten. 128,358 kvkm, 3 mill. inv. (1946). I det inre torrt stäpp-platåland med bergskedjor; vid kusten fruktbart lämland. Bomull o. socker, värdefulla träslag o. färgämnen m. m. — a. Officiellt *Rec'ife*, huvudstad i P. 1, på några öar vid kusten. 550,000 inv. (1940). Delvis holländsk prägel. Jurid. fakultet; observatorium. Mycket livlig handel o. sjöfart. Flygplats Iburu.

Per'nau el. Pärnu u, hamnstad i s.v. Estland, SSSR, vid floden Perna u utlopp i Pernaubukten av Rigabukten. 22,000 inv. (r938). Betyd. handel.

Pernioi'o's (av lat. *perni'cies*, undergång), fördärlig, skadlig; elakartad (om sjukdomar). — *Pernici'o's anemi*, se Blodbrist.

Pernokton [-tän'], butyl-bromallyl-barbitursyra, användes som sömn- o. bedövningsmedel.

Per6n, J u a n, f. 1896, argent. militär o. politiker, arbetsminister 1943, krigsminister 1944—45, president sed. 1946. Jfr Argentina. Hans maka Maria Iiva Duarte de P. företog 1947 en uppmärksam polit. resa i Europa.

P6rone [-rann'], stad o. fästning i n. Frankrike, dep. Somme, vid floden Somme. 3,000 inv. Till stor del förstörd under Första världskr., då den nästan oavbruten hölls besatt av tyskarna. Skådeplats för häftiga strider äv. juni 1940.

Perono'spora, algsvampsläkte (fam. *Peronosporaceae*). Parasiter på landväxter. De rikt grenade hyfrnadarna sakna i regel tvärväggar o. utsända genom bladens klyvöppningar grenar, som bilda sporgömmen el. konidier. Äv. könsfortplantning (äggbefrukning) förekommer. Hit höra flera viktiga skadesvampar på kulturväxter, ex. P. *schachtii*, betmögel, P. *schleideni*, lökmögel, o. a.

Perosi [-rä']. I* o r e n z o, f. 1872, ital. tonsättare, kördirigent i Sixtinska kapellet 1898. P., som i sin stil söker sammansmälta Palestri-

na, J. Seb. Back o. Wagner, har väckt uppmärksamhet med sina oratorier o. mässor.

Perov'skaja, Sofja Lvovna (1854—81), kvinnlig rysk revolutionär, planlade Alexander II:s mord. Hängdes.

Peroxida's, ett enzym, som reglerar ämnesomsättningen i cellerna genom att överföra syre från väteperoxid till andra ämnen, som därvid oxideras. Finnes rikligt i pepparrot, vidare i potatis o. mjölk samt i de vita blodkropparna (verdoperoxidas). Är kemiskt närbesläktat med hemoglobin.

Peroxi'der el. s u p c r o x i d e r, oxider, där två syreatomer äro förenade direkt med varandra, t. ex. natriumperoxid, NaO • ONa, o. väte(su)peroxid. Ofta kallas äv. normala oxider på ett högre valensstadium felaktigt superoxid, t. ex. blydioxid o. manganoxid.

Peroxi-disulfat, dets. som persulfat. Perpendicular stylo [pop'ndikk'jol' stajl], eng., den ungotiska stilen i England, kännetecknad av lodräta spjälverk, tryckta spetsbågar (Tudorbåge) o. solfjäder- el. stjärnformade valv.

Perpendik'el (av lat.), pendel. — Mat. En rät linje, som är vinkelrät mot en annan dylik. Perpe'tua, kat. helgon med ämnessedag 1 mars. Led martyrdöden i Kartago under Septimius Severus (21a årh. e.Kr.). Hjältinna i Stagnelius' drama »Martyrerna».

Perpetuell' (av fr.), sammanhängande, ständig, jämn, oavbruten.

Perpe'tuum mo'bile (lat., »någonting ständigt rörligt»), maskin, som går av sig själv utan att någonsin stanna o. samtidigt utföra arbete. Konstruerandet av en dylik maskin har i alla tider varit föremål för stort intresse. Enl. energiprincipen är en sådan dock otänkbar.

Perpignan [-pinja'ca], huvudstad i dep. Pyrénées-Orientales, s. Frankrike, vid fl. Têt. 75,000 inv. (1946). Fästning, katedral m. fl. byggnader från 1300-t. Univ. 1349—1789. Handel med vin o. frukt. — Före 1659 spanskt. Herplex' (av lat.), bestört, förbrylad.

Per procu'ra, förk. p. p., it., genom ombud. 1. Perrault [pä'ra], Claude (1613—88), fransk arkitekt (autodidakt), urspr. läkare, den

klassicistiska riktningens främste representant i sitt land. Huvudverk: *Louvrekolonaden* på Louvres ö. fasad (påbörjad 1667—68), vilken blivit förebildlig för senare byggnadsverk i klassicistisk anda. Originalritningar av P. i Nat.-mus. Han utgav översättningar av Vitruvius.

2. Perrault, Charles (1628—1703), broder till den föreg., fransk författare, bekant som utg. av den särsk. för nyromantiken betydelsefulla sagsamlingen *Contes de ma mere Voüe* (1697), som inrymmer Rödulan, Riddar Blåskägg, Askungen m. fl. (Se bild.)

Perret [pä'ra]. Auguste, f. 1874, fransk arkitekt, som med sitt fördomsfria utnyttjande av betongen blev föregångare till funktionalismen.

Perrin [pä'ra'sji, Jean (1870—1942), fransk fysiker, prof. i Sorbonne 191 o. erhölet nobelpriset i fysik 1926 för värdefulla arbeten på kolloidkemiens o. atomfysikens område.

Perrong [-rang'] (av fr.), avstigningsplats på järnvägsstation; plattform.

Pers, A n d e r s, f. M., 1860, liberal politiker o. tidningsman, led. av FK 1911—27, sed. 1898 red. o. ansvarig utg. av Vestmanlands Läns Tidning. Hist. förf.

Persberg, stations- o. gruvsamhälle i Färnebo kommun, Värml. l., vid Inlandsbanan. 688 inv. (1946). I närheten Persbergs gruvfält el. o d a l f ä l l, Värmlands största malmfält, som äges av Persbergs grufve-AB., grund. 1865. Aktiekap. 2,750,000 kr. (1948). Verkst. dir. G. Wallroth (sed. 1932).

Per se, lat., i o. för sig, av sig själv. Per sea, trädsäkte (fam. Lauraceae), 10 arter. Mest bekant är *P. gratiss'ima*, avocotträdet (tropiska Amerika med vidsträckt odling i alla tropiska länder, intill 9 m högt med avlånga, läderartade blad, små, gula, välluktande blommor o. decimeterlånga, päronliknande, välsmakande frukter (»advokatpäron»).

Perse'del (av lat. parti'cula, smådel), klädesplagg el. annat föremål, som hör till ett förråd, en persons utrustning.

Perse'fone, i grek. myt. dotter av Zevs o. Demeter, maka till Pluton o. härskarinna i underjorden.

Perseiderna, en meteorsvärm, utstrålade från en punkt (radiationspunkt) i Perseus' stjärnbild. Stjärnfallen från denna svärm bli särsk. talrika omkr. 10 aug. (»Laurentii tårar»).

Persopolis, grek. namnet på en av huvudstäderna i det fornpersiska riket, n.ö. om nuv. Shiraz. Stortade ruiner o. kungagravar. Den s. k. Xerxes' portal, se bild.

Perserkrigen, en rad persiska försök att erövra Grekland 490—449 f.Kr., varunder perserna besegrades i grund i flera drabbningar till lands o. sjöss (Maraton, Salamis, Plataiai). Misslyckandet inledde förfallsperioden i Persiens historia.

Per'seus, stjärnbild i Vintergatan mellan Cassiopeia i n. och Oxen i s. I denna ingår Algori (*B'eta Per'sei*), en av de märkligaste variabla stjärnorna med kort period, o. en dubbel stjärnhop, synlig för blotta ögat. Jfr Persevs.

Pers'ëus, Edward (1841—90), målare, utförde historiska bilder, genrebilder o. porträtt. P. bildade en privat målarskola, vilken fick betydelse för den då uppväxande konstnärsgenerationen.

Pers'everans' (av lat.), ihärdighet, uthållighet. Per'se'us, lat. P e r s e u s, grek. sagohjälte, son av Zevs o. Danae, dödade Medusa o. räddade Andromeda, som sedan blev P:s maka, från ett havsväuder. Jfr Perseus.

Per'se'vs, d. 166 f.Kr., *Makedoniens siste konung*, besegrades av romarna i slaget vid Pydna 168 f.Kr. o. dog i rom. fångenskap.

Pershing [po'sjing], John Joseph (1860—1948), amerik. general, militärguvernör på Filippinerna 1906—13, under Första världskr. överbefälh. för amerik. expeditiionsarmén i Frankrike 1917—18; chef för generalstaben 1921—24. P. utgav bl. a. *My experiences in the world, war* (2 bd, 1931).

Pershyttefältet, gammalt järnmalmsfält i Nora bergslags län. Agare: Pershytte gruvbolag.

Persia'n, ett svart el. grått lockigt pälsverk, som erlättes från de unga lammen av fettsvansfåret.

Pers'ien, före 1935 namnet på Iran.

Persienn' (av fr. *persienne*, persisk), gardin av tunna, parallellt sittande träspjälvar.

Persiflage [-'aij] (av fr., tyckel, förlöjligande. — *Persifl* era, göra narr av, driva med. — de Persigny [d^o pärsinjij], Victor Fialin (1808—72), hertig, fransk statsman, Ludvig Napoleons (Napoleon III:s) förtrogne, medverkade vid revolutionsförsöken i Strassburg (1836) o. Boulogne (1840) samt vid statskuppen 1851.

Persikoträd, *Pru'nus persica*, ett litet, sannol. från Kina härstammande träd med avlänga, kortskaftade blad o. vita el. rosenröda blommor på bar kvist. Fruktar nästan klotrunda, kort sammets håriga; kött grönaktigt, löst, saftigt, välsmakande, stenen tjock o. oregebundet färad. Odlat överallt i tempererade länder, hos oss på fritt land i de sydligaste landsdelarna, eljest i växthus.

Persilja, *PetroseWnum saWvium*, en tvåårig ört med gröngrå blommor o. 2 gånger paradelade, glänsande, stundom krusiga blad, vilka användas som krydda. Den vitaktiga pärlroten ätes som palsternackor.

Persimon [p^o'simⁿ], eng., kakiplommon.

Persiska språket tillhör den iranska språkgruppen av den ariska språkfamiljen. Indelas i fornpersiskan, känd genom kilnskriften från 500-t.—300-t. f.Kr., medelpersiskan el. pehlavi (omkr. 256 f.Kr.—642 e.Kr.) o. nypersiskan, litteraturspråk från 900-t. Persiska talas i Iran m. fl. länder av omkr. 7 mill. personer. Alfabetet är av arabiskt ursprung.

Persiska viken, vik av Indiska oceanen i n.v., förbunden med detta genom Ormussundet.

Persiste'ra (av lat.), stå fast (vid).

Pers'ius Flacc'us, Aulus (34—62), rom. satirförfattare, föregångare till Juvenalis, tack vare sitt stoiskt färgade renhetsideal högt skattad under medeltiden.

Persmässan, stor marknad (urspr. kyrkofest), som från medeltiden till senare tid hållits i Sverige på Sankt Petrus' dag den 29 juni. Kvarlevde längst i Karlstad.

Persnäs, kommun på n. Öland, Kalm. l.; Åkerbo landsf.distr., Ölands doms. 1,244 inv. (1947).

Perso na, lat., skådespelarmask; karaktär, människa. — *Persona* gra'ta, gärna sedd, omtyckt person. Motsats: *persona* ingra'ta.

Personage [-'aʃj] (av fr.), roll; underlig el. misstänkt människa.

Persona'l (av fr.), de i en affär, ett verk, en teater el. dyl. anställda personerna. Äv. personlig, person-.

Persona'lia, lat., *persona* l'ier, framställning av en persons liv o. verksamhet (särsk. i liktal).

Personalunio'n, polit. förening mellan tvenne stater, bestående däri, att statschefen är gemensam. Förekommer endast i monarkier o. var fördom, på grund av den monarkiska arvsrättens vidare tillämpning, vanligare än nu. Personalunion bestod bl. a. mellan England o. Hannover 1714—1837 o. mellan Nederländerna o. Luxemburg 1815—90. Jfr Realunion.

Persona'tae, ett annat namn på växtfamiljen *Scrophulariaceae*.

Personell' (av fr.), personlig.

Personifiera (av fr.), förkroppsliga, framställa ett naturföremål, ett begrepp el. dyl. som en person. — *Personifikation* o'n, förkroppsligande, förkroppsligad bild.

Personkort, legitimationshandling, som ut-

ställes av kristidsnämnd enl. förordn. 1941 o. som tjänar som kontroll vid utdelning av inköpskort för ransonerade varor.

Personliga pronomen, pronomen, som beteckna en bestämd person, t. ex. jag, du, han. Personlig ekvatio'n, en av fysiologiska orsaker beroende olikhet i mättningsresultat, t. ex. vid tidsbestämningar, varvid skilda observatörer uppfatta o. registrera samma fenomen olika.

Personlighetsklyvning, en bl. a. vid sinnessjukdomen *dementia praecox* uppträdande företeelse, som består i att patienten tror sig vara en annan person samtidigt som han är sig själv.

1. Personne, John (1849—1926), teolog, skolman, biskop i Linköping 1910. P. medverkade bl. a. till den senaste bibelövers. (1917). Bl. arb. *Nya Testamentet. Med förklaringar* (3 dir, 1915—20).

2. Personne, Nils (1850—1928), kusin till J. P. skådespelare, var anställd vid Dram. teatern i Ståhltn från 1876, premiäraktör 1886, ic. regissör 1885—92, intendent 1898—1904. Spelade främst klassiska komedroller. Teaterhistorisk författare. (Se bild.)

Perspektiv'v (av lat. *persp'icere*, se in i), plan bild av ett föremål, så utförd, att man får intryck av dettas utsträckning i rummet. Härvid kan man lägga huvudvikten vid färgernas förtoning med avståndet, luftperspektiv, el. dagmars o. skuggors fördelning, skugg-el. reliefperspektiv. För arkitekturändamål lägger man av rent praktiska skäl huvudvikten vid att rätta linjer alltid återgivas som rätta linjer o. på denna grundförutsättning har det s. k. linjeaperspektivet utarbetats, efter bestämda regler sammanfattade i perspektivlära'n, som äv. präglad det europeiska måleriet fr. o. m. renässansen. Man har stundom, churu med orätt, i linjeaperspektivet velat se en vetenskapligt riktig återgivning av ögats intr3'ck. En riktig bild kan dock endast erhållas på en sfärisk yta, utnyttjat bl. a. i äldre tiders illusoriska rundmålningar. — I överförd betydelse: överblick, utsikt — Adl.: perspektivisk.

Perspektivfönster, ett fabrikt av pivåfönster.

Perspiratio'n (av lat. *perspira're*, andas igenom). 1. Den ej märkbara avdunstningen av vatten från huden, *perspiratio insensibilis*; användes äv. om avdunstningen av svett, *perspiratio sensibilis*. — 2. Hudändning hos lägre djur.

Perssön, Matts (1754—1809), bonde från Dalarna, riksdagsman, medl. av Konstitutionsutskottet 1809, en av bondeståndets mest framstående medlemmar.

Perssön (i Tallberg), Daniel (1850—1918), frisinnad bondepolitiker från Dalarna, led. av AK 1891—1918, spelade en betyd. roll vid rösträttsfrågans lösning 1907.

Perssön, Per (1857—1929), språkforskare, prof. i latin i Uppsala 1895—1922. P., som var en utomordentligt kunnare av olika indoeur. språk, skrev, utom värdfulla arbeten inom den lat. filologien, flera för den jämförande indoeurop. språkforsk. grundl. avhandlingar, såsom *Studien zur Lehre von der Wurzelweiterung und Wurzelvariation* (1891) o. *Beiträge zur indogermanischen Wortforschung* (2 bd, 1912).

Persson, Peter Adolf (1862—1014), målare, utförde särsk. skånska landskap med pilalléer; äv. norrl. snömotiv.

Persson, Axel Waldemar, f. i., 1888, klassisk arkeolog, prof. i Uppsala 1924, har särsk. framträtt som ledare av framgångsrika grävningar i Asine (1922—30), Dendra (1926—39), behandlade i flera vetenskapl. o. populära skrifter: *Kungagravarna i Dendra* (1928), *Asine* (1931 o. 1938), *Med kacka och spade* (1934) o. *New tombs ut Dendra near Midea* (1942—43) m. fl. Medl. av Sv. Röda korsets Greklandsexpedition 1943—44.

Persson, K d v a r d, f. "j 1888, filmskådespelare, som med sin frodiga humor o. sina känslamma visor vunnit en vidsträckt popularitet. Bl. filmer *Söder om landsvägen* (1936) o. *Kalle på Spången* (1939).

Perstorp, köping (1947) i n. Skåne, Kristianst. l.; Riscberga landsf. distr., N. Asbodoms, 2,932 inv. (1947). Attikfabrik (Skånska ättikfabriken).

Persulfat, översvavelsyrans salter, framställas genom elcktrolytisk oxidation av sulfat o. användas som oxidationsmedel.

Persvadera (av lat.), övertala, truga.

Per Svinaherde, gasogspel med musik av I. Hallström o. text av H. Christiernsson; uppf. i Sthlm i:a gången 1887.

Perth [po'p]. 1. Grevskap i mell. Skottland, n.v. om Firth of Tay, 6,500 kvkm, 126,000 inv. (1946). Till större delen bergigt, i s.ö. lågland. — a. Huvudstad i P. 1, vid Fl. Tay, 39,000 inv. (1946). Akademi för högre studier sed. 1760. Kyrkan St. John urspr. från 1200-t. Textilindustri. — Före 1437 Skottlands huvudstad.

— 3. Huvudstad i Västaustriolen, nära Swans utlopp. Med hamnstaden Fremantle 240,000 inv. (1945). Uuv. Slutpunkt för järnvägen från Port Augusta.

Perth [po'b]. Eric Drummond, earl of P., f. 1876, britt. diplomat, N. F:s generalsekr. 1919—33, ambassadör i Rom 1933—39.

Perth Amboy [pop äm'bäj], stad i New Jersey, n.ö. För. Stat., vid Atlanten, 41,000 inv. (1940). Havsbad, mineralkällor. Kolgruvor, Pertinax', pseudonym för André Gérard. Pertinens', lat., tillhörighet: tillbehör. Pertit', kalifältspat med inneslutna delar av natronfältspat cl. kalkfattig plagioklas.

Per tot disori'mina rerum, tat., genom så många faror (citaf från Vergilius).

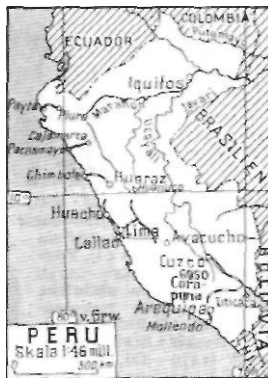
Perturbation (lat. *perurbatio*, förvirring) el. störning, en planetens gravitationsverkan på en annan himlakropps bana runt solen. — Perturbera, störa.

Pertussi'n (av lat. *perussis*, kikhosta), en medicin mot hosta, som bl. a. innehåller timjanextrakt.

Pertz, Georg Heinrich (1795—1876), tysk historiker, ledde från 1826 utgivandet av den stora källpublikationen *Monumenta Germaniae historica* o. skrev bl. a. *Leben des Ministers Freiherr von Stein* (6 bd, 1849—54).

Peru', sp. Republica del Peró, republik på Sydamerikas v. kust, gränsande i n. till Ecuador o. Colombia, i ö. till Brasilien o. Bolivia, i s. till Chile o. i v. till Stilla havet, 1,249,049 kvkm, 7,271,000 inv. (1943). P. geomodrades från n. till s. av Andernas bergskedjor. Kustlandet är till stora delar sandöken. Ö. om Anderna utbreder sig ett skogrigt slättland. P:s största flod är Marañón; i s. ligger på gränsen till Bolivia sjön Titicaca. På kustlandet o. åglandet i ö. råder tropiskt klimat, nederböden

är i v. ytterst ringa, i ö. riklig. På Anderna är klimatet tempererat med mätligt nederbörd. Av befolkningen är ca 53 % mestizer o. vita, 46 % indianer, 0,6 % kineser o. japaner o. 0,4 % negrer. Statsreligionen är rom.-kat. Jordbruk är huvudnäring. Viktiga utførselvaror äro: bergolja, bomull, koppar, socker, ull o. mineral.

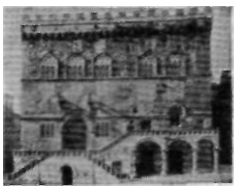
Myntenhet: libra = 10 soles. P. styres av en för 6 år vald president. Senaten består av 40 medl. o. deputeradekammaren av 140 medl. Huvudstad: Lima. — Armen. Allmän värnplikt. Fredsstyrka omkr. 13,000 man. — Marin: 2 kryssare, 2 jagare o. 4 ubåtar m. fl.

— *Flygvapnet* omfattar 4 divisioner (bomb-, jakt- o. transport-) samt skolförband. — *Hist.* Vid Amerikas upptäckt härskade i P. inkafolket m. fl. stammar, vilka ägde en ganska hög kultur. Ilandet intogs på i53-t- av Pizarro o. förvandlades till ett spansk vicekungadöme. P:s oberoende proklamerades i82r. Ett olyckligt krig med Chile (1879—83) medförde betyd. landförluster. Den från det s. k. salpeterkriget mot Chile sed. 1883 kvarstående tvistefrågan om prov. Tacna o. Arica löstes, sed. den av För. Stat. föreslagna folkomröstningen icke kommit till stånd, genom ett fördrag 1929, varigenom P. erhöi prov. Tacna o. Chile Arica. P. erhöi därjämte en frihamn vid Arica. Inrikespolitiskt har P., sed. diktatorn Leguia störtades 1930, präglats av den revolutionära Aprarörelsens kamp för politisk o. ekonomisk demokrati. Under presidenterna Cerros o. Benavides (1930—33, 1933—39) förbjöds Apra att delta i kongressvalen o. äv. de liberala grupperna förföljdes. Den konservativa Manuel Prado förde under sin presidentur 1939—45 en jämförelsevis moderat politik, den förut hårda censuren av pressen hävdes o. Aprapartiet erkändes 1944 som fullt lagligt. 1942 avbröts de diplom. förbind. med axelmakterna o. strategiskt viktiga flygfält utarrangerades till För. Stat. Vid presidentvalet 1945 segrade vänsterkoalitionens ledare Bustamante Rivero över de konservativa gruppernas kandidat. Den allm. sociala oron i förening med strejker o. upplopp ledde sept. 1947 till att presidenten upphävde de medborgerliga fri- o. rättigheterna. P. var 1946—49 medl. av FN:s ekon. o. soc. råd. Jfr Ecuador o. Haya de la Torre.

Peru'balsam, en mörkbrun, tjockflytande vätska av vaniljartad lukt. Fås ur stammen av trädet *Myroxylon balsamum var. peréirae* (huvudsakl. Centralamerika). Användes som läkemedel i köldsvalvor m. m.

Perugia [-odds'ja]. 1. provins i mell. Italien (Umbrien). 6,360 kvkm, 534,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i P. 1. 93,000 inv. (1947). P., som anlades av etruskerna, äger flera byggnadsminnen från denna tid, bl. a. stadsporten Arco di Augusto. Bland stadens medeltida byggnadsverk märkas den gotiska domkyrkan San Lorenzo med påvarna Urban IV:s o. Martin IV:s gravar samt det ståtliga Palazzo del Municipio (uppfört 128r, tillbyggt 1333;

se bild med en stor samling målningar av den umbriska skolan. Växlarbörser Collegio del Cambio har fresker av Perugino. På det närliggande torget springbrunnen Fonte Maggiore från 1274—78 av N. o. G. Pisano. Univ., gr. 1308. Sed. 1926 har P. äv. ett universitet för utlänningar. Sidenindustri.

Perugino [perodsj'naj (egentl. V a n u c c i), P i e t r o (kort efter 1450—1523), ital. målare, den umbriska skolans främste representant, lärare till Rafael. P. utförde fresker i Sixtinska kapellet (1479—82), i Santa Maria Maddalena dei Pazzi i Florens o. Sala del Cambio i Perugia samt en mängfald stafflitavlor. Den milda lyriska stämningen i P:s arb. utvecklades vidare av Rafael. *Barnets tillbedjan*, se bild.

Peruk' (fr. *perruque*), hårbeklädd huvu, anpassad efter huvudets form o. avsedd att ersätta naturligt hår el. utgöra prydnad. Peruker beagnades redan av forntidens egypter, som vanl. hade hela huvudet rakat. I nyare tid bars peruk av herrar från mitten av 1600-t. till omkr. 1800 (jfr Allongeperuk o. Härpska). Numera bäres peruk av eng. domare *va. fl.* i ämbetsutövning.

Perukstock, rund träkubb, som tjänar till underlag vid tillverkning av peruker; trångsynt person.

Peruzzi [perotfsi], B a l d a s s a r e (1481—1536), ital. arkitekt o. målare, verksam i Siena o. Rom, byggde bl. a. *Palazzo Massimi* i Rom (1535) o. utförde plafond- o. freskomålningar, bl. a. i *Villa Farnesina* o. *Vatikanen*.

Per'vel, ett linnetygslänkande papper, som användes till servetter, dukar, kuddvar m. m. Pervers' (av lat.), förvänd, onaturlig. — Perversitet, förvänd könsdrift hos en person. — Pervertera, ge en förvänd riktning.

Perviti'n, ett med benzodrin närbesläktat ämne; användes mot neuraeni o. trötthet.

Pesad (av fr.). *Ridk.* Konstgjord stegring.

Pesan'te, it., muskterm: tungt. Pe'saro, huvudstad i prov. Pesaro e Urbino, n. mell. Italien, vid Foglias utlopp i Adriatiska havet. 52,000 inv. (1947). Palazzo Prefectura uppfördes av ätten Sforza omkr. 1450 efter ritningar av L. Laurana. 1947 n⁵ordnat museum, bl. a. för fajans. I närh. av P. renässansanläggningen Villa Imperiale, delvis av G. Genga (se d. o.).

Pe'saro e Urbino [-orb'-], provins i mell. Italien (Marche), vid Adriatiska havet. 3,893 kvkm, 312,000 inv. (1936). Silkesproduktion. Huvudstad: Pesaro.

Pescadores [-skad'ares] (sp., ifiskare»), kin. P e n g h u, jap. H ö k o t o, kin. ögrupp v. om Formosa, omfattar 48 låga, vulkaniska öar. 127 kvkm, 69,000 inv. (1938). Huvudstad: Bako; viktigaste hamn Makyu.

Pesoa'ra. 1. Flod i mell. Italien, kallas i sitt övre lopp A t e r n u, utfaller i Adriat. havet. 145 km. Kraftverk (Pescaradammen, som förser Rom med el. kraft). — 2. Provins i mell. Italien (Abruzzi e Molise), vid Adriatiska havet. 1,223 kvkm, 212,000 inv. (1936). — 3. Hu-

vudstad i P. I. 63,000 inv. (1947). Hamn. Antikens A t e r n u m.

Pescara, F e r n a n d o d' A v a l o S (omkr. 1490—1525), markis, spansk fältherre, utlog Genua o. besegrade fransmännen i slaget vid Pavia 1525.

Pesch/elrör, dets. som pansarrör.

Pesohiera [peski'raj, stad o. fästning i n. Italien, prov. Verona, vid Mincios utlopp ur Lago di Garda. 3,500 inv.

Peseta, myntenhet i Spanien = ioocentimos, nominellt = 0,72 kr.

Peshawar [pesjä⁰⁰], stad i Pakistan, Nordvästra gränsprovinserna, nära fl. Kabul, ö. om Khaibarpasset. 131,000 inv. (1941). Strategiskt viktigt läge. Garnison. Handel.

Pesne [pa'nj, Antoine (1683—1757), fransk målare, verksam i Berlin som hovmålare från 1711. P. utförde plafonder (i *Sanssouci*), herdescener o. talrika furstesthorätt, varav flera på Gripsholm o. Drottningholm (*Adolf Fredrik, Lovisa Ulrika, Fredrik II*).

Pe'so (sp., vikt), myntenhet i Mexico samt i de flesta central- o. sydamerik. staterna = 100 centavos, nominellt = 3,60 kr.

Pessimism' (av lat. *pess'imus*, sämst). 1. *Filos.* Asikten att den bestående världen är den sämsta möjliga el. åtminstone snarare något ont än gott. Repr.: Schopenhauer. — 2. Den sinnesförfattning, som uppfattar allt från den mörka sidan; mörk livssyn. Motsats: o p t i m i s m'.

Pessimist', anhängare av pessimismen; person med mörk syn på livet. — Pessimistisk, som hyllar pessimismen; dystert.

Pest (av lat.), den epidemiska, synnerl. elakartade infektionssjukdom, som orsakas av pestbacillen. Sjukdomen angriper äv. råttor o. kan från dem sprida sig till människan via loppor. Kan antingen lokalisera sig till lymfkörtlarna (böljsten) cl. till lungorna (lungpest).

Pest [päsjt], östra delen av Budapest (på ö. Donaustranden); urspr. en självständig stad, grundlad av bulgarer före vår tideräkning; förenad 1872 med Buda till Budapest.

Pestalozzi f-lätfsi], H e i n r i c h (1746—1827, schweizisk pedagog. Påverkad av Rousseaus uppfostringsidéer verkade P. praktiskt o. i en rad skrifter, bl. a. *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt* (1801; Hur Gertrud undervisar sina barn, 1895), för nya undervisningsmetoder, som särsk. lade an på lärjungarnas karaktärsdanning o. självverksamhet. P:s idéer utövade ett vidsträckt inflytande på skolväsendets utveckling i Europa under 1800-t.

Pesti Hir'lap [päsjt'i-], Budapesttidning, grundad 1878, Ungerns största, från 1945 organ för småbrukarpartiet.

Pestilens' (lat. *pestilenti'a*), pest.

Pestilen'tierot, art av örtsläktet *Petasites*.

Pétaiui [petä³⁸], H e n r i P h i l i p p e, f. 1856, fransk marskalk, brigadgeneral vid Första världskr:s början, utmärkte sig som chef för Verduns försvarsområde 1915 o. som chef för n. och n.ö. arméerna 1917. Medl. av högsta krigsrådet 1918 o. generalinspektör för armén 1919—

1931. Ledde 1925 fälttåget i Marocko. 1931 blev P. generalinspektör för luftförsvaret. Febr.—nov. 1934 Doumergues krigsminister o. juni 1935—jan. 1936 minister utan portfölj i kabinettet Bouisson o. Laval. Efter Spanska inbördeskrigets slut våren 1939 blev P. på grund av sina goda förbindelser med general Franco ambassadör i Madrid. ^{8/5} 1940 vice konseljpresident i kabinettet Reynaud. ^{1/6} g s.ä. blev han konseljpresident ^{22/6} inledde omedelbart de förhandlingar, som ^{1/6} ledde till det fransk-tyska vapenstillståndet i Compiegne. ^{1/8} s.ä. fick P. av nationalförsamlingen i Vichy fullmakt att utarbета en ny författning o. antog i samb. härmed titeln «franska statens ledare». Med iakttagande av vapenstillståndets bestämmelser inledde P. samarbetet med Tyskland (Montoirepolitiken). Från 1942 helt beroende av Laval föll han allt mera undan för tyskarnas anspråk. Sept. 1944 förflyttades han till Sigmaringen i Tyskland. Vid tyska sammanbrottet 1945 sökte sig P. till Schweiz o. därifrån till Frankrike, där han ställdes inför domstol o. efter en uppseende-väckande process dömdes till döden ^{30/7} s. ä. som landsförrädare men benådades o. erhöll livstids fängelse. Medl. av Fr. akad. 1929, utelöst 1944. Jfr Laval.

Petalit, ett litiumhaltigt fältspatliknande mineral, förekommer i pegmatitgångar.

Petasi'tes, örtsläkte (fam. *Compositae*). 14 arter på n. halvklotet. De klase- el. kvastlikt samlade korgarna utvecklas under våren på bladlösa, fjälliga stjälkar o. senare utväxa från jordstammen långskaftade blad, som kunna bli mycket stora. P. *officina'lis*, pestilentierot, har röda blomkorgar o. intill meterhöga blad med rundad, i kanten tandad o. undertill vittulig skiva. Fordom odlad som läkeväxt (mot pest); nu förvildad.

Pefel, Georg (omkr. 1590—1633 el. -34), tysk skulptör, influerad av Rubens' stil. Huvudsakl. ägnade han sig åt snidricer i elfenben (saltkar, buret av en elfenbensgrupp, i Stat. hist. mus.). Porträtt i brons av Gustav II Adolf (Nat. mus.).

Peter, målare, antagligen av tysk härkomst, som under några år omkr. 1460—65 införde kravet på enhetliga figurscener o. viss rumsbildning i det sv. monumentalmaleriet. Arbeten i Osmo kyrka, Södermanland, ha signatur. Hans närmaste efterföljare var Albertus Pictor.

Peter, ry. Pjotr, tsarer av Ryssland. — Peter I den store (1672—1725). det moderna Rysslands grundläggare, son till tsar Aleksej Mihajlovič, utropades efter brodern Feodors död (1682) jämte sin svagsinte broder Ivan (d. 1690) till tsar o. övertog 1689 regeringen. Efter hemkomsten från en resa i v. Europa 1697—98 sökte P. införa västerländsk civilisation i Ryssland. Streltserna upplöstes, adeln ombildades till en ämbetsmannaaedel o. förvaltningen omdanades till viss likhet med den svenska. Genom Stora nordiska kriget

vunnos de sv. Östersjöprovinserna, o. kort efter freden antog P. titeln «kejsare över allt Ryssland». Det nyanlagda Petersburg hade redan vid krigets början blivit rikets huvudstad (1732)→ En härskare av stora mått, ehuru ett stycke av en barbar, gav P. ryska folkets öde en ny vändning. P. efterträddes av sin 2:a gemål Katarina (I). — Peter II (1715—30), son till Aleksej, sonson till P. I den store, efterträdde 1727 den-

nes andra gemål Katarina (I). Med P. utslocknade den romanovska ätten på manssidan. — Peter III (1728—62), son till Karl Fredrik av Holstein-Gottorp, hette egentl. Karl Peter Ulrik, utnämndes av kejsarinnan Elisabeth till tronföljare 1742, föll kort efter troninträdet 1762 offer för en sammansvärjning till förmån för hans gemål Katarina av Anhalt-Zerbst (sedermera Katarina II). (Se bild.)

Peter, konungar av Jugoslavien. — Peter I (1844—1921), konung av Serbien (1903), son till furst Alexander Karađorgevič, vann genom Balkankrigen (1912—13) stora landområden men måste efter Första världskrigs utbrott fly till utlandet. Efter återkomsten 1918 utropades P. till konung i det nya jugoslaviska riket. — Peter II, f. 1923, son till Alexander I, utropades vid faders död ^{1/10} 1934 till konung med en förmyndaregering under faders kusin prinsregenten Paul (jfr d. o.). ^{2/3} 1941 gjorde P. en statskupp o. förklarade sig myndig. Efter nederlaget mot axelmakterna i april s. ä. lämnade P. landet. Efter Jugoslavien befrielse 1944 överlämnade P. sina kungl. befogenheter till ett regentskapsråd i avvaktan på nationalförsamlingens beslut i frågan om statskicket. Efter republikens proklamerande nov. 1945 avsattes P. o. berövades 1947 ^{av} sin egendom o. sitt medborgarskap. Bosatt i London. Jfr Jugoslavien o. Tito. — 1944 g. m. prinsessan Alexandra av Grekland (f. 1921).

Peter Is ö, belägen s.v. om Kap Hoorn, i Antarktik. 247 kvkm. Ösbodd. Tillhör Norge.

Peter av Amiens [-arnjää*], äv. kallad P. Eremiten, d. omkr. n.15, fransk korstågs-predikant, som med sin glödande vältalighet verksamt bidrog till första korståget 1096.

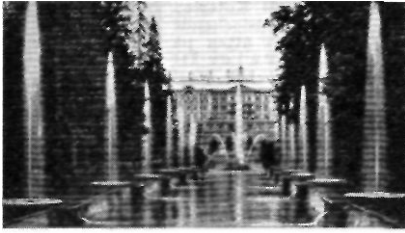
Peterborough [pi't^obarrä]. 1. Stad i mell. England, grevsk. Northamptonshire, vid fl. Nen. 49,000 inv. (1945). Katedralen (1140—93) en av Englands märkligaste normandiska kyrkor, är flera egr till- o. ombyggd. Industri o. handel. — Upptod omkring ett 655 stiftat benediktinerkloster. — a. Stad i ö. Canada, prov. Ontario. 22,000 inv. (1931).

Peter den stores fästning, ett framtidsprojekt av tsar Peter I, avsett att trygga Finska viken genom befästningar å ömse sidor om dess inlopp. Under Första världskr. realiserades projektet; befästningarna sträckte sig då från Reval o. Nargö vid estniska kusten tvärs över Finska viken till Nylands skärgård o. kuststräcan mellan Hangö o. Porkkåla. Dessutom befästes Åland. Efter Första världskr. gynn befästningarna utmed finska o. estniska kusterna genom Finlands o. Estlands frigörelse förlorade. Begagnade sig av det läge, som uppkommit efter den tysk-ryska paktens avg. 1939! förvärdade Stalin genom avtal med Estland okt. s.ä. ånyo baser utmed dess kust, o. genom Moskva-freden mars 1940 tvangs Finland upplåta Hangö som flottbas, vilken dock utrymdes dcc. 1941. Sept. 1944 upplåts däremot Porkkåla till rysarna, som då äv. helt hade ockuperat Estland.

Peter Grimes [pi't^o gra'ms], opera av B. Britten till libretto av M. Slater; uppf. i Sthlm i:a ggn 1946.

Peterhead [ni't^ohedd'l], hamnstad i ö. Skottland, grevsk. Aberdeen. 13,000 inv.

Peterhof, från 1944 Petrodvoret's, stad i v. Ryssland, förvaltningsområdet Leningrad, vid Finska viken, 29 km från staden Leningrad. 10,000 inv. F. d. kejsarligt slott, därefter museum, anlagt av Peter den store

efter ritn. av fransmannen A. I. e Blond. Vidsträckt trädgårdsanläggning med storslagna fontänanordningar efter mönster av Versailles (se bild). Hela P. lades under Andra världskr. i ruiner, slottet är under återuppförande.

Peter katt, folklig omskrivning av den äldre almanackans *Peir. cath.*, förkortning för lat. *Petri ca' thedra*, Petrus' stol, en rom.-kat. kyrkofest (22 febr.) till minne av Petrus' föregivna bestigande av biskopsstolen i Rom.

Petermann, August (1822—78), tysk kartograf o. geograf, särsk. känd för sina kartor över det inre Afrika, För. Stat. o. Australien. Grundade 1855 *Petermanns geographische Mitteilungen*, Tysklands främsta geogr. tidskrift.

Petermannfjället, Grönlands högsta berg på mell. västkusten, 2.800 m ö. h.

Peter Pan [pi't^o p^{sen}n], berömd julpantomim av J. M. Barrie (jfr d.o.).

Peter-Paulsfesten, helgonfest, firad till minne av bisattandet av Petrus' o. Paulus' ben 29 juni 258.

Peter-Paulsfästningen i Leningrad, på en ö i Neva, grundlades 1703. Användes som intereringsplats för politiska brottslingar. Mitt i P. finnes en gravkyrka, i vilken alla regenter av romanovska huset (med undantag av Peter II o. Nikolaus II) vila.

Peters, Carl Friedrich (1779—1828), tysk musikförläggare (från 1814) i Leipzig. Från P:s förlag ha sedan 1867 bl. a. utgått gottkösupplagor av klassiska tonsättare.

Peters, Karl (1856—1918), tysk kolonisations o. upptäcktsresande. Under en expedition till Östafrika 1884 lade P. grunden till kolonien Tyska Östafrika o. var 1891—97 dess regeringskommissarie. Förf. flera kolonialpolit. arb.

Petersburg, Sankt P., ry. Sankt-Peterburg, 1712—1914 namn på Rysslands huvudstad; sed. Petrograd o. 1924 Leningrad.

Petersburg [pi't'sbøg], stad i sö. Virginia, ö. För. Stat. 31,000 inv. (1940). Tobaks- o. bomullsindustri.

Peterson, Niels Matthias (1791—1862), dansk språkforskare o. historiker, mytolog o. litteraturhistoriker, prof. i Köpenhamn 1845. Bl. arbeten: *Det danske, norske og svenske Sprogs Historie* (1829—30), *Danmarks Historie i Hedenold* (3 bd, 1834—38) samt *Bidrag til den danske Litteraturs Historie* (5 bd, 1853—64).

Peterson, Carl Sophus, f. 1873, dansk litteraturhistoriker, överbibliotekarie vid Det kongelige Bibliotek i Köpenhamn 1924—43. Utg. tills., med Vilhelm Andersen m. fl. *Illustreret dansk Litteraturhistorie* (1916—29).

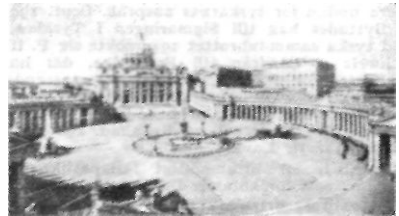
Peterson, Nis (1898—1943), dansk författare, lyriker o. romanförf. med utpräglat artistiskt temperament o. sinne för det färgrika, paranta o. dramatiskt verkningssfulla. Med *Sandalmager nes Gad* (1931; Sandalmakargatan, 1933), en roman i modern reportagestil från senantikens Rom, slog P. igenom. *Spildt Meelk* (1934; Snön som föll i fjol, 1935) är en roman om Irlands frihetsstrider. Flera diktsaml. (*Nattens Pihere*, 1926, *Snyggods*, 1940, m. fl.). Hans Brix utg. 1948 en biografi över P.

Peters fisk eller Sankte Pers fisk, *Zeus faber*, en hög, hoptryckt, till 60 cm lång taggfenig fisk med i ryggen utlöpan i långa trådar o. en stor svart fläck mitt på kroppen, enl. traditionen märke efter Sankte Pers fingrar. Medelhavet o. Atlanten. Några

gänger funnen vid Bohus-

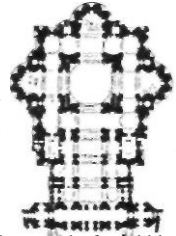
Peterskyrkan, it. San Pietro in Vaticano, i Rom, världens största kyrkobyggnad, uppförd på den plats, där enligt traditionen

Petrus led matyr döden. P. var urspr. en femskeppig basilika (fullb. 326), riven fr. börj. av 1500-t.—1617. Den nya P. började 1506 upp-

föras av Bramante. Från början tänkt som centralkyrka utsträcktes den genom ett tillfogat långhus av Fontana o. Maderna o. invigdes 1626. Koret o. kupolen av Michelangelo.

Genom trappanordningar (Scala regia) står P. i förbindelse med Vatikanen. Den sällsynit monumentala, med obefisk och fontäner smyckade platsen framför P. Piazza di San Pietro el. Petersplatsen, utformades med fyrdubbla kolonnader av Bernini på 1660-t. P:s längd är 211,5 m, kupolens höjd till korsets spets 132,5 m. Dess golvyta är 15,160 kvm. Petersplatsen o. plan av kyrkan, se bilder. I det inre märkas bronsstabernaklet över Petrus' grav o. skulpturer av Bernini. Pietà av Michelangelo samt en bronsstaty av Petrus fr. den äldre medeltiden. Vid grävningar under kyrkan, påbörjade 1940, har man funnit en vidsträckt bebyggelse av mausoleer alltifrån 2:a årh. (e. Kr.).

Peterson [pi't'søn], sir Maurice, f. 1889, britt. diplomat, lord Balfours sek. vid Washingtonkonferensen 1921—22, minister i Bulgarien 1936—38, ambassadör i Irak 1938—39, i Spanien 1939—40, i Ankara 1934—46, i Moskva sed. 1946.

Peterson, Per-Gustaf, f. ²⁵/₁₀ 1896, journalist, medarb. i Stockholms-Tidn. 1920—33, därefter chefred. för Aftonbladet.

Peterson-Berger, Wilhelm (1867—1942), tonsättare o. musikschriftställare. P. skrev i en melodios, av svensk folkmusik påverkad stil pianostycken (*Frösöblomster* m. fl. samlingar), romanser, varibland särsk. märkas hans Karlfeldt sånger, kammarmusik samt 5 symfonier. Tyngdpunkten i Peterson-Bergers alstring intaga hans fyra musikdramer *Ran* (1903), *Arnljot* (1910), *Domedagsprofeterna* (1912) o. *Adils* o. *Elisiv* (1919), vartill han

sjlv skrev texten. Samtliga uppförda på Kungl. teatern. Som musikkritiker i Dagens Nyheter (1896—1930) var »P.-B.» känd som en kvick o. från polemiker. Postuma *Minnen* (1943). (Se bild.)

Peterspenningen, en ur-sprungl. frivillig, efter hand obligatorisk skatt, som under medeltiden erlades till påvestolen från vissa kat. länder, tidigast från England; i Sverige vedertagen av noo-t. senast vid mitten av 1600-t.

Petersen, Eilif (1852—1928), norsk målare, har utfört religiösa målningar o. altartavlor (*Korsfästelsen*, Johanneskyrkan i Oslo), genremålningar, landskap o. aktstudier samt karaktärporträtt (*Arne Garborg*, *Själ-porträtt*).

Petersson (i Påboda), Alfred (1860—1920), politiker (urspr. höger, från 1909 liberal), hemmansägare från Kalm. l., led. av AK 1894—1908, av FK 1910—20; känd för sitt förslag till rösträttsreform (1906), enl. vilket proportionell valmetod skulle tillämpas äv. vid val till FK. P. var jordbruksminister 1905 i Lundebergs, 1906—09 i Lindmans, 1911—14 i Staafs o. 1917—20 i Edens ministärer.

Petersson, Axel (1868—1925), bildsnidare, känd som Döderhultaren (se d. o.).

Peterson, Knut, f. ¹² 1892, tidsningsman o. politiker, medarb. i Göteborgs Handelstidning 1916—21 o. från 1922, dess huvudred, sed. april 1945. Ordf. i Publicistklubben 1942—44, led. av FK 1935—45 (fp).

Peterwardein [-ajn'], kroat. Petrova-radin, stad o. fästning (»Ungerns Gibraltar») i n.ö. Jugoslavien, vid Donau. Tillhörde Ungern till 1919. 6.000 inv. Ater ungerskt 1941—45. i Pethrus, Lewi, i. »³ 1884, frikyrkopredikant, pastor i Filadelfiaförsamlingen i Sthlm sed. 1911, svenska pingstförelsens ledare. Utg. av predikosaml. Jfr Lidman.

Petimeter, försvensking av petit-mètre.

Petit' (av fr., liten), en tryckstilsgrad; kägel (höjd) 8 punkter = 3.008 mm. Petit (kvartspetit) är jämte punkt o. cicerö det viktigaste typografiska räknetsättet. Ex.: Petit.

Petit [p'iti'], Alexis Thérèse (1791—1820), fransk fysiker, fann tills. m. Dulong, att de flesta grundämnen ha samma atomvärme (Dulong-Petits lag).

Petite'ss (av fr.), obetydlighet, småsak. Petitio'n (lat. *peti'o*), anhållan, framställning till en myndighet; riksdagens framställning av »föreställningar o. önskemål» hos K. Mt.

Petition of right [piti'i'o'n äv. rajt], kallas den eng. författningsakt av 1628, varigenom Karl I på parlamentets uppfordran lovade att regera efter hävdvunna rättsedvänjor.

Petitio principi'i, lat., fordran på bevisningsgrund. — Log. Fel i ett bevis, beroende på att bevisningsgrunderna ej äro fullt vissa. Petit-maitre [p'itimä'tr], fr., sprätt, mode-narr, petig herre.

Petitpierre [p'itipj'är], Max, f. 1899, schweizisk advokat o. politiker, en av ledarna för progressiva demokratiska partiet, utrikesminister sed. 1944.

Petits choux [p'otisjo'], fr., bakelser av smörgög, fyllda med vispad grädd.

Petits fours [pötöf'r], fr., glaserade dessertbakelser med fruktfyllning.

Petits points [pati p'ötis], fr., »små punkter», ett slags broderi på färft el. stramalj med små regelbundna snedstygn i garn av olika färger.

Petits suisses [pöt'i' syiss], fr., »små schwei-

zare», en dessertost av lös konsistens. Göres på sur mjölk.

Petium (av lat. *pe'tere*, begära), önskemål. — Riksdagspetitum, benämning på framställning från statlig institution till K. Mt. om anslagsäskanden hos riksdagen.

Petjo'ra, flod i ö. Ryssland, upprinner på Ural, mynnar i Petjoraviken av N. Ishavet. 1.500 km.

Pefkov, Nikola (r889—1947), bulgarisk politiker, ledare för agrarpartiet. Som anhängare till Stamboliski tvangs P. efter mordet på denne 1923 att gå i landsflykt. Han återvände 1931 o. gjorde sig under de följande åren känd för sin opposition mot den tyskorienterade kungaregimen. P. inträdde sept. 1944 som vice konseljpresident i den av fosterländska fronten bildade regeringen men avgick aug. 1945 som protest mot kommunisternas diskriminering av bondepartiet. Han fängslades juni 1947 o. dömdes aug. s. å. till döden för »konspiration» mot staten. Avrättningen av P. brännmärktes i världspressen som ett justitiemord.

Petljakov [-kaffj], Vladimir, f. 1891, rysk flygplanskonstruktör, bl. a. av bombflygplanet *Pe-2*, som användes under Andra världskriget.

Petlju'ra, Simon Vasiljevitj (1878—1926), ukrainsk revolutionär. Efter marsrevolutionen 1917 blev P. krigsminister vid generalsekretariatet i Kiev. Under hetmanen Skoropadskis regering drog sig P. tillbaka, men efter dennes fall i dec. 1918 blev han en av »Direktoriets» fem medlemmar o. »huvudataman över ukrainska trupperna». P. förde sedan en hopplös kamp mot bolsjevikerna o. i maste 1920 fly. Mördades i Paris.

Pefra, ruinstad i n.v. Arabien, mellan Akabaviken o. Döda havet; fordom edomiternas huvudstad. I P. finnes bl. a. ett i klippan inhugget Isistempel med fasad i rik, senromersk stil. (Se bild.)

Petrse'us, Eskil (1593—1657), universitetslärare, biskop i Abo 1652. Utg. den första finska grammatiken.

Petrar'ca, Francesco (1304—74), ital. l ärd o. skald, den förste betyd. humanisten, banbrytare för renässansens diktning. P., som tillhörde en landsflyktig florentinsk familj, tillbragte en stor del av sitt liv på resor, varunder han insamlade klassiska handskrift o. sökte väcka intresset för den klassiska forntiden. Efter antika förebilder skrev han av samtiden högt skattade latinska dikter, bl. a. en hjältedikt om Scipio Africanus, *Africa* äsv. övers. 1099). Större betydelse fick hans italienska diktsamling // *canzoniere*, där han på konstrika versmätt (sonetter, canzonor m. m.) bl. a. skildrat sin kärlek till Laura i en personlig ton, som satt sin prägel på hela den senare renässanslyriken. Berömda äro hans brev (sv. övers. i urval 1915). 1341 lagerkröntes han som skald på Capitolium.

1. Petrn, Edvard (1863—1930), jurist, revisionssekreterare 1900, expeditionschef i

justitiedep. 1902—05, konsultativt statsråd i Ramstedts ministär 1905, justitieråd s. å.

2. Petré, Alfred, f. */* 1867, broder till E. P., läkare, socialdem. politiker. Överinspektör för sinnessjukvården 1909—24, hospitalsläkare med professors namn vid Sthlms hospital 1924, överläk. vid Uppsala hosp. o. prof. i psykiatri vid Upps. univ. 1929—32. Inspektör för sinnesslövdvården 1932—38. Led. av FK 1912—35. Varm förkämpe för sociala reformer.

3. Petré, Karl (1868—1927), broder till E. P., läkare, prof. i praktisk medicin i Lund. Framstående praktiker o. mångsidig klinisk forskare, vars största insatser ligga inom neurologien (ledningsbanorna i ryggmärgen) o. diabetesforskningen (*Om behandlingen av sockersjuka*, 1926).

4. Petré, Bror (1870—1938), broder till E. P., jurist, liberal politiker, häradshövding 1915. Led. av AK 1908—11 o. 1914 samt av FK 1912—14, 1918—200. 1922—25. Konsultativt statsråd 1911—14 o. 1917—20.

5. Petré, Gustaf, f. */* 1874, broder till E. P., läkare, prof. i kirurgi i Uppsala 1918—21, i Lund 1921—39. Medutgivare av *Nordisk lärobok i kirurgi* (1920—22).

Petrí, latiniserad form av Peters(Pers)son. Jfr Olau Petri.

Petri, Henning, f. 1703, guldsmed, verksam i Nyköping, utförde silverarbeten i prunkande barockstil.

Petrie [pit'ri], sir William Mallne w Flinders (1853—1942), eng. egyptolog o. arkeolog, prof. i London 1893—1933, företag resultatrika utgrävningar i Egypten o. Palestina. Särsk. märkligt är hans fynd av Sinai-skrifternas.

Petrifika't (av grek. *pefra*, sten, o. lat. *fa'cere*, göra), annat namn för fossil; förstening.

Petrini, Gulli, f. Rossander (1867—1941), g. m. lektor H. Petri, lärarinna i Sthlm 1914—28. En av den kvinnliga rösträttsrörelsens verksamaste krafter. Utgav bl. a. *Kvinnorörelsens riksdagshistoria i Sverige 1854—1921* (1924).

Petrí stol, benämning på påvestolen, emedan Petrus antages ha varit Roms förste biskop.

Petrograd, namn på Leningrad 1914—24. Petrografi' (av grek. *petros*, berg, o. *grafein*, skriva) el. petrologi', vetenskapen om bergarterna.

Petrokrepost, till 1944 Schlösselburg, stad i förvaltningsomr. Leningrad, RSFSR, vid Nevas utlopp ur Ladoga. På en ö i Neva ligger fästningen P., f. d. Nöteborg (se d. o.). S. var 1941—43 ockuperat av tyskarna.

Petroleum (av grek. *petros*, berg, o. lat. *oleum*, olja), benämning på bergolja o. fotogenliknande produkter av denna.

Petroleumeter el. gasolin, flyktig o. eldfarlig destillationsprodukt av bergolja, utgör en blandning av hexan o. pentan. Spec. vikt 0.65—0.67, kokpunkt mellan 30° o. 70°. Användes till framställning av gasolinas för belysningsändamål, som lösningsmedel osv. Jfr Bensin.

Petro'nius, Cajus, d. 66 e.Kr., en av Neros mest inflytelserika gunstlingar, anses som förf. till en i fragment bevarad humoristisk roman *Satirae*, som rymmer realistiska sedeskildringar från kejsartidens Rom.

Petropavlovsk, stad i republiken Kasakstan, Ryssland, vid fl. Isjim, 92,000 inv. (1939). Stor handel med boskap o. pälsvaror.

Petropavlovsk-Kamtjafskij, huvudorten på Kamtiatka. RFSR på halvöns s.f. kust. Omkr. 2,000 inv. Fiske. Radiostation. Flottbas.

Petro'polis, stad i ö. Brasilien, staten Rio de Janeiro. 94,000 inv. (1940). Tobaks- o. bomulls-

industri. Högt o. sunt läge i bergen: rekreationsort. I P. hölls 1947^{ef} interamerik. försvarskonferens.

Petrosavodsk', äv. Petroskoj', huvudstad i Karelsk-finska republiken n. v. Ryssland, vid Onegasjön, 70,000 inv. (1939). Hamn, järnverk. Knutpunkt vid Murmanskbanan. Ockuperad av finnarna 2/10 1941—3/6 1944, då benämnd *А н н и л и н н а* (Onegas borg). — P. uppkallades efter Peter den store, som där anlade vapenverkstäder.

Petroseli-num, örtsläkte (fam. *Umbelliferae*), 5 arter (Mellaneuropa, Medelhavsländerna). Viktigaste är *P. sativum*, persilja.

Petrov [-äff], Jevgenij, eg. Jevgenij Katajcv, bror till Valentin K. (1903—42), rysk författare, utgav tillsammans med II ja II satiriska romaner från det moderna Ryssland.

Petrus (grek. *Petros*, övers. av aram. *Kefa*, klippa), urspr. Simon, jämte brodern Andreas en av Jesu förste apostlar (Matt. to: 2). Kallas av Jesus »klippmannen» (Matt. 16: 18) o. intager genom sitt eldiga nit en särställning bland lärjungarna (Apg. 1—12). Anses av rom.-kat. kyrkan som den förste biskopen i Rom, där han led martyrdöden under Nero. — En apokryfisk skildring av P:s vistelse i Rom ge de s. k. *Petrus-akterna* från 200-t.

Petrus (Peter), Måster P., målare, verksam i Södermanland omkr. 1445—65, antagl. lärare till Albertus Pictor. P., som signerat kalkmålningarna i Ösmo kyrka, hade en elegant linjeföring, påverkad av tysk 1400-talsgrafik.

Petrus av Skänninge, d. 1378, Birgittas biktfader, Vadstena klostrets förste generalkonfessor (från 1374). Skrev hymner för Birgittaritualen o. nedskrev hennes uppenbarelser på latin. Jfr Petrus Olai.

Petrus Caroli (1510—87), teolog, superintendent i Kalmar 1555, biskop i Linköping 1582. P., som tidigare varit en av Erik XIV:s rådgivare, blev en av Johan III:s ivrigaste medhjälpare i den liturgiska striden.

Petrus de Da'eia, d. 1289, gotländsk dominikanermunk, mystiker, prior i Visby, skrev en märklig levnadsteckning över Kristina från Stumbelen, en from bondflicka som han lärde känna i Köln.

Petrus' evangelium, apokryfiskt evangelium från omkr. 150, varav ett brottstycke upptäcktes på 1880-t. i Egypten o. utgavs av Harnack 1893. Innehåller en berättelse om Jesu lidande. Samtidigt upptäcktes en Petrus-apokalyps av tveklöst värde.

Petrus Jonae, kallad Helsingius, d. 1607, teolog, biskop i Strängnäs 1586. Som oböjlig motståndare till Johan III:s katolska böjelser o. liturgi förföljdes P. men fann en tillflyktsort hos hertig Karl.

Petrus Lombardus, d. omkr. 1164, teolog från Lombardiet, lärare i Paris, förf. av en under medeltiden mycket ansedd troslära, *Sentiarum libri IV*, litigt tolkad av skolastikerna.

Petrus Olai' el. P. av Alvastra (omkr. 1307—90), Birgittas biktfader, prior i Alvastra, upptecknade Birgittas uppenbarelser o. avfattade hennes klosterregler.

Petsamo f-mål. 1. Ryskt gränsområde mot Norge o. Finland (över 10,000 kvkm), i förvaltningsområdet Murmansk, RSFSR, Ryssland. Tillföll Ryssland 1864, avträdde i freden i Dorpat 1920 till Finland men återgick i rysk ägo genom vapenstilleståndet i Moskva 1919. 1944. — 2. Hamn i P. I, vid Norra Ishavet, vilken efter Östersjöns avspärrning till följd av Andra världskriget fick en utomordentlig betydelse för såväl Finlands som Sveriges transoceaniska handel, till dess finsk-tyska kriget mot Ryssland juni 1941 framkallade eng.-rysk blockad

av densamma. I närh. stora nickelgruvor (delvis förstörda av ryssarna 1939) o. ett gammalt kloster (Boris-Gleb).

Petseri, stad i s.ö. Estland, SSSR. 4,800 inv. (1934). Kloster från T400-t. Säte för ortodox biskop.

Petterkvist, Lovisa, författarnamn för Alfihild Agrell.

Pettersen, Hjalmar (1856—1928), norsk biograf o. biblioteksman. Utg. monumentalverket *Bibliotheca norvegica* (4 dir, 1899—1924) o. *Norsk anonym- og pseudonymlexikon* (1924).

1. **Pettersson**, Otto (1848—1941), kemist o. hydrograf, prof. vid Sthms högskola 1884—1909, rektor 1893—96; förelästare för Svenska hydrografisk-biologiska kommissionen 1901—31. Utförde betydelsefulla undersökningar inom den fysikaliska kemien o. särsk. hydrografien.

2. **Pettersson**, Hans, f. 27/8 1888, son till O. P., fysiker o. oceanograf, prof. vid Göteborgs högskola sed. 1930. Utfört undersökningar över elementomvandlingar samt oceanografiska frågor. Ledare för sv. djuphavsexp. 1947—48. Jfr Albatross. Bl. populärvetenskapliga arb.: *Atomernas sprängning* (1927), *Jorden och radium* (1941), *Atlantis och Atlanten* (1944)—Jfr Vakuum-lod.

Pettersson, Olof (1859—1944), folklivsforskare, eg. folkskollärare. Påbörjade 1880 uppteckningar av folktradition i s. Lappland. Förutom ett antal tryckta uppsatser o. *Gamla byar i Vilhelmina* (I, 1941) förelägga av hans hand flera stora manuskript, bl. a. *Kristofer Sjulssons minnen* (i Nord. mus.) o. *Ordbok över Vilhelminamålet* (i l.andsmålsarkivet i Uppsala).

Pettersson (i Södertälje), Jakob, f. 28/a 1866, borgmästare i Södertälje 1896—1946, liberal politiker. Led. av AK 1900—24, förlikningsman i arbetstvister 1924—26 o. 1928—34, socialminister 1926—28.

Pettersson (i Bjälbo), David, f. »12 1866, konservativ bondopolitiker från Öster-
gröndal, led. av AK 1908—32, av FK 1933—40, jordbruksminister 1923—1924.

Pettersson, Hjordis, f. 17/10 1908, skådespelerska, 1936—42 vid Dram. teatern i Sthm.

Petty [-i], sir William (1623—87), eng. läkare, merkantilist, en av statistikens grundläggare. Bl. arb. *Essays in political arithmetic* (1682).

Petty-Fitzmaurice [petfi fitsmärr'is], familjenn för markiserna av Landsdowne.

Petunia, växtsläkte (fam. *Solanaceae*). 27 arter örter o. buskar i tropiska o. subtropiska trakter av Amerika. Blad hela, klibbhåriga, blommor med trattlik, i knoppen hopvriden krona. Frukten en tvårummig, mångfröig kapsel. *P. hybrida* (korsning av *P. axillaris* o. *P. violacea*) har blommor i de mest växlande färger; vanlig trädgårdsväxt. (Se färgplansch.)

Petőfi, Sándor (1823—49), ungersk skald, fallen i slaget vid Segesvár under revolutionen; genom sina frihetssånger Ungerns nationalskald. P. räknas som den främste ungerske lyrikeren (käreleks- o. naturdikter, ofta i folkvisestil). (Se bild.)

Peu å **peu** [pø å po'], fr., småningom.

Peucvadanum, örtsläkte (fam. *Umbelliferae*), ca 100 arter. Vanl. högväxta, med flera gånger parbladigt delade blad o. plattade frukter. *P. palustris*, mossrott, meterhöj, grenad med vita blomflockar o. brunspetsade bladflikar. Allmän på kärrängar.

Pewe, av prins Wilhelm använd pseudonym.

Pezi'za, bägarsvamp el. skålsvamp, disksvampsläkte med bägar- el. skålförmig fruktkropp. Bland de åtliga större arterna märkas *P. ovoïca*, haröra, utvändigt rostgul, invändigt rödlätt. I barrskog.

pF, förkortning för *pikofar ad. Jfr* Piko-
p. f., förk. för fr. *pour félicités*, för att lyckönska.

Pfalz (ty., av lat. *palatium*, palats). 1. Under äldre medeltiden de i de franska o. tyska staterna till konungens underhåll upplåtna gårdarna. Förvaltarna kallades pfalzgrevar. — 2. *Palatinatet* el. *Pfalzgrevska* skapat vid Rhen, tyskt kurfurstendöme, omfattande områden som till 1945 delades mellan Bayern, Baden, Hessen o. Preussen; även kallat *Kurpfalz*. Det uppkom på 1100-t. av delar av det forna stamhertigdömet Franken (Rhen-Pfalz, med Heidelberg som huvudstad), varmed 1329—1648 var förenat det bayerska Ober-Pfalz. Härskarna tillhörde från 1215 det Wittelsbachska huset; många linjer o. delningar. Pfalzgrevarna vid Rhen räknades under medeltiden o. på 1500-t. till de mäktigaste riksfurstarna. De spelade en ledande roll för de tyska protestanternas politik (evangeliska unionen 1608). Från denna ställning störtades P. under Tretioåriga kriget (Fredrik V:s nederlag på Vita berget 1620), o. landet led senare svårt under Pfalziska kriget (jfr d. o.). 1777 blev pfalzgreven genom arv tillika kurfurste över Bayern, vari huvuddelen av P. uppgått.

Pfalzgreve (ty. *Pfalzgraf*), under äldre medeltid en av kejsaren i de större hertigdömena tillsammans ämbetsman med uppgett att förvalta kronans gods (pfalzerna). Ämbetet uppgick småningom i den riksfurstliga värdigheten. En självständigare ställning med längre kvarlevande betydelse ägde pfalzgreven vid Rhen, härskare över kurfurstendömet Pfalz.

Pfalziska kriget el. Pfalziska arvföljdskriget kallas det stora europeiska krig 1688—97, som utbröt med anledning av Ludvig XIV:s till förmån för sin svägerska hertiginnan av Orleans hävdade anspråk på kurfurstendömet Pfalz. Det fördes på skilda frontskådeplatser mellan Frankrike å den ena sidan samt tyske kejsaren, England, Nederländerna, Spanien o. Savojen å den andra. Freden i Rijswijk 1697 kom att beteckna ett svårt bakslag för Frankrike. Krigets härjningar lade Pfalz nästan helt öde.

Pfalziska ätten el. Pfalziska huset, svensk konungätt, en gren av den i Bayern o. Pfalz tidigare regerande ätten Wittelsbach; innehade 1654—1720 Sveriges tron.

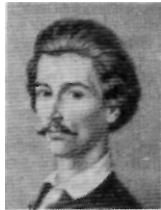
Pfeffer, Wilhelm (1845—1920), tysk botanist, prof. i Bonn, Basel, Tübingen o. från 1887 i Leipzig. Utgav framstående växtfysiologiska arbeten, främst den stora handboken *Pflanzenphysiologie* (2:a uppl., 1897—1904).

Pfeiffer [pfaj'-], Franz (1815—68), tysk språkforskare, prof. i Wien 1857, grundade tidskriften *Germania* (1856) samt den stora samlingen *Deutsche Klassiker des Mittelalters* (12 bd, 1866—72).

Pfeiffer [pfaj'-], Richard, f. 1858, tysk bakteriolog, prof. i Königsberg 1899, i Breslau 1909—25. P. upptäckte 1894 de specifika bakterieupplösande immunsera. Belönades 1910 med Pasteurmedaljen i guld.

Pfennig, tyskt skiljemynd = 1/100 mark. Pfitz'ner, Hans, f. 1869, tysk tonsättare o. musikkritikställare, har skrivit operor i romantisk stil (*Der arme Heinrich*, 1895, *Palestrina*, 1917), sånger, körverk, konserter m. m.

von Pflugk-Harttung [pflo'k hart'ung], Julius (1848—1919), tysk historiker, arkivarie i Berlin, red. för *Wellgeschichte* (6 bd, 1907—10,

Världshistoria, 6 bd, 1912—21). 1926 utgavs av P. Herre ett tillägsband till detta verk.

von der Pfordten [pfärr'ten], Lu d w l g (1811—80), frih., bayersk statsman, ministerpresident 1849—59, bekämpade Preussens herravälde i Tyskland.

Porzheim [pfärts'hajm], stad i delstaten Wiirttemberg-Baden, s.v. Tyskland (Baden), vid fl.ENZ. 79,000 inv. (1939). Gammalt f. d. residensstads med kyrka från 1000-t. Badens främsta industristad (guld-, silver- o. nysilverarbeten). Livlig handel. — Grundav av romarna (P o r't a H e r c y'n i a e); Badens residensstad 1300—1565.

Pfund [pfontj, ty., skålpund.

p. f. v., förkortning för fr. *pour faire visite*, för att göra besök.

pH, beteckning för vätejonexponent.

Phacelia [fase'-], örtsläkte (fam. *Hydrophyllaceae*, närstående fam. *Borraginaceae*), ca 80 arter, de flesta i v. Nordamerika. Blad vanl. parflikade, blommor oftast blåa, i ensidiga knippen. Flera arter, särsk. *P. tanacetifolia*, odlas som prydnads- o. bifoderväxter.

Phaedra [fe'dra], lat. formen för Faidra. Phaedrus [fe'drus], rom. fabelförfattare i:a årh. e.Kr. skrev djurfabler på hexameter efter grek. mönster.

Phaeophyceae [feofy'see], b r u n a l g e r, kryptogamgrupp. Av mycket växlande form o. storlek: enkla, ogrenade el. grenade celltrådar, flerskiktade o. rikt förgrenade, trinda el. bandformade cellkroppar, balar av skiv- el. blåsform samt hos de högst organiserade stammar o. blad. Kromatoforerna innehålla jämte klorofyll ett brunt färgämne (fucoxantin). Könlös fortplantning genom självvrikliga sporer (zoosporer), den könliga antingen en sammansmältning av två likstora, självvrikliga celler (gameter) el. en äggbefruktning med självvrikliga hanceller (spermatozoider). Brualgerna ha sin yppigaste utveckling i världshavens kallare delar.

Phala'ris [fa-], grässläkte, 10 arter i Medelhavsområdet. Småax enblommiga, hopträngda i axliknande vippor. *P. canariensis*, kanariegräs, halvmeterhögt, bredbladigt, med tät, äggformad vippa; stundom odlat. Frukterna («kanariefrö») användas till föda åt burfåglar. *P. (Baldingera) arundinacea*, rörflen, intill 2 m hög med långa, breda blad o. decimeterlång vippa; en form med vitrandiga blad (var. *pic'ta*), band- el. randgräs, odlas som prydnadsväxt i trädgårdar.

Phalén, Adolf (1884—1931), filosof, prof. i Uppsala 1916. Vid sidan av Hågerström den mest betyd. repr. för den s. k. Uppsala-filosofien. Filosofiens uppgift såg Ph. framför allt i analysen av begrepp. Bl. skr. *Erkenntnisproblem in Hesels Philosophie* (1912), *Selbstdarstellung* (1924).

Phallos [fall'-], det. som fallos.

Phallus [fall'-], buksvampsläkte. *P. impudicus*, stink- el. liksvamp, till en början dold i marken, av ett hönsäggs utseende o. storlek, dess yttre hölje spränges sedan av en uppväxande, spröd, ihålig fot, som på sin kägelformade, gropiga topp bär ett i olivgrönt slem sönderflytande sporslager med lukt av as. Förekommer i s. Sverige särsk. inom bokområdet.

Phase'olus [fa-], bö n s l ä k t e t (fam. *Leguminosae*), ca 150 arter, vanl. slingrande örter i tropiska o. subtropiska trakter. Blad i-pariga med uddblad, blomkölens spets snäcklikt hopvriden, baljor långa, mängförga. *P. vulgaris*, trol. härstammande från s. Amerika, har parvis sittande, vita (gulaktiga el. rödlätta) blommor o. odlas i en mängd sorter, ex. bruna bönor, krypskär- o. störbönor. *P. multiflora*, rosenbönor, med rödvita el. helt röda blommor i klasar o. stora, brokigt färgade frön, en ofta odlad prydnadsväxt.

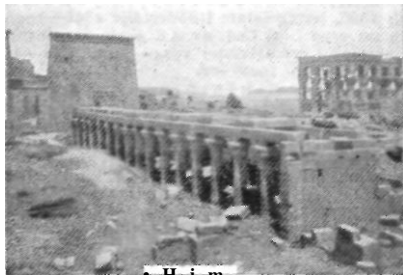
Phidias, lat. namn på Feidias.

Philadelphina [fil'odell'fi'ni], stad i Pennsylvania, ö. För. Stat., vid Delaware. 1,931,000 inv. (1940), till folkmängden den tredje av För. Stat:s städer. Bl. byggnader märkas det storartade Girard College (för föräldralösa barn), uppfört i grek. tempelstil 1833—47, samt den gamla svenska kyrkan, Gloria Dei, uppf. 1670. Historiskt märklig är Independence Hall, där För. Stat:s oavhängighetsförklaring ägde rum 1776. Två univ. (Univ. of Pennsylvania, grundat 1740, 17,000 stud. 1947, o. Temple Univ., grundat 1884, 18,000 stud. 1947); konstakademi (1805, den äldsta i Unionen); högskolor o. vetenskapl. institut (Franklin Institute, Drexel Institute). Kat. ärkebiskop. Örlogsvarv. Mycket betyd. industri (mek. verkstäder, textilfabriker, garverier); stor utförel av petroleum, spannmål, bomull o. stenkol. Flygplats South West Airport. — P. anlades 1682 av W. Penn o. var 1790—1800 Unionens huvudstad. Sedan gammalt huvudort för kväkarna.

Philadelphiasystemet, fängelsesystem, uppkallat efter det riktbara fängelset vid Walnutstreet i Philadelphia, där förbrytarna höllos isolerade dag o. natt utan att beredas tillfälle till arbete.

Philadelphus [fi-fi-], växtsläkte (fam. *Saxifragaceae*), ca 50 arter buskar på n. halvklotet. Blad hela, motsatta, blommor vita, fyrtaliga, med talrika ståndare, frukten en mångfrög kapsel. På gr. av sin välluktade blomma odlas många arter (schersmin) allmänt i trädgårdar o. parker, särsk. *P. coronarius*. Jfr Jasminum.

Philae [fi'-] el. F i l e, ö i Nilen, nära Assuan,

• H i m

med berömda tempelruiner (Isistempl, se bild, m. m.) huvudsakl. från ptolemaernas tid.

Philby ffi'U'bi], Harry St. John, f. 1885, eng. upptäcktsresande, under Första världskr. polit. agent i Mesopotamien 1915 o. i mell. Arabien 1917—18 (medhjälpare åt Th. E. Lawrence). Genomforskade Arab. halvön 1930—40 o. stod i Ibn Sauds tjänst. Ilar bl. a. utg. *The heart of Arabia* (1922) o. *Arabia O' the Wakhabis* (1928), *The empty quarter* (1933) samt *A pilgrim in Arabia* (1943).

Philippe [filipp'], Charles Louis (1874—1909), fransk författare. Skrev brutala skildringar från samhällets skuggsida (*Bubu de Montparnasse*, 1901; sv. övers. 1920).

Philippe Égalité [filipp' egalite'], »medborgaren P. E.» («Filip Jämlikhet»), namn som vid Franska revolutionen antogs av hertig Ludvig Filip av Orleans (r747—93).

Philippeville [filipp'vill'], stad i Algeriet, dep. Constantine, på n. kusten, hamnstad till staden Constantine. 66,000 inv. (1936). Anlagd vid mitt. av t800-t. på platsen för en rom. stad.

Philipppon [fi-], Martin (1846—1916), tysk historiker av jud. börd, prof. i Bonn 1875, i Bryssel 1878—90, utgav bl. a. *Neueste Geschichte des jüdischen Volkes* (3 bd, 1870—)

o. *Histoire du règne de Marie Stuart* (3 bd, 1891—92) samt arb. om Ludvig XIV:s tid.

Philip'us Ragval'di [fi-J, d. omkr. 1332, dekan i Linköping, kansler under Magnus Erikssons minderårighet, har med viss sannolikhet författat den berömda fornsvenska uppfostringskriften *Om konunga- och höfdingstyrelse* (senast utg. 1878 av R. Geete).

Philipsen [ti-], Theodor (1840—1920), dansk målare. Påverkad av de franska impressionisterna, utförde P. landskap o. djurbilder. Repr. i Nat.mus.

Philipsen [fi-], Gustav (1853—1925), dansk radikal vänsterpolitiker, bokförläggare, utövade en omfattande verksamhet för utjämning av striderna på arbetsmarknaden.

Phil'ips', Gloeilampenfabrieken [chloj'lampenfabrikk'n], nederl. industribolag i Eindhoven, grund. 1891. Är ett av världens största företag för tillv. av elektriska apparater, glödlampor, radiorör o. -mottagare m. m. Äger i Sverige Svenska A. B. Philips', Sthlm, o. Norrköpings elektrotekniska fabriker AB.

Philobib'lon [fi-], bokhistoriskt arbete av Richard de Bury, biskop av Durkham (1287—1345: sv. övers. 1922 av Axel Nelson).

Philochoros [filäkk'års] (av grek. *ti'los*, vän, o. *koros*, dans), folkdansförening av studenter, bildad i Uppsala 1880.

Phlegre'iska fälten [fle-], vulkanområde v. om Neapel, s. Italien.

Phleum [fle'um], grässläkte, 16 arter. Småax enblommiga, samlade i en tät, sträv, axlik vippa. Viktigaste art *P. pratense*. timotej.

Phlox [fläktes], örtsläkte (fam. *Polemoniaceae*), 47 arter i N. Amerika, en i Sibirien. Blad hela, motsatta, blommor i flocklik samling. Krona med lång, smal pip o. plant utbrett bräm. Många arter höra till våra värdefullaste prydnadsväxter o. odlas på fritt land i en mängd färgvariationer, t. ex. den ettåriga *P. Drummondii*, sommarflox, samt den fleråriga, högväxta *P. paniculata*, löstflox (se färgplansch).

Phoebus [fe'b-j], lat. form för Fojnos.

Phoenix [fe'n-], lat. form för Foinix.

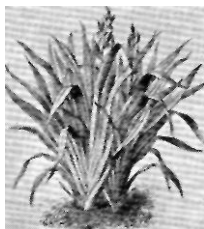
Pboenix [fe'n-], palmsläkte, 12 arter (Afrika, Främre Indien). Bladen stora, fjäderlikt delade, småblad hopvikt. Han- o. honblommor på skilda träd, samlade i stora, greniga kolvar, som i början omslutas av ett stort hölster. Frukten ett enfröigt bär. Viktigaste art är *P. dactylifera*, dadelpalmen.

Pboenix [fi'n-], huvudstad i Arizona, s.v. För. Stat., vid Salt River, på en fruktbar slätt. 65,000 inv. (1940). Fruktodling.

Pboenixöarna [fi'n-], britt. ögrupp i Stilla havet, tillh. sed. 1938 Gilbert and Ellice Islands Colony, 8 små korallöar, 48 kvkm, 62 inv. (1939). Förr betvd. guanolager.

Phon [fän] (av grek. *phote'*, ljud), enhet för ljudstyrka. Ex.: En svag viskning har ljudstyrkan 10 phon o. normal samtalston 50 phon. Smärtgränsen är överskriden vid 130 phon.

Phormium [färr-'J, växtsläkte (fam. *Liliaceae*), 2 arter storväxna örter. Blad långa, blomhyllor nedtill rörligt, ståndare nedåtböjda. Viktigaste art är *P. tenax*, nyzeeländskt lin (se bild).

Phosphoros [fäss-färs-], en i Uppsala 1810—13 av P. D. A. Atterbom o. V. F. Palmblad utg. litterär tidskrift, de sv. nyromantikernas första organ, efter vilket de själva fått namnet fosforist'er.

Phot [fät], enhet för belysningsstyrka = i lumen per kvcm = i 0,000 lus.

Phragmi'es [frag-ji], grassiakte, 3 arter. *P. communis*, vass, utbredd över hela världen. Hos oss intill 4 m hög med 2—4 cm breda blad. Småax flerblommiga, håriga, mörkvioletta—gulbruna i rika vippor. Allmän i grunt vatten vid stränder. Stråna användas bl. a. till kreatursfoder o. mattor för täckning av drivbänkar.

Phuya Påta, »Staden ovan molnen», inka-stad i Peru. Upptäcktes av en Wenner-Grenexp. under ledn. av Paul Fejos 1940—41. Iigger på 4,000 m höjd i Anderna.

Phyoomyce'tes [fy-], vetenskapligt namn på algsvampar.

Phyllocoa'tus [fy-], växtsläkte (fam. *Cactaceae*), 25 arter i tropiska Amerika. Stamdalar nedtill smala, kantiga, upptill bladlikt plattade. Många arter o. hybrider vanliga krukväxter, särsk. *P. phyllanthoides*, med stora, praktfulla, röda blommor. De vitblommiga, väluktande kallas stundom ehuru orätt »nattens drottning». Jfr *Cereus*.

Phyllo'doce [fy-], växtsläkte (fam. *Ericaceae*), 7 arter. *P. coerulea*, lappljung, dvärgbuske med barrlika blad o. klocklika, utdraget äggformade, rödvioletta blommor i flock. Ällmän på fjällhedar.

Phyllo'era [fy-], vetenskapligt namn på vinlus.

Phy'salis [fy-], växtsläkte (fam. *Solanaceae*), 45 arter, de flesta i tropiska Amerika. Mest känd är *P. alkekengi*, judekörns, en grenad, upptill mjukhårig ört med hjärtlika blad o. ett slutligen starkt uppblåst, mönjerött foder, som omsluter det röda bäret. Vanlig trädgårdsväxt.

Phy'siologus [fy-] (lat., av grek. *fy'sis*, natur, o. *logos*, lära), medeltida allegorisk naturalhistoria.

Phytelephas [fyte'lefas], elfenbenspalmer, 4 arter (n. Sydamerika). Blommor i täta huvuden; vita frukter med behård frövita, elfenbensötter el. vegetabiliskt elfeben, varav knappar, tärningar, spelmarker o. dyl. tillverkas.

Phytolacca [fytälakk'a], växtsläkte (fam. *Phytolaccaaceae*), 26 arter örter, buskar o. träd i tropiska o. subtropiska trakter. Blad hela, glatta, blommor samlade i ax, regelbundna, med vanl. enkelt, fembladigt hyll; frukten ett bär. Hos *P. decandra* innehåller bäret en svartröd saft, som användas till färgning av vin m. m.

Phytophthora [fytäff'tåra], algsvampsläkte (fam. *Peronosporaceae*), några få arter skadesvampar med vidsträckt spridning. *P. infestans* förorsakar potatissjuka, *P. cactorum* (*omnivora*) angriper groddplanter av skogsträd, frukter o. stor utsträckning tropiska kulturväxter.

Pi, T, grekisk bokstav, beteckning för det (irrationella) tal, som anger förhållandet mellan längden av en cirkels omkrets o. dess diameter, är = 3.1415265358979...

Piaoenza [-tsjänn'tsa]. 1. Provins, fordom hertigdöme, i n. Italien (Emilien) s. om mell. Po. 2,582 kvkm, 295,000 inv. (1936). — 2. Befäst huvudstad i P. 1, nedanför Trebbias mynning, 80,000 inv. (1947). Katedralen påbörjades 1122 (restaurerad 1898—1901). Av särsk. intresse är det ståtliga Palazzo Municipale, tillkommet under slutet av 1200-t. (se bild). Efter

renässanskyrkan San Sisto (1499—1511) har Rafaels Sixtinska madonnen fått sitt namn. Den tidigare på byggnader från medeltid o. renässans rika staden led under Andra världskr. stor skada.

Pi'a deside'ria, lat., »fromma önskingar», titel på P. J. Speners programskrift för pietismen.

Pi'ae memo'riae, lat., i vänlig hägkomst. Pi'aff (av fr., egentl. ståt). *Ridk.* Träv på stället.

Pi'a frau's, lat., »fromt bedrägeri», svek i god avsikt, bedrägeri i kyrkans tjänst.

Pi'a ma'ter, lat., del av mjuka hjärnhinnan. Piani'no (diminutiv av *piano*), piano med strängarna placerade i lodrät ställning. Pianino har 2 pedaler samt flera strängar för varje ton. Kallas i dagligt tal piano.

Pianiss'imo, förk. *pp*, ital., musikterm: mycket svagt.

Pia'no, förk. *p*, it., svagt. — 1. *Piano forte* el. *forte piano*, musikinstrument (klaver), som spelas genom att hammare anslå strängar vid nedtryckande av tangenter. Olika slag av piano äro tafvel, flygel o. pianino. — 2. Musikterm: svag tonstyrka.

Piano'la, självsplandande piano. Piaris'ter el. pi'a'r'er, katolsk prästorden för kostnadsfri undervisning av fattiga o. av föräldralösa barn, stiftad i Rom 1597 av spanjoren José Calasanze (1556—1648).

Piassa'va, grova fibrer, som utvinns ur bladslidorna av flera olika palmer, särsk. *AttaWa funi'lera*, piassavapalmen, men äv. *Raphia*-arter, *Borassus flabellifor'mis* m. fl., o. användas till kvastar, penslar o. dyl.

Piassavapalm, art av palmsläktet *Attalea*. Piast', enl. sagan stamfader för den äldsta polska härskartären (till 1370). — P. kallades senare varje folkvald konung av inhemsk börd. Jfr Pjasternas ätt.

Pias'ter (av it. *piatra*, plåt). 1. Fordom namn på spanska silvermyntet peso. — 2. Turk. silvermynt = 40 para (16 öre). — 3. Egypt. skiljemynt = $\frac{1}{100}$ egypt. pund. — 4. Mynt i Pränka Indo-Kina = 10 franska fres. — 5. Mynt på Cypern = $\frac{1}{50}$ pund st.

Piauhy [pia'hi], stat i n.ö. Brasilien, vid Atlanten. 301,719 kvkm, 918,000 inv. (1946). Lågbergigt med grässtämper o. småskog i det inre. Boskapsskötsel. Utförsel av kautschuk, bomull, hudar. Huvudstad: Therezina med hamnstaden Parnahyba.

Pia've, flod i n. Italien, utfaller i Adriatiska havet. 220 km. — Efter nederlaget vid Isonzo 1917 bjöd ital. armén nytt motstånd vid P.

Piazza [-at'sa], it., torg, bred gata. — P i a z e t t a, litet torg.

Pio [pikk], fr., bergstopp. Picador [-där] (sp., av *picar*, sticka), beriden tjurfäktare, som med lansstyng retar tjuren.

Picard [-kär], Jean (1620—82), fransk astronom o. geodet, sändes av Parisakademien 1671 till Ven för mätning av det geografiska läget av Tyge Brahes observatorium.

Pioardio [-kardi'], landskap, förr provins, i n. Frankrike, omkring fl. Somme, omfattande dep. Somme samt delar av Aisne, Oise, Pas-de-Calais, Ardennes Huvudstad var Amiens

Picass'o, Pablo, f. 1881, spansk målare, huvudsakl. verksam i Paris, en av kubismens grundare. »Den blå periodens» (1901—05) realistiska skede gled över i »rosaperiodens» Matisse-påverkade ytmåleri. Redan omkr. 1907 (*Flickorna från Avignon*, New York, se bild å nästa spalt) började han omvandla naturintrycken stereometriskt till förmån för en allt mera renodlad abstrakt uppfattning. Efter en reaktion omkr. 1916, som förde till ett nästan klassicistiskt måleri med tunga former, övergick

han på 1930-t. till en bl. a. av surrealismen påverkad stil med starkt deformerade människoframställningar av expressiv, ofta chockerande verkan (*Guernica*, 1937). P., som äv. verkat som skulptör, tecknare o. grafiker, hör med sina talrika, ej sällan förlubade problemställningar till samtidens mest lidelsefullt omdiskuterade konstnärer. Bl. de många arbeten, som behandla honom, må nämnas Chr. Zervos' monografi (1—2, 1942).

Piccadilly [pikk'dill'i], en av de förmåsta gatorna i v. London, sträcker sig från torget Piccadilly Circus [-so'k's] till Hyde Park Corner.

Piceard [pika'rj, Auguste, f. 1884, Schweiz, fysiker, prof. i Zurich 1920 o. i Bryssel rg22. Har undersökt luften elektriciteten o. företagit ballonguppstigningar i stratosfären (1931).

Picc'olo, it., liten. — 1. Art av ett instrument, där tonomfånget ligger över det egentliga diskantläget (ex. piccoloflöjt). — 2. Hotellpojke.

Piccolomini [pikälä'], berömd ital. adelsläkt, intog från 1200-t. en ledande ställning i Siena. Bland släktens mest kända medlemmar märkas påvarna Pius II o. Pius III samt Ottavio Piccolomini, hertig av Amalfi (1599—1656), kejsrerlig fältherre under Trettioåriga kriget, ledare för den sammansvärjning, som ledde till mordet på Wallenstein (1634). P. besegrades av Torstensson vid Breitenfeld 1642. (Se bild.)

Pic d'Anéthou [pikk daneto'], sp. Pico de Aneto, högsta toppen i Pyrenéerna (Maladettagruppen). 3,404 m. Pio du Midi' [pikk dy-], namn på 2 toppar i Pyrenéerna: Pic du Midi d'Ossau [-dässä'] (2,887 ra) o. Pic du Midi de Bigorre [-bigarr'] (2,877 m), den senare med observatorium.

Picea, gransläktet (fam. *Pinaceae*), 33 arter på n. halvklotet. Ständigt gröna barrträd med rak, genomgående huvudstam o. regelbundna grenar. Barr fyrkantiga, kottar hängande i grenspetsarna o. öppnande sig genom klängning. Ved vit, hartsrik, utan mörk kärna. Endå art hos oss P. *exceVsa*, vårt viktigaste skogsträd. Många främmande arter användas allmänt som parkträd.

Pice'num, forntaliskt landskap, vid Adriatiska havet, s. o. ö. om Umbrien.

Pichegru [pisi'grj], Charles (1761—r804), fransk general, erövrade Holland 1794—95 men anklagades för stämplingar till Bourbonernas förmån o. deporterades till Guyana (1797), varifrån han följ. år undkom till England. P. inledde en sammansvärjning mot Napoleon o. häktades efter återkomsten till Frankrike (r804) samt dog i fängelse.

Pichon [pisi'jäng], Stephen (1857—1933), fransk politiker o. diplomat, sändebud i Peking under Boxarupproret rgoo, utrikesminister 1909—11, 1913 samt 1917—1920 i Clemenceaus ministär. Deltog i fredskonferensen i Paris 1919.

Pickelhuva (ty. *Pickelhaube*), kask med uppstående spets. (Se bild.)

Piok'els (eng. *pickles*), grönsaker, inlagda i starkt kryddad vinättika.

Piok'ering, Edward Charles (1846—1919), amerik. astronom, från 1877 chef för Harvardobservatoriet, som genom hans organisatoriska förmåga fick ledande ställning i Amerika. I *The Henry Draper Catalogue* (10 bd, 1918—24), utgiven av Pickering på grundval av ett omfattande arkiv av Fotografiska plåtar, registreras över 200,000 stjärnors spektra.

Piokford [pikk'förd], Mary (egentl. Gladys Smith, en tid g. m. Douglas Fairbanks senior), f. 1893, amerik. filmskådespelerska (ingénue- o. humoristiska flickroller), en av filmkonstens tidigare förgrundsfigurer.

Piok'nick (av eng.), utflykt med matsäck.

Pickolaflojt, dets. som piccoloflojt. Jfr Piccolo.

Pickup [pikk app'], eng., »upptagare», dets. som uålmikrofon.

Piokwiok [pikk'wiok], huvudpersonen i Charles Dickens' berömda roman *The posthumous papers of the Pickwick club* (1837; Pickwickklubbens efterlämnade papper, 1861).

Pi'co, sp., bergstopp.

Pi'co de Ane'to, sp. namnet på Picd'Anéthou. **Pi'co de Orizaba** [-aripa] el. C'illa It'ep'ell, Mexicos högsta vulkan, belägen i staten Veracruz, 5,555 m ö. h.

Pi'co de Teyde [tej'de], »piken», vulkan på Tenerife, Kanarieöarnas högsta berg, med 2 toppar, El Piton (3,710 m) o. Chahorra (3,010 m). Senaste utbrott 1909.

Picot [-käJ], fr., kantöglor på sydda spetsar; uddig kantning.

Picquart [pika'r], Georges Marie (1854—1914), fransk militär, kom såsom överste i generalstaben (från 1895) till övertygelsen, att ej Dreyfus utan en major Esterhazy skrivit det papper, på grund varav Dreyfus dömts, o. verkade energiskt för ändring i målet. Motarbetad av sina överordnade lämnade han 1899 armén o. återträdde först 1906 efter skedd revision av processen. Krigsminister 1906—09. Jfr Dreyfus.

Pict., förkortning av lat. *pic'tus*, målad, tecknad.

Pietet [piktä'], Raoul (1846—1929), fransk fysiker, prof. i Geneve 1879, lyckades samtidigt med Cailletet (1877) förtäta syrgas till vätska.

Pic'tor el. Målarstaffliet, stjärnbild på himlens södra hälft.

Pio'tus, förk. *pic't.*, lat., målad, tecknad.

Pidgeon [pidsj'ön], Walter, f. 1898, amerik. filmskådespelare, Greer Garsons motspelare i bl. a. *Mrs. Miniver* (1942) o. *Madame Curie* (1944).

Pidginengelska [pidsj'in-], eng.-kin. blandspråk, talat i östasiat, sjöstäd, särsk. Kanton.

Piéce [pjäss], fr., pjäs, skådespel. — **Pièce de résistance** [-d'ø resista'es], egentl. »stycke, som gör motstånd», huvudrätten vid en måltid; huvudnummer vid en fest, en teaterföreställning el. dyl.

Piedesta'l (av fr.), fotställ för en staty, grupp, vas el. dyl.

Piehl [pil], Karl Fredrik (1853—1904), egyptolog med internationellt rykte, prof. i Uppsala 1893, grundade 1896 den egyptologiska tidskriften *Sphinx*. Populärvetensk. förf.

Pielisjärvi, sjö i ö. Finland. 246 kvkm. Avrirnen genom Pielisälven till Saima.

Piemont, it. *Piemonte* (»vid foten av bergen»), landskap i n. Italien, kring Övre Po, omfattande prov. Alessandria, Cuneo, Kovara,

Asti, Aosta, Vercelli o. Torino, 29,356 kvkm, 3,603,000 inv. (1943). Huvudstad: Turin (Torino). P. ingick före 1860 som huvuddel i konungariket Sardinien.

Pie'no, it., full. — *A voce pie'no*, [-våtsje-], musikerter: med full röst.

Pien'za, stad i Toscana, omkr. 1,400 inv. Det urspr. namnet *Corsignano* utbyttes mot det nuv. för att hedra den där födde Pius II (Piccolomini), som 1458—62 lät uppföra ett flertal förmåliga byggnader kring Piazza del Duomo efter ritningar av Bernardo Rossellino.

Pie'ra el. *Piërien*, forntida landskap i s. Makedonien, i grek. myt. musernas hemvist; dessa kallades därför äv. *pie'riderna*.

Pierce [pi'ø's], Franklin (1804—69), amerik. politiker, president i För. Stat. 1853—57. främjade som sådan hänsynslöst sydstaternas intressen.

Pierlot [pjärlä'], Hubert, f. 1883, belg. politiker, regeringsmedl. 1934—35 samt konseljpresident hösten 1939. P. ogillade till en början kon. Leopolds kapitulation 1940 o. tog med sin ministär säte i London. Återvände efter Belgiens befrielse sept. 1944 o. ombildade regeringen. P., som icke sökte samarbete med motståndsrörelsen, avgick febr. 1945.

Pierrefonds [pjärfång'], köping i n. Frankrike, dep. Oise, med ett ståtligt slott (se bild), byggt på 1390-talet, starkt restaurerat på 1800-t. av Viollet-le-Duc. Mineralkällor.

Pierrette [-rätt'], fr., kvinnlig motsvarighet till Pierrot.

Pierrot [-rä'], fr., urspr. en komisk gestalt i det ital. folklovspelet, uppträdde mjöl vit i ansiktet i vida, vita kläder, vanl. med stora knappar. Senare omformad till en elegant o. svärmisk älskartyp.

PiesYany [pjesjtjani], berömd kurort i mell. Tjeckoslovakien, vid Donaus biflod Váh, 13,342 inv. (1940). Värma savelkällor (radioaktiva)

Pietå (it., av lat. *pietas*, fromhet),

konsthist. term för framställningar av Jungfru Maria med Jesu döda kropp. Målning av Ercole de Roberti, se bild.

Pietarsaari [-san], finska namnet på Jakobstad.

Pi'etas, lat., fromhet, plikttröhet; i rom. myt. en kvinnlig gudom.

Pietermaritzburg [pit'oma'ritsbog], huvudstad i prov. Katal, Sydafrik. unionen, nära kusten. 25,000 inv. (1946), därav hälften vita. Univ. Kat. o. protest, biskop, två katedraler. Handel. Hamnstad är Durban. — P. anlades 1830 av boerna. Kortvägsstation.

Piete't (av lat. *pietas*, fromhet), vördnad, hänsynsfullhet, grannlignhet.

Pietism (av lat. *pietas*, fromhet), fromhetsriktning urspr. inom den protestantiska kyrkan i Tyskland, där den företrädde av P. J. Spener o. A. H. Francke. I motsats mot renlärighetens förståndsmässighet ville pietismen verka för praktisk kristendom o. sträng kyrko-

tukt. Vann insteg i Sverige vid tiden efter Karl XII:s död. — **Pietist'**, anhängare av pietismen; strängt gudfruktigt person. — Adj.: **pie tist i st i s k**.

Piezoelektricitet (av grek. *pie'zein*, trycka), elektriska laddningar, som uppstå genom mekaniskt tryck på vissa kristaller (**pie z o e l e k t r i s k a** kristaller), ex. i bestämd riktning utsägade skivor av kvarts, turmalin el. seignettesalt, placerade mellan två metallplattor. Utnyttjas i kristallmikrofoner o. vissa elektriska ljudosor (kristall-pick-up) för att förvandla mekaniska vibrationer till elektriska svängningar. Omvänt försättas dessa kristallplattor i vibration av en elektrisk växelspanning, som tillföres elektroderna (omvänt piezoelektrisk effekt). Härpå grundar sig piezoelektriska kriballars användning i kristallhögtalare o. för att alstra ultraljud. Kristallerna visa utpräglad resonans vid en bestämd frekvens, som beror av plattans ämne o. tjocklek men f. ö. är mycket konstant, o. användas därför till styrning el. kontroll av radiosändares våglängd. Jfr Ekolod o. Ultraljud.

Pie'zome'ter (av grek. *pie'zein*, trycka, o. *me'tron*, matt), instrument för bestämning av vätskors sammantryckbarhet, liknar en upptill öppen termometer.

Pigafetta, **P i g a n t o** (omkr. 1491—1534), ital. sjöfarande, deltog i o. skildrade Magalhães' världsomsegling 1519—22.

Pigalle [-gäll'], **J e a n - B a p t i s t e** (1714—85), fransk bildhuggare. Huvudverk: **Ludvig XV:s rytarsåt** i Paris (förstörd under Franska revolutionen) o. **Gravmonumentet över marskalken Moritz av Sachsen-Thomas** i Strasbourg, se bild) i klassicistisk stil.

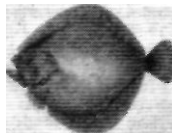
Pigghaj, **Squa'hus acan'thius**, en intill meterlång haj med en kraftigt tagg framför båda ryggfenorna. Allmän vid västkusten, där den fastnar på hackorna, på vilka den förstör agn o. fångst. Ätlig.

Piggsvin, stora gnagare, klädda med långa horntaggar. Av Amerikas trädpiggsvin, fam. **Coen'didae**, har en del lång gripsvans. Gamla världens j o r d p i g g s v i n, fam. **Hys'tricidae**, ha kort svans o. bo om dagen i jordhålor. Vanliga piggsvinet, **Hys'trix cri'sta'ta** (se bild), har svarti rygg med vitringade taggar, undersidan rödbrun. Medelhavsländerna.

Piggvar, **Bo'thus max'imus**, stor, nästan cirkelrund, till 90 cm lång flundrefisk med ögonsidan tätt besatt med vassa benknölar. Östersjön o. västkusten. Högt skattad matfisk.

Pigment' (av lat. *pin'gere*, färga), 1. Färgämnen i olika vävnader hos växter o. djur. Växtpigment äro t. ex. anto-

cyaner, flavoner, karotinoider o. klorofyll. Hos människan o. djuren finnas melanin i hud o. hår, karotinoider i fettvävnader, gäll- o. blodfärgämnen m. m. — 2. P. el. färgstoff, lösliga färgämnen, som användas i målarfärg i form av finkornigt pulver, uttrött i ett bindemedel (linolja, färrissa, limlösning). P. äro i allm. organiska ämnen, t. ex. zinkvit, rödfärg o. occkra.

Pigmenttryck el. **k o l l r y c k**, fotografisk kopiering på papper med kromgelatinhinna, som innehåller kol el. ett olösligt färgämne. Framkallas med varmt vatten, som helt el. delvis upplöser hinnan på de obelysta el. svagt belysta ställena. Jfr Kromgelatin.

Pik, **Krigsv.** Stötvapen med långt träskaft o. järnspets; användes av fotkollet intill 1700-t. — **Si öv.** 1. längst för- o. akterut i fartygs hälskepp (längst ned) befintliga rum. — 2. På segelbåtar gaffelns yttre ända. — **Geogr.** Bergspets. — **Bildt.** Stickord, spydighet, sarkasm.

Pikant' (av fr.), kryddad; retande; piffig, rafflande, frivol. — Subst.: **p i k a n t e r i**.

Pikaresk'roman (av sp. *picaro*, skälm) el. **sk ä l m r o m a n**, romanform, uppkommen i Spanien vid mitten av 1500-t.; den äldsta är **Lazarillo de Tormes** (1554) av okänd författare. Skildrar, vanl. i jag-form, en ung odågas äventyr.

Piké (av fr.). 1. Ett kortspel; spelas av 2 personer med 32 kort. — 2. Ett slags bomullstyg med upphöjt mönster. — 3. Brant dykning (völ piqué) med flygplan.

Pikene'rare, en med pik utrustad fotsoldat i äldre tider. Jfr **Pik**.

Pike'ra (av fr.), göra ett tyg uddigt i kanten; förnärma, kränka. — Adj.: **p i k e' r a d**.

Pike's Peak [pajks pik], bergstopp i Klippiga bergen, i mell. Colorado, För. Stat. 4,302 m. Kuggstångsbana o. bilväg till toppen.

Pike't [uttalas äv. pike'], av fr., beredskapsavdelning (ex. av polis, trupp el. brandpersonal).

Pikhacka, dets. som **corp**.

Piko-, förk. *p*, anger som förstavelse till måttenhet billiondelen därav. Inland användes i stället beteckningen mikromikro-, dvs. milliondel av en milliondel (jfr Mikro-). Ex. **pikofarad**, **pF** (= mikromikrofarad, **pfiF**) = en billiondels farad.

Pikri'nsyra, **trinitrofenol**, **HO • C₆H₂ (NO₂)₃**, erhålles genom nitrerning av fenol. Ar en stark syra; saltena kallas **p i k r a t**. Pikrinsyra är ett mycket kraftigt sprängämne (lyddit, melinit). Färgar silke o. ylle kraftigt gult o. användes förr mycket vid färgning.

Pikrotoxi'n, ett starkt gift i kockelkärnor (se d. o.).

Pik'ter (av lat. *pic'ti*, de målade), den sannolikt keltiska urbefolkningen i n. Britannien. Deras rike i Skottland bestod in på 800-t.

Piktu'r (av lat. *pic'tura*, målarkonst), handstil.

Pikö'r, person som vid jaktridning svarar för hundarna.

Pil, kastvapen, som avskjutes med bäge el. armboorst. Pilen utgjordes tidigare vanl. av träskaft med spets av metall (i äldsta tid flinta), senare helt av järn. Pilspetsar av flinta ha i Norden påträffats i stenåldersfynd.

Pil, arter av växtsläktet **Salix**.

Pilalf, pers., maträtt, bestående av förvällda risgryn med rödpeppar, smält smör o. (vanl.) hackat kött.

Pilas'ter (it. *pilastro*, av lat. *p'ila*, pelare), en föga framspringande, dekorerande väggpelare med kapital o. bas (se bild på Gustaviansk stil). Jfr **Lisen**.

Pila'tus, **P o n t i u s**, rom. landshövding i Jerusalem vid tiden för Jesu död. Enl. Joh. 18

förklarade han två gånger Jesus oskyldig men gav vika för judarna's påtryckningar. P:s framskjutna ställning vid korsfästelsen har givit anledning till en del apokryfisk litteratur [*Acta Pilati* m. fl.] o. till rik legendbildning.

Pila'tus, berg i Schweiz. Alpena, s.v. om Vierwaldstättersjön. Flera toppar över 2,000 m. Kuggstängsbana till toppen Esch. Namnet anses komma av en lat. form *mons pileatus*, eg. berget med hatten (molnslöjan); härtill knöto sig efter hand legenden om Pontius Pilatus.

Pilcomayo [-kámajáj], biflod fr. h. till Paraguay, Sydamerika, från Anderna i Bolivia. C:a 1,200 km, varav c:a 400 km segelbara. Delvis gräns mellan Argentina o. Paraguay.

Pi'lea, örtsläkte (fam. *Urticaceae*), 160 arter i tropiska länder. Brännhår saknas. Blad mot-satta, olivstora. *P. serpylli* o'lia, Mose brinnande buske, sprider vid ständarknapparnas bristning frömjölet som en rök i luften. Vanlig krukväxt.

Pile'ring (av fr. *piler*, stöta) kallas i två-industrin den procedur, varvid önskade lukt-ämnen, färger o. dyl. knådas in i den kalla tvålmassan.

- Pilfink, *Pass'er montanus*, liknar gråsparven men är något mindre, med svart öronfläck o. rödbrun hjässa. Förekommer sparsamt över hela landet, häckar i ihåliga träd.

Pil'grim (av lat. *peregrinus*, främling), vallfärdare till helig ort.

Pilgrimsfalk, *Falco peregrinus*, vår näst största falkart. Skicklig jägare, som företrädesvis lever av vadare o. sjöfåglar, bor vid vatten på höga klippavsatser. Num. sällsynt hos oss, delvis skyddad; flyttfågel. (Se bild.)

Pilgrimsfäderna (eng. Pilgrim fathers) kallas de första eng. kolonisterna i Nya England (1620), ett hundratal till antalet. De voro samtliga puritaner. Fartyget, varmed färden företogs, hette Mayflower («majblomma»), varför kolonisternas avkomlingar brukat kallas »Mayflower descendants».

Pilgådda, *Sphyræna vulgaris*, en lång o. smal, taggfenig, ytterligt snabb rovfisk. Medelhavet

Pilhjul, kugghjul, vars kuggar äro snedskurna åt två håll. Om hjulet skulle färgas o. rullas på ett papper, skulle man erhålla en rad V-formade avtryck med »pilspetsarna» i rät linje efter varandra.

Pilica [pilits'aj, biflod fr. v. till Weichsel. Omkr. 300 km.

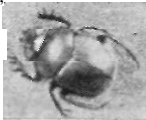
Pilk, fiskredskap, bestående av en vid rev fästad fiskliknande krok. — P i l k a, fiska med pilk.

Pilkorset, 1934—44 det nationalsocialistiska partiet i Ungern. Okt. 1940 uppgingo äv. andra fascistiska fraktioner i P., vilket enl. det då bekantgjorda partiogrammet helt verkade efter tyska nationalsocialistiska linjer o. erkände axelmakternas rätt till »nyordning» i Europa. P:s grundare o. ledare F. Szálasi av okt. 1944 konseljpresident o. nov. s. ä. riksföreståndare (Ungerns Quisling) men flydde mars 1945.

PilFau [-a'ø], befäst stad i förvaltningsområdet Kaliningrad, RSFSR (prov. Ostpreussen, Preussen), vid P i l l ' a u e r T i e f [-ti'fj], mellan Frische Nehrung o. Östersjön, 7,000 inv. (1933). Badort. Utgör hamn för städerna Königsberg, Elbing o. Braunsberg.

Piller (av lat. *pi'lula*, liten kula), små kuler innehållande läkemedel o. något bindemedel.

Pillerbagge el. m u m i e b a g g e, *Aten-cus sa'cer*, dyngbagge, som, rullar ihop stora kuler av kreatursspilling o. gräver ned denna i jorden till föda både för djuren själva o. larverna. Föremål för religiös dyrkan i det gamla Egypten o. framställt på talrika monument, »skarabéer». S. Europa o. n. Afrika.

Pilnjak, Boris, eg. Boris Wogau, f. 1894, rysk författare, slog igenom med revolutiönskildringen *Det nakna året* (1922), skriven i en expressiv, orymtisk stil. I *Volga flyter mot Kaspiska havet* (1930; sv. övers. 1936) tog han i viss mån avstånd från Sovjetrysslands idéer.

Pilo, Carl Gustaf (antagl. 1711—93), målare, verkade från 1740 som porträttmålare i Köpenhamn o. blev 1748(?) prof. vid o. r77i direktör för dess konstakad.

Från 1772 verksam i Sverige. 1777 direktör för Konstakademien. Utförde figurkompositioner med relig. o. mytolog. motiv samt porträtt, bl. a. av medlemmar av danska o. svenska kungafamiljerna. Huvudarb.: *Gustav III-s kröning* (Nat.mus.; detalj, se bild). P. är en av den sv. målarkonstens främsta kolorister. Monografi av O. Siren (1907)-

Pilokarpi'n, alkaloid ur bladen (jaborandi) av *Pilocarpus-aitE* i Brasilien. Framkallar livlig spottsekretion o. svettning, förtränger äv. ögats pupill o. användes därför vid ögonsjukdomen glaukom, ofta i blandning med fystostigmin.

Pilot [-lä»], Germ ain (omkr. 1535—90), fransk bildhuggare. Bl. arb. *De tre gracerna* samt *Gravmonumentet över Henrik II och Katarina av Medici* (S:t-Denis).

Pilot [-lät' el. -lo't] (sp. *piloto*, lots), förare av flygplan eller luftskepp. — P i l o t b a l l o n g, liten ballong av papper el. gummi, som användes för bestämmande av vindriktningen o. vindstyrkan.

von Pilo'ty, Carl (1826—86), tysk (bayersk) målare, utförde historiska målningar, vanl. med dramatisk o. överlastat detaljrik iscensättning (*Nero vid Roms brand*).

Pil'sen, tjeck. P l z e fi, stad i v. Böhmen, Tjeckoslovakien, s.v. om Prag, 123,000 inv. (1946). Handelshögskola. Betyd. bryggerier (pilsneröl), järnverk, maskin- o. vapenfabriker (Skodaverken) o. annan industri, gynnad av läget i ett stenkolsdistrikt, livlig handel.

Pilsner, urspr. en ölsort («Pilsener Bier»), som tillverkades i Pilsen; num. svensk benämning på alkoholsvapt ljust öl med besk smak. Bestämmelser om försäljning av pilsner-dricka i förordn. 1919.

Pilsudski [-sotsk'i], J ö z e f (1867—1935), polsk marskalk o. politiker, organiserade under Första världskr. från 1914 polska legioner, med vilka han sökte anslutning till centralmakterna. Under 1917 kom P. emellertid i spånt för-

hållande till dessa o. arresterades av tyska regeringen. Frigiven okt. 1918 blev P. den nya polska statens förste statschef o. fungerade som sådan intill dec. 1922. Som överbefälh. över polska armén ledde P. 1920 års fälttåg mot Sovjetryssland. I maj 1926 satte sig P. genom en militärkupp ånyo i besittning av makten, vägrade antaga den erbjudna presidentposten men åtog sig senare posten som konseljpresident o. krigsminister o. utövade sedan dess ända till sin död $1\frac{1}{2}$ 1935 stödd på armén en i det närmaste diktatorisk myndighet. Hans sista verk voro nonaggressionspakt med Tyskland i jan. 1934 o. den nya författningen från $2\frac{3}{4}$ s. å. P. är äv. känd som författare o. hans samlade skrifter utgavs i en andra uppl. 1938 (10 bd).

Pilularia, ormbunksläkte (fam. *Marsiliaceae*), 6 arter. Den enda hos oss, *P. globulifera*, fuhrgräs, har trådfina blad från en krypande rotstock o. sporgömmen inneslutna i en hårig kapsel av ett pepparkorns storlek. Sällsynt på översvämmade stränder.

Pilört, art av örtsläktet *Polygonum*.

Pima'rsyra, hartssyra, som bl. a. ingår i fransk terpentin. Jfr Hartser.

Pimenta, växtsläkte (fam. *Myrtaceae*), 5 arter. De omogna, torkade frukterna av *P. officinalis*, ett på Antillerna o. i Centralamerika växande högt träd, användas som s. k. kryddpeppar.

Pimentel' el. Pimentell', don Antonio P. de Prado (1604—71), spansk diplomat. Som sändebud i Sthlm 1652—54 stod P. högt i gunst hos drottning Kristina, vars plan att nedlägga kronan han ivrigt befordrade.

Pimpemöt, art av busksläktet *Staphylea*.

Pimpinella, örtsläkte (fam. *Umbelliferae*), ca 200 arter. De sammansatta blomflockarna sakna både enskilt o. allmätt svepe. Blommor vita el. rödlilja. *P. saxifraga*, backanis, småluden, har enkelt parbladiga jordblad med rundade, tandade småblad samt findelade stjälpblad. Roten, pimpinellrot, har användning som läkemedel. *P. anisum*, anis (ö. Medelhavsområdet), en särsk. i varmare länder odlad kryddväxt, har i sina frukter en flyktig olja, använd i karameller, likör (anisett) m. m. Jfr Sanguisorba.

Pimpinell'ros, art av busksläktet *Rosa*.

Pimpling, vinterfiske av abborre med pimplerök, ett fisklikt sänke med krok, som medelst ett kortspö hålles i rörelse nära botten. Pimplsten el. pimplsten, blåsig o. porös vulkansk slagg. I planslipad form användes den till slipning av snickeri- o. målningssarbeten, i pulverform till skurpulver o. som tillsats i tvål. S. k. pimplstenstål.

Pina'ceae, barrträdsfamilj, omfattande ca 300 arter, de flesta i tempererade trakter på n. halvklotet. Blad barrlika, strödda, motsatta el. kransställda, genomsatta av hartsgångar. Fruktblad o. ståndare var för sig samlade i kottelika blommor; fröna sitta dolda mellan fruktbladen. Hit hör bl. a. släktena *Agathis*, *Picea*, *Pinus*, *Sequoia* o. *Juniperus*.

Pinakoi'd (av grek. *pinax*, tavla, bok), kristallt, viukelrät mot en kristallaxel. Två sådana ändtyper på samma avstånd från kristallaxlarnas skärningspunkt kallas äv. pinakoid el. pinakoidala planparet.

Pinakote'k (av grek. *pinax*, tavla, o. *teke*, förvaringsrum), i forntida rom. o. grek. hus ett med målningar smyckt förrum; äv. tavelgalleri (t. ex. i München).

Pinakrypto'igrönt o. -gult, två färgämnen som minska ljuskänsligheten hos fotografiska skikt. Jfr Desensibilisering.

Pina'r del Ri'o, stad på v. Cuba i ett viktigt tobaksdistrikt. 77,000 inv. (1943)-

Pinoenez, pincené [pängsne] (fr., »näsklämmare»), glasögon utan skälmar men med fjäderanordning för fästklämning på näsan.

Pincett' (av fr. *pincer*, nypa), nyptång av två näbbformade, fjädrande plätremor.

Pin'daros (f. i Tebe omkr. 520, d. omkr. 440 f.Kr.), det antika Greklands mest berömda lyriske skald. Av P:s rika o. mångsidiga alstring finnas förutom några brottstycken endast 44 segersånger (epinikier) bevarade.

Pinden, försvenskning av Pindos, användes figurlikt som beteckning för Apollons o. sånggudinnornas hemvist.

Pin'dos, bergskedja i n. Grekland, ca 150 km lång o. näende över 2,500 m:s höjd. På P. upptrinner ett flertal floder, bl. a. Greklands största, Akeelos. — P. var i forntiden helgat åt Apollon o. museerna.

Pinea'löga (av lat. *glan'dula pinea'lis*, tallkottkörteln), ett oparigt, vanl. helt litet öga, beläget på hjässan hos vissa ödlor. Är hos bryggödlan utrustat med lins o. välutvecklad näthinna.

Pine'n, C₁₀H₁₆, kolväte (en terpen), som utgör huvudbeståndsdelen i fransk terpentinjöl. Färglös, optiskt aktiv vätska, kokp. 155°. Oxideras o. förhartsas i luften. Utgångsmaterial vid syntetisk framställning av kamfer. Jfr Limonen.

Pinero [-ne'rå'r], sir Arthur (1855—1934), eng. författare. Med sina tekniskt välgjorda teaterstycken [*The second Mrs. Tanqueray*, 1893] utövade P. ett betydelsefullt inflytande på den moderna samhällsdramatiken i England.

Pingborre, *Rhizotrogus solstitialis*, en skalbagge, närstående ollonborren men mindre än denna, brunlud med tunna, halvgenomskinliga täckvingar. Skadedjur. Vanlig i mell. Sverige.

Ping-pong, bordtennis, ett tennislek, som på ett bord el. dyl. utföres med små slagträn o. ihåliga celluloidbollar.

Pingst (av grek. *pentekoste'*, femtionde [dagen efter påsk]), hos judarna urspr. en tacksägelsefest för kornskörden, då »pingstbröden» framбуros inför Herren (3 Mos. 23: 15—21 m. fl.), senare en äminnelsefest av lagens utgivande på Sinai. Den kristna pingsten firas till minne av Andens utjutelse (Apg. 2).

Pingstlilja, art av örtsläktet *Narcissus*.

Pingströrelsen kallas en religiös väckelse inom den protestantiska världen, som 1904 uppkom i Wales o. 1907 nådde Sverige, där den under de sista årtionden gått starkt framåt (omkr. 300 församlingar med ca 100,000 medl.). Den vill återuppliva den urkristna församlingens pingst genom utfående av ett hänyrykningens »andedop», som ofta åtföljes av tungomålstalade. Närmast anknuter den till vissa former av baptismen men företer i sitt förhållande till andra kyrkosamfund av princip ingen slutenhet; varje församling utgör ett självständigt helt för sig. Rörelsen har tidigare stundom varit omstridd på grund av de psykiskt nedbrytande följder för den enskilde, för vilka den i vissa fall med större el. mindre rätt gjorts ansvarig. Bland dess anhängare märkes författaren Sven Lidman, som dock utträdde ur Filadelfiaförsam. i Sthlm 1948 efter en schism med pastor Pethrus. Den största församlingen i Sverige är Filadelfiaförsamlingen i Sthlm under ledning av pastor Lewi Pethrus. Denna församl. grundade 1943 en folkhögskola på Kageholms slott. Stor bokförlagsverksamhet (*Evangelii Härold*).

Pingstvännen, anhängare av pingstförelsen.

Pinguicula, örtsläkte (fam. *Lentibulariaceae*), 30 insektsätande arter. Krona tvålappig med sporre, foder femflikat. *P. vulgaris*, tätört (se bild), har avlånga, mot marken tryckta, blekt gulgröna rosettblad med inrullade kanter o. klibbig översida. Blommor ensamma på decimeterhöga stänglar, krona blåviolet. Allm. på kärrmark. Bladen användas för framställning av långmjölk.

Pingvi'ner, *Impenn'es*, en ordning fåglar med fenlika vingar, kort stjärt o. korta simfötter, vilkas alla fyra tår äro riktade framåt. Kunna ej flyga men simma o. dyka utmärkt, varvid de använda vingarna som åror. Leva kolonivis i sydpolstrakterna o. äv. vid Sydafrikas o. Sydamerikas s. kuster. Livnära sig på fisk, kräftdjur, blötdjur o. dyl. (Se bild.)

Pi'nie, *Pinus pin'ea* (Medelhavsområdet), en tall med brett paraplyformad krona o. stora, av tjocka, glänsande kottefjäll bildade kottar. Fröna, **pinjoler** eller **pinconötter**, äro vanl. vinglösa, intill 2 cm långa, något kantiga o. ha ett behårt, rödaktigt skal. Den oljerika kärnan ätes o. användes som mandel till bakverk.

Pinkerton [ping'k^otⁿ], världsberömd detektivfirma i För. Stat., grundad 1850 av Allan P. (1819—84).

Pinksalt (av eng. *pink*, nejlkefärg), ett i färgerier använt tennsalt, ammoniumklorostannat. Jfr Preparersalt.

Pinnbult, cylindrisk bult, gängad i båda ändar. Ena änden drages fast i en maskindetalj, på den andra gängas en mutter, som klämmer fast en påträdd detalj.

Pinnmo, hårdpackad moränjordart. **Pinntorpafrun** el. **fin turpatrun**, en i flera sägner omnämd hjärtlös, snål slottsfru på Ericssbergs slott i Södermanland.

Pinoli'n, en hartsolja (se d. o.) **Pins'back** (eng. *pinchbeck*), mässing med ca 10 % zink. Jfr Tombak o. Talin.

Pin'scner, annan bermmning för schnauzer. **Prisk**, stad i s. v. Vitryssland, vid Prypec. 37.000 inv. (1938). Industri. Tillhörde Polen till 1939. Under Första världskr. besatt av tyskarna från 1915. 1939 besatt av ryssarna, 1941—44 av tyskarna, därefter åter av ryssarna.

Pint [pajnt], eng. rymdmått = 0.568 liter. **Pinturichio** [rikk'ia], egentl. **Bernardi-no di Betto Biagi** (omkr. 1454—1513), ital. målare av den umbriska skolan. Han utförde fresker (ofta med landskap) bl. a. i Sixtinska kapellet [*Kristi dop*], Borgiarummen (Vatikanen) o. i domen i Siena, Libreria Piccolominca (bilder ur Pius II:s liv, 1502—oy).

Pin-up-girl [pinapp'gol], eng., flicka, som för sin skönhets skull får sitt porträtt införd i tidningspressen i form av bild, som lämpligen kan sättas upp (eng. *pin up*) som väggspryddnad.

Pi'nus, tallsläktet (fam. *Pinaceae*), ca 80 arter, de flesta i n. halvklotets tempererade trakter. Ständigt gröna barrträd med rak, genomgående huvudstam o. regelbundna grenvarv; hos äldre träd blir dock förgreningen

mindre regelbunden. Kottar utvecklas i regel ur sidoknoppar omedelbart under grenarnas spetsknopp; frömgödan kräver minst två vegetationsperioder. Ved hartsrik med gulvit spint o. brun kärna. Enda inhemska art *P. silvesfris*, tall el. fur, vart näst granen viktigaste skogsträd. Många utländska arter införda hos oss i skogskultur el. som parkträd, ex. bergtall, cembratall, weymouthstall o. a.

Pin'za, Ezio, f. 1895, ital. operasångare (bas), sed. 1926 vid Metropolitan Opera.

Pinx't, lat., har målat (efter en målare namn på en tavla). Förk. *pinx*, *pxt* o. *p*.

Pio [pi'aj, ital. form för l'ius]. **Pio**, Louis (1841—94), dansk officer o. folklorist, grundade på 1870-t. genom sin agitation socialdemokratien i Danmark. Emigrerade 1877 till Nordamerika.

del Piom'bo, fra Sebastian o., egentl. Se b. **Luciani** (omkr. 1485—1547), ital. målare, som på ett självständigt sätt förstätt sammansmälta förmåla intryck från Rafael o. Michelangelo med venetiensks kolorit. Andaktsbilder o. ypperliga porträtt. Såsom påven Klemens VII:s sigillbevarare (ämбетet benämndes: officio del piombo) fick han sitt binamn.

Pio'n, arter av växtsläktet *Paeonia*.

Pionj'är (av lat. *pes*, fot; urspr. fotsoldat), ingenjörsoldat; föregångsman, banbrytare.

Piotrków [piotr'kof], stad i mell. Polen, vojvodskapet Łódz. 40.000 inv. (1946). En av Polens äldsta städer (från 1200-t.). I P. sammanträdde sejmen ofta under 1500—1600-t. 1578—1792 sätet för Polens högsta domstol. Textilindustri.

Pipa, äldre svenskt rymdmått för våta varor = 2 oxhuvud = 180 kannor = 4.71 hl.

Pipare, medeltida benämning på blåsinstrumentspelar, av musiker i allm.

Piparfåglar, *Charadri'inae*, underfamilj brockfåglar. Mestadels små el. medelstora vadare, kännetecknade genom en mot spetsen förtjockad, av näsborrarna ej genomborrad näbb. Hit höra fjällpipare, strandpipare, ljungpipare, kustpipare o. vipor.

Pipe [pajp], eng. vinmått = 126 gallons = 5.724 hl. I amerik. pipe = 4.769 hl.

Pi'per, pepparsläktet (fam. *Piperaceae*), ca 650 arter klättrande buskar, träd el. örter i tropiska länder. Blommor vanl. enkönade utan hylle, sammansatta i täta ax, frukten en bärlik stenfrukt. Många arter viktiga kryddväxter med vidsträckt odling, ex. *P. nigrum*, svart- o. vitpeppar, *P. longum*, långpeppar, *P. betle*, betelpeppar.

Piper, svensk adlig ätt av tyskt ursprung, adlad 1679, friherrlig o. grevlig 1698. En adlig gren utdog 1824.

1. **Piper, Carl** (1647—1716), greve, statsman, statssekreterare (1689), vann under Karl XI:s regering en inflytelserik ställning o. innehade sedermera som Karl XII:s förnämste rådgivare ledningen av Sveriges inre o. yttre politik. P. åtföljde konungen på fälttåget mot Ryssland men tillfångatogs vid Poltava 1709 o. dog i rysk fångenskap.

2 **Piper**, Fredrik Magnus (1746—1824), arkitekt, den förste som i Sverige följdriktigt tillämpade den eng. landskapsträdgårdens principer. Anlade bl. a. parkerna vid Hägn (påb. 1781) o. Forsmark samt delvis Drottningholmsparken.

3. **Piper**, Sofia (1757—1816), dotter till greve F. A. von Fersen, hovmästarinna hos hertiginnan Charlotta av Södermanland, intog en ledande ställning i det högaristokratiska sällskapet, beskyldes efter trontrolljaren Karl Augusts död (1810) för att ha förgiftat denne men lyckades rädda sig undan den uppretade folkmassan, för vilken hennes broder, riksmarskalken Axel v. Fersen d. y., föll offer.

Piperona 1 el. **heliotropin**, med vanillin närbesläktat, väluktande ämne, som ingår i *Vanilla*-arter o. heliotrop. Användes vid parfymtillverkning o. framställes ur safrol från kamferträdet.

Pipett (fr. *pipette*, dim. av *pipa*, pipa) el. **stickhävert**, ett graderat, stundom på mitten utblåst glaströr, som användes till uppsugning o. noggrann avmätning av vätskor. (Se bild.)

Pipharar, *Ochotonidae*, en familj små, kortörade hardjur med ungef. lika långa extremiteter. Leva kolonivis i underjordiska gångar i Centralasiens högländer. Högljutt pipande läte.

Piplärkor, *Anthus*, ett släkte ärlor, med lärkliknande brunfläckig fjäderdräkt. Leva av insekter på öppna hedar, fält, buskmark samt på stränder. Sjunga liksom lärkorna under flykten. Hos oss 4 arter.

Pippin el. **Pipin** [-pá"*], *frankiska härskare*. — Pippin den mellerste (omkr. 635—714), major domus i Austrasien, erhöll efter segern vid Testri 687 ledningen av det Frankiska riket. — Pippin den lille (omkr. 714—768), sonson till P. den mellerste, son till Karl Martell, övertog efter faderns död styrelsen i Neustrien, Burgund o. Provence samt förenade hela riket under sig. Vald till konung 752 tryggade P. påvedömet genom fälttåg mot langobarderna (755—756) o. lade genom gåvor till påven Stefan III grunden till Kyrkostaten.

1. **Pipping**, Hugo (1864—1944), finl. språkman. Prof. i nord. språk i Helsingfors 1908—29. Bl. arb. *Eddastudier* (4 bd, 1925—30).

2. **Pipping**, Rolf, f. 1889, son till H. P., finl. språkman. Prof. i nord. språk i Åbo sed. 1928, akademiens rektor 1936—42. Bl. arb. *Kommentar till Erikskrönikan* (1926).

3. **Pipping**, Hugo E (dvard), f. 1895, son till H. P., finl. nationalekonom o. politiker (Sv. folkpartiet), prof. vid Svenska handelshögskolan i Helsingfors 1926—41, därefter vid universitetet.

Pipranka, art av växtsläktet *Aristolochia*.

Pir, hamnarm, vägbyttare.

Pirandell 0, Luigi (1867—1936), ital. författare. Efter en lång tid av roman- o. novellförfattarskap väckte P. från 1916 uppmärksamhet med drama, bl. a. *Sei personaggi in cerca d'autore* (1921); Sex roller söka en författare, 1924; uppf. i Sthlm 1925); *Enrico IV* (Henrik IV, 1922; uppf. i Sthlm 1926); *Vestire gli ignudi* (För att skylla sin nakenhet, 1925) o. *Trovarsi* (1932); Att finna sig själv, 1934), vari han i en egenartad, ironisk, ofta bisarr form behandlat psykologiska o. metafysiska problem. Nobelpristagare 1934.

1. **Pirane'si**, Giovanni Battista (1720—78), ital. arkitekt o. kopparstickare. Sin största betydelse fick han genom sina monumentala kopparstick, vari han på ett överväldigande sätt framställde Roms ruiner.

2. **Piranesi**, Francesco, son till G. B. P. (1758—59—1810), ital. kopparstickare. Han graverade bl. a. kompositioner, utförda av fadern o. av Desprez. Som Gustav III:s konstagent i Rom förmedlade han inköp av en antik konstsaml. (nu i Nat. mus. o. Drottningholms teat. mus.). Svensk min. vid påvestolen 1794—98.

Pira't (av lat.), fribytarc, sjörövare; späse. **Pirenne** [-rän'n], Henri (1802—1935), belg. historiker, prof. i Gent 1886—1930, främst, kännare av Belgiens medeltid o. medeltidens sociala o. ekonom. historia. Huvudarb.: *Histoire de Belgique* (6 bd, 1900—26). Hölls 1916—18 i tysk fångenskap för sin agitation för »moraliskt motstånd».

Pireus, grek. Peiraieus, Athens hamnstad, vid Eginabukten, s.ö. Grekland, 200,000 inv. (1928). Betyd. handel o. sjöfart; industri. Grundad av Temistokles som Athens arsenal o. krigshamn. Häftigt bombad under Andra världskr.

Pireuslejonet, ett marmorlejon, förr i Pireus, sedan 1688 i Venedig, med en av uppländska väringar inhuggen runinskrift från omkr. 1070.

Pirk, krokredskap, som användes vid pimping. — **Pirka**, fiska med pirk.

Pir'masens, stad i delstaten Rheinland-Pfalz, s.v. Tyskland (Pfalz, Bayern). 50,000 inv. (1939). Sko- o. lädertillv.

Pir'na, stad i delstaten Sachsen, mell. Tyskland, vid Elbe. 36,000 inv. (1939). Mariakyrkan o. rådhus från senogotisk tid. Tillv. av kemikalier, glas, emalj eråde kärl m. ni.

Pirog [-ä'g]. 1. (Av västind.), namn på vilda folkslags kanoter; äro ofta försedda med utriggare för att motstå krängning. — 2. Pasted, fylld med inkokt kött el. fisk samt surkål, svampar, ägg o. kryddor. Rysk nationalrätt.

Pirogov [-gä'ff], Nikolaj Ivanovitj (1810—81), rysk kirurg, prof. i Petersburg 1840, berömd operatör, den förste som använde eter som bedövningsmedel. Generalfältläkare under Krimkriget o. Rysk-turkiska kriget 1877—78.

Pirquets reaktion [pirkä's-], en av österrik. läkaren Clemens Pirquet (1874—1929) lanserad tuberkulinreaktion, varvid tuberkulinet appliceras på huden o. ett yttligt hudår åstadkommes. Hos tuberkulöst smittade uppstår en rodnad upphöjning. Provet avläses efter 24—48 tim.

Piruett (av fr., egentl. snurra). 1. Svängning runt på täpspetsen el. danssteg på täpspetsen utan förflyttning. — 2. I ridkonsten hästens vändning på ena bakfoten. — Verb: *piruettera*.

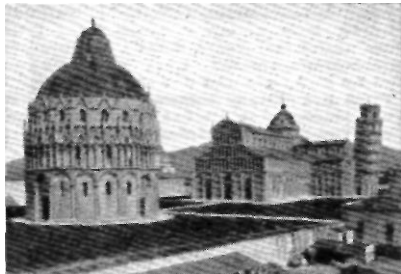
Piräl, *Myxi'ne glutinosa*, en i havet äv. vid vår västkust på djupa vatten levande ällkännande fisk av rundmunnarnas klass. Tentakelbeväpnad rund smugun med horntänder, en upptill o. många på tungan, samt 6 par gälsäckar, som på var sida

mynta gemensamt i en långt bak liggande gälspinga. Antagl. hermafrodit; utveckl. okänd. Lever av annan fisk, i vilken den borrar sig in.

Pisa. 1. Provins i mell. Italien (Toscana), vid Uguriska havet. 2,451 kvkm, 341,000 inv. (1936).

— 2. Huvudstad i P. i, vid Arno. 83,000 inv. (1947). Univ. (grundat 1343)-P^{är} en

Baptisteriet, domen o. lutande tornet.

av Italiens äldsta städer. I n.v. stadsdelen ligger Piazza del Duomo med den femskeppiga domkyrkan (1063—1121), det 54 m höga lutande klocktornet (1174—1350), baptisteriet (1153—1278, med predikstol av Niccold Pisano) samt begravningsplatsen (1200-t.) med berömda fresker från 1400—1500-t. o. skulpturverk. — P., av romarna kallat *Julia Pisa'na*, var under medeltiden en av de främsta handels- o. sjöfartsstäderna vid Medelhavet. Politiskt stod staden i spetsen för det ghibellinska partiet. Palazzo Pretorio jämte en stor del av bebyggelsen på bägge sidor av Arno förstördes under Andra världskriget.

Pisakonsiliet 1409, det första av 1400-t:s stora kyrkomöten, avsåg att bringa schismen inom kyrkan till ett slut (jfr Stora schismen), misslyckades härutinnan men bidrog dock att bringa kyrkomötets ledande ställning inom kyrkan till erkännande.

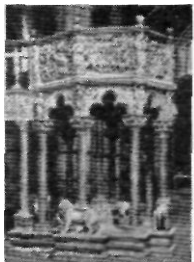
Pisanell'o el. Pisan'o, Antonio (före 1395—1455). ital. målare, tecknare o. medaljkonstnär, verksam vid ett flertal nordital. hov. Hans märkligaste bevarade fresk återger *S:t Georg* (flyttades efter Andra världskriget från S:t Anastasia till Castel Vecchio i Verona). Typisk för hans porträttkonst är *Genoveva d'Este* i Louvre. P. lade grunden till den moderna medaljkonsten. Ex., se bild. Monografi av B. Degenhart (1941).

Pisang', annat namn för banan.

1. Pisa'no, Niccolò jomkr. 1220-25—före 1287), ital. bildhuggare, inledare av den gotiska perioden i ital. skulptur. Han påverkades både av antikiserande sydital. o. fransk gotisk skulptur. Huvudarb.:

predikstolarna i baptisteriet i Pisa (fullb. 1259) o. i domen i Siena (1265—69) (se bild) samt *den stora brunnen* i Perugia (1274—78 i samarb. med sonen Giovanni).

2. Pisano, Giovanni (omkr. 1245-48—efter 1314), ital. bildhuggare o. arkitekt, son till N. P., vars skulpturala stil han vidare utvecklade men mottog samtidigt starka inflytanden från fransk höggotik. Livlig förelse o. stor uttrycksfullhet. Huvudarb.: *predikstolarna* i Sant' Andrea i Pistoia (fullb. 1301) o. i domen i Pisa (r310). Flera stående madonnor. Som arkitekt var G. verksam i Pisa o. Siena.

3. Pisano, Andrea (omkr. 1290—1348-49), ital. guldsmed, bildhuggare o. arkitekt, lärjunge till G. P. År 1330 kallad till Florens för att där utföra

baptisteriets bronsportar (detalj, se bild), vars urspr. förgyllning framkallades 1947. Han blev med sin stora, lugna, av Giotto påverkade form en av den florentinska plastikkens grundläggare. Efter Giotto's död ledare vid uppförandet av domen o. klocktornet (1337—43) o. fr. 1347 ledare av dombygget i Orvieto.

4. Pisano, nu u. lunin, 1315 omkr. 1300), ital. bildhuggare, guldsmed o. arkitekt, son o. lärjunge till A. P. Gravmonument o. madonnor.

Pisci'na, lat., fiskdamm; benämning på simbassängen i rom. badinrättningar o. på dopbassängen i fornkristna kyrkor; äv. stenskl (vanl. inmurad i kyrkmuren el. altaret) för sköljning av kvarkorkärlen o. för prästens häandtvättning. Ex. i Heda kyrka, Östergötland.

Pisi dien, grek. Pisi'dia, fordom namn på ett landskap i s. Mindre Asien, i Taurus' bergstrakter, bebott av pisi'derna.

Pisistratus, lat. form för Peisistratos. Piskmask, *Trichocephalus trichiurus*, en i blindtarmstrakten hos människor förekommande trädmask, vars pisksnärtlika framända sitter inbördat i tarmväggen. Täml. oskadlig; omkr. 3 cm lång.

Piskormar, *Dryophis*, ett släkte mycket långa o. smala trädormar («pisksnärtlika») med ofta snabblikt förlängt huvud. S. Asien. —

Pi'so, rom. ätt. Bl. dess medlemmar märkes *Lucius Calpurnius P. Caesonius*, konsul 58 f.Kr., Caesars svärfar. Under sitt ståtthållarskap i Makedonien (57 f.Kr.) roffade P. till sig talrika konstverk, varmed han pryddes bl. a. sin villa i Herculaneum, som anses identisk med en på 1700-t. utgrävd lyxvilla med rika konstskatter o. ett helt papyrusbibliotek.

Pissarr'o, Camille (r30—1903), fransk målare, en av impressionismens mest konsekventa repr. Han utförde med känsligt öga för ljusets o. atmosfärens växlingar landskap o. senare stadsbilder från Paris (se bild), Rouen etc. Aven verksam som grafiker.

Pist (av it., egentl. spar). 1. Plattform för fäktningstävlingar. — 2. Spåret, där hästarna galoppera på kapplöpningsbanan.

Pistacia, växtsläkte (fam. *Anacardiaceae*), 7 arter träd o. buskar, därav 5 i Medelhavsområdet. Blad glatta, vanl. pardelade. Blommor

små, enkönade, i klasar; stenfrukt. Ur samtliga arters frön pressas olja. De välsmakande fröna av *P. ve'ra*, pistachemandler el. gröna mandlar, ätas el. användas till finare bakverk. *P. terebinthus* lämnar ur sina stammar s. k. cyprisk terpentin. *P. lentiscus* lämnar mastix.

Pistill', det hönliga korskogranet hos de gömfröiga växterna (angiospermerna), uppkommet av ett el. flera fruktblad. Dess uedre, ansvållda del, fruktämnet, innehåller ett el. flera hålrum, i vilka fröemena sita inneslutna, spetsen är utformad till ett märke, som uppflägar frömjölskornen o. bereder dem grobdädd; mellan märket o. fruktämnet kan vara inskjutet ett längre el. kortare, trådformat parti, stiftet.

Pis'tis Sofia, grek., gnostisk religiös urkund från 200-t., innehållande föregivna samtal mellan Jesus o. lärjungarna efter uppståndelsen.

Pisto'i'a. i. Provins i me ll. Italien (Toscana). 954 kvkm, 211,000 inv. (J936). — 2. Lat. Pisto'ria, huvudstad i P. l. 74,000 inv. (1947). Biskopstäte. Romansk kyrka, Sant' Andrea, från n90-t. med predikstol av Giovanni Pisano. Åttkantigt baptisterium (1339, skadat under Andra världskr.), Ospedale del Ceppo, urspr. från 1277, med uterfören i rika färger glacerade reliefer av Giovanni della Robbia, flera medeltida palats. Tillv. av skjutvapen (pistoler).

Pisto'l (it. *pistola*, *pistolese*, dvs. »från Pistoi«), urspr. jaktkniv, från slutet av 1400-t. benämning oå enhandseldvapen. Dessa ha följt gevärets utveckling o. på senare tid utrustats med automatisk repetierinrättning. Inom sv. krigsmakten finnas tre tyFcr: typ Browning (m. 07), typ VValther (m/39) o. typ Lahti (m/40). Samtliga ha 9 mm kaliber. Jfr Browning o. Revolver.

Pisto'l, äldre franskt guldmynt av växl. värde. Pistong' (av fr.), en i en (ångmaskins)cylinder rörlig metallkolv.

Pi'sum, örtsläkte (fam. *Leguminosae*), 6 arter med fäpariga blad, avslutade med ett grenat klänge. Baljör långa, spetsade, mångfröiga. *P. arven'se*, gråärt el. akeraärt, har blommor med violett segel o. purpurrdöa vingar samt kantiga gråa, fläckiga frön. *P. sa'vuun*, gulärt, är vitblommig o. har klotrunda gula el. gröna frön. Båda gamla, mångformiga kulturväxter.

Pitcairn [pitt'kä'n], britt, ö i Polynesien, Stilla havet, den sydligaste av Tuamotugruppen. 5 kvkm, 200 inv. (1941), samtliga sjunde-dagsadventister, avkomlingar av ett antal eng. sjömän, som efter ett myteri landstego där 1790, medförande några kvunor från Tahiti. Fruktbar klippö.

Pitch [pitsj], engelsk motsvarighet till modul vid kugghjulberäkning. *Diametral-pitch*, förk. *Dp*, är kuggantalet dividerat med delningsdiametern, mått i tum. *Cirkulär-pitch*, förk. *Cp*, är omkretsen av delningscirkeln, mått i tum, dividerat med kuggantalet, dvs. längden av en kuggdöning. Jfr Modul.

Pitchpine [pits'paj'nj], en i Europa gängse, ehuru oriktig, benämning på ett hartsrikt värdefullt virke. Krlhåles av *PVnus austraffis* (s.ö. Nordamerika), en långbarrig tall, som ej kan odlas i Europa. Den verkliga men mindre värdefulla pitchpine, *PVnus r'gida* (ö. Nordamerika), har på grund av denna förväxling tagits i vidsträckt odling i Tyskland.

Pite lappmark, omfattar Arvidsjaurs o. Arjeplogs kommuner. 18,646kvkm, 15,8r9inv. (1947).

Piteå, stad i Norrb. l., Piteå domsaga, vid Pite älv, 10 km från mynningen. 4,968 inv. (1947). Samrealskola. Länslasarett. Handel, sjöfart, fiske. Stadsrättigheter 1621. Plundrades av rysarna 1716 o. 1721. Residensstad 1810—56. (Stadsvapen, se bild.)

— Namnet (*Pitu* 1339) av ett nu försvunnet svenskt ord *pitu*, 'dalgång, dalkjusa' o. ordet *d*

Piteå domsaga, Norrb. l., består av Piteå o. Älvsby tingslag med tingsställe i Piteå samt Arvidsjaurs o. Arjeplogs tingslag med tingsställen i Arvidsjaur o. Arjeplog. 53,390 inv. (1947). Domarens adr.: Piteå.

Piteå landskommun i Norrb. l. (past.adr. Öjeb>n); Pitca u. och s. landsf.distr., Piteå doms. 14,018 inv. (1947), därav i Markbygdens kyrkobokföringsdistrikt 2,545 o. i Piteå kyrkobokföringsdistrikt 11,473.

Piteå och Älvsby tingslag, Norrb. l., omfattar kommunerna Horflax, Piteå landskommun, Piteå stad, Norrjärden o. Älvsby. 37,571 inv. (1947). Piteå domsaga.

Pite älv, norrländsk älv, flyter från Sulitelma i n.v. Lappland åt s.ö. genom Norrbotten till Bottniska viken. 308 km.

Pitheanthropus (av grek. *pit'ehos*, apa. o. *an'tropos*, människa), ett 1891 påträffat fossil (ett lärben samt delar av en skalle) från Javas kvartära avlagringar. Ansågs en tid härröra från en mellanform mellan apa o. människa o. spelade en stor roll för teorien om människans härstamning från aprika förfäder.

Pitoo'i'n, oxytocin el. orastin, ett hormon från hypofysens bakre lob, som framkallar sammandragning av livmodrens muskulatur vid förlösning. Jfr Pituitrin.

Pitome'ter (av grek. *pit'os*, fat, o. *me'tron*, mått), instrument för uppmåtning av laggkärls kannymd.

Pitottrör [pitä'-l], apparat för mätning av hastigheten hos strömmande vätskor el. gaser. Består av två rör med mynnigarna vinkelräta mot varandra, som placeras så, att det ena riktas rakt mot strömmen. Tryckskillnaden mellan rören är proportionell mot kvadraten på hastigheten. Användes även för att mäta fartygs o. flygplans hastighet (p i t o t r ö r g g).

Pifprops (eng., av *pil*, grop, o. *prop*, stöd), rundvirke av unga granar o. tallar, användes som stöttor i kolgruvor, för taggrådstängsel o. dyl.; viktig svensk exportvara.

Pitressi'n, vasopressin el. tonefin, ett hormon från hypofysens bakre lob, som verkar sammandragande på de fina blodkärlen o. härigenom stegrar blodtrycket samt ökar tarmens rörelser (peristaltik). Jfr Pitocin.

Pitschaft (ty. *Petschat*), signet, sigillstämp.

1. Pitt, Wi l l i a m, d. ä., earl av Chatham (1708—78), en av Englands största statsmän, medl. av underhuset 1735 (whig), blev som statssekreterare för krigs- o. utrikesärendena 1756—61 Englands egentlige stvresman. Treussen understöddes verksamt under Sjuåriga kriget, franska flottan tillintetgjordes o. Canada samt stora delar av Indien erövrades. 1766—68 stod P. åter i spetsen för regeringen, slöt sig sedermera till oppositionen o. tog bl. a. parti för de amerik. kolonierna.

2. Pitt, Wi l l i a m, d. y. (1759—1806), eng. statsman, som till W. P. d. ä., medl. av underhuset 1781, skattkammarkansler 1782, var som premierminister r783—1801 Englands egentlige styresman o. framstod efter Franska revolutionens utbrott som ledare av den mot Frankrike fientliga poli-

tiken i Europa. P. genomdrev 1800 unionen med Irland o. sökte utan framgång giva katolikerna polit. rättigheter.

Pittakos trån Mytilene, f. omkr. 650 f.Kr., en av Greklands sju vise; statsman o. författare

Pitt'i, florentinsk adelsläkt, mest känd genom det monumentala, med kraftigt rustik utbildade Palazzo Pitti i Florens (se bild), senare storsluttigt palats, nu museum. Mittpartiet om sju fönsteraxlar, troligen komponerat av Alberti o. påbörjat 1458, tillbyggdes senare av l. Fancelli, Ammannati o. a. Märklig trädgård, *Giardino Boboli*, anlagd omkr. 1560 av Ammannati.

Pitt'man [-m'n], Ke y (1878—1940), amerik politiker från 1933 ordf. i senatens utrikesutskott. Från börj. isolationist anslöt sig P. senare helt till Roosevelts linje.

Pittoresk' (av fr.), som är värd att målas; målerisk.

Pitts'burg [-bog]. 1. Stad i Pennsylvania, ö. För. Stat., vid Alleghany's o. Monongahelas förening till Ohio. 671,000 inv. (1940), statens näst största stad. Univ., Caruegie Institute (bibliotek, konst- o. naturvetensk. museer, tekn. skolor m. m.). Beläget i ett utomordentligt rikt stenkols-, naturgas- o. järnmalm-distrikt samt med goda kommunikationer har P. snabbt utvecklats till en av världens främsta industristäder. — P., uppkallat efter William Pitt d. ä., uppstod kring ett urspr. av fransmän anlagt fort på 1750-*. — 2. Stad i Kansas, mell. För. Stat. 18,000 inv. (1940). Industri.

Pitts'field [-fild], stad i Massachusetts, ö. För. Stat. 50,000 inv. (1940). Textilindustri.

Pituitri'n el. pituglandul'ol, hormonhaltigt extrakt av hypofysens bakre lob, som påverkar livmoderns muskulatur. Användes bl. a. mot värksvaghet vid förlösningar. Innehåller bl. a. pitocin (se d. o.).

Pityu'serna, ögrupp i v. Medelhavet, utanför Spaniens ö. kust, tillh. spanska provinsen Baleares. Två huvudöar: Ibiza o. Formentera. 690 kvkm, 26,000 inv.

Piö [pio'], it., musikterm: mera, ex. piöfort'te, starkare, piö piano, svagare.

Piuri', dets. som indiskt gult.

Pius, *namn på 12 påvar*. Pius II (1405—64), urspr. Enea Silvio de Piccolomini, påve 1458. P. var i sin ungdom en lätt sinnig humanist (»Aeneas Svlvius»), tjänade sedan kejsar Fredrik III som diplomat; återkallade 1446 sina frivola skrifter. Styrde som påve med skicklighet o. kraft i teokratisk anda. — Pius VI (1717—99), påve 1775. Då franska direktoriet 1798 erövrade Kyrkostaten, fördes P. som fånge till Valence i Frankrike, där han dog. — Pius VII (1742—1823), påve 1800, återfick Rom o. Kyrkostaten. 1801 avslöt Napoleon ett konkordat med P., som tryggade kat. kyrkans ställning i Frankrike, ehuru med vissa inskränkningar. 1809 störtades Kyrkostaten åter, P. fördes från återvändande efter Napoleons fall. Han återupprättade jesuitorden. — Pius IX

Pius VII.

(1792—1878), påve 1846. P. uppnådde påvedömetts höjdpunkt på Vatikanconsiliet 1869—70,

då den påvliga ofelbarheten upphöjdes till trossats, men måste uppleva Kyrkostatens o. Roms erövring genom Viktor Emanuels trupper 20 sept. 1870. — Pius X (1835—1914), påve 1903. Personligen from o. sederen ivrade P. för prästerskapets höjande, kyrkosångens återställande till gregoriansk enkelhet m. m. — Pius XI (1857—1939), påve 1922. P., vars borgerliga namn var Achille Ralli, var tidigare bl. a. chef för Vatikanbiblioteket (1914), ärkebiskop i Milano o. kardinal (1921). P:s regering innebar en inre kat. kyrkan o. en stor yttre kraftutveckling, vilket bl. a. markerades av Vatikanstatens återuppriktande 1929. — Pius XII, f. 1876, påve 1939. P., vars borgerliga namn är Eugenio Pacelli, blev kardinal 1929 o. statssekr. vid Vatikanen 1930. I sistnämnda egenskap utövade han stort inflytande på påvestolens hållning i internationella frågor. Som påve fördömde han i ett budskap julen 1939 våldspolitiken o. framlade i fem punkter grunderna för en rättvis fred, för vilken han därefter äv. oavbrutet

Pius IX. förnyelse av den kraftutveckling, markerades av Vatikanstatens återuppriktande 1929.

Pius XII.

Pivå' (fr. *pivot*), tapp el. metallstift, på vilket något kan vridas runt; mittpunkt. — Pivåvagn, enhjulig vagn (t. ex. som släpvagn för genaagsaggrcaat).

Pivåfönster, fönster, som öppnas genom att fönsterbågen vrides kring sin vågräta mittlinje. I regel är glasrutan odefad, så att fri utsikt erhålles (perspektivfönster m. fl.).

Pix, lat., beck, tjära.

Pizarro [-barr'å], Francisco (omkr. 1478—1541), spansk sjöfarrare, erhö11 1529 av regeringen privilegium på erövringen av Peru o. utnämndes till dess generalkaptcn på livstid; tillfångatog förrådskt inkafursten Atahuropa (1532) o. grundade huvudstaden Lima. P. föll offer för en sammansvärjning av vänner till hans medhjälpare Almagro, som han låtit avrätta.

Pizzicato [pitsika'tå], it. på ståinstrument tonernas frambringande genom knäppning på strängarna. Motsats: *arco'to*.

Pjäs temas att, Polens äldsta härskarätt. Ledde sitt ursprung o. namn från en sago-konung Piast. Atten utdog med Kasimir den store 1370. Anses av vissa forskare ha haft nordiskt ursprung.

Pjätigorsk', stad i förvaltningsområdet Stavropol, RSFSR. 63,000 inv. (1939). Varma mineralkällor.

Pjätigor'skij, Gregoi. f. i9'3i rysk violoncellist, en av samtidens främsta. Pjoltter, norskt ord för grogg.

Pjotr, ryska formen för Peter.

Pjäs (av fr. *pièce*, stycke, bit), kanon (artilleripjäs); teaterstycke; tingest; figur (i skenob.).

Pjätteryd, kommun i s. Småland, Kronob. l.; Ljungby landsf. distr., Sunnerbo doms. 1,153 inv. (1947).

Pjäxa (fi. *pieksu*), k ä n g s k o, ett slags norrländsk känga, som medelst ylleband kan hopbindas kring benkläderna.

P.K., förkortning för *Publicistklubben*.

P. L. el. p. /., förkortning för *pastor lod*, kyrkoherde inom pastoratet.

PK, förkortning av *pluralis*.

Plaoage [-ka'sj], fr., inlagd el. fanerat snicke-riarbete.

Place [plass], fr., plats, torg.

Placenta (lat. kaka). *Bot.* Fröfäste hos växterna; de mer el. mindre ansvållda delar av fruktbladen, på vilka fröämnen sitta fastade. — *Zool.* Moderkaka, ett dels av den dräktiga daggdjurshonans livmodervägg, dels av fostrets följen bildat organ, i vilket dettas blod upptager näring o. syre från modern o. avlämnar avfallsämnen. Hos människan är placentas fosterdel sammanväxt med livmoderdel, varför rätt starka blödningar uppstå vid dess lossnande strax efter förlösning. Hos andra daggdjur lösgöras de båda delarna lättare från varandra.

Placera (av fr.), satta, ställa, lägga, insätta (kapital), skaffa plats åt.

Plafond [-fängd'], fr., platt innertak, ofta konstnärligt utsmyckat med bl. a. kassetter av trä el. dekorerat i stuck o. målning; takmålning; numera a. tätt invid ett innertak sittande elektr. armatur; topphöjd (el. största sithöjd) för ett flygplan.

Plage [plasz], fr., badstrand, badort.

Pla'gemann, Carl Gustaf (1805—68), målare, utförde italienväpverk kompositioner. Av. konservator o. kopist.

Plagia't (av lat. *plagium*, människostöld), medvetet lån ur annan författarens arbete utan angivande av källan; litterär stöld. — Verb.: p l a g i e'r a. — P l a g i a't o'r, en som plagierar.

Plagiokla's (av grek. *plagios*, sned, o. *klasis*, sönderbrytande), asymmetriskt kristalliserande fältspatarter, igenkänns lätt på genomgångsyornas skarpa o. fina ärfving.

Plaid [ple'd], eng., en i den skotska högländsdräkten ingående lång, rutig el. randig yllechal; vanligt namn på resfilt (p 1 d).

Plaidoyer [plä'daje'], fr., försvarstal.

Plaisir [pläsi'r], fr., nöje.

Plak'a't. 1. (Av fr. *plaquer*, beslä), offentligt anslag, kungl. förordning o. kungörelse (i äldre författningsspråk). — 2. (Möjl. av lat. *placatus*, stilla), rusig, stupfull.

Plakett' (av fr.), liten, med reliefbild smyckad metalltavl. Konstformen uppkom i Italien på 1400-t.

Plakoi'd'fjäll el. h u d t ä n d e'r hos hajfiskar bestå av en i läderhuden belägen benplatta, på vilken höier sig en emaljliktdentintagg.

Planck, Max (1858—1947), tysk teoretisk fysiker, prof. i Kiel r885, i Berlin 1889, i Wien 1907, åter i Berlin 1913—26. P. lade grunden till kvantteorin (bl. a. i *Vorlesungen über die Theorie der Wärmestrahlung*, 1906) o. erhöi här för 1918 års nobelpris i fysik. Bl. senare arb. *Einführung in die theoretische Physik* (5 bd, r928—30). — I Göttingen bildades 1948 Max Planck-Gesellschaft, som är avsett att bli tysk vetenskaps nya forskningscentrum efter upplösningen av Kaiser Wilhelm-Gesellschaft.

Plané el. vol plané, fr., glidflykt (med flygplan).

Plane'ra (lat. *plana're*), göra jämn; planlägga; dykning med flygplan i svag dykvinkel med fränslagen motor.

Planeta'risk, som hör till el. avser en planet. — Planeta'risk nebulösa, gasnebulosa av regelbunden form, ofta med en stjärna > mitten.

Planeta'rium, modell av planetsystemet, med

vilken planeternas m. m. rörelse i förh. till solen kan åskådliggöras.

Planeter (av grek. *planeto's*, kringirrande), kring solen kretsande kroppar med ellipsformade men i motsats till kometerna blott svagt excentriska banor. De tio »huvudplaneterna» indelas i inre (*Mercurtus*, *Venus*, *Jorden*, *Mars*) o. yttre (*Jupiter*, *Saturnus*, *Uranus*, *Neptunus* o. *Pluto*). Mellan Mars o. Jupiter kretsar s. k. småplaneter (asteroider). De två innersta stora planeterna kallas även nedre, de utanför jordbanan belägna övre planet; de förra visa sig blott i solens närhet på morgon- el. aftenhimlen. Jfr Copernicus, Kepler o. Solsystem.

Planethjul, hjul, som roterar kring en axel, vilken i sin tur roterar kring en annan axel.

Planetorder, dets. som asteroider.

Planetsystemet, solen med omkretsande stora o. små planeter jämte deras manar. Av andra stjärnor än solen torde vara omgivna av planeter, vilka på grund av avståndet dock ej äro synliga.

Planetväxel, växel med planethjul, vanl. i form av kugghjul. Ex.: Differentialväxel.

Planfilm, lotografisk film, som medelst särskilda ramar insattes i vanliga kassetter för plåtar. För amatörbruk användes planfilm vanl. i form av Ijuståta filmblock om 6 el. 12 blad, vilka efter exponeringen växlas med hjälp av utstickande pappersremсор.

Planglasplatta el. plantolk, ytjämnhetsmätare, som består av en ytterst noga planslipad, c:a ic mm tjock skiva av optiskt glas, som placeras på den yta, som skall mätas. Vid belysning reflekteras strålarna dels från glasets undersida, dels från mätytan. Om det tunna luftskiktet däremellan är jämntjockt, uppstår regelbunden interferensfenomen, som störas av ojämnheter, varigenom dylika upptäckas.

Plaiinjulsväxel, utväxluingsauoruning medelst ett plant o. ett på detta rullande cylindriskt friktionshjul med inbördes vinkelräta axlar. Genom att förskjuta det senare ut el. in från det förras centrum kan man under drift ändra utväxlingens storlek.

Planhushällning, reglering av produktionen o. förnödenheternas fördelning inom ett folkhushåll enliut en allmän plan.

Planica [pla'nitsa], vintersport i Jugoslavien med världens största skidbacke, där hopp-längder på 120 m noterats.

Planimeter (av lat. *plānum*, jämn yta, o. grek. *me'tron*, mått), instrument för uppmätning av yttinnehållet av en på ett papper uppritad figur. Består vanl. av en på ett hävarms-system fästad, på papperet rullande trissa, vilken driver ett räkneverk, som anger yttinnehållet, när man med ett stift följer konturen.

Planimetri' (av lat. *plānum*, jämn yta, o. grek. *me'tron*, mått), läran om hur man skall beräkna plana figurers yttinnehåll, då man känner vissa på figuren uppmätta längder (o. vinklar).

Planisfär (av lat. *plānus*, jämn, o. grek. *sfā'ra*, klot), plankarta över himlavalvet.

Plank, flykantiigt tvärrör med minst 2 tums tjocklek o. 9 tums bredd.

Plankgång, från för till akter löpande rad av plankor i fartygsskrovet.

Pla'nkonka'v är en lins, som begränsas av en plan o. en konkav (inåt buktig) yta.

Plankonvex' är en lins, som begränsas av en plan o. en konvex (utåt buktig) yta.

Plank'ton (av grek. *plankto's*, kringdrivande), beteckning för de ofta mikroskopiskt små organismerna, vilka hålla sig svävande i hav o. insjöar o. viljelöst föras med vattnets strömningar. Man skiljer på fytoplankton (växter) o. zoo-plankton (djur). De förra träffas bland bakte-

rier, blågröna alger, flagellater, kiselalger o. ytterligare några grupper, de senare bland kräftdjur, blötdjur, nasseldjur, urdiut samt larver av olika grupper. — Motsats: b e n t o s.

Planquette LP^{la., s. 1111}]. K o b e r t (1848 — 1903), fransk tonsättare, skrev flera populära operetter, bl. a. *Comevilles klockor* (uppf. i Sthlm i:a ggn 1878).

Plansch (av fr., egentl. graverad kopparplåt el. träskiva), på sarsk. blad tryckt illustr.

Planschett (av fr., egentl. liten plåt), böjlig stålskena i snörliv.

Planskrift, plan, färgad skrift, som användes av blinda i meddelanden till seende personer.

Plantage [-ta'sj], jordergendom, varpå vissa kulturväxter, ss. kaffe, tobak, gummipalmer, fruktträd o. dyl., odlas i stor skala.

Plantagenet [plEent'dsj]net], den från Gottfrid av Anjou (d. 1151) härstammande konungäkt, som regerade i England 1154—1485.

Plantago, växtsläkte (fam. *Plantaginaceae*), ca 200 arter i tempererade trakter, de flesta örter. Blom varl. hela, ofta bågnerviga. Blommor tvåkönade, fyrtaliga, i tätta ax; frukten en lockkapsel. *P. major*, groblad, »den vites fotspar», genom människans spridd över hela världen, har långt, smalt, grönbrunt ax (se bild). Allmän på vågar osv. *P. medica*, kämpe, med kortare, under blomningen violettskiftande ax, vanlig på ängsmark.

Plantin [pla'«gtä'8'], Christophe (1514 el. 1520—89), fransk-holl. boktryckare, grundade 1555 i Antwerpen ett tryckeri, som blev samtidens förnämsta (»världens ättönde underverk»)*. P:s hus är numera museum.

Plantolk, det. som planglasplatta.

Plantskola, det. som trädskola.

Plaque [plakk], fr., plåt, ordensstjärna.

Plasma (grek., det bildade), det. som blodplasma el. cytoplasma.

Plasmajärn el. serumjärn i blodplasma förekommande järn (i trionnindels- >ram på kbcem). Vissa hudsjukdomar bero på brist på plasmajärn.

Plasmodiophora, algsvampsläkte (fam. *Plasmodiophoraceae*), tidigare förför till slemsvamparna. *P. brassicae* förorsakar klumprotsjuka hos kålsorter o. andra korsblommiga växter.

Plasmodium, slemsvamparnas vegetativa stadium. Består av en slemlignande massa av nakna celler.

Plasmokin, ett ämne, som framställes ur kinolin o. vars verkningar påminna om kinin. Användes mot tropisk malaria (jfr Frossa). Jfr Atebrin o. Paludrin.

Plassey [plass'i], ort i n.ö. Indien, Väst-Bengalen, 60 km n. om Calcutta. Efter en seger vid P. över naboben av Bengalen 1757, varigenom Bengalen vanns åt England, upphöjdes Robert Clive till »baron av Plassey».

Plast (eng. *plastics*), gemensamt namn för alla slags konstharter o. konstfibrer. I dagligt tal (p'astiC) avses mjuka, böjliga konstharter, ofta av polyvinyl.

Plasticitet (av grek. *plass'ein*, forma), formbarhet; åskådighet. — *Tekn.* Vissa ämnens såsom fuktig lera o. vax) egenskap att kunna formas utan att brytas el. återta sin urspr. form. Jfr Elasticitet.

Plastider (av grek. *pluss'ein*, forma), självständiga, ofta karakteristiskt formade plasmakroppar inom växternas celler. Tre olika typer: kloroplaster (vanl. gröna), leukoplaster (ofärgade) o. kromoplaster (gula el. orangeröda).

Plastik (av grek. *plass'ein*, forma), bildhuggarkonst; förmågan att föra sig behagfullt. I

Plastikkirurgi', kirurgiska ingrepp, som avse korrigerig av missbildningar, medfödda el. förvärdade.

Plastilina el. plastelina, av vax m. m. sammansatt, seg massa, som användes till småskulpturer.

Plastisk, som hör till plastiken; formbar, skönt avrundad; framställd i fast ämne. — Motsats: måle'risk. — *Plastisk dans*, benämning på under rgoo-t. uppkomma dansriktningar, enl. vilka dansrörelserna äro mera obundna av särskilda schema än i den äldre baletten. — *Plastisk konst*, skulptur; bildhuggarkonst. — *Tekn.* Formbar utan att vara återfjädrande. Jfr Elastisk.

Plastron L-rang'], ir., el. p'lastron g', bröst-harnesk; bröstskydd för färtare; ett slags bred herhalsduk, som täcker väst-öppningen (se bild); äv. likartad dylik som användes till ridrätt (virad om hal-sen).

PlatäTai, lat. *Platäeae*, forngrek. stad i s. Beotien. Vid P. segrade grekerna under Pausanias över perserna 479 f.Kr.

Platanthe'ra, örtsläkte (fam. *Orchidaceae*), ca 70 arter på n. halvklotet, de flesta i Nordamerika. *P. bi'olita*, nattviol, har ett glest ax av vita, med smal uppåtböjd sporre försedd, natte-tid vålluktaude blommor (se bild). Allmän på ängsmark. Jfr Habenaria.

Pia'lan us, trädsläkte (fam. *Platanaceae*, ansluten till fam. *Rosaceae*), 6 arter i v. Asien o. Nordamerika. Blommor små, enkönade, regelbunda, hopförda i tätta, klotrunda samlingar, som med långa inbördes avstånd äro fastade på en smal, hängande axel; frukten är en nöt. Bladen likna lönnens. Stammarna ljusblådriga till följd av oregelbunden barkavlösning. *P. occidentalis*, platan, ett från Amerika härstammande, stort träd, i mell. och s. Europa mycket använt som alléträd; trivs hos oss endast i de s. landsdelarna.

Plåt du jour [pladyso'jr], fr., dagens rätt.

Plateau [-tä'], fr., det. som plåt; spegelbricka på dukat bord; äv. smörgåsbricka (»smörgåsplateau»).

Plateau [-tä'], Joseph (1801—83), belg. fysiker, prof. i Gent 1835, mest bekant genom Plateaus försök, varvid han genom rotation av en i spritvattenblandning svävande, på en nål uppträdd oljedroppe lyckades få denna att avsnöra o. utslunga mindre droppar. I detta spel mellan centrifugal- o. kapillärkrafterna har man velat se en bild av hur planeterna kunnat avsnöras från solen.

1. von Plåten, Baltzar Bogislaus 1766

—1820), greve, statsman, statsråd 1809—12, mest känd som initiativtagare till Göta kanal (påbörjad 1810), vid vars strand han gravsattes i närh. av Motala. P. var äv. upphovsman till Motala verkstad (1822) samt Motala stadsplan. 1827 blev P. riksståthållare i Norge

I men lyckades icke vinna I normännens sympati.

2. von Pläten, Baltzar Julius (1804—75), son till B. B. v. P., greve, sjömilitär, statsman; sjöminister 1849—52 o. 1862—68, utrikesminister 1871—72; sändebud i London 1857—61. B. förfäktade konsekvent, att tyngdpunkten inom sjöförsvaret skulle läggas på skärgårdsmaritet. Inflytelserik riddarhuspolitiker av liberal färg.

von Pläten-Hallermund [-mont], August (1796—1835), greve, tysk skald, motståndare till romantiken, angrep i kvicka, efter Aristofanes' mönster skrivna komedier det litterära förfallet i Tyskland. Skrev av österländsk o. klassisk diktning påverkad lyrik.

Plateresk' stil (sp. *estilo plateresco*), en i Spanien på 1500-t. utbildad dekorationsstil, som upptagit motiv ur såväl morisk konst som gotiken o. renessansen.

Platina (sp., dim. av *platá*, silver), 2- o. 4-värd. silfvervit, ädel metall. Kem. tecken *Pt*. atomvikt 195.23 (5 stabila isotoper), atomnr 78. Spec. vikt 21.45, smaltp. >771°. Den gripes blott av kungsvatten, smältande alkalier, nitrat o. cyanalkalium samt av svavel o. fosfor i värme. Platina förekommer mycket sparsamt i naturen o. vanl. i legering med andra platinametaller o. järn. På grund av sin motståndskraft mot kemikalier o. sin ildfasthet har platina stor användning till kemiska apparater, ofta i legering med iridium el. renium. Finfördelad platina, s. k. *platinasvamp*, som erhålles genom glödning av ammoniumplatinaklorid, är en kraftig katalysator, som ofta användes utfälld på asbest (*platinasvamp*). — Av platinaföreningarna äro de komplexa saltarna viktigast *platinaklorvätesyra*, *platinaklorid*, H_2PtCl_6 , erhålles, om platina löses i kungsvatten, i form av en mörkt rödbrun massa. Användes som reagens på kalium- o. ammoniumjoner, med vilka den ger en gul, kristallinisk fällning. Användes även vid elektrolytisk platinering. — *Bariumplatinacyanur*, $BaPt(CN)_6$, användes för att göra röntgenstrålar synliga. Jfr Röntgenskärm.

Platinametaller, sex närbesläktade metaller, av vilka rutenium, rodium o. palladium (lätta platinametaller) ha betyd. lägre atomvikt (101.7—106.7) spec. vikt (ca 12) än osmium, iridium o. platina (tunga platinametaller) med atomvikt 190.2—195.23 o. spec. vikt 22.5—21.4. I kemiskt hänseende visa de parvis stora likheter (rutenium o. osmium osv.)

Platinaräv, en 1934 genom korsn. uppnådd silfverrävsart vars påsverk är ytterst dvrbart.

Platine'ra, överdraga ett metallföremål med ett platinakitt.

Platin'it, järnlegering med 46 % nickel o. 0.15 % kol. Har lika stor utvidgning för värme som glas o. platina, varför det kan användas i st. f. platina till insmältning i glas, t. ex. som tilliedningstrådar i glödlampor, till infattning av linser i optiska instrument osv.

Platitudo 1-ty'dj, fr., platthet, smaklöshet. **Plat'on** (427—347 f.Kr.), en av alla tiders största filosofer, Sokrates' lärjunge; bildade 387 f.Kr. filosofskolan *Akademi* i Aten. Gentemot den ständigt relativa, ständigt växlande värld, vi med våra sinnen uppfatta, sätter P. idéernas värld, den absoluta, över växlingen böjda, eviga verkligheten, varav sinnevärlden är en tom skuggbild. Idéerna äro hos P. i sin djupaste betydelse normer: det godas, skönas, sannas idé, men beteckna äv. artbegrepp; människans idé, varav alla enskilda människor äro avbilder. På

idéläran bygger P:s hela filosofi: det högsta goda är kunskapen om idéerna, statens uppgift är att uppfostra medborgarna till denna kunskap. P. har i konstnärliga dialoger framlat sin filosofi, bl. a. märklga: *Faidros*, *Symposion*, *Staten* o. *Faidon*. Samtl. P:s verk finnas i sv. övers., av Claes Lindskog. — **Platoniker**, anhängare av Platons filos., äskådn. — **Platonisk**, härrörande från Platon; ren. ideell (t. ex. »platonisk kärlek»). — **Platonism**, Platons filosofi.

Platonska kropparna, de uti den pytagoreiska naturfilosofin så betydelsefulla fem reguljära polyedern: kuben, tetradern, oktaedern, dodekaedern o. ikosaedern.

Platsköp, köp av lös egendom, därvid det köpta skickas till köparen på samma ort till skillnad från distansköp, då godset skall sändas från en ort till en annan.

Platsväxel, växel med samma utställings- o. betalningsort.

Plattbör, spiralbör, som tillverkats genom att en stålstång vridits i spiral.

Plattensee [-se], ty. namnet på Balatonsjön. **Platie River** lpl«ett rivv»J el. *Nebraska River*, biflod fr. h. till Missouri, För. Stat., från Klippiga bergen. 350 km.

Plattform (av fr. *plat*, jämn, o. *forme*, skapnad), jämn, upphöjd yta; av- o. påstigningsplats på järnvägsstationer; utbyggnad på järnvägs- o. spårvagns för av- o. påstigning; talartribun; förhandlingsbas.

Plattfot, fotåkoma, där fotvalvet är sänkt så, att fotens inre kant ligger närmare underlaget än normalt.

Plattvudindianer, benämning på vissa indianstammar på grund av deras sed att omforma de späda barnens huvud genom att utsetta pannan o. bakhuvudet för tryck.

Platting, ett slags plutt Hatat tigvirke.

Plattjärn, järnstång med rektangulärt tvärsnitt. Bredd o. tjocklek äro num. standardiserade.

Plattmaskar, *Plathelmin'tes*, klass av oftast tillplattade, lågt stående, osegmenterade maskar, av vilka några, virvelmaskarna, leva fritt, medan andra, sugmaskarna o. binnikemaskarna, äro parasiter. Plattmaskarna sakna kroppshåla o. blodkärl, njurkanalerna äro inåt kroppen försedda med en flimmerkolv (protonefridier), tarmkanalen, när den finnes, är grenig o. saknar anallöppning. Hermafrodit.

Plattnäsor, annat namn på brednäsapor.

Plattsöm, prydnadsöm för fylling av mindre ytor. Ensidig plattsöm kallas äv. *delsbo* s u n i. (Se bild.)

Plattvakter, *Sjöv.* Vakter om bord tiden 16—18 (i:a plätten) o. 18—20 (2:a plätten).

Plattyska el. *låg t y s k a*, det folkspråk, som talas i större delen av Nordtyska läglandet, där det till omkr. 1600 äv. var allmänt skriftspråk.

Platå (av fr.), frnt höjdsträckning, höglätt.

Plauen [pla^o], stad i delstaten Sachsen, mell. Tyskland, vid fl. Weisse lflster. 112,000 inv. (1940). Tysklands viktigaste fabriksstad för vitvaror (spetsar, gardiner, broderier osv.); äv. betyd. maskinverkstäder m. m.

Plausi'bel (av lat., egentl. omtyckt), rimlig, antaglig.

Plaut'us, Titus Maccius (omkr. 254—184 f.Kr.), rom. lustspelsförfattare, jämte Terentius den rom. litteraturens framste. 21 komedier av P. finnas bevarade (*Mostellaria*; Spöket, 1898. *Miles gloriosus*, *Menaechmi*; Tvillingarna, 1853, m. fl.), alla bearbetningar från grek. original o. kännetecknade av grov-

kornig komik o. förträfflig karaktärsteckning. De ha flitigt efterbildats av senare tiders komedieförfattare, bl. a. Molière o. Holberg.

Plaza de toros [pla'pa de tå'rås], sp., tjurfäktningsarena.

Plebejer (av lat. *plebs*) kallades i det gamla Rom under stadens äldre tid medlemmar av den lägre, fria befolkningen. Jfr Patricier. — Plebejisk, tillhörande plebejståndet; simpel, pöbelaktig.

Plebiscit (av lat.), folkomröstning.

Plebs, lat., hop, simpelt folk. Jfr Plebejer.

Plech'a nov, Georgij Valentinovitj (1857—1918), grundare av ryska marxismen; utarbetade 1903 programmet för det ryska soc.-dem. partiet. Efter 1914 övergick P. till mensjevikerna.

Pleh've, Vjatjeslav Konstantinovitj (1846—1904), rysk statsman, statssekreterare för Finland (1900), verkade ivrigt för Finlands förrysning; undertryckte som inrikesminister (1902) alla försök till politiska o. religiösa frihetssträvanden. Mördad.

Pleijel, Henning, f. 6, 1873, fysiker, prof. i elektroteknik v. Tekn. högskolan 1914—33, rektor 1922—27, Vetenskapsakad:s sek. 1933—43. Arb. öv. teoretisk telefoni o. telegrafi. Hed.dr vid Tekn. högskolan 1944.

Pleijel, Hilding, f. »»» 1893, kyrkohistoriker, prof. i Lund sed. 1938, grundade 1942 Kyrkohist. arkivet där. Bl. arb. *Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680—1772* (1935).

Plein-air-måleri [plänär'-], fr., friluftsmåleri. Pleins pouvoirs [pläs'pov'a'r], fr., fullmakt.

Plejaden, fr. *La Pleiade*, fransk diktargrupp med 7 medl., som på 1500-t. under Ronsards ledning inledde renässansen i Frankrike. Namnet upptogs efter en lika benämnd diktargrupp i Alexandria under antiken.

Pleja'derna, 1. I grek. myt. Atlas' 7 döttrar, berövade sig livet av sorg över sin faders öde o. förvandlades till stjärnor. — 2. *Astr.* P. el. sju stjärnorna, stjärngrupp i stjärnbilden Oxen. Antalet för blotta ögat synliga stjärnor är vanl. sex, av vilka *Alcione* är ljusast. Gruppen utgöres av tusentals stjärnor o. är helt genomvävd av nebulösa moln.

Plekfron (grek.) el. *plektrum* (lat.), liten pilformig pinne, varmed strängarna på antika instrument (t. ex. lyran) knäpptes; knäppverktyg för cittra o. mandolin.

Plenarsammanträde, dets. som plenum.

Ple'nimål kallas hos domstolar o. ämbetsverk, som arbeta på avdelning, de mål, som skola företagas i domstolens (ämbetsverkets) plenum, dvs då alla medlemmar ärn närvarande.

Plénipotentiaire [plenipä'tssiär'], fr., befullmäktigad; ingår i envöyets fullständiga titel.

Ple no eboro [-kå'räj, lat., med full kor (musikterm).

Ple'nium (av lat. *ple'nus*, full), allmän sammankomst till skillnad från underavdelningars sammanträde. — Plenum plen'ou m, riksdagens båda kamrars sammanträde på rikssalen vid riksdagens högtidliga öppnande. Kan av. förekomma vid riksdagens avslutande o. upp-lösning.

Pleokroism' (av grek. *ple'on*, mera, o. *kroma*, färg) el. *dikroism*, det förhållandet, att ljuset absorberas olika i olika genomgångsriktningar hos dubbelbrytande kristaller o. därför visar olika färger.

Pleonasm' (av grek.), överflöd i uttrycks-sättet, ett hopande av liktydiga uttryck för samma begrepp. — Pleona'stisk, överflödig, onödigt ordrik.

Ple'roma (grek., fullhet), hos gnostikerna benämning på gudomens fullhet, ljusriket.

Plessi'di, nygrek. namnet på berget Pelion.

Ple'tron. 1. Grek. längdmått = 100 grek. fot = 29,6 m. — 2. Grek. ytmått = 876 kv.m.

Pleuri't el. pleuri'tis (av grek. *plevra*, lungsäck), lungsäcksinflammation.

Plev'na, bulg. Pleven, stad i n. Bulgarien. 32.000 inv. (1934). Bekant för strider därstädes under Rysk-turk. kriget 1877.

Plex'iglas el. organiskt glas, ett konst-harts, som framställes genom polymerisation av metakrylsyrans metylester. Produkten är genomskinlig som glas samt splittrfri, mjuknar vid ca 80° o. kan då skäras med kniv. Jfr Splittrfritt glas o. Polyvinylter.

Plexus (lat., fläta), benämning på sådana bildningar inom kärl- o. nervsystemet, som bestå av ett flätverk av nerver resp. kärl.

Plezz'o, ital. namnet på staden Flitsch.

PH, fr., hällning skick.

Plikt. 1. Skyldighet, förpliktelse. — 2. Dets. som böter. Urspr. liktydigt med straff (t. ex. kroppsligt). — 3. *Sjöv.* Plikt (av höll. *plecht*), ett rum förut på fartyg.

PlikianKare, reservankare på större, äldre fartyg.

Pliktuggare, roddarna på förligaste toften (bänken) i en båt.

Plimsollare, ej sjövärdigt fartyg, »flytande likkista». Jfr Plimsoll-lagen.

Plimsoll-lagen, populär benämning på vissa efter upphovsmannen, engelsmannen Samuel Plimsoll (1825—98), uppkallade eng. lagar emot användandet av icke sjövärdiga fartyg.

1. Plini'us, Gajus, d. ä. (23—79 e.Kr.), rom. lärd, har genom sitt naturvetenskapliga verk *Historia naturalis* (37 böcker) utövat stort inflytande på eftervärlden. Omkom vid Vesuvius' utbrott.

2. Plinius, Gajus, d. y. (62—omkr. 113 e.Kr.), syster- o. adoptivson till G. P. d. ä., rom. statsman, stathållare i Bitynien, har efterlämnat en samling kulturhistoriskt betydelsefulla brev, *Epistolae* (sv. övers., i urval 1904).

Plint (av grek. *plin'tos*, egentl. tegelsten), den vanl. kvadratiske el. rektangulära fotställningen till en kolonn, en staty o. dyl.; gymnastikredskap, avsett att hoppa över m. m.

Plioc'e'n (av grek. *ple'on*, mera, o. *kaino's*, ny), ynesta avdelningen av tertiärsvstemet.

Pliofilm, glasklara blad av klorvätekauschuk. Användes till fuktighetstäta förpackningar för matvaror o. ömtåliga maskiner. Jfr Klorkauschuk.

Phsnier [Plinje'], Charles, f. 1896, belg. författare, urspr. kommunist. Bl. P:s arbeten äro till sv. övers., en roman om den borgerliga familjen *Mariages* (1936); *Aktenskap*, 1944 o. *novellsaml. Faux passeports* (1937); *p& falskt pass*, 1938). Dessutom har P. utgivit *Meurlres* (1—5, 1939—41); *Familjen Anncquin*, 1—2, 1945—46).

Plissé, fr., fint veckade tygremсор på damkläder. — Pliss'e'ra, anbringa veck.

Plister, arter av örtsläktet *Lamium*.

Plock [plå'tsk], stad i mell. Polen, vid Weichsel, vojvodskapet Warszawa. 28.200 inv. (1946). Maskinfabriker. En av Polens äldsta städer, nämnd första gången 960. Domkyrka från 1100-t., svårt skadad under Andra världskr. 1207—1351 hertigdömet Masoviens huvudstad.

Plockhuggning, dets. som blanding.

Ploesti [plä'se'ti], stad i mell. Rumänien. 105.000 inv. (1945). Centrum för Rumäniens oljeproduktion. Stora raffinaderier, vilka under Andra världskr. utsattes för våldsamma allierade flygräder.

Plog, redskap för plöjning, består huvudsakl. av två haultagsförsedda styren för plöjaren, dragstång el. ås med betsel för dragarnas

angörning, en ställbar kniv, rist, för tiltans uppskäring från sidan, plogbilen för grävande uppskäring underifrån samt som fortsättning av bilen den välvda vändskivan för tiltans omväntning (v ä n d p l o g) o. sönderbrytning (b r y t p l o g).

Plogland, ett så stort åkerstycke, som det fordras ett dagsverke att plöja upp. Var i forntiden ett jordmätt. /Det romerska ploglandet motsvarade ungefär 1/2 tunnland.

Plomb (av lat. *plumbum*, bly). 1. *Hand*. Sigill av bly för försigling av varuförsändelser på sådant sätt, att intet kan uttagas ur försändelsen utan sigillet brytande. — 2. *Tandläk*. Av en stelmande massa framställd fyllning av sjukliga håligheter i tänder.

Plomb du Cantal [plå^a dy ka^o tallⁱ], högsta toppen i Cantalbergen, s. mell. Frankrike. Slocknad vulkan. 1858 m.

Plombe'ra, förse med plomb. — *Bot*. Fylla en hålighet i ett träd med cement.

Plombières-les-Bains [plå^asbjå^r le bæ^o«], badort i s.ö. Frankrike, dep. Vosges. 430 m ö. h. Värma mineralkällor.

Plomgren, Thomas (1702—54), grosshandlare i Sthlm, politiker, ivrig anhängare av hattpartiet o. dess finanspolitik. Stamfader för adl. ätten von Plomgren.

Plommon, *Prunus domestica*, ett mindre träd utan tornar. Finare grenar glatta. Fruktar avlånga el. runda, hängande, gula, röda el. brunröda (se bild). Sedan forntiden känt som fruktträd. De flesta hos oss odlade sorter härstamma från denna art o. *P. insitVitia*, krikon. Jfr Sviskon.

Plon-Plon [plå^as plå^as], skämtnamn på den franske tronpretendenten V. Bonaparte.

Plotinos (204—270 e.Kr.), grek. filosof, nyplatonismens huvudrepresentant, grundade 244 en filosofskola i Rom. P. ville förnya o. utlägga Platons läror men ombildade i själva verket dessa till ett nytt system. P:s skrifter samlades av lärjungen Porfyrios i 6 s. k. *F.ineadlat*.

Ploug [plå^aJ, Carl (1813—94), dansk författare o. tidningsman. Red. för Feedrelandet 1841—81. Ivrig anhängare av 1840-t:s skandinaviska o. liberala rörelser blev P. efter kriget 1864 konservativ. lians diktning omfattar studentsång, fosterländska dikter, romaner o. erotiska sonetter. (Se bild.)

Plowden [plå^ad^on], sir Edwin, f. 1907, eng. förvaltningsexpert, sed. mars 1947 chef för den ekon. planeringsstaben. Gjorde under Andra världskr. en uppmärksam insats inom ministeriet för flyglansproduktionen.

Plovdiv el. Filippopel, stad i s. Bulgarien, vid fl. Maritza. 100.000 inv. (1934). Säte för tre ärkebiskopar. Stor handel, silke-, bomulls- o. läderindustri. 1878—85 huvudstad i Östrumelien.

Plumbat, blyoxidens salter med starka baser, ex. kalciumplumbat, Ca₂PbO₄.

Plumbit, blyoxidens salter med starka baser. PlumbTbum, lat., bly.

Plumer [plo^m°], Herbert Charles Onslow, viscount P. (1857—rq32), eng. fältmarskalk, arméchef under Första världskr. i Frankrike o. Italien, chef för britt. armén vid Rhen dec. 1918—april 1919, guvernör på Malta till 1924 o. High Commissioner i Palestina 1925—29.

Plumpudding, eng., russinpudding, eng. nationalrätt, beredd av vetemjöl, njurtalg, ägg, socker, russin, korinter m. m.

Plundra, ta ammunitionen ur ett gevär etc. Plunge, plungekolv el. plungerkolv, långsträckt kolv i pumpar m. m. Jfr Kolv.

Plura'le tan'tum, lat., benämning på ord som blott kunna förekomma i pluralis, ex. få (nägra få).

Plu'ralis, lat., förk. *pl. o. plur.* *Språkv.* Flertalsform. — P. m a j e s t a t ' i s, lat., »majestätets flertalsform», t. ex. *Vi Gustaf* (i kungl. skrivelser).

Pluralism' (av lat.), metafysisk åsikt, att verkligheten består av en mångfald självständiga principer.

Pluralite t (av lat.), flertal; majoritet.

Plus-tours [plå^osj, eng., »plus fyra», vida sportbyxor »golfbyxor»), fastspända nedanför knäet. Uppkallade efter en spelterm i golf.

Pluskvamperfektum (av lat., »mer än fullbordad»), i språkläran tempus, som betecknar fullbordad handling i förfluten tid, t. ex. jag hade kallat.

Plustecken, plus, lat., mera; matematiskt tecken (+), som, satt mellan två storheter, anger att dessa skola hopsummeras.

Plutarkos (omkr. 50—120 e.Kr.), berömd grek. författare o. populärfilosof; beklädd framstående statsämbeten i hemstaden Kaironea i Beotien. Känd genom sina *Bioti paralleloi* (Jämförande levnadsteckningar i urval, 1927), parvis grupperade levnadsteckningar över berömda greker o. romare.

Pluto, den yttersta av planeterna, upptäckt 1930. Dess avstånd från solen växlar mellan 30 o. 50 gånger jordens medelavstånd. Banan, som sål. är starkt excentrisk, lutar 17° mot jordens bana. Omloppstid 248,43 år.

Pluto (av eng. Pipe Line *Under the Ocean*, »rörledning under havet»), namn på de oljeledningningar, som 1944 utlades under Engelska kanalen för att förse brittisk-amerikanska armén med olja. Ledningarna ha num. upptagits.

Plutokrati (av grek. *plu'to'>*, rikedom, o. *kratén*, härska), penningväld. — Adj.: *plu'to'krati's* k.

Plu'ton, i grek. myt. annat namn på Hades, underjordens gud.

Pluto'n (fr. *peloton*), underavdelning av kompani o. skvadron.

Plutonia [plotå^oni°], stad i Oregon, För.Stat., nära Hänförd; För. Stat:s andra atomstad, färdigbyggd 1948.

Plutonisk (av *Pluton*), underjordisk; bildad under jorden genom vulkanisk verksamhet.

Plutonis'ter, anhängare av J. Huttons teori om bergarternas uppkomst genom stelnandet av glödflytande smältor. Jfr Neptunist.

Pluto'nium, kem. tecken *Pu*, med konst framställt radioaktivt element, atomnummer 94. Tre olika isotoper äro kända. Isotopen med masstalet 239 erhålles ur neptunium 239, som spontant översgår i Pu under utsändande av betastrålning. Pu har framställts kilovis o. använts i atombomben. Jfr Atombomb o. Transuraner.

Plu'tos, i grek. myt. rikedomens gud; i konsten framställd som ett barn med ymnighetshorn.

Pluvia'le (nlat., av lat. *pluvia*, regn), egentl. regnkäppa; katolsk korkäppa.

Pluviomet'er, nederbördsrätmåtare. Jfr Nederbörd.

Pluviöse [plyviå's] (fr., av lat. *pluviosus*, regnig), »regnmånaden», 5:e månaden i franska revolutionskalendern (slutet av jan.—slutet av febr.).

Plu'vius, lat., regnig, ett binamn på Jupiter. Plym (av lat. *pluvia*, fågel fjäder), prydnadsfjäder; fjäder- el. tagelbuske på militära huvudbonader. — Plym a's c'h, kanprydnad av strutsdun på vissa uniformshattar. Jfr Plörös.

Plymhavre, beteckning för havresorter, som ha lång, smal vippa med korta, styva, ensidigt uppträtkade grenar.

Plymouth [plimm'op]. i. Stad (eget grevskap) i s. England, vid en vik (Plymouth Sound) av Eng. kanal. 180,000 inv. (X946). Starkt befäst till lands o. vatten. Krigshamn med arsenal, skeppsvarv o. dockor, livlig handel o. sjöfart, utskeppningshamn för emigranter (mest till Australien o. Sydafrika). Industri. Utsatt för upprepade tyska flygbombardemang under Andra världskr. Havsbiol. station. — S. v. om P. ligger Eddystone-fyrornet. — 2. Hamnstad i Massachusetts, ö. För. Stat., s. ö. om Boston. Nya Englands äldsta stad. 13,000 inv. (1930).

Plymouthbröderna [plimm'op-] el. Darbyisterna, religiös sekt, stiftad på 1830-t. i England av irl. prästen John Nelson Darby (1800—82). Sekten, som förkastar all yttre kyrkoordning o. omfattar tron på Kristi snara återkomst, har vunnit utbredning i Amerika, Frankrike, Schweiz o. Tyskland.

Plymouth-rock [plimm'op räkk], eng., en hönsras med gräspräcklig fjäderbeklädnad. Köttras.

Plysch el. p l y s, ett sammetsliknande tyg, användes som möbelytt, till dukar m. m.

Plysmaskin, maskin för uppluckring (p l y s n i n g) o. rensning av ull efter tvättningen.

Plywood [plaj'odd], eng., el. kryssfa n e r, mångdubbelt faner, som användes till fyllningar i dörrar m. m.

Plzen [p'H'sen], tjekk, namnet på Pilsen.

Pläster (av grek. *emplastin*, stryka på), fettysrade blysalter, användas som läkemedel för utvärtes bruk. Jfr Häftpläster.

Plåt, smidiga, i mer el. mindre tunna skivor utvaldsade metaller. — Galvaniserad plåt är plåt (vanl. järnplåt), överdragen med en tunn hinna av zink.

Plåtlinka el. p l å t l l y r a, måtverktyg för plåtjocklek. Består av en rund skiva med numererade slitsar i periferien. Numret svarar i någon viss skala mot slitsens bredd.

Plåtmynt, kopparmynt av högre värde, präglades 1644—1776 (huvudsakl. i Avesta). (Se bild.)

Pläd, sv. form för plaid.

Pläde'ra (av fr.), försvara, tala för något.

Pläte'ring (av eng. *plate*, plåt), överdrag av ädel el. rostfri metall på annan metall. Pläterad plåt kallas pläter.

Plöjning, en vid åkerbruk använd metod att medelst plog uppskåra översta jordlagret, matjorden, i remсор, tältor, vilka samtidigt vändas upp o. ned, varigenom pålagd gödsel myllas, jordens uppluckring o. vidare bearbetning förberedes samt dessutom den forna växtligheten o. ogräset kvävas.

Plön, stad i delstaten Schleswig-Holstein, n. Tyskland, 25 km. s. ö. om Kiel, vid Pioneer S e e. Sötvattensbiol. station.

Plörös (av fr., egentl. graterska), plym med mjukt o. djupt fall.

PM, oberoende demokratisk tidning i New York. Tjpl. 164,000 ex. (1947). Ages sed. 1948 av advokaten Bartley C. Crum.

P. M., förkortning för flera lat. ord o. uttryck: 1) *pontifex maximus*, överstepräst, påve, 2) *post meridiem*, efter middagen, 3) *post mortem*,

jefter döden, 4) *promemoria*, minnesanteckning.

P. n. b., förkortning för *På nådigste befallning*.

Pneumatisk [pnev'-] (av grek. *pnevma*, luft), som har sammanhang med luften. — P n e u m a t i s k a h j u l t i n g a r, hjulringar av kautschuk, som i det inre äro luftfyllda (ex. på bilar o. cyklar).

Pneumatiska verktyg (av grek. *pnevma*, luft), arbetsmaskiner o. verktyg, drivna med tryckluft, såsom hammare, mejslar, bormaskiner m. fl. Luften sammantryckes i en kompressor till 5 å 10 atm., uppsamlas i en behållare o. ledes i rörledningar o. böjliga slangar till maskinerna, i vilka en liten kolvmaskin är inbyggd, som drives av den komprimerade luften.

Pneumatologi' (av grek. *pnevma*, ande, o. *logos*, lära), läran om andeväsen.

Pneumockock' (av grek. *pnevmon*, lunga, o. *kokkos*, kärna), den vanliga akuta lunginflammationens bakterie. Består av lansettliknande, parvis efter varandra inom en gemensam kapsel liggande kocker.

Pneumoni' (av grek. *pnevmon*, lunga), lunginflammation.

Pneumotorax (av grek. *pnevma*, luft, o. *torax*, bröstorg), förekomsten av gas i lungsäcken. Uppkommer som komplikation till vissa lungsjukdomar; kan äv. åstadkommas i behandlingssyfte, särsk. vid vissa fall av lungtuberkulos. Jfr Forlianinbehandling.

Pnom-penh', huvudstad i Kambodja, Franka Indo-Kina, vid Mekong. 103,000 inv. (1936). Kungl. palats, fransk regeringsbyggnad o. pagoder, f. ö. mest hyddor. Handel.

Pnyx, grek., lolktorsamlingsplatsen i det forna Aten.

Po, kem. tecken för en atom polonium.

Po [pål], lat. P a' d' u s, flod i n. Italien, upprinner på Monte Viso, genomflyter Poslåten o. mynnar med delta i Adriatiska havet. Största bifloder: från höger Tanaro o. Trebbia, från vänster Dora Riparia, Dora Baltea, Sesia, Ticino, Adda Oglïo o. Mincio. 670 km.

Po'a, grässlåkte, ca 100 arter. Småax flerblossiga, plattade med kolade fjall, borstlösa, samlade i utbredt el. hopdragna vippa. P. *pratensis*, ängsgröe, har platta blad o. pyramidformad, vanl. violett anlupen vippa. Värdefullt betesgräs.

Pobjedonos'tsev, Konstantin Petrovitj (1827—1907), rysk statsman o. rättslärd, prof. i Moskva 1860, uppträdde som överprokurator för den heliga synoden 1880—1905 med stränghet mot alla icke grek-ortodoxa förelser men verkade samtidigt för det ryska prästerskapets höjande.

Poohette [-sjättf], fr., dansmåstarfjol; miniatyrviolin med 3 strängar (c', g', d'), använd på 1500—1700-t. vid dansundervisning.

Pockenholts, veden av vissa *Guajacum*-arter, användes på grund av sin hårdhet i st. f. lagermetall i lager, som ständigt arbeta under vatten, såsom vid vattenturbiner o. som stödlager för propelleraxlar, samt infälles stundom vid slitförores verktyg av enklare träslag, t. ex. som undersida på hyvlar.

Poeo [på'kå], it., musikterm: något litet; poco a poco, småningom.

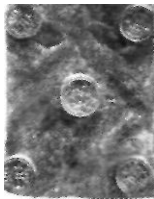
Poda'ger (grek. *podagra*, av *pus*, fot, o. *agra*, fångst), gikt i foten.

Podestå [pådesta'] (it., av lat. *potes'as*, makt), ledaren av förvaltningen i en ital. kommun.

Po'dium (lat., av grek. *podion*), trappstegsliknande upphöjning, estrad; på fornm. teatern o. cirkusen den förnämsta åskådarplassen.

Podlasien, po. P o d l a s i e, gammalt landskap i Polen, kring mel. Bug o. övre Narew.

Podofyllin, harts från rotstocken av *Podophyllum peltatum* (fam. *Berberidaaceae*). Inne-

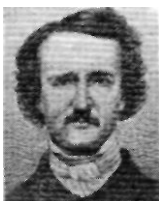
håller giftiga alkaloider o. användes i ringa mängd som avförande medel.

Podolsk', stad i förvaltningsområdet Moskva, RSFSR, Ryssland. 72.000 inv. (1939). Industrier.

Podos'phaera [-fara], släkte bland mjöldaggssvamparna (fam. *Erysibaceae*), varav *P. lucin'tha* framkallar äppelmjöldagg.

Podsoljor'dar, jordarter, bildade genom att markskiktet urlaskas på järnföreningar o. dyl., vilka utfällas i underliggande skikt. Det övre skiktet blir härigenom gråvitt (blek'jord), det undre rostbrunt (rost'jord). P. är typiska för barrskogar.

Poe [pa'j, ii d g a r] Allan (1809—49), amerik. författare. I sina korta, av E. T. A. Hoffmanns fantastiska berättelser påverkade noveller (flera saml. i sv. övers.) skildrar P. helst det undermedvetna o. fasa-väckande. Av som lyriker har P. blivit världsberömd genom en rad musikaliskt formfulländade dikter: *The raven*, *The bells* (båda i sv. övers., av V. Rydberg), *Amabel Lee*, *To Helen* va. fl. — P. fick stort inflytande på världslitteraturen. Bland svenskar har han påverkat Ola Hansson o. Strindberg.

Poel [pö'l], tysk ö i Wismarbukten av Östersjön, tillhörande Mecklenburg-Schwerin. 37 kvkm. P. tillhörde för Sverige, överlämnades 1803 av Gustav IV Adolf till hertigen av Mecklenburg-Schwerin som säkerhet för ett lån o. avstods slutgiltigt 1903.

Poelaert [pola'rt], Joseph (r817—79) i belg. arkitekt, stadsarkitekt i Bryssel, där han uppförde flera monumentalbyggnader, bl. a.

det väldiga *Justitiepalatset* (1866—83; fullb. efter P:s död; se bild.)

van Poelenburgh [po'lenbörch], C o r n e l i s (1586—1667), höll. målare, komponerade bibl. o. mytolog. motiv samt landskap med figurer, oftast nakna [*Diana och hennes nymfer*].

Poelzig [pöirtsik], Hans (1869—1936), tysk arkitekt, prof. vid Tekn. högsk. i Berlin 1924—35, en av sitt lands huvudrepresentanter för modern, saklig arkitektur.

Poem' (av grek. *poi'ema*, det gjorda), dikt. Poena [pe'na], lat., straff.

Poesi' (av grek. *poi'esis*, egentl. frambringande), litterär framställning, där känslan kommer till konstnärligt uttryck; litteratur i bunden form (motsats: prosa); diktning; verskonst.

Poesies fugitives [poesi' fyljitivv'], fr., »flyktiga smädikter», en diktart under 1700-t., särsk. omhuldad i Frankrike (bl. a. av Voltaire).

Poe't (av lat.), skald; versmakare. Poö'ta laurea'tus, lat., »lagerkrönt skald», skald, som under antiken o. äv. senare lagerkröntes vid större högtider; från noo-t. titel för hovskaldar i vissa länder, ännu bibehållen i England (poet laurea'te [pa'öit lä'riit]).

Poetast' (it. *poetastro*), dålig poet.

Poeti'k, läran om det sköna framställning i litterär form; arbete där denna del av estetikens avhandlas.

Poetise'ra, kläda i poetisk dräkt, dikta. Poetisk kalender, organ för de sv. nyromantikernas vittra alstring, utgavs årl. 1811—21 i Uppsala av Aterbom. Värdefullast äro dennes o. V. F. Palmblads bidrag.

Poggio Bracciolini [pödsj'ä bratsjå-], Gian-Francesco (1380—1459), en av den ital. humanismens främsta banbrytare, berömd genom sina slippiga o. satiriska småberättelser *Facetiae* (utg. 147°). P. återfann flera viktiga manuskript av antika författare.

Pogrom f-grä'ml (ry. ödeläggelse), vanl. benämning på jedeförförelserna i polska, tyska o. sydryska städer.

Pohjaniahu, tinska namnet på, Bottniska viken. P o h j a n m a a [-ma], Österbotten (egentl. Norrbotten).

Poh'jola, i finsk mytologi norr, mörkrets o. det ondats hemvist.

Poh'ntas, Matti (1817—57), finsk bok-samlare, hopbragte en betyd. samling äldre finsk litteratur, som han testamenterade till universitetsbibli. i Helsingfors.

Poilu [p'aly'], fr., »hårig», benämning på den franske soldaten i Första världskr.

1. Poincaré [p'oä'kare'], Henri (1854—1912), fransk matematiker, astronom o. teoretisk fysiker, prof. i Paris 1886. Mest uppmärksammade äro P:s undersökningar om en ny klass matematiska funktioner (automorfa funktioner), hans bägge stora arbeten i celest mekanik *Les méthodes nouvelles de la mécanique céleste* (3 bd, 1892—99) o. *Leçons de mécanique céleste* (3 bd, 1905—10) ävensom tre populärvetensk. betraktelser över de exakta vetenskaperna o. deras arbetsmetoder: *La science et l'hypothèse* (1902; Vetenskapen o. hypoteserna, 1911), *La valeur de la science* (1905) o. *Science et méthode* (1909).

2. Poincaré, R a y m o n d (1860—1934), kusin till H. P., fransk statsman från Eothingen, advokat i Paris, första gången minister 1893, konseljpresident o. utrikesminister jan. 19:2—febr. 1913. Under denna tid arbetade P. ivrigt på stärkandet av Frankrikes utrikespolitiska ställning, huvudsakl. genom fastare anslutning till England o. Ryssland, varvid han nära samarbetade med ryske ambassadören Ivol'skij. I jan. 1913 utsågs P. till republikens president, vilken post han innehade till febr. 1920. Under sin ämbets-tid utövade P., särsk. på utrikespolitikens område, en mera självständig verksamhet, än vad fallet varit i fråga om hans företrädare. Efter sin avgång från presidentposten återinträdde P. i senaten samt framstod snart som den ledande mannen inom »nationella blocket», vilket krävde ett orubbligt genomförande av Frankrikes rättigheter enl. Versaillesfreden. Som konseljpresident o. utrikesminister jan. 1922—juni 1924 genomförde P. från jan. 1923 Ruhr-ockupationen, vilket orsakade ett mindre vänskapligt förhållande till England. P. avgick efter vänstersegern vid valen maj 1924 men övertog i juli 1926 ånyo chefskapet för en moderat-radikal samlingsminister o. bidrog bl. a. till att återställa den sjunkande francvalutan. Juni 1928 stabiliserades francen legalt. Nov. s.å. lämnade radikalsocialisterna med Herriot i spetsen regeringen, som dock rekonstruerades av P. Juli 1920 drog sig P. på grund av sjuklighet

tillbaka från politiken. P:s memoarer *Au service de la France* (10 bd, 1926—33) gå t. o. m. vapenstillståndet 1918. P. var äv. medl. av Franska akad.

Poinseuia, art av växtsläktet *Euphorbia*.
Poinsot [p^oä^äksä], I.ouis (1777—1859), fransk matematiker, prof. i Paris 1809, utg. grundläggande arb. rörande statiken o. teorin för en fri kropp's rörelse.

Point [p^oä^ä8'], fr., punkt. Jfr Poäng.

Point de Gaile [p^oä^äs d^o gäll], befäst handelsstad på Ceylons sydost. 38,000 inv.

Pointe-à-Pitre [p^oänt a pi'tr], stad på franska ön Guadeloupe. Små Antillerna, Västindien. 45,000 inv. (1938). Handel o. sjöfart.

Pointer [p^oä^än¹8'] el. kort hårig engelsk höns-hund, den hos oss för fågeljakt mest använda hunden, till färgen oftast vit, med gula, bruna el. svarta tecken. (Se bild.)
Hertapointer är helt gulbrun.

Pointera [poäng'te'ra], dets. som poängtera. Jfr Poäng.

Pointillism [p^oä^än¹kt-] (av *point*), alternativt benämning på nyimpressionismen med särsk. hänsyftning på ¹benägenheten för denna stil att ansätta på duken oblandade färger i form av punkter intill varandra för att därmed stegra ljus- o. lufteffekterna. Jfr Färg.

Point Loma [pajnt lä^om^o], udde i Stilla havet, utanför staden San Diego, s. Kalifornien, För. Stat. Huvudkvarter för världens teosofier som en mycket omtalad teosofisk skola.

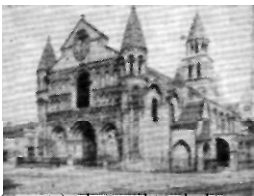
Poiré [p^oare'], E ni m a n u e l (1858—1909), fransk karikatyrtecknare med märket C a r a n d' A c h e («Bylterpennan»); mest känd för sina upphetsande teckningar mot revisionspartiet under Dreyfusprocessen.

Pois [p^oa], förk. P. enhet i cgs-systemet för dynamisk viskositet. Om kraften i dyn erfordras för varje k v em av ett vätskeskikt för att förskjuta detta med hastigheten 1 cm/sck i förhållande till ett därmed parallellt, lika stort skikt på avståndet 1 cm, så är den dynamiska viskositeten 1 P. Jfr Stok.

Poisson [p^oasä^ä«J, Siméon Denis (1781—1840), fransk matematiker, prof. i Paris 1802, mest bekant för sina arb. inom matematisk fysik, särsk. rörande elektricitet o. magnetism, samt celest mekanik. P. blev 1837 pär av Frankrike.

Poitiers [p^oatje'], huvudstad i dep. Vienne, v. Frankrike (Poitou). 44,000 inv. (1936).

Den äldriga staden är mycket rik på byggnadsminnesmärken. Baptisteriet Saint-Jean från 600-t., som är en av Frankrikes äldsta byggnader, är dekorerat med väggmålningar från 900-t. Notre-Dame-la-Grande (1100-t.) har rikt skulpturprydd västfasad. Katedralen Saint-Pierre (påbörjad 1166, se bild) äger en sällsynt ställig interiör med lika höga skepp. Justitielatsct går tillbaka till 1300-t. Univ. (grund. 1431). Läderindustri; handel med lantbruksprodukter. — P. fanns redan på rom. tiden, varom många ruiner vittna. Bekant för den stora franska segern under Karl Martell över araberna 732.

Poitou [p^oato'], landskap, förr provins i v. Frankrike., vid Biscayabukten, omfattande i

huvudsak dep. Vienne, Deux-Sèvres o. Vendée. Provinsuhudstad var Poitiers.

Poka'l (av lat. *po'culum*, bägare), större bägare på fot.

Poker [p^oä-], hasardspel med kort, uppkommet i Amerika i börj. av 1800-t.

Pokrovsk', rysk stad, heter sed. 1932 Engels. **Pokule'ra** (av *pokal*), dricka, deltaga i dryckeslag.

Pol (av grek. *po'los*, axel). **Astr.** Skärningspunkterna mellan himmelsfären o. jordaxelns förlängning. — **Geogr.** Skärningspunkterna mellan jordaxeln o. jordytan. — **Mat.** Jfr Polär. — **Tekn.** Anslutningspunkt för ledning vid elbatteri o. elmaskin (jfr Polspänning). — **Magnetol** (jfr Magnet o. Jordmagnetism), äv. sammanfattande namn för polkärna (jfr Järnkärna) med magnetledning o. polsko på elmaskiner.

Pol [pallj, Vincenty (1807—72), polsk författare. Lyrik o. versberättelser. 1875—78 utgavos hans samlade verk i 10 bd. Deltog i polska upprort 1831.

Pola [p^oä-], stad i n.v. Jugoslavien, på halvön Istricns sydspets. 46,000 inv. (1936). Starkt befäst krigs- o. handelshamn. Rom. ruiner, bl. vilka ett Augustustempel (14 f.Kr.) förstördes under Andra världskr. P. var före 1919 österrikiskt, 1919—45 italienskt.

Polab'er, en utdöd slavisk stam, som bodde vid Elbe (slav. Eabe) mellan Oder o. Östersjön. Sitt största inflytande nådde polaberna under 800-t. Det språk de talade kallas p o l a b i s k a.

Polack' (av fr. *polacre*), Medelhavsfrartyg med 2 el. 3 rätaacklade master utan märsar.

Polacker, västslaviskt folk, huvudmassan av Polens befolkning.

Polacksbacken [p^oä-] (sannolikast utvecklat ur ett äldre *Pälhagsbacketi*), område strax s. om Uppsala, sed. 1680-t. militärläger o. övningsplats. Kaserner. Försvarets läroverk.

Polan'er, en av de västslav. folkstammar, som enl. traditionen i förhistorisk tid grundade Polen.

Polar, p o l a r i s k, p o l ä r, som avser el. ligger i närheten av nord- el. Sydpolen.

Polarbassängen, Arktiska medelhavet, Norra Ishavet, n. delen av Atlanten mellan Europas o. Asiens fastland på ena sidan samt Grönland o. Nordamerikas arktiska övärld på den andra. Ständigt isbelagd. Omkr. 10 mil. kvkm.

Polardag el. p o l a r s o m m a r råder, då solen oavbrutet är uppe mer än 24 timmar. Kan inträffa i polarområdena (till polcirklarna).

Polardistans el. p o l d i s t a n s, en stjärnas vinkelavstånd från himmelspolen, bildar tills. m. dess deklination 90°.

Polarfront, en av norrmenen V. o. J. Bjerkes införd benämning på gränstytan mellan den kalla luften över polerna o. den varmare sydliga luften. Enl. den av V. Bjerkes uppställda cyklonteorin äro cyklonerna en art av vägor, som uppkomma vid denna gränstyta.

Polarime'ter (av *polarisation* o. grek. *me'tron*, mått), apparat för uppmätning av polarisationsplanet's vridning i olika vätskor, består av ett stativ uppbyggande två nicoler, mellan vilka placeras ett med plana ändvotr försett rör för vätskeprovet. Användes till kvantitativ bestämning av optiskt aktiva ämnen, t. ex. sockerhalten i betor. Jfr Saekariineter o. Optisk vridningsförmåga.

Polaris, dets. som Polstjärnan.

Polarisatio'n (av grek. *polé'in*, vrida), allmän benämning på fysikaliska fenomen av dubbelsidig art. Den materia, som därvid uppbar företeelsen, säges vara p o l a r i s e r a d el. äga p o l a r i t e t. Ex. En magnet uppvisar magnetisk polaritet på så sätt,

att varje del, om den sönderstyckas, har nord- o. sydända med motsatta egenskaper. En liknande dielektrisk polarisation med motsatta laddningar visar en glasskiva, placerad i ett elektriskt fält. — Med elektrolytisk polarisation menas förändring av elektrodtyorna o. koncentrationssändringar i elektrolyten, som uppträda vid elektrolys. Härigenom uppstår en elektromotorisk kraft, dvs. elektroder o. lösning bilda ett sekundärt galvaniskt element, som kan avgiva en ström i motsatt riktning (polarisationsström) mot primärströmmen (jfr Akkumulator). — Jfr Polariserat Ljus.

Polarisationsmikroskop, mikroskop med polarisator under objektbordet o. analysator invid okularet. Användes för undersökning av kristaller i polariserat ljus.

Polarisator, anordning för framställning av polariserat ljus, vanl. i form av nicol, glasskivetrave, turmalinplatta el. polaroidglas.

Polariserat ljus, ljus, som företer olika egenskaper i olika plan längs ljusstrålen. Denna företeelse undersöks med därtill avsedda instrument, analysatorer, vanl. i form av en nicol, som placeras i ljusstrålens väg framför ögat. Vrider härvid nicolen, så ändras synfältets ljusstyrka; inställt i ett bestämt plan genom strålen, dess polarisationsplan, blir synfältet fullständigt mörkt; vrider man nicolen ett kvarts varv ur denna ställning, blir synfältet däremot ljusast. En vanlig ljusstråle kan förvandlas till en polariserad genom att passera en polarisator. Jfr Optisk vridningsförmåga.

Polarissima, en stjärna av 6:e storleken, endast 7 båginuter från n. himmelspolen o. således betydligt närmare denna än Polstjärnan.

Polarntatt el. polarvinter råder, då solen är under horisonten oavbrutet mer än 24 timmar. Kan inträffa i polarområdena (till polcirklarna).

Polarograf, instrument för elektrolys av en lösning medelst en droppformad o. en stor kvicksilverelcktrod samt kontinuerligt från noll till 2 volt ökad spänning. Mättes el. registreras samtidigt strömstyrkan, så kan förekomsten o. mängden av olika joner i lösningen härigenom bestämmas (polarografisk analys el. polarografi). Olika jonslag giva näml. en mot koncentrationen proportionell ökning av strömstyrkan vid olika värden på spänningen, beroende på deras olika normalpotential (redoxpotential).

Polaroidglas, polarisator av nitrocellulosaform med ytterst små, likriktade kristaller av vissa organiska föreningar, vanl. insatt mellan glasskivor. Användes vid fotografering o. som glasögon till skydd mot störande reflexer.

Polarräv, annat namn för fjällräv.

Polarsken, dets. som norrsken.

Polarsommar, dets. som polardag.

Polarrström benämnes strömningar i havet el. luften, som äro riktade från en pol mot ekvatorn. Dessa strömmar äro i regel kalla.

Polarrvinter, dets. som polarnatt.

Polcirkeln, järnvägsstation på sträckan Luleå—Riksgränsen, 1 km n. om polcirkeln. Polcirklar, med ekvatorn parallella tänkta cirklar på jordytan på 230 27' bägavstånd från polerna, dvs. »ekliptikans lutning mot ekvatorn.

Pol'der el. kooge, flacka kuststräcker utmed Nordsjön i Nederländerna o. Tyskland, som genom fördämningar torrlagts.

Pole [på'l], dets. som perch.

Pole [på'l], Reginald (1300—88), eng.

kardinal o. statsman, tvingades 1532 i landsflykt på grund av sin vägran att tillstyrka Henrik VIII:s ansökan om skilsmässa från Katarina av Aragonien. Aterkommen 1554 medverkade P. kraftigt i den kat. reaktionen under Maria Tudors regering.

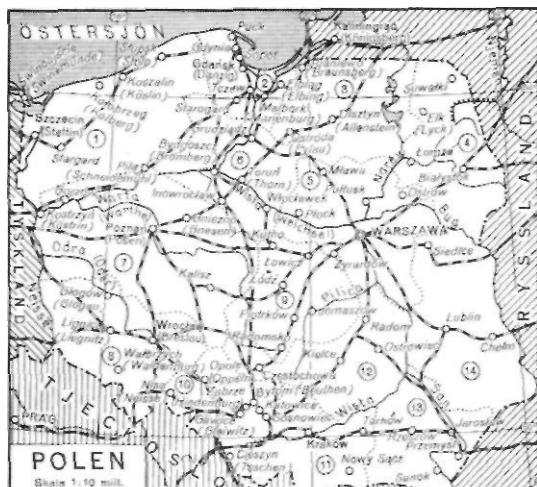
Polemärk (grek., *pole'markos*), i det forntida Grekland benämning på ämbetsman, som förestod krigsväsendet.

Polemik (av grek. *polemos*, krig), skriftlig meningsstrid i vetenskapliga, konstnärliga, politiska o. liknande frågor. — **Polemiker**, stridslysten, slagfärdig person. — **Polemiserä**, föra en polemik. — **Polemisk**, som innebär polemik; stridslysten; slagfärdig.

Polemonium, örtsläkte (fam. Polemoniaceae), 29 arter på n. halvklotet. Blommor i kvastlik samling. Krona bågarklik med kort pip o. femflikat bräm, frukten en trerummig kapsel. Blad parbladiga. *P. coeruleum*, blågull (se bild), sällsynt på ängsmark i Norrland; ofta odlad i trädgårdar.

Polen, po. Rzeczpospolita Polska, republik i mell. Europa, 310,700 kvkm, 23.6 mill. inv. (1946). P:s areal var 1939 389,720 kvkm med en befolkning av 35 mill. inv. Före sitt sammanbrott i sept. 1939 gränsade P. (se kartan Europa 1938) i v. och n. till Tyskland o. Östersjön, i n. till Litauen o. Lettland, i ö. till Sovjetryssland, i s. till Rumänien o. Tjeckoslovakien. Genom den s. k. Polska korridören nådde P. fram till Östersjön. Genom de nya gränserna efter 1945 (se nedan) har P. förskjutits från ö. till v. P. utgöres huvudsakligen av slättland, i s. finnas utgreningar av Karpaterna. *Klimat*. Kontinentalt. Medelårstemperatur är i Poznań 8.6°, i Warszawa 7.5°. *Floder*. Huvudflod är Weichsel (Wisla), med bifloder, sedan följa Dnjeestr, Njemen, Duna samt bifloder till Dnjepr o. Oder. Alla dessa mynna ut i Östersjön, utom Dnjeestr, som faller ut i Svarta havet, många sjöar. *Befolkningen* el. 1946 års statistiska uppgifter: polacker 20.5 mill., varav på landsbygden 14 mill. o. i städerna 6.5 mill., tyskar 2.3 mill., varav i f.d. tyska områden 2 mill. För återstoden av P:s befolkning (800,000) saknas nationalitetsuppgifter. *Järnvägarnas* totala längd var (i 1946) 24,552 km. *Landsvägarnas* totala längd var (i 1946) 94,583 km o. *flodvägarnas* 4,781 km. Den högre *undervisningen* ombesörjes av 12 universitet samt 21 högskolor med sammanlagt 83,000 stud. (1947). *Näringsgr.* Jordbruket (i gamla området småbruk, i f. d. tyska områden äv. kollektivjordbruk) är huvudnäring. Vete, korn, havre, potatis o. vitbetor odlas. Bön-skapsskötseln var (1939) uppåtående men led svårt avbräck under Andra världskr. Skogen har stor utbredning. Bergshanteringen i s. Polen är betydande (stenkol, bergolja, järn, koppar, zink, silver o. bly samt stensalt). Många mineralkällor. Industrien omfattar sockerstillv., brännerier o. bryggerier, träbearbetning, tobaks- o. papperstillv., järnvägsverkstäder, rustnings- o. maskinfabriker m. m. o. sysselsatte 1938 sammanlagt 19.4 % av befolkningen. Vävnadsindustrien i P. är mycket utvecklad, med medelpunkt i Łódź. *Myntenhet* (sed. 1924): Złoty = too groszy. — *Författning*. P. är enl. konstitutionen av 1921 (med ändringar i den s. k. lilla författningen 1947) en republik med en president, som väljes av nationalförsamlingen (sejmen) för 7 år. Den verkst. makten utövas av presidenten o. kabinetten, den lågstående av nationalförsamlingen, p. delas i 14 vojevodskap (1948). *Huvudstad*: Warszawa, — 1944 uppgick

Vojvodskap: *Tzczadn i Gdansk, 3. Opatrz - Białystok, swarszawa, e Byloszcz, Poznan, swarszawa, slade, lokatowie, Krakow, z Kielce, Drzeszow, H. Lublin.*

des det samlade P. 1917 som självständig stat. Irest-Litovsk-treden mellan Tyskland o. Ryssland 1918 korsade denna plan, men efter centralmakternas nederlag tillkämpade sig P. under ledning av Pilsudski självständighet, proklamerad 11 nov. 1918. P:s gränser blevo definitivt fastställda 1923, då ambassadörkonferensen bekräftade dess innehav av Wilno o. ö. Galizien. Året förut hade Pilsudski dragit sig tillbaka som president men återtog makten genom en statskupp maj 1926, varigenom ett nytt skede i Polens historia begynte. Statspresidenten Wojciechowski o. ministerpresidenten Witos avgingo, varpå I. Moscicki valdes till president. Pilsudski nöjde sig med posterna som krigsminister o. generalinspektör för armén, stödd på vilka han utövade en faktisk diktatur till sin död 12 maj 1935. Okt. 1926—juni 1928 o. aug.—nov. 1930 var han även konseljpresident. 1933 omvaldes Moscicki till president för 7 år. Utrikespolitiken, som 1926—32 leddes av A. Zaleski som utrikesminister, förblev baserad på alliansen med

örlogsfloTTan till 1 kryssare, 4 jagare, 7 ubåtar jämte smärre fartyg. *Handelsflottan* räknade V12 1947 sammanlagt 193,000 bruttoregister-ton. *Flygvapnet* består 1948 av bomb-, attack-, jakt- o. skolförband, utrustade med rysk flygmateriel. — *Hist.* Det av västslaviska stammar befolkade P. framträdde på 900-t. sammanslutit till ett rike under pjarsternas ätt. 1387 förenades det i samband med jagiellonernas förvärv av tronen med Litauen, dock med bevarande av båda ländernas institutioner (gemensam riksdag först 1569), o. förstörades i det följande åt olika håll (Westpreussen 1466, Masovien med Warszawa 1526). P. var från början ett valrike, o. som det politiskt härskande ståndet framträdde under 1500-t. allt avgjordare den ofantligt talrika, föga disciplinerade adeln («adelsrepubliken P.»), medan kungamakten kring-skars. Under kongungarna av den sv. Vasaätten (1587—1668) gick P. starkt tillbaka o. var under Karl X Gustavs krig (1655—57) nära att sönderfalla. Även den dynastiska förbindelsen med Sachsen (1697—1763) kännetecknades av de svåraste skakningar (Stanislaw Leszczyziskis av Karl XII framtvungna val till konung 1704; Polska tronföljdskriget 1733—35). Gynnade av partikampen inom P. skredo dess grannar Ryssland, Preussen o. Österrike till upprepade delningar av dess område (1772, 1793 o. 1795), varigenom P. helt utplånades som självständig stat. Under Napoleonskrigen återupprättades P. partiellt som fransk lydstat («hertigdömet Warszawa»), men Wienkongressen uppdrog 1815 dess gränser i huvudsaklig enlighet med 1700-t:s delningar, så att större delen kom till Ryssland, medan Posen o. Westoreussen tillföll Preussen o. Galizien Österrike. Forsfik till resningar inom ryska P. nedslogs med kraft (1830—31, r863). Medelpunkten för P:s nationella kulturliv var under denna tid österrikiska P. (med Kraków o. Lwów); många polacker framträdde inom den habstireska monarkien som ledande statsmän. Under Första världskr. proklamerade centralmakterna 1916 återupprättandet av ett konungarike P., som dock endast skulle bestå av det forna ryska P. Av ententemakterna o. Ryssland erkän-

Frankrike ända till Hitlers seger i Tyskland 1933. Då skedde ett närmande till detta land. beseglat genom en 10-årig nonaggressionspakt jan. 1934. Som utrikesminister hade Zaleski 1932 efterträts av överste J. Beck. April 1935. kort före Pilsudskis död, proklamerades en auktoritär författning. Som generalinspektör för armén efterträddes Pilsudski av marskalk emngily-Rydz. Den gamla motsättningen till Litauen på grund av Wilnofrågan löstes genom polskt maktspråk mars 1938, då Litauen tvangs att återställa normala förbindelser. Vid den sudetyska krisen hösten s. å. tvang P. Tjeckoslovakien att avstå Teschenområdet. Mars 1939 inträdde en avgörande vändpunkt i P:s politik, då det avvisade ett tyskt förslag till lösning av Danzig- o. Korridorfrågorna o. omedelbart därpå mottog Englands garanti för sitt oberoende. Sedan de tysk-eng. förhandlingarna om en lösning av tvistefrågorna aug. s. å. strandat, utbröt i sept. krig mellan Tyskland o. Polen, som inom 3 veckor ledde till P:s sammanbrott. Ryssland, som 23 aug. s.å. ingått en nonaggressionspakt med Tyskland, besatte östra P. (201,252 kvkm med 11.9 mill. inv.). Ett tyskt-ryskt fördrag 28 sept. s.å. fullbordade P:s fjärde delning. 91,974 kvkm med 9.6 mill. inv. av västra P. införlivades med Tyskland o. resten (95,625 kvkm med 10.6 mill. inv.) förvandlades till ett Generalguvernement under riksminister H. Frank i Kraków, med vilket sept. 1941 äv. vojvodskapen Lwów, Tarnopol o. Stanislawów införlivades. President Mościcki, marskalk Smigly-Rydz o. regeringens medl. flydde efter sammanbrottet till Rumänien. En ny polsk regering bildades i Frankrike med Raczkiewicz som president. Sikorski som konseljpresident o. Zaleski som utrikesminister. Efter Frankrikes sammanbrott sommaren 1940 fick denna sitt ätte i London (Londonregeringen). Vid sidan därav fungerade ett nationalråd (som upplöstes mars 1945) o. vars förste president var Paderewski. Sed. Tyskland juni 1941 angripit Ryssland o. erövrat den av ryssarna besatta delen av P., slöte Ryssland o. P. 80/7 1941 ett avtal i London, genom vilket krigstillståndet dem emellan upp-

hävdes o. fördragsparterna i st. lovade varandra allt stöd i kampen mot Tyskland. Ryssland avstod från landförvären 1939 o. lovade frivaga de polska fångar som tagits, bland vilka en polsk armé under polskt befäl upprättades (jfr Anders). Mars 1943 förklarade emellertid Ryssland, att Curzonlinjen måste accepteras. Frågan om Polens östrgräns blev därefter anledning till en ny o. skärpt motsättning till Ryssland. I samb. med Katynaffären (se d. o.) avbröt Ryssland $\frac{1}{4}$ 1943 de dipl. förbindelserna med Londonregeringen. Tyskarna å sin sida utövade ett verkligt skräckregemente i de av dem ockuperade delarna men försökte att dra fördel av den rysk-polska konflikten. Efter Sikorskis död 1943 gjorde den dåv. konseljpresidenten Mikolajczyk fä fångar försök att återknyta relationerna. I stället bildades i Moskva 23 juli 1944 Polska befrielsekommittén för att övertaga civilförvaltningen i de av ryssarna då befriade områdena. Detta, som sedermera överflyttade till Lublin o. populärt kallades Lublinregeringen, accepterade Curzonlinjen samt det ryska erbjudandet om kompensation på Tysklands bestånd i väster samt upphävandet av författningen av 1934. — Mot Londonregeringen trogna polska patrioter hade dock under hela Andra världskr. kämpat vid de allierades sida o. i P. hade en omfattande sabotageverksamhet bedrivits. I syfte att uppnå en snabbare befrielse från tyskarna företog den polska hemmaarmén under överbefälh. Bör 1 aug. 1944 en resning i Warszawa, men då från den utaför Warszawa stående ryssarnas sida väntade hjälpen uteblev, måste upprorsmännen efter att ha förlorat mer än 200,000 man ge upp kampen 2 okt. s. å. Den för Londonregeringen kämpande polska hemmaarméns ryggrad var då bruten. Warszawa intogs av ryssarna i jan. 1945, då dessa ingångsatte en offensiv, som ledde till tyskarnas utdrivande ur hela P. Lublinregeringen överflyttade till Warszawa o. erkändes som provisorisk regering av Ryssland o. Tjeckoslovakien. Juni 1945 ombildades denna, varvid Mikolajczyk o. ett par andra ur Londonpolackernas krets ingingo i regeringen, som erkändes av de allierade. Danzig införlivades med P. $\frac{1}{3}$ s. å. o. efter krigsslutet erhöll P. en ny provisorisk västgräns genom att de tyska områdena ö. om fl. Oder o. Neisse samt s. delen av Ostpreussen i enlighet med en av västmakterna o. Ryssland givnen deklaration ställdes under polsk förvaltning. P:s inrikespolitik har efter 1945 främst utmärks av vänsterpartiernas ansträngningar att genom en omfattande socialisering av näringslivet o. utbildning i en effektiv statspolis förverkliga P:s omdaning till en folkdemokrati. Bierut blev s. å. president. Den opposition, som restes av Mikolajczyks bondeparti, blev nedslagen, o. efter valet i jan. 1947 utträdde Mikolajczyk ur regeringen samt flydde i okt. s. å. till England. Genom fördrag med Ryssland, Tjeckoslovakien, Jugoslavien o. Bulgarien har P. inlemmats i det s. k. östblocket. P. var 1946—47 medl. av FN:s säkerhetsråd o. är sed. 1948 medl. av ekon. o. soc. rådet. Jfr Schlesien o. Litauen.

Polen'ta, en italiensk nationalrätt av majsgröt, som skares i skivor och stekes i smör.

Pole'ring (av lat. *poWre*, glätta), bearbetning av ett föremåls yta i avsikt att ge den glans o. hårdhet. Vid metall-, sten- o. glasföremål gnides ytan med glatta föremål, polerstål o. dyl., el. med finmalet pulver av hårda ämnen, polermedel, ss. smärgel, tennaska, träkol, järnoxid (polerött), magnesia o. krita. Vid träföremål användes finslipning med sandpapper o. pimpsten jämte ingnidning av polityr.

varvid schellack o. träets slippuiver inarbetas i traporerna.

Polesie [påle'sje], försvenskat Pol'e's i e n. 1. F. d. vojvodskap i ö. Polen. 36,668 kvkm, 1,132,200 inv. (1931), varav 14.5 % polacker. Skogsbruk, boskapsskötsel. Huvudstad: Brzeac uad Bueiem. — 2. Europas största träskorårade (ry. *Polesje* eller *Pinskje Bolota*), i v. Vitryssland. P. utbreder sig längs fl. Prypec, från staden Brzesc nad Bugiem ända till Prypecs utlopp i Dnjepr, o. omfattar ca: So,000 kvkm. Den oölgängligaste delen av träskområdet kallas R o k i t n o t r a s k e n .

Polhem, Christoffer (1661—1751), urspr. Polhammar, adlad 1716, mekaniker, utförde många betydelsefulla uppfinningsanordningar m. tn. i Falu gruva, påbörjade kanalbygget i Kattegatt—Vänern samt gjorde en mängd mekaniska uppfinningar, såsom hänglås (polhemslås), axelkoppling (kardanlänk el. polhemsknut), textila maskiner m. m.

Polhemsknut, kardanlänk el. kardanknut, en av Polhem uppfunnen kopplingsanordning mellan axeländar, som bilda vinkel mot varandra. Användes bl. a. i automobilerna mellan växelådans utgående axel (kardanaxeln) o. bakre hjulaxeln. (Se bild.)

Polhemspriset, belöning i form av en guldmedalj med Christoffer Polhems bröstbild, som utdelas av Sv. teknologföreningen för förtjänstfulla originalavhandlingar i tekniska ämnen.

Polhöjd, himmelspolens höjdinkel över horisonten, anger av vinkeln mellan lodlinjen o. ekvatorplanet, dvs. ortens geografiska latitud (bredd). Polhöjden växlar något däri genom att jordens rotationsaxel periodiskt ändrar läge inom jordklotet. Europas största förskjutning på jordenytan uppgår till omkr. 10 meter från medellägret.

Polianit, mineral, kristalliserad form av pyrolusit. Jfr Brunsten.

Polianthes, örtslakte (tam. *Amaryllidaceae*), 3 arter (Centralamerika). *P. tuberosa*, tuberos, har en hög stam med talrika, strödda, smala blad o. i toppen en klase vita, tråklika, med lång krökt pip försedda, starkt välluktande blommor. Ofta odlad krukväxt.

Polichineir, det franska namnet på Pulcinella.

1. de Polignae [d° pålinjakk], Jules (1743—1817), fransk hertig, förmädes 1767 med Gabrielle de Polastron (1749—93), Marie-Antoinettes inflytelserikaste favorit o. uppfostrarinna för de kungl. barnen. Familjen överhopades med ynnestbevis men ädrog sig folkets hat o. emigrerade kort efter Bastiljens fall (1789).

2. de Polignae, Jules (1780—1847), son till den föreg., prins, statsman, gunstling hos Karl X, ministerpresident 1829—30, framkallade genom sin frihetsfientliga politik (Julirevolutionens utbrott, dömdes till livstids fängelse men benådades 1836.

Poliklinik, anstalt, där sjuka få billig el. kostnadsfri ambulatorisk läkavård.

Poli's (av grek. *politía*, stadsförvaltning), organisation för upprätthållande av allmän ordning o. säkerhet, för spaning o. annan undersökning angående brott m. m. För polisverk-

samhetens utövning är riket indelat i polisdistrikt, vanl. omfattande en stad, en köping el. en landskommun. Varje distrikt har att anställa erforderligt antal polismän cl. (på landet) fjärdingsmän. I flertalet städer är personalen efter de båda nämnda huvuduppgifterna indelat i ordningspolis o. kriminalpolis. Stad med minst 10,000 inv. åligger att av sin polispersonal tillhandahålla visst antal rescrvpolismän att vid behov å annan ort medverka vid ordningens upprätthållande. Sådan stad är också skyldig att tillhandahålla statspolis med uppgift att biträda de lokala polismyndigheterna med ordningens o. säkerhetens upprätthållande främst på landsbygden. Statspolis finnes för närvarande i ett 20-tal städer. Vid mobilisering el. förstärkt försvarsbereidskap uppsättes en särskild krigspolis vid armén o. marinen samt i krig el. krigsfara för bevakningsändamål landstormspolis. 1939 års poliskommitté framlade 1944 förslag om polisväsendets förstatligande. Jfr Försäkringspolis.

Polisassessor, befattningshavare vid poliskammare i en del större städer.

Polisbricka, legitimationsmärke för civilklädd polisman.

Polisdombstol, särskild domstol i Sthlm o. Göteborg för handläggning av mindre brottmål. Målen avdömas av polisdomare.

Polisförfattningar, gemensam benämning för av K. M:t cl. lokala polismyndigheter (länsstyrelse el. magistrat) utfärdade föreskrifter rörande ordning, trafik, hälsovård, brandväsen m. m.

Polisförhör, av polisen verkställd undersökning rörande brott cl. polisförseelser före rannsakningen inför domstol.

Polisförseelser el. polismål, straffbara handlingar av mindre svår art, t. ex. fylleri, överdådig framfart.

Polishund, i polisens tjänst huvudsakligen till spårande o. förföljande av brottslingar använd hund. Hårtill brukas nu mest schäfern, men äv. dobermannpinschern o. airdaleteriern.

Polisintendent, titel för polismästarens närmaste män i de större städerna.

Poliskammare, myndighet i vissa större städer för handläggning av administrativa polisärenden.

Poliskollegium, myndighet, som har att döma över vissa av polismän begångna tjänstefel; skall finnas inom varje landstingsområde o. stad, som ej deltagar i landsting. Består av 4 led., valda av landsting resp. stadsfullmäktige, samt laafnren ordf. utsedd av K. M:t.

Poliskommissarie, polisbefäl närmast under polisintendent.

Polismästare, titel för chefen för polisväsendet i Sthlm o. vissa andra städer. Är ofta äv. distriktsåklagare.

Polisnotarie, befattningshavare vid poliskammare el. polisdombstol.

Polisnämnd, kommunalt organ, som kan inrättas i varje kommun, vilken bildar eget polisdistrikt, för att avge yttranden o. förslag i polisfrågor till vederbörande kommunala representation m. m.

Polisong' (fr. *polisson*, tjuvpojke), kandskågg. Polispiket [-piké], mindre, för omedelbar uttryckning avsedd polisstyrka.

Polisradio består av en i el. från en polisstation manövrerad radiostation o. ett antal s. k. radiobilar med radiosändare o. -mottagare. Infördes i Sverige 1935.

Polissekreterare, befattningshavare vid poliskammare el. polisdombstol.

Polisskola, Statens, anstalt i Sthlm för teoretisk o. praktisk utbildning av polismän.

i Göteborg finnes en statsunderstödd polisskola för lägre polisutbildning. Stadga av so/6 1938 med sen. ändr.

Polissystem, kvinnlig polis tjänsteman med uppgift att omhändertaga kvinnor o. barn, vilkas uppförande ge anledning därtill. Förekommer i vissa större städer.

Polisunderrättelser, en av Statens kriminaltekniska anstalt utg. konfidentiell publikation, innehållande efterlysningar av för brott misstänkta personer m. m. dyl.

Polisuppsikt, av polismyndighet utövad särskild övervakning av viss persons leverne. Förekommer i de flesta länders lagstiftning. Hos oss dels i form av övervakning i samband med villkorlig frigivning (undantagsvis) o. dels i fråga om vissa lösdrivare.

Polisvakt, mindre truppavdelning, i regel en pluton, som under marsch avdelas från eftersta bataljonen i marschkolonnen för att omhändertaga o. efterspana efterliggare.

Politess' (av fr.), belevnhet, artighet. Politiborgmästare, förekom tidigare i städer med flera borgmästare (i Göteborg till 1935) som handhavare av den förvaltande myndigheten.

Polities magister, förk. *pol. mag.*, titel för den som avlagt statsvetenskaplig examen (se d. o.).

Politik' (av grek. *politiko's*, läran om staten), dels den vetenskap, som sysselsätter sig med statens natur o. väsen, dess olika institutioner o. dessas ändamålsenliga ordnande, dels den praktiska stats- eller regeringskonsten, genom vilken statens styresmän söka genomföra sina planer i landets eller sitt eget intresse. — Realpolitik är ei politik, vars riktning bestämmas av utsikten till framgång, idépolitik en politik, som utan hänsyn därtill ställer sig i en idé tjänst. Då politisk verksamhet särskilt fordrar förslagenhet o. försiktighet, användes ordet politik ibland för att beteckna dessa egenskaper.

Politika, ledande Belgradtidning, gr. 1904. Politiken, dagl. Köpenhamnstidning. Uppstades 1884 av V. Hörup o. E. Brändes som organ för brandesianismen o. den radikala vänstern o. blev snart en av Danmarks mest lästa tidningar.

Politis, Nicolas (1872—1942), grek. diplomat o. folkrättsexpert. Prof. i folkrätt vid univ. i Aix, Poitiers o. Paris 1898—1914. P. var 1916—20 o. 22 utrikesminister o. härunder Venizelos' förnämste medhjälpare vid fredskonferensen i Paris 1919. Flera gr. delegat vid N. F.; jämte Beneš den förnämste förf. till Genèveprotokollet. 1924—25 o. 1927—40 minister i Paris.

Politise'ra, syssla med el. tala politik. Politiska brott, förbrytelser, som begåtts av politiska motiv. En politisk brottsling brukar endast undantagsvis utlämnas av det land, dit han lyckats fly. Jfr Krigsförbrytare.

Politisk ekonomi, äldre beteckning för nationalekonomi.

Politisk geoerafl. den del av antropoecografien, som behandlar de geografiska faktorernas roll i stats- o. samhällsutvecklingen. Dess grundare är Friedrich Ratzel (d. 1904), vars mest betydande arbete är *Politische Geographie* (1897). Den polit. geografien sysslar främst med staternas väsen, liv, storlek, läge, gränser o. utbredning. Nära besläktad med den polit. geografien är geopolitiken [jfr d. o.], den polit. geografien utgår dock från landet o. jorden som hemvist för samhälls- o. etatsorensmationen, medan geopolitiken betraktar riket i dess egenskap av företeelse i rummet.

Politi'stat, ty. *Polizeistaat*, kallas en stat, där regeringen i statsnyttans intresse anser sig befo-

gad ingripa i undersåtarnas privata livsförhållanden utan att laglig grund till ingreppet föreligger vid varje särskilt tillfälle. Motsatsen till politistaten är rättsstaten, där regeringen icke får kränka medborgarnas personliga frihet o. äganderätt utan uttryckligt stöd i ett lagbud. Politistaten kan sägas ha varit realiserad i 1700-t:s europ. enväldsmonarkier. De nazistiska o. fascistiska diktatorerna i Tyskland o. Italien voro utpräglade politistater. F. n. kan begreppet appliceras på bl. a. Ryssland o. övriga av kommunistpartier styrda östeuropeiska stater jämte Spanien o. Kinä.

Politruk L-trokk], förkortning av ry. *politij-tjeskij rukovoditel*. »politisk handledare» inom den sovjetryska armén.

Polity'r (av lat.), glansslipning; glatthet o. glans; putsmedel; yttre förfining i umgänges-sätt, belevnhet.

Poliziano, Angelo (1454—94). 'tal. skald o. humanist, prof. i Florens 1480, framstående textkritiker. Som skald är P. särsk. berömd för sin tragedi *Orfeo* (1472), renässansens första herdedrama.

Poljär'noje, förr A l e k s a n d r o v s k, stad i förvaltningsområdet Murmansk, RSFSR, n.v. Ryssland, på n. Kolahalvön. Isfri hamn; örlogso. flygbas.

Polk [pá°k], James (1795—1849), president i För. Stat. 1845—49, förde en målmedveten erövringspolitik (kriget mot Mexico 1846—48). P. var demokrat.

Pol'ka (av tjeck. *pulka*, »halvsteg»), en urspr. böhmisk, hastig pardans i ¾ takt, uppkommen på 1830-t.

Polkett', svensk form av polkan. Avviker rytmiskt något från den egentliga polkan.

1. del Pollajuolo [-älä], Antonio (1433—98), ital. konstnär, utförde i brons gravmonu-menten över påvarna Sixtus IV o. Innocentius VIII i Peterskyrkan. Äv. målare o. guldsmed.

2. del Pollajuolo, Piero (1443—omkr. r496), ital. konstnär, broder o. medhjälpare till A. del P. del Pollajuolo I-äläl, Simone, ital. arkitekten Cronacas egentliga namn.

Poll'are, kort pelare av järn, trä el. sten på fartyg el. kaj för fastgöring av trossar o. dyl.

Poll'en (lat., stoffint mjöl), beteckning för växternas frömjöl.

Pollenanalys, metod att bestämma lagerföljden, särsk. i torvmossar, med ledning av fossilt pollen.

Pollett' (av ovissh härledning), stämplat kort el. märke, som berättigar till erhållande el. återfäende av något. — P o l l e l l e ' r a, inlämna resgods för transport i godsvagn.

Pollinat'io'n (av *pollen*), hos växterna frömjölets överförande till pistillens märke (hos barrträden direkt till fröämnet). Detta kan ske inom en o. samma tvåkönade blomma (självpollination), men oftast föres frömjölet från en blomma till en annan (korspollination) med vind, vatten, insekter el. fågar.

Pollopa's, konsttharts, som framställes genom förening av formaldehyd med urinämne.

Pollutio'ner (av lat. *pollutio*, orenande), ofrivilliga uttömningsar av sädesvätska, vanl. under sömnen. En normal företeelse hos en köns mogen manlig individ.

Pollux, 1. Astr. Gulröd stjärna av 1:a storleken i Tvillingarna. — 2. Lat. namnet för Polydeukes. Jfr Dioskurerna. — 3. Sällsynt mineral, som utgöras av cesiumaluminium-silikat. I Sverige vid Varuträsk.

Pol. mag. förkortning tor *politices magister*. Polning;. Vid smältraffinerings av koppar i flamugn bildas koppar(I)oxid, som slutet av processen avlägsnas genom polning, varvid

smälten täckes med ett reducerande träkols" lager o. omröres.

Polo [pa'la], Marco (1254—omkr. 1324), venetiansk resande, den förste europé, som genomströf Asien i hela dess längd (1271), stannade 17 år i tjänst hos Kublai-khan i Peking. En sv. övers. av hans berömda reseskildring utgavs 1917. P. dog som krigsfånge i Genua.

Polo'nia, lat. Polen. — P. r e s t i t u ' t a, »Det återupprättade Polen», polsk orden, instiftad 1921.

Polonium el. radium F, radioaktiv grundämne, som tillhör uran-radium-serien, bildas ur radium E o. övergår under alfastrålning till seriens beständiga slutprodukt, blyisotopen radium G. Kem. tecken *Po* el. *RaF*, halvringstid 130.5 dygn, atomnr: 84, atom vikt c:a 210, har ytterl. 6 naturliga radioaktiva isotoper. Förekommer i ytterst ringa mängd i alla radiumhaltiga mineral, ex. pechblände. Upp-täcktes 1898 av P. o. M. Curie.

Polonä's (av fr. *polonaise*, polsk), 3-taktsdans i måttligt tempo, uppkommen under 1700-t. I konstmusiken har polonäsen upptagits som kompositionsform av bl. a. Beethoven, Schubert, Liszt o. främst av Chopin.

Pol'ospel finnas i många former, varav vattenpolo o. hästpolo (jfr dessa ord) äro mest bekanta.

Polotsk' [äv. pä'-]. stad i Vitryssland, SSSR, vid Diina, 25,000 inv. (1939).

Polpapper, särskilt beredda reagenspapper för bestämning av polerna i elektr. likströmsnät. Jfr Polsökare.

Polska, hastig svensk dans i ¾ takt, dansas på olika sätt, som ringdans, som pardans (vanl. kallad h a m b o) el. som bådadera.

Polska korrido'ren, benämning på Pomorze (se d. o.).

Polska legionerna. 1. Polska militära formationer i Napoleons tjänst 1797—1801 (se H. Da.browski). — 2. De första polska militära styrkor, som organiserades av Pilsudski o. 1914—17 kämpade på Österrikes sida mot Ryssland.

Polska språket tillhör den västslaviska språkgruppen av den slavisk-baltiska språkfamiljen. Enligt folkräkningen 1931 talades i Polen polska av 68.9 %, dvs. av 21,993,400 personer. Under samma tid talades polska utanför Polens gränser av c:a 8 mill., företrädesvis i Amerika, Tyskland o. Ryssland. Latinskt alfabet, vissa bokstäver med diakritiska tecken (ex. 1, 6). Aldsta litterära minnesmärke från 1200-t.

Polska tronföljdskriget utbröt efter August II:s död 1733 mellan Frankrike o. Spanien å ena sidan samt Preussen, Österrike o. Ryssland å den andra; avslöts genom freden i Wien 1738, då Polens krona tillföll Augusts son, kurfurst August av Sachsen, medan den av Frankrike understödde exkonungen Stanislaw Leszczyński erhöf Lothringen.

Polisk bank, ett slags hasardspel med kort. Pol'skor, på en magnets peler farsatta stycken av mjukt järn, som ha sådan form, att det magnetiska fältet får önskad utbredning.

Polspänning el. k l ä m s p ä n n i n g, spänningen mellan en elektrisk strömkällas peler (polklämmor).

Polstjärnan, *Polaris*, stjärna av 2:a storleken i Lilla björnen, f. n. omkr. en grad från norra himmelspolen. Jfr Polarissima.

Polsökare, glimlampa, som användes för att fastställa vilken pol, som är positiv el. negativ i elektr. likströmsnät. Jfr Polpapper.

Polta'va, stad i mell. Ukraina, vid Vorskla. 130,000 inv. (1939). Marknader. Vid P. utkämpades ett slag mellan Karl XII o. ryssarna den 28/« 1709.

Poltoratsk', 1921—27 namn på Asjchabad. Polyadei'pbia [-fial] (av grek. *poly's*, mängen, o. *adelfo's*, broder), den 18:e klassen i Linnés sexualsystem. Omfattar växter med tvåkönade blommor o. talrika ståndare, som med strängarna äro förenade i 3 el. flera grupper. Hit föres bl. a. släktet *Hypericum*.

Polyandri' (av grek. *poly's*, mängen, o. *ane'r*, man), den form av månggifte, då en kvinna lever i äktenskap med flera män. Förekommer i Tibet o. på vissa platser i Indien. Jfr Polygyni.

Polyandria (av grek. *poly's*, mängen, o. *andru'os*, manlig), den 13:e klassen i Linnés sexualsystem. Omfattar växter med tvåkönade blommor o. flera än 12 fria ståndare, fastade omedelbart nedom pistillerna. Hit föres bl. a. släktena *Anemone*, *Nymphaea*, *Papaver* o. *Tilia*.

Polyarki' (av grek. *poly's*, mängen, o. *arke'*, herradöme), mångvalde.

Polybios, d. 120 f.Kr., grek. historieskrivare, skrev i Rom ett omfattande, till Större delen förklarad, världshistoriskt verk, i huvudsak skildrande tiden 220—146 f.Kr. o. med händelserna grupperade kring Rom som medelpunkt. P. är genom sin noggranna forskning en av fortidens pålitligaste historiker.

Polydaktyli' (av grek. *poly's*, mängen, o. *dak'tylos*, finger), den missbildning, som består i utbildning av övertaliga fingrar o. tår.

Polydev'kes, lat. P o l l u x, i grek. myt. en tvillingbroder till Kastor. Jfr Dioskurerna. I

Polydipsi' (av grek. *poly's*, mycken, o. *dip'sa*, törst), sjukligt segtrad törst; ett vanligt i symptom vid sockersjuka.

Poly'der (av grek. *poly's*, mängen, o. *he'dra*, yta), tnångplaning, kropp begränsad av plana sidoytor. Det existerar fem fullständigt symmetriska polyedrar, de s. k. reguljära polyedramen el. platoniska kropparna, näml. tetraedern, oktaedern o. ikosaedern med 4 resp. 8 o. 20 liksidiga trianglar till sidoytor, kuben med 6 kvadrater o. dodekaedern med 12 regelbundna femhörningar till sidor.

Polyetylen, konstharth, framställt genom polymerisation av etylen under högt tryck. Har låg spec. vikt o. mycket små dielektriska förluster. Närbesläktat med polyvinyl.

Polyfe'm, veckotidning i de sv. nyromantikernas tjänst, utg. i Sthlm 1809—12 av J. C. Askelöf.

Polyfe'mos, i grek. sagor en enorm jätte, hos vilken Odysseus en tid var fången.

Polyfon [-fän] (av grek. *poly's*, mängen, o. *fone'*, ljud), mångstämmig (om musikstycken, uppbyggda av flera självständiga stämmor). Motsats: h o m o f o'n. — Subst.: polyfon i,

Polyfo'to (av grek. *poly's*, mängen, o. *foto*), ett av den danske ingenjören Carl-Johan Rixen upfunnen system för fotografering, varvid blott en del av plåten exponeras i taget, så att ett flertal olika poser erhållas på varje plåt.

Poly'gala, växtsläkte (fam. *Polygalaceae*), ca 450 arter örter, buskar o. småträd. Blommor oregelbundna, två sidoställda foderblad förstörade o. färgade som kronan, ståndare 8, förenade i 2 stammar, frukten en tvårummig kapsel. Blad hela, strödda el. mot-

satta. *P. vulga'ris*, jungfrulin, med klasar av blåa, vita el. rödaktiga blommor. Ängsväxt. Polygami' (grek. *poly's*, mängen, o. *ga'mos*, äktenskap), månggifte.

Polygami'a (av grek. *poly's*, mängen, o. *ga'mos*, giftermål), den 23:e klassen i Linnés sexualsystem. Omfattar växter med både en- o. tvåkönade blommor. Hit föres bl. a. släktena *Acer*, *Fraxinus* o. *Atriplex*.

Polyglott' (av grek. *poly's*, mängen, o. *glotta*, tungomål), litterärt arbete, vars text är utgiven parallellt på flera språk; språkkunnig person. — Polyglottbibel innehåller jämte grundtexten äv. översättningar till flera språk.

Polygno'tos, grek. målare på 400-t. f.Kr., konsthistoriens förste berömda målare, utförde Stora väggmålningar med mytologiska motiv. Intet av F:s verk finnes bevarat.

Polygon [-gän] (av grek. *poly's*, mängen, o. *go'ny*, vinkel) el. m a n g h ö r n i n g, plan geometrisk figur, bildad av en sluten följd räta linjestycken.

Polygona'ceae, växtfamilj, omfattande ca 800 arter örter, mera sällan buskar o. träd. Blad vanl. strödda med en sluten, stamomfattande slida. Blommor små, ofta i rika samlingar, en- el. tvåkönade, regelbundna, med 3—6 fria bylleblad. Frukten är en nöt. Hit höra bl. a. sliktena *Polygonum*, *Rheum* o. *Rumex*.

Polygono'tum, örtsläkte (fam. *Liliaceae*), 23 arter på n. halvklottet. Stjälk från en krypan rotstock med hela, strödda el. kranställda blad. Blommor hängande från bladvecken, kalken rörlik; frukten ett bär. *P. officina'le*, getrams, har lutande stam med skiftesvis motsatta blad o. i deras veck 1—3 blommor. Allmän i backar o. på bergssluttningar.

Polygonmätning [-gän-n], metod för geodetisk planmätning.

Polygonum, örtsläkte (fam. *Polygonaceae*), ca 150 arter, de flesta i tempererade trakter. Blad hela. Blomknippen samlade i ax el. ensamma i bladvecken. *P. aviculare*, trampgräs, vanl. helt nedliggande, med smala blad o. oansenliga blommor i bladvecken. Allmänt ogräs. *P. bistorta*, ormrot, med S-formigt böjd jordstam o. ett tätt av ljusröda blommor. Sällsynt i parker. Som prydnadsväxter odlas flera arter, ex. den storbladiga, intill 3 m höga *P. sachalinense*. *P. tinctorium* (Kina) lämnar kinesisk indigo.

Polygyni' (av grek. *poly's*, mängen, o. *gyn'e*, kvinna), den form av månggifte, då en man har flera hustrur; tillätet bland de flesta naturfolk. Jfr Polyandri.

Polyhist'or (av grek. *poly's*, mängen, o. *hist'or*, kännare), månglärd, person som är hemmastad i många vetenskaper.

Polyhym'nia, i grek. myt. hymnens el. den heliga sångens musa (sångmö).

Polykar'p (av grek. *poly's*, mängen, o. *karp'o's*, frukt), dets. som perenn.

Polykar'pos (omkr. 69—155), biskop i Smyrna, aposteln Johannes' lärjunge; led martyrdöden på bålet.

Polykleptos, grek. bildhuggare på 400-t. f.Kr., berömd genom statyn *Doryoros* (se bild till art. *Doryforos*), som under antiken ofta kopierades o. uppställdes i gymnasier. Original, i brons, är förlorat. Med sin avvägning mellan staben o. svängben o. sin organiskt genomförda ponderation har P. med denna bild skapat en av Västerlandets mest epokgörande naturalistiska friskulpturer. Bl. övriga arb.: *Sära'd amason* o. *Hera Farnese*. Jfr Kanon (konsth.).

Poly'krates, d. 522 f.Kr., enväldshärskare på ön Samos, gjorde ön till medelpunkt i ett stort joniskt sjörike men lockades av den persiske satrapen Oroites över till Magnesia o.

korsfästes. P. förde ett lysande hov, där bl. a. skalden Anakreon vistades. Bekant är sägen om Polykrates' ring, som kastades i havet till ett offer åt gudarna men efter några dagar återfanns i en fångad fisk.

Polykrom [-kram] (av grek. *poly's*, mången, o. *krō'ma*, färg), mångfärgad. — Polykromi', färgläggning av skulptur o. byggnadsverk.

Polymeri' (av grek. *poly's*, mången, o. *me'ros*, del), det förhållandet att två kemiska föreningar innehålla samma grundämnen i samma proportioner men ha olika molekylvikt. Ex. acetylen, C_2H_2 , o. bensol, C_6H_6 , äro polym'ra. Jfr Isomeri. — Polymerisati'on, den process då flera molekyler av samma slag förenas till en enda större molekyl, ex. då metaldchyd bildas ur acetaldehyd. Jfr Konstharts.

Polymetyle'ner betecknar dels alla mättade kolväten, som bestå av en sluten ring av metylengrupper, CH_2 , ex. cyklopropan, $(CH_2)_3$, cyklohexan, $(CH_2)_6$, m. fl., dels speciellt de högre leden i denna serie med över åtta kolatomer i ringen samt deras kemiska derivat. Till dessa högre polyntetylener, vilka ha utforskats bl. a. av nobelpristågaren L. Ruzicka, hör en del naturprodukter med stark lukt, ss. muskon i mysk o. zibeton i skunkdjurets sekret. Jfr Naftener.

Polymorfi' (av grek. *poly's*, mången, o. *morfe'*, form), a l l o m o r f f i' el. h e t e r o m o r f f i', det förhållandet att ett o. samma kemiska ämne kan uppträda i två (dimorfi) el. flera olika kristallformer. Ex. kalciumkarbonat är dimorft: kristalliserar dels hexagonalt (kalkspat), dels rombiskt (aragonit). Aluminiumsilikatet Al_2SiO_6 är trimorft o. bildar mineralen andalusit, sillimanit o. disten. Jfr Allotropi.

Polynekes, i grek. sagor en son till Oidipus o. lokaste, råkade i strid med sin broder Eteokles om makten i Tebe, som han sökte återvinna genom ett krigståg tills, m. konung Adrastus av Argos (De sju mot Tebe). Härunder dödade broderns varandra i envig. Jfr Antigone.

Polyne'sien (av grek. *poly's*, många, o. *ne'sos*, ö), i vidsträckt betydelse samtliga öar i Stilla havet n. och ö. om Australien; i in-skränkt betydelse gemensamt namn på de av polynesier bebodda ö. grupperna av Oceanien, från Nya Zeeland i s. till Hawaii i n. samt ö. därom.

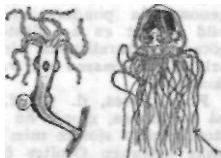
Polyne'sier, den med malajerna besläktade människoras, som befolkade Polynesiens övärld; kännetecknas av ljusgul till rödbrun hudfärg, hög kroppsbyggnad, kort o. brett huvud med svart, vägigt el. rakt hår, bred, trubbig näsa samt något utstående läppar. Polynesierna äro num. i stort sett kristna o. civiliserade.

Polyneuri't (av grek. *poly's*, mången, o. *nevron*, nerv), samtidig inflammation i flera nerver. Förekommer ibland hos alkoholister o. leder ofta till förlamningar av rörelseorganens, särsk. händernas o. fötternas, muskulatur.

Polyni't, konstgjord kautschuk, framställd av butadien. Jfr Buna.

Polynom [-å'nmj, matematiskt uttryck, som består av flera storheter, termer, förenade med plus- o. minustecken.

Poly nukleoti'der, dets. som nukleinsyror. Polyp'djur, *Hydrozo'a*, grupp av nasseidjur, i regel med generationsväxling, i det att en könlös generation, polygenerationen (vänstra bilden), genom knoppning alstrar en könlig, medusagenerationen (högra bilden). Polyp'erna bilda vanl. mer el. mindre förgrenade fastsittande

kolonier. Medusorna äro antingen fritt kring-simmande små maneter el. ock förbli de som tillbakabildade medusor fastsittande på polypkolonien.

Polypepti'der, peptider, vilkas molekyler bestå av flera än två aminosyrerolekyler.

Polyper (av grek., mangtöttingur). Zool. Polyp'djur. — Med. Vissa från slemhinna utgående skattade tumörbildningar, vanl. förekommande i näsa o. livmoder. Behandlas operativt.

Polypl'o'id (av grek. *polypl'o'os*, mångfaldig, o. *eidōs*, utseende) säges en levande cell el. en hel organism vara, om cellkärnan innehåller flera satsar kromosomer än normalt. Vanl. äro kromosomerna i en kärna parvis lika, de bestå m. a. o. av två satsar, o. cellen el. arten säges då vara diploid. Innehålla cellkärnorna i stället tre, fyra el. flera satsar kromosomer, föreligga polypl'oidea (triploida, tetra-pl'o'ida m. fl.) former. Anletad kromosomer i varje sats (det reducerade cl. haploida kromosomtalet) utgör ett för arten typiskt grundtal, som uppträder i könscellernas kärnor efter reduktionsdelning (jfr Kärdclning). Inom värtvärlden äro polypl'oidea former vanliga; dels ha arterna inom vissa släkten kromosomtall, som äro multipler av ett gemensamt grundtal, dela förekomma polypl'oidea raser el. individer av en o. samma art. Sådana polypl'oidea exemplar äro ibland större o. kraftigare än den normala diploida formen, t. ex. en triploid jättcasp (med 3 x 19 kromosomer mot normalt 2 x 19), som numera försöksodas. Polypl'oidea exemplar kunna i vissa fall experimentellt åstadkommas genom behandling med kyla el. colchicin.

Poly'pmane'ter, dets. som polyp'djur.

Polypl'odia'ceae, ormbunksfamilj, omfattande ca. 2.800 arter, de flesta örter, några träd. De skaffade spörghömmena öppna sig genom en tvärspringa. Hit höra bl. a. släktena *Adiantum*, *Dryopteris* o. *Polypodium*.

Polypl'o'dium, ormbunksläkte (fam. *Polypodiaceae*), över 200 arter i tropiska till tempererade trakter. Blad hela, flikade el. pardelade, skafat nedtill med led. Spörghömmesamlingar rundade utan svepefjäll (indusium). *P. vulgare*, stensöta (se bild), med brunfjällig, sötsmakande rotstock o. parldiad skiva; allmän på bergmarker.

Polypora'ceae, por- el. rörsvampar, familj av avdelningen *Hymenomyces*. Det sporalstrande lagret är utbrett över insidan av tät ställda rör el. gropar på frukt-kroppens undersida. Hit höra bl. a. släktena *Boletus*, *Fistulina*, *Merulius* o. *Polyporus*.

Poly'porus, tiekor (fam. *Polyporaceae*), artrikt svampsläkte, num. vanl. uppdelat i flera undersläkten. Fruktkropparna, helt utbredda, konsollik fränstående el. skaffade o. hattsvamplika, ha ett rörskikt på undersidan. Många arter äro rötsvampar o. angräpa levande träd, ex. *P. fomentarius*, fnösketicka, *P. pini*, tallticka, el. ock virke, ex. *P. vaporeus*, mögelticka; andra växa på marken, somliga goda matsvampar, ex. *P. ovinus*, färticka.

Polysackari'der, kolhydrat av invecklad sammansättning. Jfr Kolhydrat.

Poly'stichum, ormbunksläkte (fam. *Polypodiaceae*), 75 arter. Blad stora, skivor 1—2 ggr parbladigt delade. Spörghömmesamlingar täckta av ett sköldlikt, i mitten fästat svepefjäll (indusium). *P. lonchitis*, taggbräken, med hela, i kanten taggsågade småblad; huvudsakl. i fjällen.

Polystyrol J-å'1], ett konstharts. Jfr Styrol. Polysylla'bisk (av grek. *poly's*, mången, o.

syllabe', stavelse), flerstavig. — **P o l y s y l l a b u m**, flerstavigt ord.

Polysylllogism' (av grek. *poly's*, mången, o. *syllogismo's*, slutledning), sammansatt slutledning, bestående av flera på varandra följande slutledningar, ur vilka till sist en slutsats framgår.

Polysyn'deton (av *poly's*, mången, o. *syn'detos*, sammanbunden), upprepande av förbindelseord mellan flera samordnade ord el. satsar, t. ex. *jag och du och hon*. Motsats: *a s y n' d e t o n*.

Polysynte'tisk (av grek. *poly's*, mången, o. *syn'tetos*, sammansatt), mångfaldigt sammansatt.

Polyteism' (av grek. *poly's*, mången, o. *teo's*, gud), mångguder, dyrkan av flera gudar. — **P o l y t e i s t'**, anhängare av polyteism.

Polytek'niska skolor (av grek. *poly's*, mången, o. *tek'ne*, konst), i utlandet beteckning för såväl elementära som högre tekniska undervisningsanstalter.

Polytonalite't, *mus.*, samtidigt bruk av flera tonaliteter i en komposition; förekommer hos Stravinskij, Milhaud o. Prokofjev.

Polytriohum, bladmosss-laiste (fam. *Polytrichaceae*), över 100 arter. Vanl. grova o. stora med tjocka, styva, enbarrlika, allsidigt utstående blad; den sporkapseln täckande mössan är hårig. *P. commu'ne*, björnmossa, intill 5 dm hög, växer allmänt i sumpskogar i lösa, vida mattor. Anv. till kvastar, torkmattor m. m.

Polytro'p (av grek. *poly's*, mången, o. *trop'e'*, förändring), kurva, som anger sambandet mellan volym o. tryck hos en gasmassa vid s. k. polytropisk tillståndsförändring, ett mellanting mellan adiabatisk o. isotermsk dylik (jfr Adiabati o. Isoterm), dvs. ett visst värmeutbyte med omgivningen hinner ske, dock ej tillräckligt för att hålla temperaturen konstant. I praktiken kunna rena adiabatener el. isotermer sällan förverkligas, varför förloppen bli polytropiska.

Polyuri' (av grek. *poly's*, mycken, o. *u'ron*, urin), sjuklig ökning av urinmängden; vanligt vid sockersjuka.

Polyviny'ler, polymerisationsprodukter av olika vinylföreningar (jfr Vinyl). Utgöra viktiga konstharter, vilka allt efter framställningssättet äro mjuka o. formbara i värme el. redan vid vanlig temperatur. Polyvinylklorid användes under olika namn (PV, igelit, vinylit m. fl.) som isolation i elektriska ledningar, till slangar (mjuka som gummi, churu ej så tänjbara), kemikaliebeständiga packningar, grammofonskivor (som ersättning för schellak), genomskinliga regnkappor m. m.; ingår även i en syntetisk textilfiber (PC-fibren, jfr Konstfibrer). Polyvinylacetat användes på liknande sätt. Vinylklorid o. -acetat kunna vidare förenas med varandra till olika s. k. blandpolymerisat, ex. mipolam (se d. o.) o. textilfiber vinyon. Vissa typer av konstgjord kautschuk äro blandpolymerisat av butadien (= divinyl) med andra vinylföreningar, ss. vinylnitrid (i perbunan) o. styrol (i buna S). Andra polyvinyler äro polystyrol (jfr Styrol) o. plexiglas.

Polä'r, som avser poler; rakt motsatt. — Polära koordinater för att angiva en godtycklig punkts läge i ett plan utgöras av avståndet o. riktningen till punkten i fråga från en fast punkt (pol). Jfr Koordinatsystem.

Polört el. fjällgröna, art av örtsläktet *Diapensia*.

Poma da (lat. *unquen'tum pomadi'num*, av *po'mum*, äpple), parfumerad salva för ingnidning i hår o. skägg.

Poma'ker, benämning på bulgariska mahammedaner, särsk. i trakterna av Rodope-massivet.

Pombal [på''«ball'], Sebastião José Carvalho de Mello, greve av Oeyras (1699—1782), Portugals främste statsman, premiärminister 1757—77, ivrig anhängare av upplysningstidens reformideer, förbättrade rättskipningen, omorganiserade armén, uppmanade näringarna o. bröt jesuiternas välde.

Pomeranian [på'm're'ni'°], en långhärig, synnerligen dekorativ dvärgspetshund, till färgen vanl. svart, vit el. brun.

Pomerans', frukten av *Citrus aurantium* var. *amara* (*ä. ro. Rutaceae*), har mörkt orange-röd färg o. ett tjockt skal med bitter, aromatisk smak. Användes i medicinen, till marmelad, likör (curacao) osv.

Pomfret [påmm'frit'], dets. som Pontefract.

Pomigliano [påmilja'nå], flygplats vid Neapel.

Pommerell'en el. *I, i l l p o m m e r n*, landsträcka vid Östersjön mellan Weichsel o. Pommern. Polsk prov. 1466—1772, 1919 åter polskt. Jfr Pnmrze.

Pommern, landskap vid s. Östersjön, till 1945 provins i n. Preussen, Tyskland, 38,401 kvkm, 2,394,000 inv. (1939). Delas av Öder i ett mindre område i v., Vor-Pommern, o. ett större i ö. H i n t e r - P o m m e r n, som till stor del uppfylls av Baltiska landryggen; f. ö. tillhör P. Nordtj-ska lägländet. Huvudnärings: jordbruk, boskapsskötsel o. fiske. Huvudstad: Stettin. — *Hist.* P. togs omkr. 500 i besittning av slav. vender, som först på noo-t. fullständigt kristnades. Dess vendiska furstar mottogo 1181 landet som län av Brandenburg, varefter ett tyskt-germanskt inflytande kraftigt gjorde sig gällande. »Riksomedelbart» hertigdöme 1529 (flera linjer); besattes av svenskarna 1630 o. delades efter fursthusets utslöckande mellan Sverige, som erhöll Vor-Pommern med öarna Rügen, Usedom o. Wollin jämte Stettin o. amtén Damm o. Gollnow, o. Brandenburg, som fick återstoden av Hinter-Pommern (1648), 1720 avträdde Sverige till Preussen dels sin del av Hinter-Pommern, dels Vor-Pommern s. om Peene med Usedom o. Wollin. I freden i Kiel 1814 gavs Svenska P. åt Danmark som ersättning för Norge; avträdde 1815 av Danmark genom byte till Preussen o. införlivades med preussiska provinsen P. Landet styrdes under sv. tiden av en generalguvernör med säte i Stralsund o. fem regeringsråd. I enlighet med Potsdambeslutet 1945 upprättades en de facto gräns längs Öder mellan Tyskland o. Polen, varvid Hinter-Pommern tilldelades Polen. Vor-Pommern bildar tillsammans med Mecklenburg en delstat i den ryska ockupationszonen.

Pomm'ersohes Haff, strandsjö i o. Tyskland, mot Östersjön begränsad av öarna Usedom o. Wollin. P. genomflytes av Öder.

Pommerska kriget kallas det resultatlösa krig, som 1757—62 utkämpades mellan Sverige o. Preussen. Kriget, som delvis sammanfaller med Sjuåriga kriget, slöt genom fred i Hamburg.

Pommes frites [påmm fritt''], fr., dets. som fransk potatis.

Pomologi' (av lat. *po'mum*, äpple, o. grek. *lo'gos*, lära), kännedomen om de odlade frukt-sorterna, särsk. äpple o. päron. — Adj.: *p o m o l o g i s k*.

Pomo'na, «rom. myt. fruktträdens gudinna.

Pomona [pomä'n°], annat namn för Mainland.

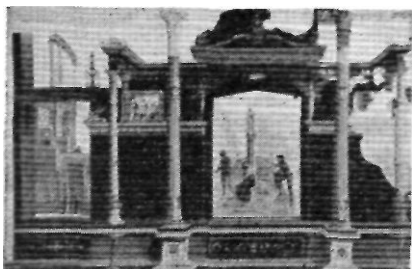
Pomorze [påmä'sje], ty. P o m m e r e l l e n, f.d. vojvodskap i n.v. Polen, gränsande till Os-

tersjön. 25,684 kvkm, 1,884,500 inv. (1931), var av 89.8 % polacker. Akerbruk, boskapsskötsel, fiske, sjöfart (Gdynia) samt industri. Huvudstad: Torun. P. har i den politiska diskussionen ofta kallats Polska korridoren. Under Tysk-polska kriget i sept. 1939 utkämpades i P:s n. del häftiga strider, därefter införlivades P. med riksdelen Danzia-Westpreussen. Ingår sed. 1945 i polska vojevodsk. Gdarisk o. Bydgoszcz.

Pomp (av grek. *potmpe'*, högtidligt festtag), prakt, stat; ordrpräl. — Adj.: p o m p ö's.

de Pompadour [d^o på^epador'i], Jeanne Antoinette Poisson (1721—64), markisinna, Ludvig XV:s av Frankrike älskarinna, g. m. förpaktaren Lenormand d'Etioles 1741, ägde efter sitt tillträde till hovet (1745) oin-skränkt inflytande över konungen o. ingrep på ett för Frankrike ofta mindre lyckligt sätt i styrelsen.

Pompeja'nsk stil, en efter den förnämsta fyndorten (Pompeji) uppkallad tidig rom. kejsarstil, huvudsakl. kännetecknad av fresker

med målad skenarkitektur, ofta inramande tavlor med mytologiska motiv, landskap o. stilleben. (Se bild.)

Pompeji', fornrom. stad vid Vesuvius, Italien, begravnen under askregn vid Vesuvius' utbrott år 79 e.Kr. Återupptäcktes omkr. 1700 o. har senare från 1748 till stor del framgrävts. P. ger en allsidig bild av rom. stads-kulturen under den tidigare kejsartiden genom delv. nästan oskadade byggnader, inredningar, konstföremål, skriftliga dokument, husgeråd o. vattenledningar m. m. Bl. märkl. byggnader

amfiteater, basilika, forum (se bild), talrika tempel, badhus o. villor ss. Vettiernas hus. Vid de allierades bombangrepp 1943 blevo flera av ruinerna skadade. Jfr Pompejansk stil.

Pompejus', Gnaeus P. Magnus (106—48 f.Kr.), rom. statsman, bekämpade Sertorius i Spanien [77—71 f.Kr.], tog vid hem-

komsten verksam del i kuvandet av slavupp-roret (71) o. ökade som konsul (70) demokratiens maktställning. I det följande tillintet-gjorde P. sjööveriet (67), besegrade konung Mitrades av Pontus (66—63) o. förvandlade Syrien till en rom. provins.

Tills, med Caesar o. Crassus bildade han det s. k. första triumviratet (60) men rå-kade i oenighet med Caesar, i vilken senatpartiet, som P. num. stod nära, såg den stora faran. Besegrad vid Farsalos (48) flydde P. till Egypten, där han mördades. Ehuru lysande som fältherre var P. som statsman ej vuxen sin store motståndare, mot vilken hans söner fruktlöst fortsatte kampen.

Pompejus' Tro'gus, rom. historieskrivare från kejsar Augustus' tid, skrev den första på latin avfattade världshistorien, *Historiae Pkilippicae*.

Pom'pelmus, frukten av *CVrus decuma'na* (fam. *Rutaceae*), klotrund, stundom över 2 dm i diam., skal tjockt, ljusgult. Det syrliga köttet ätes; av skalet fås suckat m. m.

Pompon [på^epån⁸'], Francois (1855—'933), fransk skulptör, främst känd genom sina djurskulpturer (*Isbiörn*, se bild), av vilka en del bildar ett särsk. museum i Jardin des Plan-tes i Paris. Ett urval utställdes i Sthlm 1938.

Pompong'. 1. Den runda o. flata prydnad med konungens namnchiffer, som anbringas ovanför vapenplåten på uniformsmössan. — 2. Av silke el. garn förfärdigad boll, användes tidigare för prydnadsändamål.

de Pomponne [d^o på^epänn'], Simon Arnauld (1618—99), markis, fransk diploma, grundlade som ambassadör i Sthlm (1666—68 o. 1671) ett franskt parti med M. G. De la Gardie i spetsen. Utrikesminister 1671—79. Memoarer (2 bd. 1861—63).

Pomposo [påmpå'sål], it., musikerterm: pom-pöst, festligt.

Pompös' (av *pomp*), praktfull, högravande. Ponape Ipä'-), största ön bland Karolinerna. 375 kvkm, 11,000 inv. (1935).

Ponce [pånn'pej], hamnstad på s. kusten av Puerto Rico, Västindien. 105,000 inv. (1940). Handel.

Ponchielli [pångkiäll'i], Amilcare (1834—76), ital. tonsättare, känd genom sin opera *Gioconda* (1876; uppf. i Sthlm i:a gån 1892).

Poncho [pånn'tsäl], sp., ett i Sydamerika vanligt överplagg i form av en fyrkantig mantel, som trades över huvudet genom ett hål i mitten.

Pond, tusendelen av kilopond (se d. o.) o. således ersättning för gram som kraftenhet i tekniska måttssystemet.

Pondera'bel (av lat.), vägbar; materiell. Jfr Imponderabilia.

Pondichéry [pñnsdiiieri'], f« Fransk besittning i Främre Indien, på s.ö. kusten inom prov. Madras. 291 kvkm, 205,000 inv. (1941). — 2. Huvudstad i P. 1 o. i Franska Indien, vid kusten, s. om staden Madras. 53,000 inv. (1941). Kat. ärkebiskop. Handelsstad med frihamn. Någon bomullsindustri.

Pondus, lat., vikt, tyngd; myndighet, värdighet.

Pone'ra (av lat.), antaga, förutsätta.

1. Poniatowski, Stanisław (1676—1762), greve, polsk statsman, ivrig anhängare av Karl XII, deltog i slaget vid Poltava (1709), åtföljde kongen till Turkiet o. bidrog genom sitt ingripande till sultanens krigsförklaring mot Ryssland 1711. Under Polska tronföljds-kriget (1733—38) verkade P. för Stanisław Esczyczynskis val till konung men försonade sig senare med August III.

2. Poniatowski, Stanisław (1732—98), son till den föreg., konung av Polen. Jfr Stanislaus, *polska konungar*.

3- Poniatowski, Józef Antoni (1763—1813), brorson till den föreg., furste, polsk fältherre, krigsminister i det av Napoleon upprättade herzogdömet Warszawa, deltog som befälh. för de polska trupperna i Fransk-österrik. kriget 1809 samt i ryska fälttåget 1812 men omkom under slaget vid Leipzig 1813, sedan han av Napoleon erhållit den franska marskalksstaven.

Ponny (eng. *pony*), allmän beteckning för småväxt häst (vanl. ej över 1,30 m i mankhöjd). Ponnyraser utvecklas särsk. i bergstrakter med karg växtlighet. Jfr Gotlandsruss.

Pons [på'6], I, i l y, f. 1904, fransk koloratur-sopran, sed. 1931 vid Metropolitan Opera.

Ponsard [på'ss'a'r], François (1814—67), fransk dramatiker. P. började i anslutning till fransk-klassiciteten (*Lucrice*, r843, m. fl.), frigerde sig sedan (*Vhonneur et l'argent*, 1853; *Heder och penningar*, 1856, m. fl. komedier) för att nå högst i det historiska dramat *Le Hon amoureux* (1866; Det besegrade lejonet, 1875) med ämne från direktortiden.

Ponsoarme [på'eskarm'], Hubert (1827—903), fransk medaljgravör, prof. vid Ecole des beaux-arts i Paris 1871. P. gjorde både som konstnär o. lärare en nydanande insats.

Ponsonby [pånn's'nbi], Arthur, från 1930 lord P. (i87r—1946), eng. politiker, urspr. diploma, underhusled. 1908—18 (liberal) o. 1922—30 (arbetarpartiet). Som understatssekreterarc för utrikesärenden jan.—nov. 1924 i Macdonalds ministär utarbetade P. bl. a. ett av parlamentet avvisat vittomfattande förslag till avtal med Sovjetryssland. 1931—35 arbetarpartiets ledare i överhuset. Utg. 1942 en biografi över sin fader Henry Ponsonby (*His life from his letters*).

de Ponson du Terrail [dø på'sä¹¹sø dy teraj'], Pierre (r829—71), vicomte, fransk författare, bekant genom sina följtongsromaner med äventyraren Rocambole som hjälfe.

Pon'ta Delga'da, största staden på Azorerna, belägen på ön São Miguel. 21,000 inv. (1940). Handel med sydfrukt. Radiostation. Meteorol. station.

Pon'tak, i äldre svenska vanligt ord för rödvin. Efter fr. staden Pontacq.

Pont-à-Mousson [på'nst a mosa'n*], stad i dep. Meurthe-et-Moselle, n.ö. Frankrike, IT,000 inv. (1936).

da Ponte, Jacopo, målaren Giacomo Bassanos verkliga namn.

Pontecor'vo, stad i v. mell. Italien, vid Liri. 14,000 inv. (1931). Napoleon gav 1806 Bernadotte titeln furste av P. Staden svårt skadad under Andra världskr., då samtidigt Bernadotte-arkivet spoliädes.

Ponteiract [pånn'tiffrækt] el. Pomfret [påmm'frit], gammal stad i n. England, grevsk. Yorkshire (West Riding). 20,000 inv. (1945). Järn- o. metallindustri. I trakten odlas lakritsrot, varav beredas s. k. »Pomfret cakes».

Ponteved'ra, l. Provins i n.v. Spanien (Galicien), vid Atlanten. 4,391 kvkm, 695,000 inv. (1947). — 2. Huvudstad i P. l. vid kusten. 35,000 inv. (1940). Uppkallad efter en gammal romersk bro (*pons ve'vus*). Hamn. Fiske.

Pontiao [pånn'ti'ki], stad i s.ö. Michigan, n. För. Stat. 97,000 inv. (1940). Industri.

Pontia'nak, befäst stad på v. Nederl. Borneo, i en sumptukt vid fl. tandak, nära kusten. 45,000 inv. (1937). Till stor del byggd på pälår. Handel o. sjöfart.

Ponticello [påntitsjälTä], it., stallet på stråkinstrument.

Pon'tifex maximus, överstepräst i den rom. religionen. Blev senare en titel för de rom. kejsarna o. överfördes slutl. på påven.

Pontifica'te (av lat. *pon'tifex*, överstepräst), romersk-katolsk handbok för liturgiska handlingar förbehållna biskoparna.

Pontifika't (av lat.), påvevärdighet; en påves regeringstid.

Ponti'niska träskern, ryktbara träsk s.ö. om Rom. 750 kvkm. Tidigare härd för malaria-Myggor, nu torrlagda.

Pontinska öarna, dets. som Ponzäöarna. Pontiska bergen, en rad bergskedjor i n. Mindre Asien, utmed Svarta havets kust. Högst i öster (upp till 3,400 m).

Pon'tius, Paul (1603—58), nederl. kopparstickare, utförde stick särsk. efter Rubens' o. van Dycks målningar.

Ponto'n (lat. *pon'to*), flatbottnad båt el. flotte, avsedd till flytande stöd för broar, lyftning av sjunkna el. grundstötta fartyg m. m. Av. finnas pontoner av många olika konstruktioner, avsedda som livbåtar. Flottörer för flygplan kallas stundom pontoner. — Ponto'njärer, ingenjörtrupper, som bygga mitlitröar.

Pontopp'idan, Henrik (1857—1943), dansk författare, nobelpristagare jämte K. Gjellerup 1917. P:s huvudverk äro *Det forjættede Land* (Mula, 1891) — *Det forjættede Land*, 1892 — *Dommens Dag*, 1895), *Lykke-Per* (8 bd, 1898—1904; förk. upplaga 1907) o. *De dödes Rige* (5 bd, 1912—16), vari han givit realistiska, av hög idealitet burna skildringar av det nutida Danmark. Memoarer: *Undervejs til mig selv*; 4 delar (1933—40). (Se bild.)

da Ponte, Jacopo, eg. J. Carucci (1494—1577), ital. målare, lärjunge till Andrea del Sarto. Hans *passions/resker* i Certosa vid Florens ge uttryck åt en utpräglad, besjälad manierism. Bl. hans porträtt märkes särsk. det av *Cosimo de' Medici*.

Pon'tos (lat. Pontas). . i. I grek. myt. världshavet, tänkt som en personlig gud, som o. make till Gaia (jorden). — 2. Grek. namn på Svarta havet. — 3. Namn i antiken på Mindre Asiens kuster i n.ö. Ett pontiskt rike grundades på 360-t. f.Kr. av en persisk satrap. Det fick sin största utsträckning under konung Mitradataes VI, som emellertid besegrades av romarna (66 f.Kr.), vilka med sitt rike införlivade större delen av P.

Pontresina, turist- o. kurort i ö. Schweiz, kantonen Graubünden, i övre Engadindalen. 1,800 m ö. h. 750 inv.

Pontypridd [påntipriød], stad i s.v. Wales, grevsk. Glamorganshire. 43,000 inv. (1931). Kol- o. järngruvor; järn- o. kemisk industri.

Pon'zöarna el. Pontinska öarna, ital. ögrupp av vulkaniskt ursprung i Tyrenska sjön, v. om Neapel. Största ön, Ponzä, 7,7 kvkm. Omkr. 5,000 inv.

Pool [pol], eng., sammanslutning av näringsidkare i syfte att reglera priset på någon vara.

Poole [pol], hamnstad i s. England, grevsk. Dorsetshire, vid Eng. kanalen. 70,000 inv. (1945). Industri; handel o. sjöfart.

Poole [pol], Reginald Lane (1857—1939), eng. historiker, prof. i Oxford, en av grundläggarna av *English historical review* (1886 ff.), 1901—20 tidskriftens huvudred.; redigerade tills, m. W. Hunt samlingsverket *Political history of England* (12 bd, 1905—10).

Poona [po'-] el. P u n a, stad i v. Indien, prov. Bombay, inuti landet. 258,000 inv. (1941). Sunt klimat; sommarresidens för Bombays regering. Stor garnison. Flera högre skolor. Textil-, guld- o. silvervaruindustri. — Förr huvudstad i ett mäktigt mahattrike, besegrat 1817.

P o p 6 [pååpá'], salt, avloppslös sjö i v. Bolivia. 3,694 m ö. h., 2,530 kvkm. I trakten storavsaltavlagringar.

van der Poorten-Schwartz [fann där paktten-], j o o s t (1858—1915)» eng. författare av höll. börd, skildrade höll. liv under författarnamnet M ä r t e n M a a r t e n s i en följd psykologiskt märkliga romaner [*An old maid's love*, 1891; *Arnout Oostrum*, 1896].

Pop [påp] (grek. *pappas*), benämning på präst i grekisk-katolska kyrkan, »kyrkoherde».

Popayan [påpajann'], stad i s.v. Colombia. 36,000 inv. (1947). Univ. Tobaksfabriker.

Pope [påp']. A l e x a n d e r (1688—1744), eng. skald, den främste representanten för klassicismen i England. P. skrev moraliserande fabler, lärodikter, satirer, idyller o. herdedikter i en strängt korrekt form; efterbildade Boileau i art *poétique* i sin betydelsefulla litterära lärodikt *Essay on criticism* (1711) o. skapade med *The rape of the lock* (1712) ett mästerverk i den komiska genren. Av stor betydelse blev också den erotiska brevberättelsen på vers *Eloisa to Abelard* (1717) samt den filos. dikten *Essay on man* (1733—34), där P. ger en framställning av deismens lär. Högst när han i sina kvicka sedeskidringar av samtidens liv, *Satires and epistles of Horace imitated* (1731—38). Flera av P:s arb. finnas i sv. övers.

Popeli'n (av fr.), ett slags halvsiden; glansigt hel- o. halvylltyg.

Poplar [påpp1°], östlig stadsdel i Eondon (Eastend) med stora dockor, skeppsvarv o. fabriker. 158,000 inv. (1945).

Popocatepetl, vulkan i s. mell. Mexiko. 5,452 m. Efter flera hundra års tystnad åter verksam 1920.

Popolo d'Italia [påpålä-], 11 (it. »Italiens folk»), ital. tidn., fascismens huvudorgan, gr. i Milano 1914 av Mussolini, 1922—31 redigerad av dennes broder A. Mussolini, därefter av Mussolinis brorson Vito Mussolini. Nedlades efter fascismens fall 1943.

Poppae's Sabina, d. 65 e. Kr., rom. kejsarinna, gemål till kejsar Nero (62), skön men lättfärdig. P. uppogade Nero till mordet på dennes mor o. syster men blev äv. själv slut. dödad av maken.

Poppel, arter av trädsläktet *Populus*. Poppelros, art av växtsläktet *Lavatera*. Poppel, D a v i d (1843—1913), österrik, violoncellist, en av sin tids främsta; utgav äv. cellokompositioner.

Populaire, X, e [18 påpylä'r], daglig Paris-tidning, gr. 1917. De franska socialdemokraternas huvudorgan. Uppl. omkr. 75,000 ex. Red.: I«öa Blum.

Popularisera (av lat. *populus*, folk), göra populär, framställa i allmänfattlig form.

Popularite't (av lat. *populus*, folk), folk-gunst.

Popula'rpartiet (lat. *popuWres*) kallades i det gamla Rom det demokratiska folkpartiet i motsats till det aristokratiska optimatpartiet.

Popula's (av *populus*), den stora hopen pöbel.

Populis'ter, grekiskt rojalistiskt parti. Nuv. ledare Constantin Tsaldaris (se denne).

Polonia, etruskisk stad vid Tyrrenska sjön, mitt emot Elba, Italien, med märkliga fornitaliska o. etrusk. gravar från 700-t. f.Kr. o. senare. P. hade ännu omkr. 200 f.Kr. en betyd. järnhantering. Under tidigare medeltiden biskopsäte.

P o p u l u s, lat., folk. — P, R o m a n u s, det romerska folket.

P o p u l u s, p o p p e l s l ä k t e t (fam. *Salicaceae*), ca 30 arter skildkönade träd. Hängen utvecklade på bar vinst, slankiga; frömjösöverföring genom kvinden. Hängefjäll likade, blommar på en skålformad blombotten, de hanliga med talrika ståndare. Ved finporig, lös, kärna brun (hos asp färgad). Endå art hos oss är aspen, P. *trēmula*, många främmande dock odlade som prydnadsträd, ex. P. *alba*, silverpoppel, P. *ni'gra*, svartpoppel, o. dess var. *italica*, pyramidpoppel, P. *balsami'fera*, balsampoppel.

Popula'r (av lat. *populus*, folk), allmänt omtyckt; avsedd för folket; lättfattlig.

da Pordenone [-näne], Giovanni, kallad da Corticelli (1483—1539), ital. målare, utförde bl. a. fresker i katedralerna i Cremona o. Treviso.

P o'r'er (av grek. *po'ros*, genomgång), små häligheter; hudkörtlarnas mynningar.

Porfy'r (av grek. *porfy'reos*, purpurfärgad), gemensam benämning på vulkaniska bergarter, bildade av en finkornig till tät grundmassa, i vilken större mineralcorn (kvarter, fältspat) ligger jämnt inströdda. Brytes bl. a. i Älvdalen (Dälarna) till urnor, sarkofager o. dyl.

Porfy'riner, färgade kvävehaltiga organiska föreningar, som ingå i flera viktiga ämnen i växt- o. djurvärlden. I t. ex. hemoglobin, cytochromer, katalas o. peroxidas ingår p r o t o p o r f y r i n i form av järnföreningen protohem (se d. o.). En annan porfyrin ingår, förenad med magnesium, i klorofyll. Närbesläktade p. förekomma i vissa gallfärgämnen. Kemiskt kunna samtliga p. härledas u p o r f i n, som består av fyra pyrrolkärnor (jfr Pyrrol), förenade av CH-grupper. Jfr Ftalocyaniner.

Porfy'rios (232—304 e.Kr.), grek. filosof, nyplatoniker, lärjunge till Plotinos.

Pori [pårr'i], finska namnet på Björneborg. Porjus, kyrkobokföringsdistrikt i Jokkmokks kommun, Norrb. l. 1. 1959¹⁰ v. (r947).

Porjus kraftverk, ett staten tillhörigt kraftverk vid P o r j u s f a l l e n (fallhöjd omkr. 56 m), 10 km nedanför Stora Eule älvs utflöde ur Stora Eulevatten. Kraftverket anlades 1910—20 för en kostnad av 23 mill. kr. o. har sedan tillbyggt. Samhälle med 1,144 inv. ('94'). — Förder de lappländska malmfälten samt Riksgränsbanan med elektr. energi o. är anslutet till det mellansvenska kraftnätet.

Por'kkala, ryskt arrendområde s.v. om Helsingfors, vid Finska viken, omfattar en halv mellan Esboviken o. Barösunds fjärd samt den utanför belägna skärgården med det starkt befästa MacEHot. Utarranderades av Finland till Ryssland i vapenstillståndet i Moskva 1919, 1944 på 50 år såsom militär bas. Jfr Peter den stores fästning.

Porla brunn, kurort i v. Närke, Skagershults kommun, med en av Sveriges främsta järnkällor.

Pormask, prickar i huden, orsakade av fett, som stagnerat i talgkörtlarnas utförselgångar.

Pornografi' (av grek. *por'ne*, sköka, o. *gra'fein*, skriva), osedlig litteratur. — Adj.: *por-nog-ra-fisk*.

Pornokrati' (av grek. *por'ne*, sköka, o. *kratéin*, härskas), skökoregemente, benämning på påvedömetts djupaste förfallperiod (904—963), då sedeslösa adelsdamer upphöjde sina älskare på väststolen.

Por'ros, ö med en lika benämnd stad i Saroniska viken, s.v. Grekland. Omkr. 5,000 inv. Badort. — P. är forntidens *Kalauréia*. Grundmurarna av dess berömda Poseidontempel framgrävdes 1894 av svenskarna S. Wide o. L. Kjellberg.

Porosite't, ett ämnes egenskap att vara poröst.

Por'f'assalmi, ett smalt o. grunt sund mellan sjöarna Saima o. Suranjärvi, s.ö. Finland, bekant genom den seger, som överste K. von Stedingk med 735 finnar vann över en vida större rysk styrka ¹⁷/₆ 1789.

Pors, art av växtsläktet *Myrica*. Porsang'er fjord, fjord i nordl. Norge. 116 km, Porsann'a, 500-t. f.Kr., *etruskisk konung*, erövrade Kom omkr. 500 f.Kr.

Porsgrunn, stad i s. Norge, Telemark fylke, vid Skienselvens utlopp. 8,900 inv. (1932). Porslinsfabrik o. annan industri.

Por'siforsen, en 2 km lång, mycket vacker fors i Stora Iule älv, strax nedanför föreningen med I-kalla Eule älv. Fallhöjd 25-6 m.

Porsl'in (av it. *porcellana*, porslinssnäckas), Fältspatporsl'in framställes av porslinslera el. kaolin, ett i naturen förekommande rent aluminiumlikat, som tills. m. fältspat upphettas så högt (till omkr. 1,600°), att hela massan hopsintrar o. blir glasartad o. halvgenomskinlig. Flintporl'in el. fin fajans, som framställes av mindre rent kaolin, upphettas aldrig så högt, att det smälter samman, o. förblir därför poröst o. ogenomskinligt. Båda sorterna porslin överdrages med en lätsmått, med olika metalloxidfärgbar glasyrmasa av kaolin, tillsatt med större mängder fältspat.

Porslinsblomma el. *vaxblomma*, art av växtsläktet *Hoya*.

Porslinsnäckor, *Cypræ'idae*, en i de varma haven artrik familj bland snäckorna med tjockt, porslinsartat, i allm. vackert färgat skal av oval form med en springformig öppning utefter hela ena sidan. En av de minsta arterna är kaurisnäckan, *Cypræ'a moneta*.

Port [hög. utt.: pä; fr. utt.: pär], eng. o. fr. hann.

della Por'ta, *Bacc'i o*, målaren Fra Bartolommeos verkliga namn.

della Por'ta, *Giacomo* (omkr. 1532—1602), ital. arkitekt, den tidiga romerska barockens huvudrepresentant. Han slutförde flera monumentalt byggda såsom *Peterskyrkans kupol o. Palazzo Farnese* samt nyskapade fasaden till sin lärare Vignolas kyrkobyggnad *Il Gesù* i Rom, som fick skolbildande betydelse (se bild). Bl. övriga arb. märkes särskilt *Villa Aldobrandini* utanför Rom, skadad under Andra världskr.

Porta'bel, dets. som portativt.

Port Adelaide [pått ad'd'e'd], hamnstad till Adelaide i Australien.

Por'ta Hungarica, lat., »Ungerska porten», namn på Donaus dalgång vid inflödet i Ungern; floden genombröter där Småkarpaterna.

Porta'l (av lat. *porta*, port), konstnärligt utsmyckad ingång till en byggnad el. plats.

Portal [pått'l], lord Charles, f. 1893, eng. flygofficer, flygmarskalk (1944), deltog i Första världskr., 1934—35 kommandant för britt. flygstyrkorna i Aden. 1939 medl. av britt. luftförsvarets högsta ledning, 1940—45 chef för britt. flygets generalstab o. bombkommando.

Portamen'to, it., »buret föredrag», glidande från ton till ton i sång o. i musik av stråkinstrument.

Port Antonio, hamnstad på Jamaicas n.v. kust. 6,300 inv.

Port Arthur [pått'a'pö]. 1. Stad o. krigshamn i ö. Kina, på s. kusten av Kwantunhalvön vid Gula havet. 33,000 inv. (1938). Sed. kineserna starkt befäst staden, intogs den 1894 o. behölls till 1895 av japanerna, som delvis förstörde befästningarna o. hamnen. Återställdes till kineserna o. arrederades av Ryssland 1898 på 25 år. Under Rysk-jap. kriget erövrades P. av japanerna 1905, o. vid fredsslutet övergick arrendet till Japan. Vid detta lands kapitulation aug. 1945 besattes P. av ryssarna. Skall under 30 år vara gemensam flottbas för Ryssland o. Kina. — 2. Stad i Texas, s. För. Stat. 46,000 inv. (1940). Våldiga petroleumraffinerier.

Portativt el. porta'bel (av lat. *porta're*, bära), bärbar, bekväm att bära.

Port Augusta [pått ägass't'], hamnstad i Sydaustralien, vid Spencervikcu. 3,000 inv. Port-au-Prince [pått'prins'], för Port Républicain, huvudstad i republ. Haiti, Västindien, på v. kusten. 115,000 inv. (1936). Vackert läge. Kat. ärkebiskop. Befäst hamn. Kortvägsstation.

Port Blair [pått blä'], huvudstad på britt. ögruppen Andamanerna, Bengaliska viken. 17,000 inv. (1931). Hamn.

Port Darwin [pått da'win], krigshamn på Australiens n. kust, vid staden Darwin (f. d. Palmerston), viktig utgångspunkt för telegraflinjer. Flygplats.

Port (du) Salut [pått d'aly'], fransk ost; tillverkas num. äv. i Sverige.

Portée [parte'], fr., torped's samt artilleris räckvidd.

Porte'la de Sacavem, flygplats vid Lissabon.

Port Elizabeth [pått iliss'beb], hamnstad i s. Kapprovinsen, Sydafrik. unionen, vid Algoa Bay. 64,000 inv. (1946), därav ²/₃ vita.

Porten, hög porten el. Ottomanska porten, fördom benämning på turk. regeringen o. dess säte i Konstantinopel. Namnet härledes av den orientaliska seden, att härskaren gav sina domar o. befällningar sittande i porten till sitt palats (Serailjen).

Portepé (av fr.), sabelhandrem, en med tofs försedd rem av silver- el. guldtråd, som lindas kring sabelfästet, för att sabeln vid behov skall kunna hänga kvar vid handloven. (Se bild.)

Porter [pått], William Sydney (1862—1910), amerik. författare. P. var banktjänsteman men dömdes till fängelse för förskingring, varefter han under pseud. O. Henry skrev ett stort antal noveller ur amerik. vardagsliv, humoristiska men ofta bittra o. med oväntat slut.

Porter [pått], Katherine Anne, f. 1894, amerik. författarinna, har i noveller med psykologisk säkerhet o. i en lugn, klar stil skildrat personer dels från Texas o. Mexico, dels från krigets Europa: *Flowering Judas* (1930), *Påle horse, påle rider* (1939), *The leaning tower* (1944; Det lutande tornet, 1946).

Porter [pått'] (eng., egentl. bärare), en svart-

brun, besk. urspr. eng. ölsort. Porter har äv. stor extrakthalt.

Porterbryggeri-AB. D. Carnegie & Co., Göteborg. Grundat 1803, bolag 1860, nuv. namn 1908. Aktiekap. 5 mill. kr. (1948). Dotterbolag till A13. Tripp & Lyckholm.

Port Fuad, en efter konung Fuad uppkallad, 1926 invigd hamn vid Suezkanalen, mitt emot Port Said. Hamnen är ändstation för Palestina-järnvägen.

Portfölj' (fr. *portefeuille*, av *porter*, bära, o. *feuille*, blad), fodral el. väska för papper, dokument o. dyl.; benämning på ett statsråds el. en ministers chefskap över ett departement; företags innehav av vissa värdepapper (aktieportfölj) etc.)

Port Glasgow [på tglEess'gå°], hamnstad i s.v. Skottland, grevsk. Renfrew, nära fl. Clydes mynning. 20.000 inv. (1931).

Portha'n. Henrik Gabriel (1739—1804), finl. universitetsman; universitetsbibliotekarie i Åbo 1772, prof. 1777, kansliråds titel 1802. P. grundade den vetenskapliga finska historieforskningen. Flitig o. kritisk arkundssamlare; utgav o. kommenterade flera viktiga källskrifter. Medstiftare av sällskapet »Aurora» o. red. för dess tidskrift »Tidningar, utgifne af et Sällskap i Åbo». En av finshetens stora föregångsmän.

Port Huron [på tjo'r'n°], stad i Michigan, n. För. Stat., vid fl. St. Clair, nära Huronsjön. 33.000 inv. (1940). Industri o. handel.

Portio [på r'ti'sij], hamnstad i v. mell. Italien, prov. Napoli, vid futen av Vesuvius. 25.000 inv. (1931). Under P. o. Resina ligger det forna Herculaneum begravt.

Portier [på r'tje'], fr., portvakt, hotellportvakt.

Porti'k (lat. *porticus*), en övertäckt gång mellan en kolonnrad o. en byggnad, kolonnrydd förhall.

Portion [-tē]o'n] (av lat.), del, andel; avmätt del av en maträtt.

Portiär (av fr.), dörrförhånge.

Port Jackson [på tdsjakk's'n], stor bukt med befäst inlopp på ö. kusten av Nya Syd-Wales, Australien. Vid en av dess förgreningar ligger Sydney. Den första koloniseringen av Australien började vid P. 1788.

Portlak, art av växtsläktet *Portulaca*.

Portland [på t'l'nd], x. Största staden i Maine, n.ö. För. Stat., vid kusten. 74.000 inv. (1940). Befäst hamn med livlig sjöfart. Järn-, maskin- o. träindustri. — 2. Största staden i Oregon, n.v. För. Stat., vid Willamette, en bifl. till Columbia. 306.000 inv. (1940). Kat. ärkebiskop o. kat. univ.; jur. o. med. fakultet av statsuniversitetet. Betyd. trä-, maskin- o. kvarnindustri. I/vlig handel. Hamn tillgänglig för oceanångare.

Portland, eng. hertigtitel, buren av medlemmar av den urspr. höll. ätten Bentinck, äldst av Willem B. (1649—1709), Vilhelm III:s av Oranien vän o. förtrogne rådgivare.

Portland, Isle of [ajl ävv på t'l'nd], liten stad i s. England, grevsk. Dorsetshire, på halvön P. Starkt befäst, konstgjord hamn. Utförsel av byggnadssten o. cement. Omkr. 12.000 inv.

Portland, dets. som Dyrhölär.

Portlandcement, cement, berett av kalk o. lera, uppfanns i England men tillverkas äv. i vårt land. Jfr Cement.

Portlandvasen [på t'l'nd-], för Barber i n i v a s c n, ett sed. 1810 i British Museum befintligt fornm. flaskfornigt glaskärl med i relief framställda figurer i vitt på mörkblå botten; omkr. 25 cm hög. 1:åårh. e.Kr. Räknas till den antika glas-konstens mästerverk.

Port Louis [på t'lo'is], huvudstad på britt. ön Mauritius. 58.000 inv. (1940), många indier o. kineser. Kat. biskop; observatorium, högre skolor. Betyd. handel (frihamn).

Portmonnä' (fr. *portemonnaie*, av *porter*, bära, o. *monnaie*, mynt), penningpung, börs.

Port Moresby [på t'må'sbi], huvudstad i Papuaterritoriet, s.ö. Nya Guinea. 2.600 inv. (1939). Viktig hamn o. flygstation. Aug. 1942 hejdades den jap. offensiven några mil från P., som var en stark allierad bas.

Port Nata'l, dets. som Durban.

Por'to, dets. som Oporto.

Por'to (it., fraktpengar), befordringsavgift för postförsändelser el. telegram. — Por'to-sats, vikt, som lägges till grund för postpor'to.

Por'to Ale'gre el. Por'tale'gre, huvudstad i staten Rio Grande do Sul, s. Brasilien, nära kusten. 385.000 inv. (1939), varav många tyskar. Kat. ärkebiskop. Jur. o. med. fakultet. Livlig export o. någon industri. Flygplats Sao Joao.

Portoferrävo, huvudstad på ital. ön Elba. 11.000 inv. (1931). Befäst hamn. Havsbad. Fiske. — i/6 1814—/s 1815 Napoleon Is uppehållsort.

Port of Spain [på ävv spe'n], sp. P u e r t o de España [-ann]ja], huvudstad på britt. ön Trinidad. 98.000 inv. (1941). Kat. ärkebiskop. God hamn med livlig sjöfart.

Por'to No'vo, huvudstad o. handelscentrum i Dahomey, Franska Västafrika, nära kusten. 27.000 inv. (1945).

de Porto-Riohe [d° pärtårisj'], Georges (1849—1930), fransk författare, led. av Fr. akad. 1923. Psykologiska kärleksdramer (*Amoureuse*, 1894, uppf. i Sthlm 1911).

Porto Rico [-rikk'ä], 1898—1932 benämning på Puerto Rico (jfr d. o.).

Port Phillip Bay [på fill'ip be'], havsvik på Australiens s. kust, i Victoria. Vid dess inre del ligger Melbourne.

Port Républicain [på rēpyblika**], dets. som Port-au-Prince.

Port Royal [på t'raj'ö'l]. 1. Stad på s. kusten av Jamaica. 1.000 inv. Starkt befäst huvudstad för britt. flottan i Västindien. — 2. Orlogshamn i Syd-Carolina, s.ö. För. Stat.

Port-Royal [på t'rao'jall'], cisterciensernunnkloster nära Versailles, anlagt på 1200-t. Som säte för den jansenistiska rörelsen fick på 1600-t. P. (o. dess likbenämnda filialkloster i Paris) en ej ringa ryktbarhet. Efter åtskilliga förföljelser förklarades klostret 1709 upphävt. Jfr Jansenismen.

Porträtt' (fr. *portrait*), avbildning av personen. Port Said [på sajd'], stad i n.ö. Egypten, vid Suezkanalens mynning i Medelhavet. 125.000 inv. (1937). Säte för styresmannen över kanalen. Staty av Lesseps o. en av hamn-berna. Viktig kolstation o. utförselhamn.

Portschä's (fr. *porte-chaise*), bärstol.

Portsmouth [på tsm'p]. 1. Stad (eget grevsk.) i s. England, grevsk. Hampshire, på ön Portsea, snett emot ön Wight. 210.000 inv. (1946). Englands främsta flottstation med stor arsenal,

dockor o. skeppsvarv. Vål befäst till lands o. vatten. Betydd, handel. Dickensmuseum. Gamal stad: viktig krigshamn redan på 1500-t. Ofta bombad under Andra världskr. — 2 Stad i New Hampshire, ö. För. Stat., vid Atlanten. 15.000 inv. (1940). Krigshamn. På en o. nära P. ingicks fredsslutet efter Rysk-jap. kriget. — 3. Stad i Virginia, ö. För. Stat., vid Atlanten. 51.000 inv. (1940). Orlogsvarv. — 4. Stad i Ohio, ö. För. Stat., vid fl. Ohio. 41.000 inv. (1940). Belägen i ett mineraldistrikt; betyd. industri o. handel.

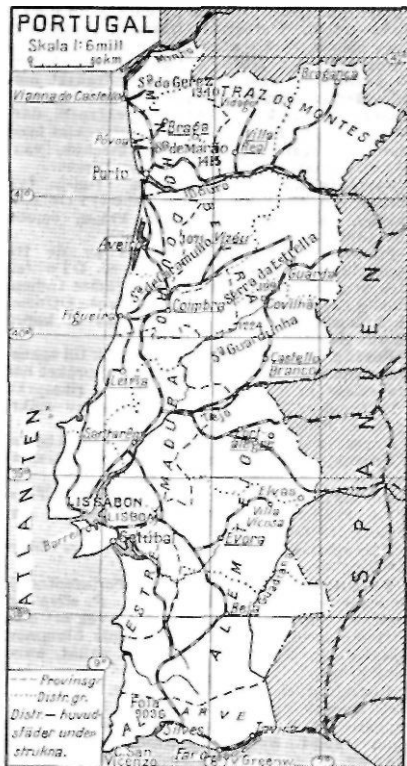
Port Stanley [på steccn'li], huvudstad på Falklandsöarna. 1.200 inv. (1935). **Hamn.**

Port Sudan [på soda'n], hamnstad i Anglo-egypt. Sudan, vid Röda havet. Omkr. 4.700 inv. Järnväg från Berber vid Nilen.

Port Sunlight [på sann'lajt], en av firman Eever Brothers anlagd mönsterfabriksstad i v. England, grevsk. Cheshire, vid Irländska sjön, s. om Birkenhead. Omkr. 3.000 inv. Tvåfabriker. Jfr Eeverhulme.

Portugal, Republica Portuguesa, republik på s.v. Pyreniska halvön, s.v. Europa, gränsande i n. och ö. till Spanien, i v. och s. till Atlanten. 91.721 kvkm, 8,2 mill. inv. (1946), med kolonier 2.173.614 kvkm, 18,8 mill. inv. (1940). Till stamlandet P. räknas Azorerna o. Madeira med tills. 3.083 kvkm o. 535.000 inv. (1940). P. utgör en fortsättning av spanska högplatån; viktigaste bergskedjan är Serra da Estrella (1.991 m); endast s. om P:s huvudflod Tejo utbreder sig ett större lågland. Kusten är än hög o. brant, än flack o. kantad av dyner o. laguner. Goda hamnar finnas endast vid flodmynningarna. P. saknar insjöar; talrika mineralkällor. Klimatet är jämnt o. mildt; nederbörden täml. riklig; Serra da Estrella har den rikligaste nederbörden i Europa (3.500 mm). Befolkningen, portugiserna, är romaner, som hylla den rom.-kat. läran. 3 universitet finnas; folkbildningen står lågt. Näringslivet i P. är föga utvecklade; huvudnäring: jordbruket. Viktigaste utförelsvävar: wolfram, vin, sardiner, kork o. harts; införelsvävar: kol, bomull o. torsk (klippfisk). Myntenhet: escudo = 100 centavos. Administrativt indelas P. i 22 distrikt. Huvudstad: Eissabon. — **Författning.** P. styres enligt författningen av 1933 av en för 7 år vald president, som vid sin sida har en nationalförsamling med 120 valda medl., en korporativ kammare av 104 representanter för yrken m. m. o. ett rådgivande »statsråd» av 10 medl. Presidenten utser ministären, vilken är ansvarig inför honom. Reellt innehas makten f. n. av ministerpresidenten.

— **Armé.** Allm. värnplikt med tjänstetid 20—48 år o. växlande tjänstgöringstid. Fredsstyrka omkr. 33.000 man, reserv 126.000 man. Kolonialarmén uppgår till omkr. 3.000 europ. (värvade) o. 9.000 infödda (värnpliktiga) soldater. — **Orlogsflottan** (1946): endast smärre fartyg, därav 6 jagare, 3 ubåtar. **Handelsflottan** (1945): omkr. 350.000 bruttonet. — **Flyget** är uppdelat på armén o. marinen o. består av jakt-, bomb-, spanings-, transport- o. skolförband. Flygmaterieleu är huvudsakl. av eng. o. amcrik. ursprung. — **Hist.** P. tillhörde i äldre tider i tur o. ordning kartagerna, romarna, västgöterna o. (från 700-t:s början) araberna. Eändet framträdde omkr. 1100 som självständig politisk enhet; konungarke n 39. De stora geografiska upptäckterna vid nya tidens början gjorde P. till världens främsta handels- o. sjöfartsstat; snart inträdde emellertid förfall. 1581—1640 var P. förenat med Spanien. Under 1700-t. var P. föga mer än ett engelskt lydrike (Metuhenfördraget 1703). 1822 förklarade sig Brasilien fritt; 1910 störtades monarkien i P. o. ersattes med republiken. P:s inre historia efter republikens införande utmärktes till fram på

1930-talet av stor instabilitet med ständiga ministerkriser o. åtskilliga kuppförsök. På grund av alliansen med England inträdde P. 1916 i Första världskr. på dess sida o. sände en expeditionskår till Västronten. I Versaillesfreden 1919 erhöll P. en mindre del av Tyska Östafrika. En vändpunkt i dess inre historia inträdde 1926, då general Gomez da Costa i maj gjorde sig till diktator men redan i juli störtades av general Carfflona. President Machado nedlade sitt ämbete. 1928 valdes Carmona till president (omvald 1935 o. 1942). Den ledande mannen blev emellertid Salazar, som 1928 inträdde i regeringen som finansminister o. sed. 1932 är konseljpresident med diktatorisk makt. Han har genomfört en fullständig sanering av P:s finanser o. organiserat det som en korporativ stat, vilket besegleds 1935 genom införandet av 1933 års författning. Utrikespolit. har P. fasthållit vid alliansen med England. Under Spanska inbördeskriget stödde det general Franco med vapen o. frivilliga på grund av sitt motstånd mot kommunismen. Efter dess slut har ett närmande till Francos Spanien kommit till stånd, o. i juli 1940 ingick P. med detta land ett avtal om gemensamt uppträdande till skydd för de båda staternas integritet o. oberoende. Under Andra världskr. förhöll sig P. neutralt men ställde genom ett fördrag 12 okt. 1943 Azorerna till Storbritanniens förfogande att under kriget utnyttjas som militär bas. Efter Andra världskr. har en viss opposition mot regimen gjort sig gällande särsk. inom armén o. vid universiteten. Smärre kuppförsök ha dock med lätthet nedslags av regeringen.

Portugal [pártogall], Marcos Antonio (1762—1830), Portugals främste tonsättare, skrev operor, kyrko- o. kammarmusik.

Portugisiska Guine'a [-gi-], portug. koloni på Västafrikas kust, omsluten av franskt område. Med de utanför liggande, dithörande Bissagosöarna 36,125 kvkm, 351,000 inv. (1940), därav 1,400 vita. Sumpigt, osunt, utvecklade land utan järnvägar. Utförel av kautschuk, vax, oljefrå, hudar m. m. Huvudstad: Bissau.

Portugisiska Guine'aöarna [-gi-], två portug. öar (Principe o. São Thomé) i Guinea-bukten. Kakaoplantager. 964 kvkm, 60,000 inv. (omkr. 1,000, européer) (1940).

Portugisiska Indien utgördes av de tre besittningarna Goa, Damao o. Diu (en liten ö) på v. Malabarkusten av Främre Indien. Tills. 3,983 kvkm, 624,000 inv. (1940). Utförel av kokosnötter, fisk, kryddor, salt o. kopra m. m. Huvudstad: Nova Goa.

Portugisiska språket, systerspråk till spanskan, tillhör de romanska språken. Språket har utvecklats ur vulgärlatinet. Det är riksspråk i Portugal o. Brasilien o. talas där av omkr. 25 mill. personer.

Portugisiska Västafrika, dets. som Angola. Portugisiska Östafrika, dets. som Mosambik.

Portugisisk lök, en varietet av *AWium cSna*, kan uppnå en knytäves storlek. Anrättas ofta helstekt.

Portugisisk örlogsmän, dets. som bidevindsseglare.

Portula'ca, växtsläkte (fam. *Portulacaccae*), 30 arter på n. och s. halvklotet. *P. olera'cea*, portlak (Ostindien), en låg, glatt, vek ört med köttiga, spadlika blad o. små gula blommor. Odlas o. användes som spenat o. sallat, num. dock ringa.

Portula'n el. portola'n (it. *portola'no*), i t. tal. hamnbok med detaljerade kustbeskrivningar. Av benämning på seglingskartor från 1300—1600-t., upprättade främst av italienerna men äv. av spanjorer o. araber. Berömda äro de av geneasaren P. Vesconte utförda, daterade 1311. 1318 o. 1327.

Portvin (av *Oporto*), brunrött, söttaktigt, väl lagrat starkvin från de portug. provinserna kring fl. Douros övre lopp. Alkoholfhalt 18—20 %. Det bör serveras vid 13 å 15°. Finare märken kallas »vintage-ports».

Port Winston [på't 'inn'st'n], artificiell djuphamn, som i samband med de allierades invasion i Normandie juni 1944 monteringsfärdig överfördes från England till Arromanches i Frankrike. P. blev av enorm betydelse för de allierades materielleveranser.

Portådern, blodåder, som för blodet från matsmältningsorganen o. mjälten till levern.

Portör (av fr., »bärare», bleckläda, som användes under botaniska excursioner för förvaring av växter.

Por'voo, finska namnet på Borgå. Porös (av fr.), försedd med stora porer, full av små håligheter, svampaktig. Subst.: p o r o s i t e t t.

Pose [sv. utt. på's], fr., ställning, attityd; utstuderad, effektsökande hållning. — Verb: p o s e r a.

PoséTdon, i grek. myt. havets härskare, son av Kronos o. Rea o. broder till Zevs o. Hades. P. dyrkades särsk. på Istmos, där de »istmiska spelen» stodo under hans beskydd. I konsten framställes P. med en treudd samt en delfin som attribut. Motsvaras hos romarna av Neptunus. Antik bronsstaty av P., se bild å nästa spalt.

Poseidon, Rederi AB., före 1942 Bergnings och Dykeri AB. Neptun, grun-

dat i Sthlm 1870, bolag 1894. Aktiekap. 3.5 mill. kr. (1948). Verkst. dir. E. Brodin (sed 1931).

Poseido'nia, grek. namnet på Paestum.

Poseido'nios, d. omkr. 50 f.Kr., grek. filosof av stoiska skolan, en av antikens mångsidigaste o. inflytelserikaste lärda, sökte med stoicismen förena platoiska o. aristoteliska lärosatser.

Posen [på'sen], tyska namnet på P o z n a a (se d. o.).

Pose'ra (av fr. *poser*, ställa), antaga en pose, en effektiv kroppsställning; göra sig märkvärdig, vara tillgjord. — Pos'ör, person, som gärna poserar. Jfr Pose.

Posil'ipo, tuffkulle v. om Neapel, berömd för sin utsikt. Genomsuren av flera tunnlar, bl. a. den antika Grotta vecchia (708 m lång). Ruiner av romerska villor o. gravmonument. Här begravdes Vergilius.

Positio'n (av lat.), ställning, läge; levnadsvillkor; ansedd samhällsställning.

Positionaritmetik, metoden att uttrycka stora tal med ett fåtal siffertecken genom att ge överenskommen betydelse åt deras inbördes ställning. Vid arabiska siffersystemet (decimalsystem) få platserna betydelse efter potens- och grundalet 10, såsom enheter, tiotal, hundratal osv., så att 321 betyder 300 + 20 + 1. Vid duodecimalsystem med grundalet tolv betyda platserna däremot enheter, dussin, gross osv., så att 321 då skulle motsvara det decimala $3 \times 144 + 2 \times 12 + 1$, dvs. 457. Metoden användes redan av babylonerna med 60 siffertecken o. detta sexagesimala system kvarlever i timmar, minuter o. sekunder. Genom metersystemets införande har decimalsystemet konsekvent genomförts; engelskt måttssystem utgör blandning av duodecimal gradering o. decimal sifferskrift.

Positionartilleriregementet i Sthlm upptattes 1901, uppgick 1928 enl. 1925 års härordning i Smålands artilleriregemente.

Positionslista, förteckning över de orter, där ett rederis fartyg för tillfället befinna sig.

Positiv (av lat. *positivus*, av *ponere*, sätta), jakande; bestämd; verklig. Motsats: n e g a t i v. — Språk. Grad vid komparation (se d. o.) av adjektiv o. adverb. — Fotogr. Bild, vars ljusa partier motsvara dagarna hos föremålet. Framställes genom kopiering av motsv. negativ bild (den först framställda plåten el. filmen). — Elektr. Jfr Elektricitet.

Positiv, en efter orgelns principer byggd, ofta bärbär musikapparat, vars läpp- el. tungpipor bringas att ljuda av en med vev driven bälg o. stiftförsedd vals. Ofta är valsen ersatt med perforerade pappnotskivor.

Positivism' (av *positiv*), den filos. riktning, som förkastar alla metafysiska spekulationer över tillvarons väsen, ursprung o. mål ss. ovetenskapliga fantasier o. ser filosofiens uppgift i ett förenande av de positiva vetenskapernas resultat till en systematisk helhetsbild. Grundare: A. Comte. — Positivist', anhängare av positivismen.

Positiv rätt, den rättsordning som faktiskt upprätthålles inom el. mellan staterna. Jfr Naturrätt.

Posito, lat., förutsatt, antaget.

Positroner, positiva elektroner, partiklar med samma massa som elektroner o. med en positiv laddning = 1 elementarkvantum. Utgöra

en mycket genomträngande strålning o. ingå jämte elektroner m. m. i den kosmiska strålningen. Bildas vid artificiella radioelements sönderfall o. vid absorption av hårda gammastrålar. Jfr C. D. Anderson, Elementomvandling o. Mesoner.

Posse, ty., uppsluppet lustspel, fars.

Posse, svensk adelsätt, känd sedan 1400-t.

1. Posse, Knut, d. 1500, krigare, anhängare av Sten Sture d. ä., ledde det framgångsrika försvaret av Viborg mot ryssarna 1495 (»Viborgska smällen»).

2. Posse, Jöran Nilsson, d. efter 1603, brorson till K. P., krigare, flydde till Polen (1603) o. skrev en hatfull nidskrift mot hertig Karl, *Hertigh Carls slaktarebenck* (1617; ny uppl. 1915).

3. Posse, Karl Henrik (1767—1843), greve, general, deltog med utmärkelse i kriget i Pommern 1807 samt spelade en framträdande roll vid underhandlingarna om Kristian Augusts val till sv. tronföljare.

4. Posse, Arvid (1820—1901), greve, statsman, godsägare, led. av AK 1867—81, av FK 1882—90, var som lantmannapartiets ledare riksdagens mäktigaste man men hade som statsminister (1880—83) mindre framgång, till stor del på grund av partiets obenägenhet att följa sin ledare »längre än till konselj dörens».

5. Posse, Amelie, f. $\frac{u}{s}$ 1884, sondotter till A. P., författarinna. Har utgivit politiskt o. kulturhistoriskt intressanta självbiografiska böcker, bl. a. *Den oförlikneliga fångenskapen* (1931), *Den brokiga friheten* (1932), *Bygga upp, ej riva neder* (1942), *Kring kunskapens träd o. Kunskapens träd i blom* (1946). Under Andra världskr. verksam i Sthlm för hjälp åt politiska flyktingar m. m. G. in. tjeck, konstnären O. Brázda sed. 1915.

Possessio'n (av lat.), besittning; egendom; gods. — Possession at, godsägare.

Poss'essiva pronomen (av lat. *possid'ere*, äga), pronomen, som utmärka ägande, ex. min, hans.

Possevi'no, Antonio (*533—⁶¹) * tal-jesuit, ivrig o. högt begåvad förkämpe för den katolska reaktionen, verksam i flera länder, sökte som påvligt sändebud i Sverige (1577—80) förgäves vinna den i sin teologi vacklande Johan III för Roms syften.

Possi'bel (av lat.), möjlig. — Possibilitet, möjlighet.

Post (av lat. *po'situs*, ställd), syssla, ämbete; varuparti; budskap (jobspost); brev; del av fönsterkarm o. dörrinfattning. — *Krigs*. Mindre truppavdelning, i regel befälhavare och 3 el. 6 man, för vaktjänst. Av. en man ur dylik post'e'ring.

Post, lat., förkortat p., efter.

Post, Pieter (1608—69), höll arkitekt, en av huvudrepr. för den höll. klassicismen. Uppförde bl. a. *rådhuset* i Maastricht o. fullbordade *Huis ten Bosch* o. *Mauritzhuis* (se bild till art. Mauritzhuis) i Haag (påbörjades av J. van Campen).

von Post, Lenaart, f. ^Bl. 1884, geolog. Statsgeolog 1910—29, prof. vid Sthlms högskola sed. 1929. Vetenskapliga o. populära skrifter särskilt i svensk kvartärgeologi o. klimathistoria. Fil. hed.dr Sthlm 1927, erhö 1944

Vegamedaljen för sina epokgörande pollenstatistiska forskningar i klimathistoria.

Posta'l, som angår postväsendet.

Postala Meddelanden, publikation, som sedan 1931 utgives av Generalpoststyrelsen o. främst innehåller utredningar o. framställningar till K. Mt: i ärenden rörande postverket.

Postament' (av lat. *po'nere*, ställa), underlag el. sockel för en vas, en staty el. dyl.

Postanvisning, utbetalningsorder, ställd på viss postanstalt; kan även befordras telegrafiskt.

Postassistent', titel för postjämstemän, som genomgått en postassistentkurs. Jfr Postexpeditör.

Postbok, kontrabok med postanstalt för erläggande av postavgifter under viss tid, vanligen kvartal.

Postbox el. postfack, av postanstalt uthyrt numererat fack, vari till en person adresserad post inlägges o. som utåt är försedd med lucka, vartill fackets innehavare har nyckel. Då postfacken äro numererade, kan detsamma nummer användas som adress.

Post Chris'tum natum, lat., (det el. det året) efter Kristi födelse. Förk. p. *Chr.* «.

Postdate'ring (av lat. *post*, efter, o. *datum*), utsättning av senare datum än det riktiga i en skrivelse. Motsats: ante'date'ring.

Postdirektion, postal myndighet över ett postdistrikt. Chef är en postdirektör.

Poste'j', bastej (av ty.) el. rundel, runt försvarstorn med artilleri pjäser i äldre fästningsvallar (ex. i Kalmar).

Pöste restante [påst restang't], fr., förkortat p. r., »kvarliggande post», anteckning på postförsändelse, angivande att adressaten skall afhämta försändelsen på adresspostanstalten.

Poste'ring, för bevakning avdelad styrka.

Postexpeditör, titel för vissa tjänstemän vid Postverket, förr motsvarande nuv. postassistenter, num. en något lägre grad.

Postfaok, dets. som postbox.

Post festum, lat., efter festen; för sent.

Postförening el. postunio'n, sammanslutning av länder, vilkas inbördes postutväxling regleras genom en dem emellan ingången överenskommelse, postkonvention. En postkonvention av ³¹/2 '934 reglerar postutväxlingen mellan de nordiska länderna. Den största postunionen är Världspostföreningen (se d. o.), grundad 1874; gällande världspostkonvention är av ²/s 1939.

Postförskott, ett slags inkassering genom förmedling av Postverket. Mot erläggande av visst å försändelsen angivet belopp äger adressaten utbekomma försändelsen. Detta belopp tillställs sedermera medelst s. k. postförskotts postanvisning av sändaren. Denna anordning infördes i vårt land 1866.

Postgiroirörelse bedrivs i Sverige sedan början av 1925 o. har till ändamål att underlätta betalningsrörelsen o. befrämja sådana betalningsmetoder, som äro ägnade att minska användningen av kontanta penningar. Varje innehavare av postgirokonto skall hava inustående ett grundbelopp, vars storlek bestämes av Generalpoststyrelsen.

Postglacio'al (av lat. *post*, efter, o. *glac'ies*, is), bildad efter istiden (glacialtiden).

Postglossato'rerna el. kommenta'o'rerna, rättsvetenskaplig läröriktning i Norditalien, som från mitten av 1200-t. efterträdde glossatorerna (se d. o.). Nädde sin högsta blomstring under i300-t. med Bartolus de Sassoferrato o. Baldus de Ubaldis. Sökte systematisera den romerska rätten o. samtidigt anpassa den till det praktiska livet.

Postiljo'n, lägre posttjänsteman, huvudsakl. verksam vid järnvägsposten.

Postill'a (av lat. *post ill'a ver"ba tex'tus*, efter dessa textens ord), predikossamling för husandakt o. enskild uppbyggelse.

Postillon damour [påstija"* damo'r], fr., överbringare av kärleksbrev.

Postkontrollö'r, tjänsteman vid Generalpoststyrelsen, postdistrikt o. större postkontor.

Postlu'dium (av lat. *post*, efteråt, o. *lu'dere*, spela), efterspel, utgångsmarsch.

Post meridiem, lat., förkortat *p. m.*, efter middagen.

Postmonopol' el. *postregal'e*, kronans rätt att med andras uteslutande ombesörja postbefordringen. I Sverige fastslaget genom 1888 års poststadga.

Post mor'tem, lat., efter döden.

Postmuseum, ett i huset L:a Nygatan n:r 6 i Sthlm sedan 1906 anordnat museum av föremål, som beröra postverkets historia.

Postmästare, chef för ett postkontor. — Överpostmästare finnas vid huvudpostkontoren i Sthlm, Göteborg o. Malmö.

Post nu'bila Phoebus [fe'bus], lat., efter regn kommer solsen.

Post'o, ital., försvarsställning; ställning.

Post- och Inrikes tidningar, daglig tidning i Sthlm, innehållande legala kungörelser o. annonser (före 1922 av. annan text). Som bilaga medföljer sedan 1889 Tidning för leveranser till Staten m. m. P. leder sitt ursprung från ett 1645 uppsatt nyhetsblad *Ordinari Post-Tidender* (från 1735 *Stockholms Post-Tidningar*), som 1821 sammanslogs med *Inrikes Tidningar*. Sedan 1791 åtnjuter Sv. akad. inkomsterna av P.

Postpaket, paketförsändelse, som befordras genom posten. Högsta tillåtna vikt 20 kg inom Sverige. Det får icke innehålla *förseglat* brev.

Postpone'ra (av lat. *post*, efter), ställa efter, uppskjuta.

Postpor'to, avgift för postbefordran.

Postregal'e, dets. som postmonopol.

Postremiss'växel, av bank utfärdad, vid uppvisande betalar växel, som genom överenskommelse bankerna emellan inlöses av dem utan hänsyn till, på vilken bank den är dragen.

Post Ro'mam con'ditam, lat., efter Roms grundläggning.

Postskrip'tum (lat. *post scriptum*, efter det skrivna), tillägg i ett brev efter namnunderskriften. Förkortas *P. S.*

Postsparbank, av postverket driven bankinrättning. Inrättades 1884 o. lydde då såsom en särskild avdelning under Generalpoststyrelsen. Självständigt verk T912—23. Blev 1923 åter inordnat under postverket o. lyder nu jämte postgiro'rörelsen under Generalpoststyrelsens bankavdelning. Motböckerna kunna användas för insättning o. uttagning vid vilken postanstalt som helst i riket.

Postsparbanks fullmäktige, tre av K. Mt utsedda personer, som deltaga i Generalpoststyrelsens behandling av vissa frågor rörande postsparbanken o. postgiro'rörelsen.

Poststadga, av Generalpoststyrelsen utfärdad sammanställning av bestämmelser rörande förhållandet mellan postverket o. allmänheten. Gällande poststadga trädde i kraft $\frac{1}{10}$ 1941.

Poststaten, gemensam benämning på samtliga befattningshavare vid Generalpoststyrelsen samt vid distrikts- o. lokalförvaltningarna.

Posttidningen, benämning i dagligt tal på Post- och Inrikes Tidningar.

Postulant' (av lat. *postula're*, fordra), sökande, aspirant.

Postula't (av lat. *postula'tum*, av *po'nere*, sätta), fordran. — *Filos.* Teoretiskt ej bevisbart men av praktiska motiv fordrat antagande. — *Mat.* Tankeakt, vars utförande man utan vidare klarläggning kan antaga möjligt. Ex. Euklides' första postulata: att sammanbinda två punkter med en rät linje.

Postule'ra (av lat.), påstå, antaga, förut-sätta.

Postu'm (lat. *posumus*, den siste), född efter faderns död; utgiven efter författarens död.

Postu'mia [påsto'-], turistort i n.v. Jugoslavien, till 1945 i Venezia Giulia, Italien, då känd som ital. gränstation till Jugoslavien. 5.000 inv. I närh. ligga Adelsbergsgrottona.

Postunio'n, dets. som postförening. Post u'berm con'ditam, förk. *p. u. c.* lat., (det el. det året) efter stadens (= Roms) grundläggning (753 f.Kr.).

Postverket i Sverige lyder under Generalpoststyrelsen. Det är fördelat på 7 postdistrikt (Malmö, Göteborg, Linköping, Sthlm, Gävle, Sundsvall o. Boden) med postdirektion (chef: postdirektör) som förvaltande organ.

Postverkets undervisningsanstalt handhar postpersonalens utbildning genom förste postiljons-, stationsmästar-, postexpeditörs- o. postassistentkurser. Den sistnämnda avser utbildning för de högre tjänsterna o. för tillträde till denna fordras studentexamen.

Postväsen, sammanfattande benämning på anordningar för regelbunden, snabb o. betryggande befordran av mindre försändelser. Postbefordran skedde i äldre tid genom kurirer; på 1600-t. (i Sverige 1636) uppstod de första postorganisationerna. Genom Världspostföreningen (stiftad 1874) har även den internationella postförbindelsen organiserats. Genom 1888 års poststadga fastslogs i Sverige statens ensamrätt att befordra brevpost.

Potage [påta'sj], fr., soppa (vanl. avredd).

Potamogeton, n a t e s-

släkte (fam. *Potamogetonaceae*), 87 arter enfa järtbladiga, i sött el. bräckt vatten växande, nedsänkta örter, spridda över hela världen. Blad breda till härfina, stundom några flytande. Blommor i ax, nakna, med 4 ståndare o. 4 fruktblad, de förra med hyllelikt bihang. Stenfrukter. *P. na'tans*, gäddnate (se bild), med stora, ovala flytblad; allmän.

Potatis, *Sola'nium tubero'sum*, omkring halvmeterhögt ört, med vingad stam o. oparigt delade blad samt skaffade samlingar av vita el. violetta blommor. De knölförmigt ansvällda, stärlakeriska ändstyckena av underjordiska utlöpare ätas. Växten härstammar från Peru o. Chile o. fördes under senare delen av 1500-t. till Europa. Under börj. av 1720-t. grundlades dess odling i Sverige (genom Jonas Alströmer). 1943 odlades potatis på 3.9 % av vår sammanlagda åkerareal.

Potatiskräfta, en farlig sjukdom på potatisknölar, förorsakad av en till algsvamparna hörande parasit *Synchytrium endobioticum*. Yttrar sig i svulstliknande, snart ruttnande utväxter. Har flerstädes i mell. Europa uppträtt förhåringar.

Potatismjöl, ur potatisknölar utvunnen stärkelse.

Potatissjuka, den vanliga beteckningen för angrepp på potatisens ovanjordsdelar av *Phytophthora infestans*, en till algsvamparna hö-

rande parasit. Mörka fläckar, omgivna av en vit mögelrand, uppstå, o. vid fuktighet o. värme kan hela skottet svartna inom få dagar. Av knölnarna angripas («torröta»). Sjukdomen förekommer bäst, om potatis odlas i torra lägen.

Pofohfestroom [-stram], stad, fordom huvudstad i Transvaal, Sydafrikanska unionen, vid Vaals biflod Mooi. 14.000 inv. (1946).

Potemkin [patjämm'-] Grigorij Aleksandrovitj (1739—91) > furste, rysk fält-herre o. statsman, Katarina II:s älskare, utövade ett betydelsefullt inflytande på styrelsen, genomdrev Krims förening med Ryssland o. övertog ledningen av kriget mot Turkiet (1787). P. var en äktrysk, slösande natur med ett starkt drag av lycoridare. Med uttrycket Potemkin-byar i betydelsen av förrådiska skönsmåningar syftas på de teaterkulisser P. enligt sägnen lät anordna vid vägen under en kejsarinnans resa på Krim.

Potemkin [patjämm'-], rysk kryssare ur Svarta havsflottan, som 1905 var skådeplatsen för ett svårt myteri.

Potens' (av lat.), förmåga, kraft. — Med. 1. Förmåga till samlag, *potentia coeundi*. — 2. Graden av förtonning av det verksamma ämnet inom homeopati. — 3. Mat. Potens el. dignitet' av ett tal a tecknas a^n (n kallas exponent) o. är ett nytt tal, som fås genom att multiplicera a med sig självt n gånger. Ex. Fjärde, potensen av 2 är $2^4 = 2 \times 2 \times 2 \times 2 = 16$. Är exponenten icke ett helt tal, utföres beräkningen enklast med logaritmer enl. formeln $\log a^n = n \log a$.

Potensfunktio'n, den matematiska funktion, som motsvarar en bestämd potens (x^n) av den oberoende variabeln (x); har särsk. tack vare potensserien grundläggande betydelse för studiet av andra funktioner.

Potensserie, matematisk serie av formen $a + bx + cx^2 + dx^3 + ex^4 \dots$ osv. Har grundläggande betydelse för studiet o. den numeriska beräkningen av funktioner.

Potentia't (av lat. *potens*, mäktig), maktinnehav, mäktig o. inflytelserik person.

Potentia'l [-sial'] (av lat. *potentia*, förmåga), det arbete som utträttas, då en kropp med massan resp. laddningen l flyttas i ett kraftfält (gravitations- el. elektriskt fält) från oändligt stort avstånd till en given punkt. Potentialens storlek beror på punktens läge; punkter med samma potential bilda nivåöytor. Elektriska potentialer (spänningar) el. potentialdifferenser angivas i volt o. mätas med elektrometer, voltmeter el. potentiometer.

Potentialfall, dets. som spänningsfall. Potentialiter [-sial'-], lat., möjliga; till möjligheten. — Potentialitet, möjlighet, egenskapp att vara till i en lägre, utvecklade form.

Potentie'll' [-si-], potentia'l (av lat.), förefintlig ss. möjlighet, möjlig; som verkar medelbart el. först efteråt (om läkemedel).

Potentie'll energi', lägesenergi, kroppars förmåga att utträtta mekaniskt arbete på grund av sitt höjdläge. Jfr Energi.

Potentie'ra [-si-J (av lat.), giva högre värde åt, förhöja, upphöja till potens.

Potentia'l'a, växtsläkte (fam. *Rosaceae*), ca 200 arter örter o. buskar. Hylle vanl. femtaligt med ytterfoder, krona gul el. vit, ståndare talrika, frukten en samling smånötter på en något ansväld men torr blombotten. P. *anserina*, gåsört, krypande, med parbladiga,

silverhåriga blad, allmän på stränder. P. *Irutico'sa*, tok, låg buske, vid på Öland o. Gotland; ofta odlad. P. *erecta*, blodrot, har i allm. 4-taligt hylle o. tråktigt, inuti rodnande rot; gammal lake- o. färgväxt. (Se bild.)

Potentiometer, anordning för ändring el. upp-mätning av elektriska potentialskillnader. Består av ett motstånd, som till hela sin längd är inkopplat i en strömkrets o. passeras av en konstant strömstyrka. Mellan ena ändpunkten o. en utmed motståndet förskjutbar kontakt kan därfor uttagas en spänning, som ändras med kontaktens förflyttning. Användes som regleringsanordning, ex. i radioapparater o. tills, med känslig galvanometer o. normalelement till noggrann mätning av elektromotoriska krafter med nollmetod. Jfr Vätejonexponent.

Poten'za. 1. Provins i s. Italien (Lucania). 6.194 kvkm, 376.000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i P. 1. 25.000 inv. (1936). P. har flera gånger förstörts av jordskalv.

Po'tifar (av egypt. *Pet'epre*, gåva av Re), egypt. drabantöverste, till vilken Josef, enl. 1 Mos. 39, såldes som slav. P:s hukru sökte förföra Josef men avvisades o. hämnades genom att förtala Josef hos P., som kastade honom i fångelse.

Po'tior tem'pore, po'tior ju're, lat., den som har företräde i tid, har företräde i rätt.

Potkes [pätje'] (av lty. *Pot*, kruka, o. *Kese*, ost), gammal ost, som stötts sönder o. blandats med konjak till en mjuk massa.

Potocki [pätåtski], polsk grevlig släkt, som sed. 1500-t. spelat en betyd. roll i Polens polit. o. kulturella liv. — Ignacy P. (1751—1809), greve, polsk statsman, en av ledarna vid genombudet av 1791 års konstitution, ledde under 1794 års uppror Polens utrikespolitik men tillfångatogs av ryssarna.

Potomao [p^otå^omOK], flod i ö. För. Stat., delvis gräns mellan Maryland o. Virginia. Upprinner på Alleghanybergen o. utfaller med en lång mynningsvik i Chesapeakeviken. 640 km. Största bifl.: Shenandoah. Vid P. ligger staden Washington, dit floden är segelbar.

Potosi, stad i s. Bolivia, vid foten av berget Cerro de P. 40.000 inv. (1947). Silvergruvor, som bearbetats sed. 1500-t.

Potpurri' (av fr. *pot*, kruka, o. *pourri*, rutten), kruka med tvokade rosenblad; blandning. — Mus. Samling melodier ur ett el. flera musikverk.

Pots'dam, huvudstad i delstaten Brandenburg, Tyskland, s.v. om Berlin, vid Havel, i en vacker trakt. 136.000 inv. (1939). P. var till 1918 Tysklands andra residensstad o. dess främsta garnisonsstad. F. d. kungl. slott (1670—1750) med stor park. Garnisonskyrka (1732) med Fredrik den stores o. Fredrik Vilhelm I:s gravar o. Nikolauskyrkan (1830-t.). I P. o. dess omgivning funnos flera kungl. palats, bl. a. Fredrik den stores lustslott Sanssouci (byggt 1745—57) med trädgård, Neues Palais (1760-t.), Marmorpalais m. fl.

Potsdamkonferensen, en 17 juli—2 aug. 1945 i Potsdam hållen konferens mellan För. Stat., Ryssland o. Storbritannien, repr. av Truman, Stalin o. Churchill (under konferensens senare del i st. av nyvalde premierministern Attlee) jämte staber. Vid konferensen fastställdes bl. 8., att Tysklands ekonomiska enhet skulle bevaras genom ömsesidigt samarbete mellan de amerik., britt., franska o. ryska ockupationszonerna samt att dess gränser skulle fastställas först vid

en allmän fredskonferens; beslutet att förlägga den tysk-polska gränsen till Oder-Neisselinjen betecknades som temporär. Något samarbete på grundval av Potsdamkonferensen har dock ej kommit till stånd beroende på västmakternas o. Sovjetunionens meningsmotsättningar om den tyska politiken.

Pott (av höll. *pot*, lerkär), samtliga spelares insatser vid kortspel.

Pottaska, dets. som kaliumkarbonat. Jfr Kalium.

Potter, Paulus (1625—54), höll. målare o. etsare, utförde företärväsende betande el. vilande djur i en utpräglad naturalistisk stil.

Potteries [patt'ris], »lervarfabriker», område i v. mell. England, grevsk. Staffordshire, vid övre fl. Trent. Ca 300,000 inv. Huvudort för landets porslinsindustri, med rika stenkolslager. Största stad: Stoke-upon-Trent.

Pottle [pättl], eng. rymdmått för torra varor = $\frac{1}{2}$ gallon = 2273 u^{ter}.

Poudre de riz [po'dr d' ri], fr., rispuder.

Poughkeepsie [påkipp'si], stad i staten New York, ö. För. Stat., vid Hudson River, 41,000 inv. (1940). Bekant högre läroanstalt för kvinnor (Vassar College), stiftad 1861. Industri.

Poula'rd [po-] (fr. *poularde*), kastrerad hona av tamhönet. Jfr Kapun.

Poulsen [pa'ul-], dansk skådespelarsläkt. Emil Poulsen (1842—1911), vid Det Kgl. Teater 1867—1900, Ibsentolkare. — Olav Poulsen (1849—1923), broder till E. P., vid Det Kgl. Teater 1867—1917, komiker, framstående Holbergtolkar. — E. P:s söner Adam (f. 1879) o. Johannes (1881—1938) ha framträtt i älskar- o. karaktärsroller, den sistnämnde äv. som regissör.

Poulsen [pa'ul-], Valdemar (1869—1942), dansk ingenjör, uppfann telegrafonen o. (1903) den äldsta metoden för radiotelegrafi med odämpade vågor, varvid svängningarna alstras medelst en ljusbåge i vätgasatmosfär (Poulsen-generator), som dock numera undanträngts av rörsändare.

Poulsen [pa'ul-], Frederik, f. 1876, dansk arkeolog, dir. för Ny Carlsberg Glyptotek 1926—43. Har utg. arb. i klassisk arkeologi, bl. a. *Oraklet i Delfi* (1919), reseskildringar, romaner o. memoarer. Företog 1926 utgrävningar av ett tempel vid Kalydon.

Poulsen [pa'ul-], Svend, f. 1884, dansk rosenodlare, framställare av polyanthosorna »Kirsten Poulsen», »Else Poulsen» m. fl. Utg. 1941 *Rosor*.

Poulsen [pa'ul-], Axel, f. 1887, dansk skulptör, g. m. författarinnan Elisabeth Bergstrand-P. Har bl. a. utfört *Marselisborgs- o. Genforeningsmonumentet*.

Poullson, Magnus, f. 1881, norsk arkitekt, en av sitt lands främsta företrädare inom byggnadskonsten under 1900-t:s början (*Det forenede Dampskibs-Seiskabs byggnad*, 1919) samt i samarbete med A. Arneberg *telegrafuset* (1924) o. *rådhuset* (påbörjat 1931), samtliga i Oslo.

Pound [pa'nd], förk. *Lb*, eng., skålpund, eng. viktsenhet = 16 ounces handelsvikt = 453.59 g el. 12 ounces guld- o. juvelvikt = 373.4 g — **Pound sterling**, förk. £, pund sterling, eng. myntenhet = 20 shillings = nominellt 14.50 kr.

Pound [pa'nd], sir Dudley (1877—1943), eng. sjöofficer. Deltog i Skagerakslaget under Första världskr., blev viceamiral 1930, var andre sjölord 1932—35, därefter chef för Medelhavsflottan. Från 1939 var P. förste sjölord o. storamiral.

Pound [pa'nd], Ezra, f. 1885, amerik. skald o. kritiker, har bl. a. utgivit diktsaml. *Personae* (1909), *Selected Poems* (1928). P:s diktning är experimenterande, kraftfull, rytmiskt fri. An-

klagades för fascistisk propaganda under Andra världskr. men förklarades otillräknelig.

Pourbus [pa'rbus], Frans, d. y. (1569—1622), flaml. historie- o. porträttmålare, en tid verksam vid hovet i Paris.

Pour condoléance [por kã'dålea'es], fr., för att betyga sitt deltagande. Förk. *p. c.*

Pour faire visite [por far visitt'], fr., för att göra besök. Förk. *p. f. v.*

Pour féliciter [por felisite'], fr., för att lyckönska. Förk. *p. f.*

Pour le mérite [por l^o merit'], fr., »för förtjänst», hög preuss. orden, stiftad 1740 av Fredrik II; till 1810 utdelad såväl för civil som militär förtjänst, därefter endast för militär. Har ej utdelats sed. 1920. — 1842 instiftades en särsk. klass för vetenskap o. konst; denna består av 30 tyska o. högst lika många utländska medlemmar. Har ej utdelats sed. 1918. Ordens-tecken, se bild.

Pour prendre congé [por pra'dr kã'es]e', fr., för att taga avsked. Förk. *p. p. c.* Jfr a. t. a.

Pour rendre visite [por ra'sdr visitt'], fr., för att avlägga besök. Förk. *p. r. v.*

von Poutalés [portaläs], Friedrich (1853—1928), greve, tysk diplomat. P. var 1907—14 ambassadör i Petersburg. Sina intryck från krigsutbrottet aug. 1914 har han skildrat i *Am Scheidewege zwischen Krieg und Frieden* (1919), ny utvidgad upplaga 1927: *Meine letzten Verhandlungen in St. Petersburg Ende Juli 1914*.

Poussin [posã'»], Nicolas (1598 el.-94—1665), fransk målare, en av sitt lands främsta representanter för det klassicistiska måleriet. Från 1624 vistades han mest i Rom o. dess omgivning. Efter att ha tagit intryck bl. a. av Rafael, Tizian o. A. Carracci utbildade han småningom en klassiskt välavvägd, högstämmd konst (*Elisier o. Rebecka*, Se bild, l'oeuvre). Han lade

också grunden till det heroiska landskapet med mytologiska o. bibliska figurer (*Orfevs o. Eurydike*, Louvre). Ypperlig tecknare. Repr. i *Nat.-mus.* Monografi av O. Grautoff (1—2, 1914).

Povl Helgesen (lat. *Paulus Heliae* el. *Eliae*) (f. omkr. 1480, dödsår okänt), dansk munk o. universitetslärare, lärjunge av Erasmus av Rotterdam, uppträdde redan före Luther mot katolska missbruk men bekämpade senare reformationen såsom ödeläggande för traditionen. Han utsände även en stridskrift mot Gustav Vasa o. Olaus Petri (1528).

Po-yang-hu, sjö i s.ö. Kina, omedelbart s. om Yang-tsl-kiang, till vilken den avflyter. Ca 5,000 kvkm (Kinas näst största).

Poznan [põ'snanj], ty. *Posen*. 1. Vojevodskap i v. Polen. 30,244 kvkm. 2.4 mill. inv. Företrädesvis jordbruk. P. var tidigast en del av Storpolen o. avstods 1772 o. 1793 till Preussen. Under kriget 1939 var P. skådeplatsen för blodiga tysk-polska strider. Efter Polens sammanbrott införlivades P. med Tyskland, varvid alla polacker deporterades till

de inre delarna av Polska generalguvernemetet o. i deras ställe trädde tyskar från Baltikum. — 2. Huvudstad i P. i, vid fl. Warthe. 270,000 inv. (1946). Fästning av stor strategisk betydelse. Märkligt rådhus från 1500-t. Pölskt univ. 1919 (1939—45 tyskt) samt flera högre undervisningsanstalter. Betyd. järn- o. stålindustri, järnvägsverkstäder m. m. — P. är en av Polens äldsta städer, Polens första stift sed. 968. Det tillhörde under medeltiden Hansan o. var tidals residens för de polska konungarna. Staden intogs av svensarna 1655, i7^o 3. o. 1704, av ryssarna 23/2 1945 efter en månads belägring, varunder staden blev svårt härjad av tyskarna.

dal **Pozzo** [patsaj]. **A n d r e a** (1642—1709), ital. arkitekt o. målare, utförde altarger (Ignatiusaltare) i kyrkan St Gesu i Rom, 1700), teaterdekorationer o. särsk. plafondmålningar, framställande underifrån sedda figurer, med djärvare skenperspektiviska förkortningar än hos någon annan av hans samtida (i bl. a. Sant' Ignazio i Rom).

Pozz'o di Bor'go, **Carlo Andrea** (1764—1842), greve, diplomat av korsikansk börd, inträdde 1804 i rysk tjänst, tog därpå verksam del i kampen mot Napoleon o. utnämndes efter dennes fall till rysk minister i Paris (1814—34).

Pozzuoli [patsòali], stad i s. Italien, prov. Napoli, v. om Neapel. 30,000 inv. (1936). Utförelse av cement. Kanongjuteri. P. är forntidens P u t e o l i, av vilket ännu finnas märkliga ruiner.

Poäng' (av fr. *point*, punkt), öga på en tärning; enheten för vinst- o. förlustberäkning i spel el. tävling; spets el. udd i ett yttrande, själva roligheten i en historia. — Poäng t e r a, framhäva, betona, understryka.

pp., förkortning för lat. *per procura*, genom ombud, o. i musiken för it. *pianissimo* el. *più piano*.

p. p. c, förkortning för fr. *pour prendre congé*, för att taga avsked.

PP-faktorn, äldre namn på nikotinsyra. P. P. R., förk. för *Polska Partia Robotnicza*, polska arbetarpartiet, sed. 1942 officiellt namn på polska kommunistpartiet.

P. P. S., förk. för *Polska Partia Socjalistyczna*, Polens socialistparti, grundat 1892.

Pr, kem. tecken för en atom praseodym.

p. r., förkortning för *pöste restante*.

pr., förkortning av *procent*.

Pracka el. s m ä s k r a k e, *Mer'gus serra'tor*, den vanligaste av våra 3 skrakarter. Hanen i värdräkt med röd näbb, tofspryvt, grönsvart huvud, svart rygg, grå sidor samt vit vinge o. undersida. Honan (se bild) är ovan grå med hals o. huvud rostbruna, vit vingspegel o. undersida. Såväl vid kusterna som vid sötvatten; fiskätare.

Pradier [pradje'], **J a m e s** (1792—1852), fransk bildhuggare, utförde behagfulla kvinno-bilder i en av Canova påverkad stil (*Segegudinnorna* kring Napoleons grav i Invaliddomen).

Pra'do, sp., egentl. äng; promenadplats i el. vid spanska städer, särsk. en park i Madrid, vid vilken P r a d o m u s e e t är beläget. Detta rymmer en av världens främsta samlingar av spansk, ital. o. nederl. målarkonst.

Præcotf, lat., för tidig. Användes ofta om *dementia præcox*.

Præno'men, lat., förnamn.

Præputium, lat., vetenskapligt namn på manslemmens förhud.

Praeterea cen'seo **Cartha'ginem** ess'e **de-len'dam**, lat., »för övrigt anser jag, att Kartago bör förstöras», de ord, med vilka romaren Cato d. ä. en tid skall ha slutat sina tal i

senaten. Härav användes uttrycket *praeterea cen'seo* ofta om envist yrkande, »käpphäst».

Praetextadramat (lat. /a'bula praetexta), det rom. dramat med nationella motiv (av *praetexta*, en art av togan), i motsats till /a'bula pallia'ta med grek. motiv (av *pa'wium*, den grek. manteln).

Praetor [pre'-], lat. formen för pretor.

Praetorium, lat., urspr. en rom. fästherres högkvarter; senare kejsrerliga palatset.

Praetorius, **Michael** (1571—1621), tysk musikskriftställare o. tonsättare, utg. *Musae Sioniae* i 9 delar, innehållande 1,234 sånger, samt *Syntagma musicum* (3 dir, 1614—20), en historik över kyrkomusiken samt beskrivning över dåtidens instrument.

Prag, tjekk. **P r a h a**, huvudstad i Tjeckoslovakien; 1938—45 i tyska protektoratet Böhmen-Mähren, vid Moldau. Med förstäder (Stor-Prag) 924,000 inv. (1946). Vackert läge o. delvis ålderdomligt utseende. På kullen Hradschin det stora lika nämnda f. d. kungl. palatset (påbörjat på 1300-t. o. fullbordat av Maria Teresia), den gotiska katedralen St Veit (urspr. från 1300-t. men vilande på äldre grund) med den helige Nepomuks gravmonument o. böhmiska konungagravar. Därntill klostret

Prags Lilla sidan med Hradschin.

Strahov med museum o. bibliotek. I stadsdelen källsidan talrika palats från 1600—1700-t., bl. a. det Wallensteinska. Märkliga äro kyrkan Teyn (1300-t.) med Tyge Brahes grav samt kyrkogården i judestaden. Univ., det äldsta tyska, grundat 1348. Flera högskolor, akademier, bibliotek o. museer. Det tjeckiska univ., grundat 1882, stängdes av tyskarna nov. 1939 för 3 år. Säte för kat. furstbiskop. Betyd. industri o. handel. Flygplats Ruzyně, trafikeras av ABA. — De böhmiska konungarnas gamla residensstad. P. hade sin första blomstring på 1300-t. I-ängre fram led det mycket under nusiternas väld. I P. började Trettioåriga kriget genom de kejsrerliga rådsherarnas utkastande genom ett fönster på Hradschin. 1648 delvis besatt av svenskarna. Som Tjeckoslovakiens huvudstad har P. tillväxt o. moderniserats betydligt.

Pra'ga, den på Weichsels h. strand belägna delen av Warszawa.

Pragfreden kallas den fred, som 1866 avslöts i Prag mellan Preussen o. Österrike, varvid Österrike utan territoriella förluster uppgav sin tidigare maktställning i Tyskland. Dess 5:e paragraf berör Slesvigs återställande till Danmark under vissa förutsättningar.

Pragma'tisk (av grek. *pragma*, verksamhet), klok, erfaren, allmännyttig. — **Pragmatisk** historisk beskrivning framställer händelserna i deras förhållande av orsak o. verkan. — **Pragmatisk** sanktion kallas en i högtidlig form utfärdad förordning i vissa kyrkliga o. statsärenden. Mest bekant är den av kejsar Karl VI 1713 utfärdade angående den österrikiska tronföljden.

Pragmatism' (av grek. *pragmatiko's*, duglig), filos. riktning, som bedömer sanningsvärdet

hos våra omdömen o. övertygelser endast efter deras nytta för livet, som likställer kunskapsvärde o. praktisk användbarhet o. ej tillräkningar sanningen något värde i sig själv. Repr.: W. James ra. fl.

Pra'ha, tjeck, namnet på Prag.

Praia [praj'], huvudstad på Kap Verde-öarna, på ön São Thiago. 32.000 inv.

Prairial [prairial'] (fr., av *prairie*, äng), »hömanad», <je månaden i franska revolutionskalendern, motsv. 20 (21) maj—18 (19) juni.

Pra'krit, med sanskrit besläktade indiska dialekter, som ligga till grund för nutida indiska skrift- o. talspråk.

Praktand, *A'nas falca'ta*, en utomordentligt vacker mångbrokig, tofsprydd östasiatisk and. Har en gång skjutits i Västerbotten. (Se bild.)

Praktbaggar, *Bu-press'idae*, en familj skalbaggar, långsträckta, vanl. metallglänsande el. grått färgade. Huvudsakl. tropiska, hos oss ett fåtal.

Praktejder, *Somate'ria spectabilis*, en andfågel. Hanen (se bild) med stor röd, svartkantad näbbknöl, huvudet ovan gråblått, på sidorna ljusgrönt. Hals o. bröst rostvita, framrygg, ett vingband o. en sidofläck bak till vita, i övrigt svart. Honan utan näbbknöl, blygsamt tecknad i rödbrunt o. svart. Arktisk, då o. då anträffad vid våra kuster.

Prakti'k (av grek. *praktiko's*, duglig till handling), yrkesutövning, verksamhet; erfarenhet. Motsats: teori'. — Praktika'b'el, användbar; farbar. — Praktika'nt', person, som praktiserar för att sätta sig in i ett yrke. — Praktika't'iker, praktika't'us, person, som med sakkunskap utövar ett yrke el. vars kunskaper huvudsakl. grunda sig på praktisk övning. — Praktis'e'ra, tillämpa; utöva läkar- el. advokatverksamhet; lära sig genom praktik. — Praktis'k, ändamålsenlig; erfaren, handig, med utpräglat verklighetssinne.

Praktisk filosofi, den del av filosofien, som behandlar det mänskliga viljelivet o. därmed besläktade frågor. Dit räknas vanl. etiska, sociala, rättsfilosofiska, estetiska o. religionsfilosofiska grundfrågor.

Praktisk teologi, vetenskapen om kyrkans verksamhet. Grenar: kyrkorätt, liturgik (läran om gudstjänsten), kateketik (läran om den kyrkliga undervisningen), homiletik (läran om predikan), pastoralteologi (självårdslära), missionslära o. kyrkokunskap.

Prali'ner (fr. *pralines*, brända mandlar, efter marsalken du Plessis-Praslin på 1600-t.), halvkulor av choklad med fyllning.

Pralldrill, musikalisk utsmyckning, bestående i en snabb växling mellan huvudnoten o. översekunden. Tecknas -w.

Präm, no., flatbottnad farkost med smal för o. bred akter.

Pram'banan, by i det inre av Java med märkliga, rikt utsmyckade fornlidiska tempelbyggnader, anlagt. Irån omkr. 900.

Pran'dauer, Jakob, d. 1727, österrik, arkitekt, utförde klosteranläggningar i praktfull barock (*Melk* m. fl.).

Pran'tl, Karl (1849—93) tysk botanist, prof. i Aschaffenburg o. Breslau. Påbörjade 1887 jämte A. Engler det stora verket *Die natürlichen Pflanzenfamilien*.

Preaseody'm, sällsynt jordmetall, 3-värd

grundämne. Kem. tecken *Pr*, atomvikt 140,92 (renelement, se d. o.), atomnr.: 59. Salterna äro gröna. Jfr Didym.

Pra'tern, stor park med nöjesfält i Wien. Pra'to, stad i n.v. mell. Italien (Toscana), prov. Firenze, n.v. om Florens, 77.000 inv. (1947). Medeltida katedral; på fasaden predikstol av Donatello o. Michelozzo (1430-t.).

varifrån madonnans heliga gördel visades. Fresker i koret av Fra Filippo Lippi. Den av Giuliano da Sangallo 1492 invigda *Madonna delle Carceri* är renässansens första, konsekvent genomförda centralkyrka (interiör, se bild).

Prav'da, ry., »rätt», »sanning»; daglig Moskva-tidning, kommunistpartiets huvudorgan.

Prax'is (grek., egentl. utförande), vedertaget bruk. Praxi'teles, grek. bildhuggare på 300-t. f.Kr., tillhörande den attiska skolan o. en av dennas mest uppskattade representanter. Bl. hans verk äro *Hermes med Diomysosbarnet* (bevarat i original i Olympia, se bild), *Knidiska Afrodite* (se bild till Afrodite) o. *Apollon ölledö-daren* särskilt kännetecknande för hans vecka, måleriska uppfattning o. kompositionssätt.

P. R. C, förkortning för lat. *post Ro'man coridant*, efter Roms grundläggning.

pr. cop., förkortning för lat. *pro co'pia*, för avskrift.

Prebendehemman, till avlöning åt vissa professorer o. lektorer anvisade domkapitelshemman. Äro sed. 1914 indragna till kyrkoföden.

Prebendepastorat, pastorat, vars inkomst anslagits till innehavaren av annat ämbete inom kyrkan eller (förr äv.) inom undervisningsväsendet. Numera finnes blott ett prebendepastorat, domkyrkoförsamlingen i Visby, som innehaves av biskopen i Visby stift.

Precedens' (av lat. *praece'dere*, gå före), försteg, företräde (i rang). — Precedens-fall, föregående likartat rättsfall.

Precept'or (av lat.), lärare, informator; sed. 1947 titel på kvalificerad (docentkompetent) lärare vid universitet o. högskolor i Sverige i ämne, som icke är företrätt av professor.

Precessio'n (av lat. *praece'dere*, skrida förut). Astr. Dagjämningspunkternas rörelse i tillbaka-gående led längs ekliptikan, varigenom stjärnornas longitud växer med omkr. 50" om året. Precessionen upptäcktes av Hipparkos (134 f.Kr.). Solens o. månens attraktion på den avplattade jorden sätter rotationsaxeln i svängning, så att världspolen beskriver en cirkel kring ekliptikans pol med en radie av 23,5 o. en period av nära 26.000 år (I u n i s o l a r p r e c e s s i o n e n). Hårtill kommer den av månen beroende nutationen samt planetprecessionen, som äv. ändrar ekliptikans lutning. Den

allmänna precessionen medför, att det tropiska året, intervallet mellan två vårdagjämningar, blir 20 min. 23 sek. kortare än det sideriska, solens verkliga omloppstid. — *Mek.* En snurra, vars axel lutar något, när förutom rotationen kring sin axel en långsam rotation kring lodlinjen, dvs. spetsen vandrar runt i en cirkel med snurrans lutande »inåt». Denna andra rotation kallas precessionsrörelse. På denna lagras nutationen (den pseudoregulara precessionen), en mindre men snabbare, regelbunden riktningssändring bos axeln (cirkeln »naggas»).

1. Precht, Burchardt (1651—1738), bildsnidare av tysk börd. Bl. hans för barocken synnerl. representativa arbeten märkas *kungstolarna* (efter ritn. av N. Tessin d. y.) o. *predikstolen* i Storkyrkan, Sthlm, *predikstolen* i Uppsala domkyrka o. *altaret* i Gustav Vasakyrkan i Sthlm (föret i Uppsala) samt möbler, ramar etc. P:s verkstad förtlevde genom hans söner fram emot i700-t:s slut. Monografi av J. Roosval (1905).

2. Precht, Christian (1706—79), son till B. P., guldsmed o. tecknare. Var verksam vid svenska hovet o. i Mariebergs porslinsfabrik. Hans förlägar äro de första i Sverige med rokokokarakter.

Précieuses, les [le presiö's], »preciöserna», damer i barocktidens litterära salonger i Frankrike; utmärkta av förkonstling o. effektsökeri.

Preciosite't, konstlad förfining.

Precipitant'o, it., musikterm: påskyndande.

Precipita't, mindre bruklig benämning på kemiska följningar. Som gödsmedel avses dicalciumfosfat. — Vitt precipitat, kvicksilverföreningen HgNH₂Cl o. likt.

Preoi's (av lat. *praeciusus*, egentl. tvärt avskuren), alldeles; noga, noggrann, punktlig. — Preciser'a, noga bestämma el. angiva. — Precision, noggrannhet, punktlighet.

Preoi'ser, försvenskad form för précieuses.

PredeU'a, it., pall; sockel till ett altarskåp, ofta smyckad med reliefer el. målningar.

Predestinatio'n (av lat.), förutbestämmelse, religiös föreställning att varje människas salighet el. fördömdelse är beroende av ett från begynnelsen fattat gudomligt beslut. Den kristna föreställningen om en predestination utgår från Paulus uttörelsetanke (Rom. 8: 28—30) o. har starkast hävdats av Augustinus o. Calvin. Predestinationsläran, som särsk. satt sin prägel på den reformerta kyrkan, är dock num. äv. där i stort sett övergiven.

Predestine'ra (av lat.), förutbestämma.

Predetermine'ra (av lat.), förutbestämma.

Predice'ra (av lat.), utsäga, förkunna.

Predi'ka (av lat.), förkunna (Guds ord); hålla straff- el. förmaningstal.

Predikament' (av lat. *pruedicare*, utsäga), tillstånd, läge.

Predikant', person, som predikar; titel för vissa präster, t. ex. hov-, fångelsepredikar.

Predi'karbröder el. predi'karmunkar, dominikaner- o. äv. franciskanermunkar.

Predikaren, skrift i GT, förkunnar människolivets färfärlighet (Pred. 12: 8).

Predika't (lat. *praedicatum*, det utsagda). *SpråkV.* Den satsdel, som utsäger något om subjektet, t. ex. hästen *springer*. — *Lög.* Det som utsäges om subjektet i ett omdöme, t. ex. hästen är ett *hovdjur*.

Predikad v el. predi'katsfyllnad, satsdel, som jämte predikatverbet bildar ett sammansatt predikat, t. ex. sommaren är *varm*.

Predi'kosjuka, en form av hysterisk religiositet, som bl. a. tar sig uttryck i en sjuklig drift att sjunga psalmer o. hålla botpredikningar. Förekom bl. a. vid mitt. av 1800-t. i Småland o. Västergötland.

Predikstol, uppbyggnad i en kyrka, varifrån predikanten talar. Den utgöres vanligen av en plattform (korg), underbyggnad, trappa o. ljud tak (himmel). I Sverige blev predikstolen från 1600-t. särskilt vanlig, då den ofta var föremål för rik utsmyckning. Tidigare förekommo på kontinenten pulpeter (amboner) vid altarskranket el. anordningar på lektoriet.

Predispone'ra (av lat. *prae*, i förväg, o. *dominera*), förut påverka, på förhand göra mottaglig för. — Predispone'rad, mottaglig, med anlag för. — Predispone'stio'n, mottaglighet, anlag.

Predomine'ra (av lat. *prae*, före, o. *dominera*), ha största inflytandet, vara förhärskande.

Preexistens' (av lat.), föruttilvaro; människosjälens tillvaro före födelsen i en el. annan livsform, antages av Platon, Goethe o. i förening med själavandringsläran, av buddhismen.

Prefekt' (av lat. *praefectus*, föreståndare, uppsyningsman). 1. Titel för vissa civila o. militära ämbetsmän i det gamla Rom. — 2. Titel i Frankrike för departementschef (fr. *prefet*); arrondissementcheferna kallas underprefekter (fr. *sous-prefets*). — 3. Föreståndare för vetenskaplig institution.

Prefektur', en prefekts ställning el. förvaltningsområde; i antiken ett av Rom beroende land, styrt av en rom. prefekt.

Preferens' (fr. *préférence*). 1. Företräde, förmånsrätt. — 2. [preferans']. Kortspele, vanl. benämnt »priffe».

Preferensaktier el. priorite'tsaktier kallas sådana aktier, som hava viss förmånsrätt framför andra (de s. k. stamaktierna). — Förmånsrätt kan antingen bestå i att av vinsten viss procent utgår till preferensaktierna, innan utdelning får äga rum till stamaktierna, el. att vid bolagets upplösning den del av aktiekapitalet, som belöper på preferensaktierna, utgår före den del, som belöper på stamaktierna. I regel är utdelningen på p. begränsad (limiterad p.).

Preferenstill, reducerad tull, avsedd att användas vid import från länder, som genom handelsavtal erhållit en särskilt gynnad ställning. Efter Första världskrig. gjordes flera försök att införa preferenstillssystem. Exempel erbjuder Oslokonventionen 1930 mellan de nord. länderna samt Holland, Belgien o. Luxemburg. Den fick dock ingen större betydelse. Det britt. imperiet har även infört preferenstillar såsom ett medel att närmare ekonomiskt förbinda moderlandet o. dominions. I detta syfte ingicks 1932 Ottawaavtalet.

Prefer'e'ra (av lat.), föredraga, värdera högre.

Prefix' (av lat. *prefixus*, fäst framför), förstavelse, ex. erhålla

Pre'gel, huvudfloden i Ostpreussen, utfaller i n. delen av Frisches Haff. 125 km. Segelbar.

Pregl, Fritz (1009—1930), österrik. kemist, prof. i Graz 1913. Erhöll 1923 nobelpriset i kemi för utarbetandet av den organiska mikroanalysen.

Preglacia'l (av lat. *prae*, före, o. *glacies*, is), bildad före glacial-el. istiden.

Pregnans [pränjängs'] (av lat. *prae'gnans*, havande), rikedom på tankar i sammanträngd form; kärnfullt uttrycksätt. — Pregnant', uttrycksfull, kärnfull, innehållsrig.

Prehisto'risk (av lat. *prae*, före), förhistorisk.

Prej'a, Sjö». Muntligen el. signalledes anropa fartyg för att erhålla upplysningar om dess namn, hemvist, ärendem. m. m. För att påkalla uppmärksamhet skutes ofta s. k. »prejskott», löst el. skarpt, framför stäven.

Prejningslante'rna, lanterna, varmer kan avgivas olika färgade sken samt signal med ljus blinkar.

Prejudice'ra (av lat. *praedjudicare*, i förväg döma), skada, förnärma; utgöra prejudikat. Prejudika't (av lat.), av (vanl.) högsta instans träffat avgörande rörande tolkning o. tillämpning av en rättsregel. Ehuru prejudikaten äro av stor betydelse för domstolar o. myndigheter, äro de likväl icke formellt bindande. Bl. prejudikatsamlingar märkas *Nytt juridiskt arkiv* (innehållande Högsta domstolens domar o. utslag) samt *Regeringsrättens årsbok* (innehållande Regeringsrättens utslag).

Prekamb'riska bildningar, geologiska formationer, som uppstått mellan urberget o. kambrium.

Preklusio'n (av lat. *praeccludere*, i förväg stänga), borgenärs förlust av fordringsrätt på grund av underlåtenhet att efter laglig anmanning göra sin fordran gällande inom viss tid. Bestämmelser härom äro givna i Kungl. förordn. «/s 1862 om b.», kallelse å okända borgenärer (urspr. kallad årsstämming). En prekluderad fordran kvarstår i allm. såsom naturlig fordran, dvs. upphäves icke fullständigt utan kan i vissa fall göras kvittningsvis gällande.

Prekä'r (av lat. *precarus*, som fås genom böner), erhållen genom nåd; vansklig, bekymmersam, otrygg.

Prela't (av lat. *praelatus*, föredragen), benämning på de kat. medeltida domkapitelns främsta medlemmar; domprost, ärkedjäkne m. fl.; namn på högt uppsatta prästmän i Tyskland o. i Sverige på prästmän med vissa funktioner i ordnar, t. ex. frimurarorden. Adj.: prela'tensisk.

Preliminä'r (av lat. *prae*, före, o. *li'men*, gräns), inlednings-, förberedande. — Prelim'inä're, förberedande förhandlingar (t. ex. vid fredsslut). — Preliminä'rexamen, förberedande examen, som berättigar till avläggande av fackexamen. Jfr Prillan.

Preliminär skatt, skatt, som provisoriskt uttages i avräkning på det efter taxering slutligt fastställda skattebeloppet. Se vidare Skatteuppbörd. Jfr Källskatt.

Prelitidium (av lat.), förspel; fri fantasi.

Pre'mie (av lat.), belöning, pris; försäkringsavgift. Jfr äv. Premieobligationer.

Premieobligationer, obligationer, med mycket låg el. ingen ränta. Räntebesparingen användes till vinster (premier), som utlötas bland obligationsinnehavarna.

Premie'ra, utdela pris el. annan belöning.

Premie'rminister (av eng. *premier*, förste minister, statsminister), kallas i vissa stater, särsk. inom britt. samväldet, den förmästa av ministrarna, motsv. i Sverige statsministern.

Premiss' (av lat. *premissum*, förutskickat), förutsättning.

Premium (av lat.), belöning.

Premiär (av fr. *premiere*, den första), första uppförandet (av en teaterpjäs el. dyl.). I sammansättningar: förste, den ledande.

Premiäraktö'r, fem, premiärakti's, till i börj. av 1900-t. titel för skådespelare resp. skådespelerska vid de kungl. teatern.

Premiärdansö'r, o. premiärdansö's, titlar för de främsta medl. av operabaletten.

Premola'rer, de främre kindtänderna.

Premonstratenser'orden, katolsk munkorden, stiftad av den helige Norbert 1121 o. uppkallad efter grundklostret *Prémontré* nära Laon, n. Frankrike. Nu mest utbredd i Polen, Österrike o. Belgien. Äv. en kvinnlig gren finnes.

Pfemyéli'derna [prijemisjili'-], en enligt sagan från Pfe myél härstammande böhmisk konungätt, utslöcknad 1306. Jfr Libuše.

Prenotio'ner (av lat.), förberedd. — Teologiska prenotion'er, teol. inlednings-

vetenskap, som allmänt utreder teologiens grunder o. förutsättningar.

Prensa're manus, lat. »trycka händer», beteckning för de rom. valkandidaternas sed att före valen gå omkring på Forum o. genom »handtryckningar» i bokstavlig o. bildlig bemärkelse värva röster.

Prenumere'ra (av lat. *prae*, före, o. *numera're*, räkna), på förhand betala en tidsningsgång o. dyl. — Subst.: prenumera'tio'n. — Prenumerant'v, person som prenumererat.

Prenz'lau, stad i delstaten Brandenburg, n. Tyskland. 22.000 inv. (1933). Stor boskaps- o. spannmålshandel. Inogs 1631 av Gustav II Adolf.

Preobrasjen'skoje, by i mell. Ryssland, invid Moskva. Peter I tillbragte i P. sin ungdom o. grundade där sedermera Rysslands första reguljära regemente, som blev det äldsta i livgardet: Preobrasjenskjregementet.

Prepara't (av lat. *praeparare*, bereda), föremål, särsk. beredda för naturvetenskapligt studium; på kemisk väg framställt ämne. — Prepara'tio'n (av lat.), förberedelse. — Prepara'tiv, förberedande. — Prepara'tor, person, som för vetenskapligt ändamål preparerar o. konserverar zoologiskt el. histologiskt material. — Prepara're (av lat.), förbereda; bereda; göra ett preparat.

Prepara'rsalt, benämning på natriumstannat, Na₂SnO₃. Användes som betningsmedel i färgrier. Jfr Pinksalt.

Prepositio'n (lat. *praepositio*, ord, som sättes framför), i språkläran ord, som sättes framför en satsdel för att ange dess förhållande till andra ord i satsen, t. ex. *på Över*, i.

Preputium, dets. som praeputium.

Prerafaeli'ter, urspr. benämning på de ital. målarna under 1400-t. (före Rafael). Senare benämning på en eng. målarskola, som tog dessa till förebild; bildad 1848 av Rossetti, Millais m. fl. o. understödd av Ruskin, Burne-Jones o. W. Morris.

Prerogati'v (av lat.), företrädesrätt, rättighet, förmån.

Presbyopi'i (av grek. *presby's*, gammal, o. *ops*, öga), ålderssynhet, normal åldersförändring av ögonlinsens elasticitet, varigenom förmågan att öka brykraften i ögats optiska system vid seende på nära håll avtar. Bristen korrigeras med öngonglas (läsglas).

Pres'byter (grek. *presbyteros*, äldre), innehavare av ett andligt ämbete i den första kristna kyrkan med ordnande o. själavårdande karaktär, i viss mån sidoordnat med biskopsämbetet.

Presbyteria'lför fattning, kyrkofattning, där högsta myndigheten utövas av ett råd, presbyterium, av präster o. lekmän (»äldste»). Presbyterialförfattningen är förhärskande inom den reformerta kyrkan.

Presbyteria'ner, beteckning särsk. för de eng.-skotska o. nordamerik. anhängarna av presbyterialförfattningen.

Pressoott [press'k^ot], William Hickling (1796—1859), amerik. historieskrivare, teknande Spaniens historia under Ferdinand o. Isabella (sv. övers. 1859—60) samt i omfångsrika arbeten Mexicos o. Perus erövring av spanjorerna.

Présence d'esprit [presan'ks' despri'], fr., sinnesärvaro, fyndighet.

Pressen'tig (höll. *pressening*), oljad el. eljest preparerad segelduk, varmed på fartyg luckor tätas, föremål skyddas mot väta m. m.

Pre'sens (lat. *praesens*, närvarande), i språkläran tempus, som betecknar ofullbordad handling i närvarande tid, t. ex. jag *kallar*.

Presens'bibliotek, bibliotek, som icke lämnar ut böcker till hemlän.

Present' (av lat. *praesens*, närvarande), närvarande för minnet.

Present' (av fr.), gåva, skänk. — Presenta, skänka. — Presentabel, som kan visas el. föreställas; hygglig till utseende. — Presentera, uppvisa, förete; bjuda, skänka; föreställa personer för varandra. Subst.: presentati o'n.

Preservati'v (av lat. *praeserva're*, förut iaktta), skyddsmedel, förebyggande medel. — Preservera, förebygga, skydda, bevara.

Pre'ses (av lat. *praeside're*, sitta främst), ordförande (i en akademi o. dyl.).

President' (av lat. *praeside're*, sitta främst), titel för 1) statschef i en republik, 2) ordförande vid vissa möten (särsk. vetenskapliga kongresser), 3) chef för ämbetsverk (i Sverige num. blott cheferna för rikets hovrätter samt för Kammarrätten).

Presidentskap, en presidents ämbetsmyndighet el. ämbets-tid; av guvernör med titeln president styrt förvaltningsområde i Britt. Indien (eng. *presidency*). Det avskaffades 1937 men kvarstod till 1947 som benämning på prov. Bombay o. Madras.

Presid'vra (av lat., egentl. sitta främst), vara ordförande. — Presid'ium, ordförandeskap.

Preskriberad (av lat. *praescri'vbert*, göra in-vändning), ogiltig genom preskription (se d. o.).

Preskription. 1. Civil preskription, förlust av fordringsrätt till följd av underlätnhet att inom viss tid (vanl. 10 år) göra densamma gällande. Kungl. förordn. *s §§. 2. Tiöårig preskription m. jämte en rad specialbestämmelser om kortare preskriptions-tid. En preskriberad fordran kan i vissa fall användas för kvittning. — 2. Preskription i brottmål, upphärande av ett brotts straffbarhet till följd därav, att brottet icke åtalats el. straff icke verkställts inom viss tid. Bestämmelser i 5 kap. 14—24 §§ strafflagen.

Prea'ov [pres'åf], stad i ö. Slovakien, Tjeckoslovakien. 24.300 inv. (1940). Var centrum för den lutherska reformationen o. har en evangelisk biskop.

Pres'pasjön, sjö på gränsen mellan Bulgarien, Grekland o. Albanien. Har underjordiskt avlopp till Ochridasjön. a88 kvkm.

Pressar, arbetsmaskiner, vilka genom stötfritt tryck åstadkomma önskad formförändring hos ett arbetsstycke, sammanpressning av pulver till hela stycken (briketter) el. utpressning av vätska ur fuktigt material. Man brukar skilja mellan mekaniska pressar, där kraften Utväxlas medelst hävstång, skruv el. excenter, o. hydrauliska pressar, hos vilka kraften mångdubblas på hydraulisk väg. De senare äro ojämförligt kraftigare. Jfr Tryckpress.

Pre'satta<in>é, tjänsteman vid utrikesrepresentationen med uppgift att handha förbindelserna med det främmande landets press.

Press'burg, tyska aamnet på Bratislava.

Pressbyrå, avdelning inom utrikesdepartementet.

Pressens opinio'nsnämnd, en 1916 upprättad heders- o. förlikningsdomstol med representanter för Publicistklubben, Sv. tidningsutgivarefören. o. Sv. journalistfören. Den inlettart dessutom en utomstående ordf. o. vice ordf. Dess domslut, som ha formen av opinionsuttalanden, kunna avse dels framställningar i pressen, som anses strida mot hederns fordringar el. skada pressens anseende, dels tjänsteförhållanden inom tidningsredaktionerna, dels tidningsföretags ekonomiska skötsel. I sistnämnda fall tillkommer en extra bisittare.

Pressfoder el. ensilage [-la'sj], grönfoder, som hoppersats i gropar i marken el. i särskilda behållare (silö) o. sedan genom mjölk-syrejäsnig blivit så surt, att ytterligare sönder-

delning förhindrats. Utgör ett värdefullt kreatursfoder under vintern. Numera tillsätts (oorganiska) syror redan från början. Jfr AIV-metoden.

Pressgjutning, inpressning av smält metall i en form. Jfr Gjutning.

Pressglas, glas, pressat i metallform av järn, vars två hälfter pressas samman genom en hävstång. Det första p. framställdes i För. Stat. o. England under början av 1800-t.

Pressgurka, sallad av i skivor skuren färsk grön gurka. I beredningen ingår en stunds pressning mellan två tallrikar.

Pressio'n (av lat.), påtryckning, tvång.

Pressjäst, kultur av jästsvampar, vanl. blandade med potatisstärkelse o. vatten till en halvfast massa, som användes som jäsmedel vid bakning. Framställes genom alkoholjäsning under genomledning av luft o. tillvaratagande av jästen medelst centrifugering o. pressning.

Presskonferens', av enskild person, politiker, ämbetsman, myndighet el. organisation anordnad mottagning för pressen i syfte att lämna denna meddelanden, besvara frågor etc.

Pressning, formgivning av arbetsstycken mellan stansar i pressar (se d. o.). Tillämpas bl. a. på metaller o. en del konstuartser (t. ex. bakelit), ofta i form av varm pressning, varvid antingen endast arbetsstycket uppvärms (t. ex. mäsning värms till glödning) el. äv. stansarna. Jfr Präglning.

Presspan (av ty.), brun, seg papp, framställd av kemisk trämassa, lump o. pappersavfall; användes bl. a. som elektr. isolationsmedel o. som mellanlägg vid glätning av vävnader.

Presstalg, pressäterstoden vid pressning av talg i lindrig värme.

Presstelegram, privattelegram med nyheter till tidningar. Befordras mot nedsatt avgift.

Prestanda, lat., vad som bör utföras, åligganden; vad en klagande har att iakttaga för att hans besvär skola upptagas till prövning.

Prestatio'n (av lat.), vad som fullgöres, utfört arbete; avgäld, utskuld. — Prestera, fullgöra, åstadkomma; erlagga, betala.

Presta'v (av ry. *pristav*, ledsagare), person, som bär en florbekänd stav i spetsen för ett sorgetåg; den florbekända staven; marskalk vid en procession. Verb: presta'vera.

Prestige [-ti'sj], fr., egentl. bländverk; stort inflytande, anseende.

Prest'o, it., musikterm: snabb. — Prestissimo, det hastigaste tempo i musiken.

Preston [press'ton], stad (eget grevsk.) i n.v. England, inom grevsk. Lancashire, vid Hancasterkanalen. 116.000 inv. (1946). Stortadt bomullsindustri o. betvd. annan industri.

Prestwick, [press'tick] flygfält i s.v. Skottland, grevskapet Ayr, 5 km n. om staden Ayr.

Presunie'ra (av lat. *praesumere*, i förväg taga), förutsätta, förmoda, föreställa sig. — Presumtio'n, förmodan, antagande; i process det förhållandet, att ett faktum anses fastslaget utan bevisning. — Presumti'v, förmodad, sannolik (arvinge; tronföljare m. m.).

Pretendera (av lat. *praetendere*, utsträcka framför), göra anspråk på, yrka. — Pretendent', person, som framställer anspråk på något; prins, som påstår sig berättigad till tronen. — Pretention [-tangio'n], anspråk. — Pretentiös [-tangsjö's], anspråksfull.

Pret'eritum (av lat.), förlutten tid, grammatisk beteckning för de tempusformer, som uttrycka förlutten tid: imperfektum, perfektum o. pluskvamperfektum.

Pretext' (av lat. *praetexte're*, förse med bräm), förevändning, svepskal.

Pretiosa [-sio'sal], lat., dyrbarheter, smycken.

Pretium [-tsiumj, lat., värde, pris, belöning. — P. affectionis, affektionsvärde. — P. virginitatis, morgongåva.

Pretios [presjö's] (av fr.), dyrbar; konstlad; tillgjord. Jfr Precieuses.

Praetor (av lat. praetor, den som går i spetsen), titel i det gamla Rom för konsuler o. fältherrar, senare för en närmast konsulerna stående ämbetsman, som bl. a. hade till uppgift att leda den civila rättskipningen. Från mitten av 200-t. f.Kr. ökades pretorernas antal (under kejsartiden mellan 8 o. 18), samtidigt som deras ämbetsområde utvidgades.

Pretoria [prità'ri⁰], huvudstad i Transvaal, på en slätt inuti landet. 99.000 inv. (1936), därav 77.000 européer (125.000, 1946). Säte för regeringen i Sydafrik. unionen. Univ., gr. 1930 (2.200 stud., 1944). I närh. diamanter, guld- o. silvergruvor. — IP. undertecknades 30^{js} 1902 den överenskommelse mellan England o. boerledarna, som avslutade Boerkriget.

Pretoria'ner (lat. praetoria'ni), i det gamla Rom benämning på det kejsarl. livgardet, inne- hade en särställning inom armén o. spelade en stundom ödesdigert roll i de polit. striderna, framför allt vid kejsarvalen.

Preuss [präjs], Hugo (1860—1925), tysk statsrättslärare o. demokratisk politiker, inrikesminister 1919, utarbetade det grundläggande förslaget till den republik, tyska statsför- fattningen av 1919 («Weimarförfattningen»).

Preussen [präjs'en], till 1945 den största riksdelen (ty. Land) i Tyska riket. 321,470 kvkm, 45 mill. inv. (1940). Jordbruk (sockerbeter, vin, potatis, brödsäd), industri (främst i Westfalen, Rhen provinsen, Schlesien o. Berlin), bergsbruk (stenkol, brunkol, järn). Betydande handel. — P. styrdes av Tyska rikets Führer i egenskap av riksståthållare. Indelades i 13 provinser: Brandenburg, Gross-Berlin, Pommern, Nieder-Schlesien, Ober-Schlesien, Saehsen, Schleswig-Holstein, Hannover, Westfalen, Hessen-Nassau, Rhen- provinsen, Hohenzollern samt Ostpreussen. Huvudstad: Berlin. — Hist. Namnet P. här- leder sig från de icke-germanska prussarna (lat. Borussi) vid Östersjön mellan Memel o. Weichsel, vilkas land på 1200-t. erövrades av Tyska orden o. koloniserades. Denna Ordens- stat minskades 1466 genom Westpreussens avträdande till Polen, o. samtidigt kom Ost- preussen i vasallförhållande till polska kronan. 1525 ombildades detta Ostpreussen av hög- mästaren Albrekt till världsligt hertigdöme, förenades 1618 genom arv med kurfurstendömet Brandenburg o. löstes 1660 från vasall- ställningen till Polen. Som suverän hertig över Ostpreussen antog kurfursten Fredrik III konunganamn 1701, varigenom P. kom att ge sitt namn åt den hohenzollernska militärarmar- nien. Konungariket P. utvidgades under 1700-t. dels genom erövringar (s.ö. Vor- pommern från Sverige 1720, Schlesien från Österrike 1742. 1745), vilka bevarades i strid med fiender på olika sidor (Sjuåriga kriget 1756—63), dels genom deltagandet i Polens tre delningar (1772: Westpreussen utom Danzig o. Thorn; 1793: Danzig o. Thorn jämte delar av Storpolen m. m.; 1795: Warschau med område). Skapad av Fredrik II (1740—86) gick emellertid denna stormaktsställning för- lorad under Napoleonsepooken; efter ett olyckligt krig med Frankrike 1806—07 (slagen vid Jena o. Auerstädt 14/10 1806) måste P. avträda be- sittningarna v. om Elbe samt förvärva från Polen 1793 o. 1795. En kraftig uppryckning ägde nu rum i det inre (Hardenberg, Stein, Gneisenau), o. i slutkampen mot Napoleon 1813—15 bidrog P. avsevärt till de allierades seger. Genom Wienkongressen 1815 avstod P. från vad det fått genom Polens delningar utom

Thorn, Danzig, Westpreussen o. Posen men fick i st. halva Sachsen, stora områden vid Rhen o. Svenska Pommern. Under intrycket av orörelser, framkallade av Februarirevolu- tionen 1848, oktöjades s. å. en författning, vilken slutligt bekräftades 1850 o. gällde till 1918. De förhoppningar man nu inom liberala kretsar i hela Tyskland ställde på P. som kärna i en blivande tysk enhetsstat (Fredrik Vilhelm IV vald till tysk arkejsare 1849 av nationalförsamlingen i Frankfurt) för- verkligades emellertid ej, av hänsyn till Öster- rike, o. försöket att genom underhandlingar med de tyska regeringarna åvägabranga en tysk förbundsstat under preussisk ledning strandade ävenledes (Olmutzpunktationerna 1850). En vändpunkt i P:s o. Tysklands historia blev Otto von Bismarcks utnämning till förste min- ister 1862, under vars ledning enhetsverket fullbordades; jfr härom von Bismarck-Schön- hausen. Vid Tyska rikets bildande jan. 1871 antog P:s konung titeln tysk kejsare. — Revo- lutionen hösten 1918 gjorde P. till republik i Tyska riket. Genom freden i Versailles juni 1919 förklarade det till Polen större delen av prov. Posen o. Westpreussen samt delar av Ostpreussen o. Schlesien, till Danmark de norra distrikten av Schleswig (folkomröstning 1920) o. till Belgien Eupen (Molmedy; Danzig med område blev fristat under N. F., Memelområdet avträdades till Litauen (överlämnat 1924), o. s.ö. Ober-Schlesien införlivades med Polen enligt beslut av de allierade makterna okt. 1921. Under 1920-t. leddes P. främst av de social- demokr. ministrarna Braun o. Severing, vilka efter nationalsocialismens valseger 1932 avstattes av rikskansler von Papen. 1933 blev Hitler som rikskansler jämväl riksståthållare för P. men uppdrog åt Göring att som preuss. min- isterpresident handha styrelsen. Den preuss. lantdagen upphävdes o. de enskilda ministe- rierna utom finansministeriet (upplöst 1944) förenades med de motsvarande riksministerierna. 1945 erövrade ryssarna Ober- o. Nieder-Schle- sien, Pommern, Ostpreussen, Brandenburg, Ber- lin o. Sachsen, de allierade de övr. provinserna. Genom beslut av den allierade kontrollkommis- sionen febr. 1947 upplöstes den prussiska staten.

Preusseri', hård militärisk drill; översitteri, särskilt som det stundom kom till uttryck i den prussiska armén.

Preussiskt blått, dets. som berlinerblätt.

Prevena'ra (av lat. praevēn're, förekomma), förekomma, underrätta i förväg.

Preventio'nsteori' (av lat. praevēni're, före- komma) betecknar i juridiken den uppfattningen, att straff för begånget brott har till uppgift att skydda samhället för förbrytelser. Motsats: v e d e r g ä l l i n g s t e o r i .

Preventiv (av lat. praevēni're, förekomma), förebyggande, avvärande. — P r e v e n t i v a medel, tekniska hjälpmedel, som användas för att vid samlag förebygga befruktning. — P r e v e n t i v l a g e n betecknade den del av 18 kap. 13 § strafflagen, varigenom bl. a. straffbelades öppet salubjudande genom till- kännagivande för allmänheten av föremål, av- sedda att förebygga följder av könsungämba. Denna bestämmelse har med utgången av 1938 upphört att ålla, o. handeln med preventiv- medel är reglerad genom en förordn. av 1/10 1938 o. en kung. av 10/10 1946 om tillhandahållande av preventivmedel på apotek.

Preveza [prävr'äsa], stad i v. Grekland, vid Joniska havet. 9.000 inv. (1928). Befäst hamn. Prévost [prävrä], Marcel (1862—1941), fransk författare av skådespel o. mondäna kärleksromaner, hes demi-vierges (1894; Halv

Present' (av lat. *prae'sens*, närvarande), närvarande för minnet.

Present' (av fr.), gåva, skänk. — Ptesen'ta, skänka. — Presentabel, som kan visas el. föreställas; hygglig till utseende. — Present'era, uppvisa, förete; bjuda, skänka; föreställa personer för varandra. Subst.: presentati'on.

Preservati'v (av lat. *praeserve'ra*, förut iakttä), skyddsmedel, förebyggande medel. — Preserv'era, förebygga, skydda, bevara. Pres'es (av lat. *praeside're*, sitta främst), ordförande (i en akademi o. dyl.).

President' (av lat. *praeside're*, sitta främst), titel för 1) statschef i en republik, 2) ordförande vid vissa möten (särsk. vetenskapliga kongresser), 3) chef för ämbetsverk (i Sverige num. blott cheferna för rikets hovrätter samt för Kammarrätten).

Presidentskap, en presidents ämbetsmyndighet el. ämbetstid; av guvernör med titeln president styrt förvaltningsområde i Britt. Indien (eng. *presidency*). Det avskaffades 1937 men kvarstod till 1947 som benämning på prov. Bombay o. Madras.

PresidVra (av lat., egentl. sitta främst), vara ordförande. — Presidiu m, ordförandeskap.

Preskriberad (av lat. *praescri'bert*, göra invändning), ogiltig genom preskription (se d. o.).

Preskripti'o'n. 1. Civil preskripti'o'n, förlust av fordringsrätt till följd av underlåtenhet att inom viss tid (vanl. ro år) göra densamma gällande. Kungl. förordn. *s om tioårig preskription m. m. jämte en rad specialbestämmelser om kortare preskriptions-tid. En preskriberad fordran kan i vissa fall användas för kvittning. — 2. Preskripti'o'n i brottmål, upphävandet av ett brotts straffbarhet till följd därav att brottet icke åtalats el. straff icke verkställts inom viss tid. Bestämmelser i 5 kap. 14—34 §§ strafflagen.

Presov [pres'jäf], stad i ö. Slovakien, Tjeckoslovakien. 24,300 inv. (1940). Var centrum för den lutherska reformationen o. har en evangelisk biskop.

Pres'pasj'ön, sjö på gränsen mellan Bulgarien, Grekland o. Albanien. Har underjordiskt avlopp till Ochridasjön. 288 kvkm.

Pressar, arbetsmaskiner, vilka genom stötfritt tryck åstadkomma önskad formförändring hos ett arbetsstycke, sammanpressning av pulver till hela stycken (briketter) el. utpressning av vätska ur fuktigt material. Man brukar skilja mellan mekaniska pressar, där kraften utväxlas medelst hävstång, skruv el. excenter, o. hydrauliska pressar, hos vilka kraften mångdubblas på hydraulisk väg. De senare äro ojämförligt kraftigare. Jfr Tryckpress.

Pressattaché, tjänsteman vid utrikesrepresentationen med uppgift att handha förbindelserna med det främmande landets press.

Press'burg, tyska namnet på Bratislava.

Pressbyrå, avdelning inom utrikesdepartementet.

Pressens opinio'nsnämnd, en 1916 upprättad heders- o. förlikningsdomstol med representanter för Publicistklubben, Sv. tidningsutgivarefören. o. Sv. journalistfören. Den innefattar dessutom en utomstående ordf. o. vice ordf. Dess domslut, som ha formen av opinionsuttalanden, kunna avse dels fiamställningar i pressen, som anses strida mot hederns fordringar el. skada pressens anseende, dels tjänsteförhållanden inom tidningsredaktionerna, dels tidningsföretags ekonomiska skötsel. I sistnämnda fall tillkommer en extra bisittare.

Pressfoder el. ensilage [-la'sj], grönfoder, som hoppsträas i gropar i marken el. i särskilda behållare (silo) o. sedan genom mjölk-Syrejäsnung blivit så surt, att ytterligare sönder-

delning förhindrats. Utgör ett värdefullt kreatursfoder under vintern. Numera tillsätts (oorganiska) syror redan från början. Jfr AIV-metoden.

Pressgjutning, inpressning av smält metall i en form. Jfr Gjutning.

Pressglas, glas, pressat i metallform av järn, vars två hälfter pressas samman genom en hävstång. Det första p. framställdes i För. Stat. o. England under början av 1800-t.

Pressgurka, sallad av i skivor skuren färsk grön gurka. I beredningen ingår en stunds pressning mellan två tallrikar.

Pressi'o'n (av lat.), påtryckning, tvång.

Pressjäst, kultur av jästsvampar, vanl. blandade med potatisstärkelse o. vatten till en halvfast massa, som användes som jäsmedel vid bakning. Framställes genom alkoholjäsning under genomledning av luft o. tillvaratagande av jästen medelst centrifugering o. pressning.

Presskonferens', av enskild person, politiker, ämbetsman, myndighet el. organisation anordnad mottagning för pressen i syfte att lämna denna meddelanden, besvara frågor etc.

Pressning, formgivning av arbetsstycken mellan stansar i pressar (se d. o.). Tillämpas bl. a. på metaller o. en del konstharter (t. ex. bakelit), ofta i form av varm pressning, varvid antingen endast arbetsstycket uppvärms (t. ex. mäsning värms till glödning) el. äv. stansarna. Jfr Prägling.

Presspa'n (av ty.), brun, seg papp, framställd av kemisk trämassa, lump o. pappersavfall; användes bl. a. som elektr. isolationsmedel o. som mellanlägg vid glättning av vävnader.

Presstalg, pressåterstoden vid pressning av talg i lindrig värme.

Presstelegram, privattelegram med nyheter till tidningar. Befordras mot nedsatt avgift. Prestan'da, lat., vad som bör utföras, åligganden; vad en klagande har att iakttaga för att hans besvär skola upptagas till prövning.

Prestati'o'n (av lat.), vad som fullgöres, utfört arbete; avgäld, utskyld. — Prest'era, fullgöra, åstadkomma; erlagga, betala.

Presta'va (av ry. *prista*, ledsagare), person, som bär en florbehängd stav i spetsen för ett sorgetåg; den florbehängda staven; marskalk vid en procession. Verb: presta've'ra.

Prestige [-ti'j], fr., egentl. bländverk; stort inflytande, anseende.

Presto, it., musikterm: snabb. — Prestis'si'mo, det hastigaste tempot i musiken.

Preston [pres't'øn], stad (egent grevsk.), i n.v. England, inom grevsk. Lancashire, vid Lancasterkanalen. 116,000 inv. (1946). Stort stad bomullsindustri o. betvd. annan industri.

Prestwick, [pres's't'ick] flygfält i s.v. Skottland, grevskapet Ayr, 5 km n. om staden Ayr.

Presume'ra (av lat. *praesum'mere*, i förväg taga), förutsätta, förmoda, föreställa sig. — Presum'ti'o'n, förmodan, antagande; i process det förhållandet, att ett faktum anses fastslaget utan bevisning. — Presum'tiv, förmodad, sannolik (arvinge; tronföljare m. m.).

Pretende'ra (av lat. *praeten'dere*, utsträcka framför), göra anspråk på, yrka. — Pretendent', person, som framställer anspråk på något; prins, som påstår sig berättigad till tronen. — Pretenti'o'n [-tangi's'o'n], anspråk. — Pretenti'ös [-tangi'sj'ös], anspråksfull.

Prete'ritum (av lat.), förfluten tid, grammatisk beteckning för de tempusformer, som uttrycka förfluten tid: imperfektum, perfektum o. pluskvamperfektum.

Pretext' (av lat. *praete'xere*, förse med bräm), förevändning, svepskal.

Pretiosa [-sio'sa], lat., dyrbarheter, smycken.

Pretium [-tsjum], lat., värde, pris, belöning. — P. affectio'nis, affektionsvärde. — P. virginitatis, morgongåva.

Pretios [presjö's] (av fr.), dyrbar; konstlad; tilljord. Jfr Précieuses.

Pretor (av lat. *praetor*, den som går i spetsen), titel i det gamla Rom för konsulerna. Ståtherrar, senare för en närmast konsulerna följande ämbetsman, som bl. a. hade till uppgift att leda den civila rättskipningen. Från mitten av 200-t. f.Kr. ökades pretorens antal (under kejsartiden mellan 8 o. T8), samtidigt som deras ämbetsområde utvidgades.

Pretoria [prità'ri⁰], huvudstad i Transvaal, på en slätt inuti landet. 99.000 inv. (1936), därav 77.000 européer (125.000, 1946). Säte för regeringen i Sydafrik. unionen. Univ., gr. 1930 (2.200 stud., 1944). I närh. diamanter, guld- o. silvergruvor. — IP. undertecknades ⁵⁷/₅ 1902 den överenskommelse mellan England o. boerledarna, som avslutade Boerkriget.

Pretoria'ner (lat. *praetoriani*), i det gamla Rom benämning på det kejserl. livgardet, innehade en särställning inom armén o. spelade en stundom ödesdigert roll i de polit. striderna, framför allt vid kejsarvalen.

Preuss [präjs], Hugo (1860—1925), tysk statsrättslärare o. demokratisk politiker, inrikesminister 1919, utarbetade det grundläggande förslaget till den republik, tyska statsförfattningen av i9rg («Weimarförfattningen»).

Preussen [präfsen], till 1945 den största riksdelen (ty. *Land*) i Tyska riket. 321,470 kvkm, 45 mill. inv. (1940). Jordbruk (sockerbeter, vin, potatis, brödsäd), industri (främst i Westfalen, Rhenprovinsen, Schlesien o. Berlin), bergsbruk (stenkol, brunkol, järn). Betydande handel. — P. styrdes av Tyska rikets Fiihrer i egenskap av riksståthållare. Indelades i 13 provinser: Brandenburg, Gross-Berlin, Pommern, Nieder-Schlesien, Ober-Schlesien, Sachsen, Schleswig-Holstein, Hannover, Westfalen, Hessen-Nassau, Rhenprovinsen, Hohenzollern samt Ostpreussen. Huvudstad: Berlin. — *Hist.* Namnet P. härleder sig från de icke-germanska preussarna (lat. *Borussi*) vid Östersjön mellan Memel o. Weichsel, vilkas land på 1200-t. erövrades av Tyska orden o. koloniserades. Denna Ordensstat minskades 1466 genom Westpreussens avträdande till Polen, o. samtidigt kom Ostpreussen i vasallförhållande till polska kronan. 1525 ombildades detta Ostpreussen av högmästaren Albrekt till världsligt hertigdöme, förenades 1618 genom arv med kurfurstendömet Brandenburg o. löstes 1660 från vasallställningen till Polen. Som suverän hertig över Ostpreussen antog kurfursten Fredrik III konunganamn 1701, varigenom P. kom att ges sitt namn åt den hohenzollernska militärmarken. Konungariket P. utvidgades under 1700-t. dels genom erövringar (s.ö. Vorpommern från Sverige 1720, Schlesien från Österrike 1742, 1745), vilka bevarades i strid med fiender på olika sidor (Sjuåriga kriget 1756—63), dels genom deltagandet i Polens tre delningar (1772: Westpreussen utom Danzig o. Thorn; 1773: Danzig o. Thorn jämte delar av Stolpolen m. m.; 1795: Warschau med område). Skapad av Fredrik II (1740—86) gick emellertid denna stormaktsställning förlorad under Napoleonsepokan; efter ett olyckligt krig med Frankrike 1806—07 (slagen vid Jena o. Auerstädt ¹⁸/₁₀ 1806) måste P. avträda besittningarna v. om Elbe samt förvärva från Polen 1793 o. 1795. En kraftig uppryckning ägde nu rum i det inre (Hardenberg, Stein, Gneisenau), o. i slutkampen mot Napoleon 1813—15 bidrog P. avsevärt till de allierades seger. Genom Wienkongressen 1815 avstod P. från vad det fått genom Polens delningar utom

Thorn, Danzig, Westpreussen o. Posen men fick i st. halva Sachsen, stora områden vid Rhen o. Svenska Pommern. Under intrycket av orosrörelser, framkallade av Februarirevolutionen 1848, ökrövrades s. ä. en författning, vilken slutligt bekräftades 1850 o. gällde till 1918. De förhoppningar man nu inom liberala kretsar i hela Tyskland ställde på P. som kärna i en blivande tysk enhetsstat (Fredrik Vilhelm IV vald till tysk arkejsare 1849 av nationalförsamlingen i Frankfurt) förverkligades emellertid ej, av hänsyn till Österrike, o. försöket att genom underhandlingar med de tyska regeringarna ävägabringa en tysk förbundsstat under preussisk ledning strandade ävenledes (Olmützpunktionerna T850). En vändpunkt i P.'s Tysklands historia blev Otto von Bismarcks utnämning till förste minister 1862, under vars ledning enhetsverket fullbordades; jfr härom von Bismarck-Schönhausen. Vid Tyska rikets bildande jan. 1871 antog P.'s konung titeln tysk kejsare. — Revolutionen hösten 1918 gjorde P. till republik i Tyska riket. Genom freden i Versailles juni 1919 förlorade det till Polen större delen av prov. Posen o. Westpreussen samt delar av Ostpreussen o. Schlesien, till Danmark de norra distrikten av Schleswig (folkomröstning 1920) o. till Belgien Eupen o. Malmédy; Danzig med område blev fristat under N. F., Memelområdet avträdades till Litauen (överlämnat 1924), o. s.ö. Ober-Schlesien införlivades med Polen enligt beslut av de allierade makterna okt. 1921. Under 1920-t. leddes P. främst av de socialdemokr. ministrarna Braun o. Severing, vilka efter nationalsocialismens valseger 1932 avstattes av rikskansler von Papen. 1933 blev Hitler som rikskansler jämväl riksståthållare för P. men uppdrog åt Göring att som preuss. ministerpresident handha styrelsen. Den preuss. landtagen upphävdes o. de enskilda ministerna utom finansministeriet (upplöst 1944) förenades med de motsvarande riksministerierna. 1945 erövrade ryssarna Ober- o. Nieder-Schlesien, Pommern, Ostpreussen, Brandenburg, Berlin o. Sachsen, de allierade de övr. provinserna. Genom beslut av den allierade kontrollkommissionen febr. 1947 upplöstes den preussiska staten.

Preusseri', hård militärisk drill; översitteri, särskilt som det stundom kom till uttryck i den preussiska armén.

Preussiskt blått, dets. som berlinerblått.

Prevene'ra (av lat. *praevēnīre*, förekomma), förekomma, underrätta i förväg.

Preventio'nsieori' (av lat. *praevēnīre*, förekomma) betecknar i juridiken den uppfattningen, att straff för begånget brott har till uppgift att skydda samhället för förbrytelser. Motsats: *vedergällningsteori*.

Preventiv' (av lat. *praevēnīre*, förekomma), förebyggande, avvärande. — *Preventiva* medel, tekniska hjälpmedel, som användas för att vid samlag förebygga befruktning. — *Preventivlagen* betecknade den del av 18 kap. 13 § strafflagen, varigenom bl. a. straffbelades öppet salubjudande genom tillkännagivande för allmänheten av föremål, avsedda att förebygga följderna av könsungämnighet. Denna bestämmelse har med utgången av 1938 upphört att älla, o. handeln med preventivmedel är reglerad genom en förordn. av ⁷/₉ 1938 o. en kung. av ¹⁸/₁₀ 1946 om tillhandahållande av preventivmedel på apotek.

Preveza [prä'vä'sai], stad i v. Grekland, vid Joniska havet. 9.000 inv. (1928). Befäst hamn. **Prévost** [prä'vä], Marcel (1862—1941), fransk författare av skådespel o. monådana kärleksromaner. *Les demi-vierges* (1894; Halv

oskuld, 1898) m. fl. P:s moraliserande »brevserie till Francoise» (*Lettres à Francoise*, 1902, med forts.) ha blivit mycket lästa. I. ed. av Fr. akad. 1909.

Prévost d'Exiles [prevá degsill'], Antoine (»Abbe Prévost») (1697—1763), fransk författare. P. förde ett äventyrligt liv, tidvis som landsflyktig, o. skrev reseskildringar, journalistik, översättningar (av Richardson, m. fl.) o. romaner. P:s mästerverk är *Manon Lescaut* (1731; sv. övers. 1914), en med stor psykologisk konst utförd skildring av en ung mans kärleksförhållande till en glädjeflicka.

Príamos, lat. *Príamus*, sagokonung i Troja, var vid Trojanska krigets utbrott redan äldrengen o. deltog ej i striderna.

Príapos, grek. fruktbarhetsgud.

Přibram [prsjí-'], stad i mell. Böhmen, Tjeckoslovakien, s.v. om Prag, 10,000 in v. (1930). Gammal bergverkstad (silverhaltiga blyglansgruvor). I närh. vallfartsorten Helligberg.

Príbylovöarna, ögrupp i Derings hav, tillh. Alaska. Består av öarna St. Paul o. St. George, resp. 84 o. 70 kvkm, samt två småöar. På P. den största kvarlevande kolonien i världen (omkr. 2 mill.) av sjöbjörnen, *Arctoce' phalus ursinus*.

Prick, sjömärke, bestående av förankrad el. i bottnen nedslagen stång. I Sverige förekomma: kvast-, el. fuskprick (röd med en el. flera kvastar), slåtprick (svart o. vit), kryssprick (röd o. svart med påspikat kryss), vrakprick (grön), ballongprick (svart el. röd med en el. flera ballonger, stundom äv. kvastar).

Prickfiskar, *Mycto'phum*, jämförelsevis små med sillar o. laxar besläktade havsfiskar med lysorgar (»sprickar»), en art förekommer tillfälligtvis vid vår o. ännu en vid Norges kust.

Príe'ne, forntida stad i Karien, s.v. Mindre Asien, grundad omkr. 330 f.Kr. av Alexander den store; ödelagd av turkarna. Vid grävningar r895—99 blottades hela den hellenska stadsplanen.

Priestley [pri'stli], *Joseph* (1733—1804), eng. naturforskare. Upptäckte oberoende av Scheele syret samt dessutom ammoniak o. kväveoxidul.

Priestley [pri'stli], *John Boynton*, f. 1894, eng. författare. P. slog igenom med en roman i Dickens' anda, *Good companions* (1929; De goda kamraterna, 1930), men gjorde sig senare mest känd genom sina lustspel, bl. a. *Laburnum grove* (1933), *Eden end* (1934) o. *Time and the Conways* (1937; Tiden och vi, 1939 uppf. på Dram. teat.). P:s senare produktion präglas av en social reformeringsanda: *They came to a city* (1943; De kom till en stad, uppf. i Sverige 1044), *An inspector calls* (1946; Det är från polisen, uppf. i Sthlm 1946), *Ever since paradise* (1946; Alltsedan paradiset, uppf. i Sthlm 1947) är en komedi.

Priffe, försvenskning av preferens (kortspel).

PNhoda [prsjí'háda], *Vasa*, f. 1900, tjeck, violinist, en av nutidens främsta. Har flera gånger givit konserter i Sverige.

Príllan, skämtsam benämning på den juridisk-filosofiska preliminärexamen, som förr avlades vid universiteten. Avskaffad 1904.

Prím (av lat. *prímus*, först). 1. P. el. e. n. klång, den första intervallet i den diatoniska skalan. — 2. *Astr.* Gyllental, utvisande nymäns första dag i äldre kalendrar.

Prím, Juan, greve av Reus, markis de los Castillejos (1814—70), spansk fältherre

o. statsman, arbetade som ledare för progressisterna för konungahusets störtande o. måste efter ett misslyckat soldatuppror 1866 fly till utlandet. Aterkommen 1868 lyckades P. störta drottning Isabella o. blev som ministerpresident (1869) stjärn i regeringen. Då han sedan sökte återställa konungadömet, ådrog han sig P. republikanernas hat o. mördades i Madrid.

Príma (lat., fem. av *prímus*, först), bästa, finaste sort (om handelsvaror); ett tryckarkes första sida; dagens första bönestund i kloster.

Prímadonna, it., främsta sängerskan el. skådespelerskan vid en teater.

Prímas (lat., förnäm) kallas den till rangen främste av ett lands biskopar. — *Prím'at*, överhöghet, en primas' värdighet.

Príma tes, en ordning daggdjur, till vilken höra halvapor, apor o. människor.

Prímaticcio [-titts'já], *Francesco* (pmkr. 1504—70), ital. konstnär, verksam som målare, bildhuggare o. arkitekt i Frankrike från 1532, dit han kallats av Frans I. Bl. arb. inredningar i Fontainebleau.

Príma vis'ta, it., musikterm: vid första påseende, från bladet.

Príma vol'ta, it., förk. *mus* el. l., »första gången», den del av ett musikstycke, som vid repris leder över till styckets början o. som överhoppas sedan reprisn tagits. Jfr *Secondo*.

Príma växel (av lat. *prímus*, först) kallas den första av växlar, utgivna i flera exemplar (dupletter). Ordningen dem emellan skall nämligen utmärkas i texten (prima, sekunda, tertia osv.).

Prímfaktor till ett helt lat äro de primtal, ur vilka talet genom multiplikation kan bildas. Ex. 126 uppdelat i primfaktorer ger $t26 = 2 \times 3 \times 3 \times 7$.

Prímí'tiv (av lat.), först; ursprunglig; enkel; i sitt tidigaste utvecklingsskede. — Subst.: *prímí'tí'v* i t. t.

Prímí'tívism, medvetet närmande till primitiva uttrycksmedel inom konsten.

Prímí'tívum, lat., el. *grundord*, ett ord, som icke kan upplösas i smärre, ex. *hus*.

Prím'o, lat., för det första. — (It.), r. Den första dagen i månaden. Jfr *Medio* o. *Tjím'timo*. — 2. *Mus.* Först (t. ex. *temp'o primo*, första tempot, *vioWno primo*, i:a violinen); diskantstämman i fyrhändig pianomusik (förk. *prím'o*). Jfr *Secondo*. — 3. Handelsterm, som innebär, att gods skall avlämnas el. mottagas senast på månadens tionde dag, vid köp av värdepapper på dess första helgfria dag. — *Prím'o a moroso* [amará'så], »förste älskare» vid en teater.

Prím'o de Ríve'ra, *Miguel*, markis av Estella (1870—1930), spansk statsman, general. Efter en förtjansfull militärbana genomförde P. i samförstånd med kon. Alfonso XIII sept. rg23 en statskupp, varigenom militärdiktatur infördes. rg25—30 var P. konseljpresident o. gjorde ett misslyckat försök att med den ital. fascismen som förebild grunda ett fosterländskt parti. Avled i Paris. Jfr Falangen.

Prím'o'éní'tur fav *Int. t>rí'mog'e'ní'tis*. förstfödd, förstfödsförälder. Jfr *Skundosení'tur*.

Prím'o're el. *Prím'o'r'skíj kraj*, territorium i RSFSR, omfattande kustområdet vid Ohotska sjön. 208,000 kvkm. Huvudstad: Vladivostok.

Prímrose league [prím'rå's líg'] (eng., »gullviveförbundet»), konservativ värörganisation, stiftad 1884 av lord Randolph Churchill m. fl. P.

lägger an på sällskaplig samvaro mellan olika samhällsklasser. Namnet härrör från de konservativs sed att på lord Beaconsfields dödsdag bära hans älsklingsblomma gullvivan (eng. *primrose*).

Pri'mstav (av isl. *prim*, nymåne, av lat. *primus*, den första), dets. som runstav.

Primtäl, helt tal, som ej går att jämmt dividera med något annat (utom 1). Ex. i, 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23, 29, 31, 37, 43, 47, 53, 59, 67, 71, 73, 79, 83, 89, 97, 103, 107, 113, 127, 137, 139, 149, 157, 163, 173, 179, 181, 191, 193, 197, 199.

Pri'mula, örtsläkte (fam. *Primulaceae*), 210 arter, de flesta i n. halvklottets bergstrakter. Blommor vanl. i flock på en hög stängel. Krona regelbunden med rörlig pip o. femflikat bräm, frukten en kapsel, som öppnas med tänder. *P. ve'ris*, gullviva, oxlägga, gulblommig, vanlig på ängsmark. *P. farino'sa*, majviva med rödvioletta blommor, växer på fuktig ängsmark. Många arter odlas allmänt som prydnadsväxter, bl. a. *P. denticula'ta*, bollviva (se färgplansch).

Primula'ceae, växtfamilj, omfattande ca 500 arter örter, de flesta i tempererade o. kalla trakter. Blommor oftast regelbundna, femtaliga, krona sambladig, ståndare vanl. 5, frukten en enrummig kapsel med fritt, mittställt fröfäste. Hit hör bl. a. släktena *Trientalis*, *Cyclamen* o. *Primula*.

Pri'mum mo'bile, lat., enl. de äldre grek. filosoferna den yttersta av de kring jorden roterande kristallsfärerna, på vilken fixstjärnorna ansågs fastade.

Pri'mus, lat., först, främst; den som har de flesta betygenheterna vid en doktorspromotion (jfr *Ultimus*). — Pri'mus i n't e r p a r e s, den förnämste bland likar. — Pri'mus mo't o'r, upphovsman; den som främst håller en förelse (en förening el. dyl.) i gång.

AB. Primus, Sthlm. Grundat 1892, bolag 1898, Aktiekap. 3 mill. kr. (1948). Tillv. av fotogenkøk o. andra apparater för bensen, sprit osv. Wellpappfabrik. Dotterbolag till AB. B. A. Hjorth & Co. Verkst. dir. A. Hjorth. Primuskøk, fotogenkøk utan veke, med brännare av kopparrør, i vilka fotogenen för-gasas genom uppumpning o. förvärmning. Gasen blandas med luft o. förbrinner med het, icke sotande låga.

Primä'r (av lat. *prima'rius*, först i ordningen), ursprunglig, grundläggande, förstahands, det första av flera stadier.

Primär ansvarighet betecknar i juridiken, att en el. flera personer kunna vara före andra gäldenärer betalningsskyldiga för en skuldförbindelse. Jfr Subsidiär ansvarighet.

Primärelement', vanliga elektriska element till skillnad från sekundärelement = ackumulatorer, vilka först måste laddas med elektrisk ström. Jfr Element o. Elektrisk ackumulator.

Primärlindning, den till strömkällan anslutna lindningen i en transformator.

Primärluft, den del av förbränningsluften, som i en eldstad passerar skiktet av fast bränsle el. i förväg blandas med gas-el. pulverformiga bränslen. Ofta är primärluften oöfträcklig, så att förbränningen avslutas med sekundärluft från omgivningen. I lägor på gasspisar o. d. förisgår primärförbränningen i den inre, gröna el. blå kärnan o. slutförbränningen i lågans yttre del. Jfr Halvgaseldning.

Primö'r (av fr.), förtling av frukt-el. grön-gaksskörden; förstahandsnjutning av något.

Prinee-oonsort [prins kann'sät], eng., prins-gemål; särsk. om eng. drott. Viktorias gemål, prins Albert.

Prin'oeps, lat., den förste, den ledande mannen; från Augustus' tid en av den rom. kejsarsens titlar.

Prinoeton [prins'tøn], stad i New Jersey, ö. För. Stat. 7,700 inv. (1940). Bekant för sitt

1746 grundade univ., ett av de förnämsta idrotts-universiteterna (2,825 stud., 1947). Har äv. ett gammalt teolog. seminarium (grundat 1812). Prino'i'p (av lat.), ursprung; väsen, grundämne; grundsats.

Princip [prinnt'sip], Gavriilo (1894—1918), serb. attentator, född i Bosnien. P., som tillhörde den storserb. organisationen Förening eller döden («Svarta Handen»), mördade 1914 1914 i Sarajevo Österrike-Ungerns tronföljare Frans Ferdinand med gemål.

Principa'l (av lat., egentl. förnämst), husbonde, chef, arbetsgivare. Som adjektiv betyder ordet förnämst, huvud-.

Principåla'tsstriden, den särsk. på 1740-t. diskuterade frågan huruvida folket som väljare till riksdagen äger myndighet som huvudman (principal) gentemot sina valda representanter. Sthlms borgerskap m. fl. valkorporationer anslöt sig till denna uppfattning, vilken emellertid av riksdagen 1746—47 förklarades stridande mot regeringsformen.

Principa't, lat., den främsta platsen, ställningen som främste man; betecknar i allin. det av Augustus grundlagda rom. kejsardömet i dess äldre form.

Principe [prinnt'ti'p] (it., av lat. *prin'ceps*), furste, högsta ital. adelstiteln.

Principe [prin't'sip*], ö i Guineabukten, Afrikas v. kust. 139 kvkm, 8,000 inv. (1940). Tillhör portug. kolonien São Thomé och Principe.

Principiell' (av *princip*), stödd på grundsats, grundväsentlig.

Prino'i'pium, lat., egentl. det första; början, upphov; grund; grundkräft; grundbegrepp.

Principryttare, person som pedantiskt vidhåller vissa principer.

Pringsheim, Nathanael (1823—94), tysk botanist, prof. i Jena 1864. Algakännare.

Prins o. prinsessa (av lat. *prin'ceps*, den förnämsta), icke regerande medlemmar av ett regerande el. detroniserat furstehus; i romanska länder stundom äv. adelstitel. Vid risk att förlora arvsrätten till kronan för sig o. sina efterkommande gå svenska prinsar ej giftn sig med enskild svensk mans dotter, i intet fall utan konungens samtycke, ej avvalla från evangeliska läran, ej utan konungens och riksdagens samtycke mottaga utländsk krona. Vidare få de ej inneha civila ämbeten. Svensk prins o. prinsessa bära titeln *kunglig höghet*, prinsarna dessutom titeln *hertig*. Jfr Kronprins.

Prins Edwards ö, eng. Prince Edward Island, ö utanför Canadas ö. kust, i St. Lawrenceviken. Utgör en provins i Canada. 5,656 kvkm, 95,000 inv. (1941). Akerbruk, boskapsskötsel, fiske; silverravsfarmer. Huvudstad: Charlottetown.

Prinsens av Wales land [-°e'ls-], eng. Prince of Wales Land, ö i arktiska Nordamerika, v. om Boothia Felix. 36,300 kvkm. Prinsens av Wales udde [-°e'ls-], Nordamerikas västligaste udde vid Berings sund.

Prinsens droppar, droppar, beredda av bärnstenssyra, behönlja o. ammoniak, användes som svettdrivande o. uppiggande medel.

Prinsessan av Cypern, opera av Lars Erik Larsson, byggd på Z. Topelius' sagospel, uppf. i a ggn på Kungl. teatern 1937.

Prinsgemäl (eng. *prince-consort*), gemål till en regerande drottning.

Prins Gustavs öga, art av örtsläktet *Nemophila*.

Prinsöarna, ögrupp i Marmarasjön, under antiken förvisningsort (D e m o n e s o i).

Printemps [pränta't*], Yvonne, f. 1895, fransk skådespelerska. Revyartist 1912—16, övergick därefter till talscenen o. spelade mot sin dåv. man, Sacha Guitry, komedieroller med grace o. spiritualitet. Av. filmskådespelerska.

Print'er, dets. som teleprinter.
 Printz, Johan (1592—1663), krigare o. ämbetsman, deltog bl. a. i Trettioåriga kriget o. verkade 1643—53 framgångsrikt som guvernör i Nya Sverige. 1658 landshövding i Jönköping.

Printzsköld, Otto Hack (1846—1930), ämbetsman, hovman; landshövding i Södermanl. 1889—94; chef för konungens hovförvaltning 1894 o. riksmarskalk 1916. V. ordf. i Sthlms enskilda bank från 1911.

Pri'or (lat., den främre, föreståndare), den abboten underordnade föreståndaren i ett huvudkloster. I dominikanorden är prior liktydigt med abbot. I nunnekloster är motsv. titel priorinna.

Priorite't (av lat. pri'or, främre, äldre), företrädesrätt, förmånsrätt. — Priorite'tad säges den fordring vara, som utgår med bättre rätt än övriga. — Priorite'tsaktier, dets. som preferensaktier.

Pri'pet, försvenskning av Prype C (se d. o.).

AB. Pripp & Lyckholm, Göteborg, utgörs 1927 skedd sammanslagning mellan AB. J. A. Pripp & Son (gr. 1879) o. firman J. W. Lyckholm & Co. Aktiekap. 18 mill. kr. (1948). Bryggerier. Dotterbolag: Porterbryggeri-AB. D. Carnegie & Co. Verkst. dir. E. Olsson (sed. 1922).

Pris (av fr. prise, av prendre, taga), i krig uppbringat fartyg; nypa (snus). Pris i betydelsen pris på en vara, belöning, kommer av lat. pretium, värde.

Prisoia'nus, rom. grammatiker, verkade under Anastasius (491—518) som lärare i lat. språket i Konstantinopel. Förf. av den största bevarade lat. grammatiken, Institutiones grammaticae i 18 böcker, som varit grundläggande för terminologien o. indelningen i alla senare grammatikor.

Priseillia'nus, d. 385, spansk senkbildare, biskop i Avila, grundade i Spanien en svärmskasketisk lekmanarörelse, prisillianismen, som ägde bestånd till långt in på 500-t. Själv brändes P. som kättare.

Prisdomstol (av fr. prise, av prendre, taga), domstol, som under krig skall pröva giltigheten av verkställd uppbringning av en pris (gods el. fartyg).

Prisfallsgaranti', dets. som baisseklausul.

Prishoppning, tävlan i ridning över hinder på bana.

Priskontrollnämnd, Statens, ämbetsverk med uppgift att under K. Mt leda den på grund av krisförhållandena i samband med Andra världskr. nödvändiga övervakningen av prisutvecklingen i landet. Består av ordf. o. led. enl. förordnande av K. Mt. Har vid sin sida ett av K. Mt utsett priskontrollnämndens råd. Instr. av ⁷/_g 1948.

Priskurant' (av fr. courant, löpande, gångbart pris), prislista.

Pris'ma (av grek., egentl. det söndersågade), en kropp begränsad av ett antal parallelogrammer el. rektanglar (sidorna) o. två kongruenta månghörningar (baserna). Prismor, i regel tresidiga, av glas el. kvarts användas i optiska instrument för spektral uppdelning av mångfärgat ljus (se bild till Brytningsindex). Rätvinkliga glasprismor användas för rättvändning av bilden, ex. i prismakikare.

Prismacirkel, reflexionsinstrument, liknande sextanten men med hel cirkel o. i st. f. spegel ett totalreflekterande prisma.

Prismakikare el. zeisskikare, kikare med två samlingslinser liksom astronomiska tuben. Dennas upp- o. nedvändning av bilden undviktes dock medelst ett system av två rätvinkliga glasprismor, i vilka ljustrålarna

spglas, så att bilden blir rätt vänd. År vanl. liksom teaterkikaren avsedd för båda ögonen (binokulär). Föreåren stor förstoring med stort synfält o. ger skärpt djupupfattning, emedan de båda objekten ha större inbördes avstånd än ögonen. Jfr Terrester.

Prisma'tisk, formad som ett prisma.

Prisreglering, ingrepp från det allmänna sida i prisbildningen. Kan äga rum för att stödja priserna (t. ex. genom tullskydd el. statsgaranterade priser) el. å andra sidan för att hindra prisstegringar, o. sker då genom olika former av priskontroll. I detta senare syfte ger prisregleringslagen av ³⁰/₆ 1947 K. Mt bl. a. befogenhet att för vissa varor o. tjänster fastställa normalpriser, som ej få överskridas utan tillstånd, samt att vid sidan härav införa prisstopp. Där priserna ej på annat sätt reglerats, utgöra i regel enl. kung. 3% 1947 priserna ¹⁰/₁₀₀ stoppriser, som ej få överskridas utan särskilt medgivande. Priskontrollen utföres på K. Mts vägnar av Statens priskontrollnämnd (se sistnämnda ord).

Prisridning, tävling i dressyridding.

Prisrätt, folkrättsliga el. nationella regler rörande uppbringning o. konfiskering av fientliga el. neutrala fartyg o. därå befintlig last.

Privat' (av lat. privatus, av privare, fränskilja), enskild, personlig, hemlig. Motsats: offentlig, allmän. — Privatdetektiv, person, som utövar detektivyrket utan att vara anställd i polisens tjänst.

Privatdiskont'o, lägre procentats vid diskontering av växlar med särsk. goda namn, som dessutom uppfylla vissa fordringar med avseende på löptid, belopp o. betalningsort. Kallas äv. marknadsdiskonto.

Privatdiskontör, person, som lånar ut pengar mot växlar.

Privat'im (av privat), på enskild väg, för sig själv, i enrum.

Privatist' (av privat), studerande, som utan att ha åtnjutit undervisning i läroverk med dimiseionsrätt undergår prövning för student-el. realskoleexamen.

Privaträtt, sammanfattningen av de rättsgrundsatser, som hava avseende på de enskildas förhållande till varandra.

Privile'gier (av lat. privilegium, enskild, o. lex, lag), lagstadgade företärsrättigheter. — Privilegierad, som åtnjuter företärsrättigheter.

Privy Council [privv'i ka°n'sil], eng., egentl. »hemliga rådet», benämning på det officiella eng. statsrådet. Dess anor sträcka sig tillbaka till den normandiska erövringen (1066). Det är en talrik samling (omkr. 300), som kvarsitter under monarkens livstid o. ¹/₂ år därefter. Rådet sammanträder en gång i månaden, varvid dock helt få medlemmar äro tillståndes. Det verkliga, ehuru ej officiellt erkända statsrådet kallas kabinetet (eng. the cabinet).

Prix fixe [pri fikks], fr., fast pris.

Prizren [prisa'ri] el. Priserne(d)i, stad i Jugoslavien, v. Serbien, nära albanska gränsen. 19,000 inv. (1931). Kat. ärkebiskop. Handel o. industri. — På rioo-t. Serbiens huvudstad. — Efter nederlaget vid Kosovo Polje nov. 1915 blev den serb. armén här samma månad uppriven av bulg. trupper.

PRL, förk. för *Partie Républicaine de la Liberté*, republikanska frihetspartiet, franskt borgerligt parti, bildat 1946 genom sammanslagning av olika högergrupper. Bl. partiledarna märkes Paul Reynaud (se denne).

Pro, lat., för, i stället för.

Pro'aris et fo'cis, lat., »för husdarnas altaren o. för härdens», för hus o. hem.

Proba'bel (av lat.), sannolik, antaglig.

Probabilism' (av lat. probabilis, antaglig).

Kyrkoh. En jesuitisk princip, enl. vilken man får bandia äv. i strid mot sitt samvete, om man kan stödja sig på de kyrkliga morallärornas auktoritet. — *Filos.* Asikten att kunskapen blott skänker sannolikhet, aldrig full visshet. Repr.: Hume m. fl.

Probabilitet (av lat.), sannolikhet.
Probab't (av lat.), prövad, beprövad, godkänd.

Probe'ra (av lat.), pröva, prova, undersöka.
Probe'rkonst el. i n e t a l l p r o b e r i n g s - k o n s t, äldre metoder att bestämma halten av olika ämnen i mineral, metallegeringar osv. Numera användes i stället kvantitativ kemisk analys.

Prober'nålar, vid guld- el. silverprov använda nålar, gjorda av guld- el. silverlegeringar med bestämd halt. Med det föremål, som skall undersökas, gör man ett streck på en sten av kiselkiffer el. dyl. (p r o b e r s t e n) o. bredvid detta flera streck med nålar med olika guld- resp. silverhalt, tills man funnit den nål, vars streck har samma färg som det av föremålet gjorda.

Proble'm (av grek. *problema*, uppgift), olöst fråga; vetenskaplig uppgift. — *Proble'm a'tisk*, tvivelaktig, ovisst, oavgjord.

Problembarn, beteckning för barn, som äro besvärliga att handha i hem o. skola till följd av speciella egendomligheter i uppfostrandet, beroende på ärftliga anlag el. olämplig miljö. Särskilda rådgivningsbyråer finnas för dylika barn i en del städer.

Problemdrama, skådespel, som åskådliggör o. ställer under debatt moraliska el. sociala problem. Jfr Idédrama.

Pro'bus, Marcus Aurelius (232—282), rom. kejsare 276, tryggade gränserna genom segrar över de påträngande barbarfolken men mördades av sina egna soldater, som voro missnöjda över den stränga krigstukten.

Proo., förkortning av *procent*.
Procede'ra (av lat.), framgå; gå till väga.
Prooedu'r (av lat. *procedere*, framgå), rättegångssätt; förfarande, tillvägagångssätt.

Procent' (av lat. *pro*, för, o. *centum*, hundra), förk. *pr. p. c. o. proc.*, belopp, beräknat för varje helt hundratal, hundrael, tecknas %. — Ex. 100 delar av en sexprocentig saltlösning innehålla 6 delar salt; 5 % av 37 är $0.05 \times 37 = 1.85$.

Procentare, ockrare.
Procentuell', på hundra.
Process' (av lat. *procedere*, framgå), framåtskridande, förlopp, utveckling. — *Jur.* Rättegång. Man skiljer mellan *civilprocess* (rättegång om privaträttsligt förhållande) o. *straffprocess* (rättegång om brottsligt förfarande). Huvudkällan för sv. processrätt är rättegångsbalken.

Processio'n (av lat.), högtidligt festtåg; begravningståg.

Processionskors, på en stång fästast krucifix el. enkelt kors, som bäres i katolska kyrkl. processioner.

Processionsspinnare, *Cnethocampa processionaria*, en spinnarefjäril, vars med brännhår klädda larver varje kväll vandra ut i svinfylking från ett gemensamt bo på en ekstam för att äta av bladen. Efter slutad måltid återvända de i samma ordning. Mellaneuropa, ej i Sverige.

Processionsstav, stav, upptill försedd med ljushällare, användes i katolska kyrkl. processioner.

Processkommissio'nen, tillsatt 1919, för utredning ang. omdaning av vårt rättegångsväsen i dess helhet. Ordf. var Hj. Westring. P. avgav sitt betänkande 1926.

Processlagberedningen, sakkunniga, utsedda 1932 att fortsätta processkommissionens ar-

bete på en rättegångsreform. Ordf. f. d. justitierådet N. Gärde. Beredningen avgav sitt förslag $\frac{5}{10}$ 1938, vilket 1942 antogs i huvudsakl. oförändrat skick. Upphörde 1944.

Processrätt, reglerna för domstolsförfarande, skiljedom o. exekution. Indelas i civilprocessrätt, straffprocessrätt, utskökningsrätt o. konkursrätt.

1. Procopé, Hjalmar (r868—r927), finl. författare, en av Finlands förmästa lyriker, Bl. diktsamlingar: *Mot ökenen* (1905), *Vers och visa* (1909), *Under stjärnorna* (1913).

2. Procopé, Hjalmar, f. 1889, kusin till den föreg., finl. politiker, riksdagsman för sv. folkpartiet 1919—22 o. 1924—26, utrikesminister 1924—26 o. 1927—31, sändebud i Warszawa 1926—27, Finlands repr. i N. F:s råd 1928—30. Dir. för Finska pappersbruksföreningen 1931—38. Sändebud i Washington 1938, utvisad 1944. P. var Rytis försvarsadvokat i krigsansvarighetsprocessen nov. 1945—febr. 1946 o. har senare i *Fällande dom som friar* (1946) sökt leda i bevis, att de för kriget ansvariga politikerna blivit oskyldigt dömda.

Pro copia, lat., för avskrift. Förkortas *p. c.*
Pro'cyon, det. som Prokyon.

Pro determin'ra ta'ra, lat., i sarsk. fastställd proportion. Jfr Huvudtal.

Pro'dikos, grek. filosof på 400-t. f.Kr.; sofist; förf. till tabeln om »Herkules vid skiljövägen», i Sverige känd genom Stiernhielms poetiska omdiktning.

Prodro'm ([-äm] (av grek., förelöpare), första inledande symptom vid en infektionssjukdom.

Produce'ra (av lat.), egentl. framföra; frambringa; alstra; åstadkomma, tillverka. — *Producent'*, tillverkare, fabrikant, odlare.

Produkt' (av lat. *producere*, frambringa), alster; tillverkade varor. — *Mat.* Det tal, som bildas vid multiplikation av andra tal. Ex. 35 är produkten av 5 och 7.

Produktio'n (av lat. *producere*, frambringa), tillverkning, avser i nationalekonomien allt åstadkommande av nyttigheter o. äv. själva de åstadkomna nyttigheterna.

Produktionsfaktorer, de olika vid produktion medverkande faktorerna. Deras indelning har i nationalekonomien grundläggande betydelse. Vanl. räknas 4 huvudgrupper: arbete, jord el. naturtillgångar över huvud, kapital o. företaeerwerksamhet (el. blott de tre första).

Produktionsinde* avser att giva en sammanfattande bild av produktionens kvantitativa förändringar. Sveriges Industriförbund utarbetar en månatlig produktionsindex, baserad på uppgifter från representativa svenska industriföretag.

Produktionsmedel, icke konsumtionsfärdiga produkter, som skola vidare bearbetas el. som tjäna som medel till annan produktion.

Produktiv' (av lat. *producere*, frambringa), alstringskraftig; fruktbar; löande. — *Produktivitet*, alstringskraft; fruktbarhet; skapande förmåga.

Produktplakatet, en $\frac{10}{100}$ 1724 utfärdad förordning, varigenom främmande fartyg utestängdes från all annan fraktfart på Sverige än den som avsåg egna landets produkter. Gällde till omkr. mitten av 1800-t.

Pro et contra, lat., för o. emot.
Profa'n (av lat. *pro*, utanför, o. *fa'num*, helgedom), icke helig; oinvigd; världslig (i motsats mot kyrklig); vanvördig. — *Profana'r a*, vanhelga. — *Profanation* [-sjo'n], vanhelgande.

Profa'num vul'gus, lat., iden, icke invigda hopen», massan (Horatius).

Profession (av lat., egentl. erkännande), yrke, näringsfång.

Professional [pr^ofeij^on^o], eng., yrkes-

sportsman. ~ *Professionell'*, yrkesmässig, yrkes-; som utövar idrott yrkesmässigt.

Profess'or (av lat. *prof'ix*, öppet förklara), ordinarie huvudlärare vid universitet el. högskola; hederstitel för vissa förtjänta vetenskapsidkare; i vissa länder (England, Amerika, Italien m. fl.) titel för lärare i allmänhet. — *Profess'or*, professors ämbete.

Profet' (av grek. *prof'etes*, förkunnare), religiös förkunnare utan ämbetsställning. Efter omfånget av sina skrifter indelas GT:s profeter i *istora*» (Jesaja, Jeremia, Hesekiel o. Daniel) o. »små» (Hosea, Joel, Amos, Obadja, Jona, Mika, Nahum, Habakkuk, Sefanja, Haggai, Sakarja o. Malaki); den religiösa höjdpunkten betecknas av Amos, Hosea, Jesaja o. Mika. I NT framträda Johannes döparen o. Jesus (Luk. 7: 16) som profeter. — *Profet'era*, förkunna, förutsäga, spå. — *Profet'ia* [-tsi'a], gudomlig uppbenärelse, förutsägelse. — *Profet'isk*, förutsägande; framsynt. — *Profetis'm*, profeterreligion. — *Profetis'sa*, sierska, spåkvinnna.

Profeten, opera av Meyerbeer med libretto av Scribe. Uppförd i Sthl'm i:a gån 1852.

Pro fide et christianis'mo, egentl. *Societas svecana pro fide et Christianis'mo*, lat., Svenska samfundet för tro o. kristligt liv, religiöst sällskap, stiftat 1771 av hovpredikanten K. M. Wrangel; har verkat för kristendomsundervisningen samt utgivit skrifter i religiösa ämnen.

Profil' (av lat. *pro*, för, o. *fil'm*, tråd), en kropps kontur, ytterlinjer; ett huvud el. en figur, sedd från sidan; lodrätt genomskärning av en byggnad, en maskin o. dyl. — *Profiler'a*, teckna från sidan. — *Profiler'ing*, framställning av ett föremåls kontur.

Profiljärn, stångmaterial med annan tvärsektion än rund, kvadratisk el. rektangulär, t. ex. I-, U-, T- o. vinkeljärn. Jfr Normalprofil o. Fason.

Profilstäl el. profilsvärvstäl användes vid profilsvärning, varvid stålets skärande egg formats till en spegelbild av den profil (el. del därav), som arbetsstycket skall erhålla.

Profiltråd, metalltråd med annan tvärsektion än rund, kvadratisk el. rektangulär.

Profitt' (av lat. *prof'icere*, göra framsteg, vinna), vinst; förtjänst på en affär; fördel. — *Profitt'abel*, vinstgivande. — *Profitter'a*, dra fördel av; ha gagn av.

Pro forma, lat., för formens skull; sken-.

Profess' (av lat. *prop'ositus*, förman), författningshavare vid krigsmakten, som hade att vaka över ordningen, beivra förbrytelser o. ombesörja verkställigheten av straff (general-, regements- o. kompaniprofesser). Senare inskränkte sig professornas uppgift till att verkställa kroppsll. bestraffningar o. ha tillsyn över häkte. Under 1600- o. 1700-t. funnos äv. stads- o. häradsprefesser för verkställighet av kroppsstraff, ädömt av civil domstol.

Profylaktisk (av grek. *pro fy lass'ien*, bevara), förebyggande, skyddande. — *Profylax'*, åtgärder i förebyggande syfte, t. ex. för att förhindra spridningen av en infektionssjukdom. Den moderna medicinen söker i hög grad höja folkets hälsotillstånd genom profylaktiska åtgärder.

Progesteron [-ã'n] el. *guldkroppshormonet*, ett kvinnligt könsormon, avsköndrat från den s. k. gula kroppen i äggstockarna. Påverkar liymoderns sleminna. Jfr Corpus luteum o. Östron.

Prognati' (av lat. *pro*, för, o. grek. *gnat'os*, käke), framskjutande käkar.

Prognos L'gnäs] (av grek. *pro*, förut, o. *gnos'is*, kunskap), förbud; förutsägelse, t. ex.

om den ekonomiska utvecklingen, om en sjukdoms vidare förlopp.

Prognos'tikon (av grek., egentl. förutsägande) el. *prak'tik*, för vanlig kalendarisk skrift, som innehöll förutsägelser om kommande års kometer o. solförmörkelser, väderlek o. årsväxt m. m. Jfr Bondepraktika.

Pro gra'du, lat., för (vinnande av) doktorsgraden.

Program' (av grek. *pro'gramma*, offentlig kungörelse), den plan som följes vid en festlighet; förteckning på de uppträdande o. på de nummer, som komma till utförande vid en konsert, en teaterföreställning o. dyl.; sammanfattning av en regeringers el. ett polit. partis ledande grundsatser o. syftemål. — *Programmatisk*, som följer ett program.

Programmusik, instrumentalmusik, som söker skildra en bestämd händelse, stämning osv., vilket vanl. angives i ett bifogat program.

Progress' (av lat.), framåtskridande, utveckling mot höjdpunkten (kulmen), förkovran. Motsats: *regress'*.

Progressio'n, i matematiken dets. som serie. **Progressiv'** (av lat. *pro'gredi*, gå fram), fortgående; stadd i tillväxt; gradvis stigande.

Progressiv beskattning föreligger, när en högre andel tages i skatt av ett större beskattat belopp än av ett mindre, t. ex. 1% av 1,000 kr. men 2% av 2,000 kr.

Progressivsystem el. *irländska systemet* (efter ursprungslandet), fängelse-system, innebärande gradvis minskning i strafflidandet. Systemet ansluter sig i sitt sista stadium till villkorlig frivgivning.

Prohibitiv' (av lat. *prohibe're*, använda, hindra), hindrande; inskränkande; förbjudande.

Projekt [-sjäkf] (av lat. *projic'ere*, framkasta), förslag, plan, utkast. — *Projektera*, framlägga projekt; planlägga.

Projekti'l (av lat. *projic'ere*, framkasta), kropp, avsedd att utkastas ur skjutvapen. För eldvapen användes urspr. stenar, från 1300-t. massiva kulor av järn, bly el. koppar o. från 1600-t. ihåliga kulor; formen var på de slätborrade eldvapnens tid rund, vid rafflade vapen (från mitt av 1800-t.) utbytt mot spetsigt cylindermormig. Artilleriprojektilerna indelas i massiva projektiler, kartescher, granater, granatkartescher o. gasprojektiler. Handeldvapnens kula består av en blykärna med en tunn mantel av nickel el. stål. Explosiva kulor äro för krigsbruk folkrättsligt förbjudna.

Projektio'n (av lat., egentl. framkastande). **Mat.** Projektion av en geometrisk figur el. dyl. på en yta (el. kurva) är den motsvarande figur el. projektionsbild, som erhålles av skärningspunkterna mellan ytan o. ett system rätta linjer, gående genom figurens olika punkter. Äro samtliga linjer parallella el. gå de genom samma punkt, erhålles *parallell-* resp. *centralprojektion*. Jfr Kartprojektion.

Projektionsapparat, anordning, som på en ljus skärm el. vägg, »den vita duken», ger en förstorad bild av en teckning, ett fotografi el. dyl. Belysningsanordningen utgöres av en stark, lämpligt avskämd ljuskälla (båg- el. glödlampa). I skioptikonet koncentreras lampans ljus medelst en samlingslins, kondensorn, så att det faller på en genomskinlig bild (diapositiv), vilken avbildas på skärmen av objektivet. I episkopet riktas ljuset medelst kondensorn mot en ogenomskinlig bild o. återkastas sedan genom objektivet mot skärmen.

Projicte'ra (av lat. *projic'ere*, framkasta), utföra en projektion.

Prokai'n, dets. som novokain.

Prokansler (av lat. *pro*, i stället för, o. *kan'sler*), vice kansler; i Sverige ställföreträdare

(ärkebiskopen o. biskopen i Lunds stift) för universitetskanslern.

Prokla'ma (av lat. *proclama're*, utropa), offentlig kallelse åt borgenärer att inom viss tid bevaka sina fordringar. Jfr Preklusion. — Prokla'ma'ti'o'n, högtidligt tillkännagivande (t. ex. av statsöverhuvudet till nationen). — Prokla'mera, kungöra, tillkännagiva.

Prokli'tiskt (av grek. *prok'Wnem*, böja sig fram) säges ett ord vara, som står svagtonigt framför ett starktonigt, t. ex. en hatt, där *en* är proklitiskt.

Prok'los (410—485 e.Kr.), grek. filosof, nyplatoniker.

Prok'ne, i grek. sagor maka till en trakisk furste Tereus, som skändade P:s syster Filomele. Systrarna hämnades med att döda Tereus' o. P:s son Itye o. anrätta honom till en måltid åt fadern. P. förvandlades sedan av gudarna till en svala, Filomele till en näktergal o. Tereus till en härfågel.

Prokofjev, Ser ge j, f. 1891, rysk kompositör o. pianist. Har skrivit operor, symfonier, pianokonserter, kör- o. kammarmusik m. m., kännetecknade av omedelbar, dynamisk kraft, starka rytmiska accenter samt polytonala inslag.

Prokon'sul kallades urspr. i det gamla Rom en konsuls ställföreträdare; sedermera titel på de konsulter, som efter sitt ämbetsår blevo provinsståthållare.

Proko'pios, östrom. historieskrivare på 500-t., sekreterare o. rådgivare åt fältherren Belisarius, vilkens fälttåg mot perserna, vandalererna (533) o. östgoterna (535) han skildrat.

Prokopj'evsk, sed. 1929 industristad i förvaltningsområdet Kemerovo, RSFSR. 107,000 inv. (1939). Stenkol.

Prokosch [prä''käs], Frederic, f. 1909, amric. författare. P., som företagit vidsträckta resor, bl. a. i Asien samt i Europa under Andra världskr., har skildrat dessa i sina impressionistiska romaner *The asiatics* (1935; Asiater, 1937) > *The skies of Europe* (1941; Skyar över Europa, 1942), *Age of thunder* (1945; Askande, 1945) m. fl.

Prokrus'tes (grek., utsträckaren), i grek. sagor en rövare i Ättika, lade alla främlingar på en sträckbänk, där han utsträckte dem, som voro för korta, o. avhögg dem, som voro för långa. Dödades av Tevesv. — Prokrustes'bädd, tvångsbädd; lägga i prokrustes'bädd, omforma med våld.

Proku'ra (av lat. *pro*, för, o. *cu'ra*, vård), fullmakt meddelad av innehavare av registrerad firma för annan person, prokuris't, att för hans räkning sköta rörelsen o. teckna firmen. Prokuran utmärkes vanl. genom att till firmannamnet lägga *p. p.* el. *per procura*. Reglerna om procura finnas i lagen om handelsregister, firma o. procura av i³⁷/7 1887.

Prokuratio'n (av lat. *pro*, för, o. *cu'ra*, vård), fullmakt, ställföreträdarskap.

Prokura'tor (lat. *procura'tor*, egentl. förvaltare) förekom i antikers Rom i olika betydelse: rättegångsombud, förvaltare, kejsr. intendent, ämbetsman i provinserna. Under medeltiden betydde prokurator i allm. åklagare, sysselman el. ombudsman. I kejsr. senaten för Finland fanns 1809—1917 en ämbetsman med prokurators titel, vilkens funktioner num. övertagits av den finl. justitiekanslern. Vid Lunds univ. vice ordf. i nationsföreningarna.

Prokuris't, se Prokura.

Pro'kyon el. Pro'cyo'n, gulvitt stjärna av i:a storl. i stjärnbilden Lilla hunden, är egentl. en dubbelstjärna, ty kring denna större stjärna kretsar en drabant av i:3:e storl.

Proklati'n, ett hormon, som bildas i hypofysens främre lob o. stimulerar mjölkkörtlarna till avsondring av mjölk (laktation).

Prola'n el. gonadotrop a hormoner, två ämnen (prolan A o. B) från hypofysens främre lob, vilka båda bildas hos bägge könen vid pubertetens inträdande. Påverka könskörtlarna, så att de börja producera andra hormoner, ss. testosteron o. östron, vilka i sin tur påverka könsorganens utveckling m. m. Jfr Proklatin.

Prolaps' (av lat. *prola'bi*, falla framstupa), sjuklig företeelse, som består utt att ett organ ändrar läge o. »faller fram», t. ex. då livmodern tränger ned genom slidan el. ändtarmen ut genom stolngången.

Prolegom'ena (av grek. *pro*, före, o. *Wgein*, tala), förklarande inledning till en skrift el. en vetenskap.

Proletaria't (av *proletär*), kollektivt benämning o. proletärer.

Proletär betecknade i gamla Rom en person, som tillhörde den klass i centurieffattningen, vars förmögenhet understeg visst minimum. Namnet på dylika personer, *proletarii*, härleder sig därav, att de ansågos hava sin förnämsta betydelse för staten därigenom att de avlade barn (*proles*). Numera användes proletär för att beteckna de egendomslösa befolkningslagen, vanl. kroppsarbetare. Slagordet »Proletärer i alla länder förenen Eder» har präglats av Karl Marx samt har av Sovjetunionen upptagits som valspråk o. i dess vapensköld.

Proli'n, en aminosyra, som ingår i många äggviteämnen, t. ex. kasein o. rikligast i gliadin o. hordein. Är lättlöslig i vatten o. även löslig i alkohol. Till sin kemiska byggnad är den ett derivat av pyrrol (pyrrolidinkarbonsyra). — Aven den närbesläktade aminosyran oxiprolin ingår i kasein.

Prolog [-läg] (av grek., förord, inledning). 1. Den del av det antika dramat, som föregick körens första utpträdande. — 2. Dikt, som framsäges före ett skådespel el. vid öppnandet av en festlighet.

Prolongatio'n (av lat. *prolonga're*, förlänga), förlängning, anstånd, uppskov. Verb: *prolonge'ra*. — Prolongationsaffärer, terminsaffärer, som avslutas i syfte att till en senare termin framflytta den definitiva avvecklingen av engagemang, som fått stå öppna på grund av att spekulantens beräkningar icke slagit in.

Pro'makos (grek., försvarare), binamn på Pallas Atena som staden Athens beskyddarinna.

Promemo'ria (av lat. *pro*, för, o. *memo'ria*, minne), förk. *P. M.*, minnesanteckning; inlaga till en myndighet.

Promena'd (av fr.), spatsertur; spatsersplats. — Promene'ra, företaga en promenad. — Promenoa'r, promenadkorridor i en teater el. dyl.

Prome'te'vs, i grek. sagor en av titanerna, broder till Atlas, fader till Devkalion. P. skänkte människorna elden, som han stulit från Zevs, o. fångslades därför vid en pelare, där en örn hackade ut hans ständigt tillväxande lever, tills P. befriades av Herakles. Senare tillskrevs P. människornas skapelse.

Prome'theum, i För. Stat. (1948) föreslaget namn på grundämnet nr 61. Jfr Illiumin.

Promille, lat., för tusen, belopp beräknat för varje helt tusental, tusendel, tecknas ‰. Ex. 40/00 av 375 är 0,004X375 = 1.5.

Prominent' (av lat.), framstående.

Promis'eue, lat., blandat, om vartannat. Promiskuitet (av lat. *miscere*, blanda), tillfälliga sexuella förbindelser (med flera av det motsatta könet), således den primitivaste formen av könsförbindelse.

Promotio'n (av lat., egentl. befordran), akademisk akt, varigenom doktorsgraden tilldelas därtill berättigade. — Promot'o'n, promotionsförrättare; anv. äv. i affärsvärlden som liktydigt med ekonomiskt ledande företagare,

ex. promotor för en uppfinning, en boxningskamp. — *Promove'ndus*, person, som är berättigad att erhålla doktorsgraden. — *Promove'na*, tilldelade doktorsgraden.

Promotorial' (av lat. *promove're*, befordra), skrivelse från myndighet till annan med uppmaning att avgöra ett ärende.

Prompt (av lat. *promptus*, flink, villig), genast; ovillkorligen.

Promulgatio'n (av lat.), egentl. bekantgöra genom offentligt anslag. Uttrycket användes i fråga om utfärdande till allmän efterträtelse av lagar. — *Promulgatio'nslag*, en särskild lag, som innehåller övergångs- o. ikraftträdelsebestämmelser beträffande en ny, mera omfattande lagstiftning. — *Promulge'ra*, utfärda en ny lag.

Prono'men, plur. prono'mina (av lat. *pro*, i stället för, o. *no'men*, namn), kallas i språk läran ord, som stå i stället för ett annat ord el. uttryck, t. ex. jag, du, min, din.

Pronominell', som avser pronomen.

Prononcera [nånge'sra] (av lat. *pronuntia're*, kungöra), uttala; tydligt ange. — *Prononc'erad*, avgjord; tydligt markerad; utpräglad. — *Prononciatio'n*, uttal.

Prontosi'l, ett sulfonamidpreparat (det ursprungliga). Jfr G. Domagk.

Pronunciamento, sp., militärkupp; särsk. om spanska uppror under 1800-t.

Propagan'da (av lat. *propaga're*, utbreda), strävan att vinna anhängare för en lära, politik el. dyl. — *Propag'e'ra*, utsprida; göra propaganda. — *Propagandisti'*, person, som gör propaganda.

Propagan'dan, egentl. *Congregatio de propaga'nda fide* (lat., Samfundet för trons utbredning), centralorganisationen i Rom för den kat. missionen bland kättare o. hedningar, stiftad 1622 av påven Gregorius XV.

Propa'n, C₃H₈, ett gasformigt kolväte i metanserien. Erhålles som biprodukt i blandning med andra kolväten, särskilt butan, vid oljeraffinering o. vid framställning av syntetisk bensin. Användes som hushållsbränsle (kosan-gas). Jfr Gasol o. Flytande gas.

Pro pa'tria, lat., »för fäderneslandet», devis på sv. Svärdsorden.

Pro Pa'tria, Kungl. sällskapet *Pro Pa'tria*, sällskap för upprätthållande av vissa barnhärtighetsstiftelser; nuv. namn sed. 1766. Sällskapet innehar barnbörds-huset *Pro Patria* i Sthlm samt utdelar belöningar o. medaljer för medborgerliga dygder o. förtjänster.

Propedeutik [-dev'tik] (av grek. *pro*, i förväg, o. *paide'vein*, undervisa), förberedande undervisning. — Filosofisk propedeutik, de vetenskaper, som tjäna som inledning till filosofien, särsk. den formella logiken o. den empiriska psykologien. — *Propedeutisk* [-dev'tisk], förberedande.

Propell'er (av lat. *propelere*, framdriva), skruvformad maskindel, som genom rotation framdriver fartyg el. luftfarkost el. driver hjälpmaskiner på luftfarkost. De första användbara propellrarna konstruerades samtidigt av John Ericsson o. Francis Smith 1836. Jfr Fläkt.

Propellerturbin, vattenturbin av reaktions-typ med propellerliknande löphjul.

Proper [prã-] (av fr.), snygg, vårdad, renlig. Subst.: *propreté*.

Proper'tius, Sextus (50—15 f.Kr.), romersk skald. Skrev på distikon lidelsefulla kärleksdikter (elegierna till Cynthia), ofta smyckade med sinnrikt invända sagomotiv.

Propio'nsyra, C₂H₅CO₂H, en fettsyra, färglös vätska med obehaglig lukt, kokp. 141°.

Proponent' (av lat. *propone're*, framställa), förslagsställare. — *Propone'ra*, föreslå, göra framställning om; utbringa.

Propontis, forntidens namn på Marmarasjön. Proportion (av lat.), förhållande; måttförhållande. — *Mat.* Förhållandet mellan talvärdena för mätbara storheter.

Proportionalism', princip för val av ombud till folkrepresentation o. dyl., varvid ombudens partifördelning så långt som möjligt skall vara proportionell mot väljarnas. Jfr d'Honts regel.

Proportionalitet'sgräns, den högsta belastning i kraft per ytenhet, intill vilken ett elastiskt materials (t. ex. en metalls) förlängning är proportionell mot dragspänningen. Jfr Elasticitet.

Proportionell' (av lat.), stående i jämnt förhållande till; avpassad. — *Mal.* Två förändr-liga storheter (x o. y) äro *proportionella*, om den ena alltid kan beräknas genom att multiplicera den andra med en konstant faktor (*proportionalitetets faktor*): $y = kx$. Ex. vikten av ett visst ämne är proportionell mot volymen; proportionalitetsfaktorn är då ämnets

spec. vikt. — Är däremot $y = \frac{1}{x}$, så säges y

vara omvänt *proportionell* mot x .

Proportioner'lig, väl avvägd el. avpassad; välväxt.

Propos [präpä], fr., förslag.

Proposition (av lat.), framställning, förslag. — *Statsr.* Dels det förslag, som för behandling framställs i en rådsläggande församling, o. dels det förslag till avgörande, som efter diskussionens slut framställs av presidiet. I riksdags-språket menas med proposition K. M:s förslag till riksdagen, under det att enskild riksdags-mans förslag kallas motion.

Propp el. proppsäkring, dets. som elektr. säkerhetspropp. Jfr Säkerhetsapparater. Propre'tor, lat., titel i det gamla Rom på provinshållare med pretors rang.

Pro'pria causa, lat., i egen sak. — *Pro'pria ma'n*, lat., egenhändig.

Pro'prieborgen (av lat. *proprius*, egen), borgen såsom för egen skuld. Regler i 10 kap. handelsbalken. — *Pro'prie'hand'el* kallas i motsats till kommissionshandel sådan handel, som drives för egen räkning. — *Pro'prie-konto*, privatkonto, konto för affärsinnehavarens personliga affärer med företaget.

Proprietä'r (av lat. *proprix'etas*, egendom), egendomsägare, godsägare.

Pro pri'mo, lat., förkortat 1:0, för det första. Jfr Pro secundo.

Props (av eng. *prop*, stöd), kort rundvirke. Jfr Pitprops.

Propyl', den envärdade radikalen C₃H₇, före-kommer i två isomera former o. ingår i flera organiska fören., ex. *propylalkohol*, C₃H₇OH, som jämte amylalkohol finns i finkelolja.

Propylé (av grek. *pro*, framför, o. *py'le*, port), förhall, i synnerhet en monumental sådan framför forngrek. borg. Mest berömda äro

propyleerna till Akropolis i Aten, uppförda 437—432 f.Kr. av Mnesikles i dorisk stil. (Se bild.)

F Propyle'n, C₃H₆, ett omättat gasformigt kolväte. Erhålles som biprodukt vid framställning av bensin genom krackning o. överföres i sin tur till bensin genom polymerisation. Användes äv. för framställning av isopropylalkohol m. m. Jfr Gasol.

Pro ra'ta par'te, efter huvudtal (se d. o.)

Prorek'tor (lat. *pro*, i stället tor), universitets- el. högskolerektors ställföreträdare.

Prorogatio'n (av lat. *prorogare*, egentl. förlänga), förlängning av avtal; utsträckning på grund av avtal mellan parterna av domstols kompetens till mål, som enl. allmänna regler icke falla inom domstolens behörighetsområde. Prorogationsrätt finnes numera i tvistemål enl. 10 kap. 16 § rättegångsbalken.

Proroge'ra (av lat.), uppskjuta, ställa på framtiden.

Pro'sa (lat., egentl. »framåt riktad tal»), obundet tal, obunden stil (i motsats mot poesi, vers); i överförd betydelse: vardaglighet, torrhet. — Prosa'iker, prosaist' el. prosat'ör, prosaförfattare. — Pro'sa'is k, på prosa; förståndsmässig; vardaglig; torr, ledsam; poetisk.

Prosaiska krönikan, en på 1450-t. författad sv. krönika, den första i sitt slag, som trots sitt ringa historiska värde utvävt ett märkligt inflytande på äldre sv. historiskrivning. Författaren är sannolikt en stockholmsmunk.

Proscenium (lat. av grek. *pro*, framför, o. *skene*, tält, fondbyggnad på teatern), den egentliga scenen på tornregre teater, mellan fondväggen o. orkestran (där kören befann sig). — På modern teater scenen närmast rampen.

Pro seound'o, lat., förkortat 2:0, för det andra. Jfr Pro primo.

Prosek'tor (av lat. *prosecu're*, skära före), akad. lärare vid anatomisk el. patologisk anatomisk institution.

Proselyt lav grek. *proselytos*, egentl. en som nalkas), nyomvänd person; person, som övergått från en lära (el. ett parti) till en annan.

Proseminarium, förberedande övningar med universitetsstudierande. Jfr Seminarium.

Prosenkym [-ky'm] (av grek. *pros*, mot, o. *enkyma*, ingjutning), vävnader hos växterna, som sammansätts av långa, tjockväggiga, i ändarna tillspetsade celler. Ex. basvävnad.

Pro sen'su commu'ni (lat., »för sunda förnuftet»), fingerat sällskap till bekämpande av tidens vidskepelse, vars teser m. m. Kellgren införde i Stockholmsposten (från 1787).

Proser'pina, romarnas namn på Persefone. Pro'sit, lat., egentl. må det gagna; väl bekomme, artighetsfras vid nysande. I Tyskland använt i betydelsen skäl m. m.

Proskribe'ra (lat. *proscribere*, efterlysa), landsförvisa, lysa i bann. — Proskripti'o'n, reddlöshetsförklaring. Förekom i gamla Rom, första gången under Sullas diktatur (82 f.Kr.).

Prosku'rov, stad i Ukraina, vid fl. Bug. 25,000 inv. Sockerfabriker.

Pro'sna, biflod fr. v. till Warthe. 180 km.

Proso'di' el. proso'di'k (grek. *proso'dia*, av *pros*, till, o. *ode'*, sång), läran om språkljuds hörbarhetsgrad, längd o. accentueringsförhållanden.

Prospekt' (av lat. *prospec'tus*, utsikt), anblick, utsikt; namn på flera gator i Leningrad; tryckt anmälan om planen för en bok, en skola, ett företag el. dyl. — Mus. Benämning på de pipor, som bilda orgelns fasad.

Prospekte'ring, metodiskt sökande efter mineral (malmer), bergolja el. vatten. För malmer användas elektriska, magnetiska el. gravimetriska metoder. De sistnämnda grunda sig på att det sökta materialet har en från omgivande bergarter avvikande täthet (spec. vikt) o. därför enligt gravitationslagen obetydligt ändrar tyngdkraften i närheten. Denna ändring

mätes med ytterst känsliga torsions- el. fjädervägar, t. ex. den av A. Lindblad konstruerade Bolidengravimetern. Gravimetrar användas även i stor utsträckning för att söka efter oljefyndigheter. — Prospektering utföres även med s. k. seismiska metoder, som grunda sig på olika förtplantningshastighet för vibrationer i jordskorpan (kongsjord jordbävning medelst sprängskott).

Prost (av lat. *prtepositus* el. *prtpositus*, förestående), titel för kyrkoherde i domkyrkoförsamling (d o m p r o s t) o. för kyrkoherde, som har överinseendet över ett kontrakt (kontraktsprost); äv. hederstitel utan ämbete.

Pro'stata (av grek. *prostatel'n*, stå före), föreståndarkörte'l n el. blåshalskörte'l n, körtel omkring det manliga urinröret, närmast blåsan. Ävsöndrar ett slem, som blandas med sädesvätskan. — Pro'stata h y p e r t r o f i, svulststartad förstoring av prostata hos äldre män; ger vissa typiska urineringsbesvär.

Prostéjov [prästjäf], ty. Pro'ss'nitz, stad i mell. Mähren, Tjeckoslovakien. 33,000 inv. (1940). Textilindustri.

Prosternation [-sjo'n] (av lat. *proster'nere*, kasta till marken), hållning hos bedjande, som med knän, händer o. stundom äv. pannan berör marken.

Proste'tisk grupp (av grek. *prostatel'n*, stå före), den verksamma delen av komplicerade, fysiologiskt viktiga, kemiska föreningar, t. ex. protohem (i hemoglobin), olika coenzym m. m.

Prostigma'n el. neostigma'n, ett syntetiskt ämne, vilket (i likhet med fystostigmin) stegrar det parasympatiska nervsystemets retbarhet. Användes mot muskelsvaghet, t. ex. efter operationer. Utgör ett komplicerat derivat av uretan.

Prostituera (lat. *prostitere*, utstålla, utbjuda), offentlig prisgiva, skända. — Prostituerad, person, som förskaffar sig inkomster genom lösa könsförbindelser. — Prostituti'o'n, ingående av lösliga könsförbindelser i inkomstbringande syfte. Den reglerade prostitutionen avskaffades i Sverige genom lag $\frac{29}{1}$ 1918, som trädde i kraft $\frac{1}{1}$ 1919.

Prosty'l (av grek. *pro*, framför, o. *stylos*, kolonn), byggnad, på vars framsida kolonner uppbära det framskjutande taket.

Protagonist' (av grek. *protos*, första, o. *agoniste's*, tävlingsskämpe), skådespelare, som spelade huvudrollen i det forenreg. dramat.

Prota'goras från Abdera, grek. filosof på 400-t. f.Kr. Den betydelsefullaste bland solisterna; känd genom sin sats: »Människan är alltings mått» (Äomo-nemstra-satsen), dvs. allting är subjektivt o. relativt, någon objektiv allmängiltig sanning finnes ej. Viktigare än alla spekulationer är enl. P. den praktiska levnadsvisheten.

Protakti'nium, radioaktiv, 5-värd metall, kem. tecken *Pa*, atomvikt 231, atomnr: 91, halveringstid ca 32,000 år. Bildas vid urans sönderfall, varvid jämte jonium äv. mindre mängd *Pa* erhålles (med uran Y som mellanled). Övergår under alfa- o. gammastrålning till aktinium.

Protall'i'um (av grek. *pro*, före, o. *talVos*, skott), dets. som förgrödd.

Protami'ner, jämförelsevis enkelt byggda, Starkt basiska äggviteämnen i fiskars sädes-celler.

Protargol [-gäl'], en förening mellan äggvita o. kolloidalt silver. Verkar desinfekterande o. användes bl. a. mot vissa ögonsjukdomar.

Protea'ser, gemensamt namn på alla enzym, som spjälka äggviteämnen o. polypeptider. Ömfattar således proteinaser o. peptidaser.

Protegé [-sje'] (fr., av lat. *prote'gere*, egentl.

betäcka), skyddsling. — Protege'ra, beskydda, gynna.

Proteider el. sammansatta äggviteämnen, föreningar av äggviteämnen med andra ämnen, ss. (amino)sockerarter (i glykoproteider, t. ex. muciner o. mukoider), nukleinsyror (se d. o.; i nukleoproteider), fetter (i lipoproteider), vissa färgämnen (i kromoproteider, t. ex. hemoglobin, jfr Hcmokromogen).

Proteina'ser, dets. som proteolytiska enzym.

Proteinämnen el. proteiner, invecklat byggda kväve- o. svavelhaltiga ämnen, som utgöra huvudmassan av djurorganismens organiska beståndsdelar. Omfatta dels s. k. enkla p. el. äggviteämnen (se d. o.) jämte deras omvandlings- o. vissa sönderdelningsprodukter (peptoner, polypeptider m. m.), dels sammansatta p. \wedge proteider.

Protektio'n (av lat. *proWgere*, skydda), beskydd.

Protektionism' (av lat. *prote'gere*, skydda), skyddspolitik; skyddstullsystem. Motsats: frihandel. — Protektionist', skyddstullanhängare

Protektor (lat. *protec'tor*, beskyddare) kallades under 1400- o. 1500-t. i England den man, som under en konungs minderårighet el. sjukdom stod i spetsen för rikets styrelse. 1653 antog Cromwell som den britt. republikens styresman titeln I, ord *protector*.

Protektorat (av lat. *prote'gere*, skydda), skyddsvåde; område under skyddsherrskap. Pro tempore, lat., förkortat *p. t.*, för tillfälet.

Proteoly'tiska enzym el. proteina'ser, enzym, som sönderdela äggviteämnen, ex. pepsin, trypsin o. papain.

Proterium, dets. som protium.

Proter'tio, lat., för det tredje.

Prote's (av grek. *pro*, i stället för, o. *te'sis*, sättning), konstgjord ersättning för en förlorad kroppsd., vanl. rörelseorgan o. tänder.

Protesilaos, den förste grek som stupade i Trojanska kriget.

Protest' (av lat. *protesta'ri*, offentl. betyga), förklaring, varigenom man bestrider eller yrklar missnöje med något. Växelprotest innebär ett konstaterande under medverkan av offentlig myndighet, att en växel ej vederbörligen accepterats el. inlösts. Mellanfolkligt är protest en stats gensaga mot annan makts el. främmande undersätars handlingar. Inom idrotten betyder protest överklagande av domslut el. invändning mot idrottsmans deltagande i el. handlingssätt under tävlingen. — Proteste'ra, avge protest.

Protestanter, urspr. benämning på de evangeliska ständerna vid riksdagen i Speier 1529, som nedlade protest mot försöket att hämma reformationen. Sen- sammanfattande namn på anhängarna av de ur reformationen framprungna kyrkotyperna, protestantismen.

Protestflagg, vid kappseglingar röd flagga, som skall hissas av protesterande omedelbart efter den händelse, han vill åberopa.

Pro'tevis, i grek. myt. en havsgud, som kunde antaga växlande gestalter. Bildligt: människa, som lätt ändrar stämnad, karaktär el. åsikter.

Protium [prä'sium] el. prot'erium, den vanligaste vätesotopen; har masstalet 1. Jfr Väte.

Protod'risk kolonn, egyptiskt arkitektoniskt stöd med mångsidigt, stundom kannelerat skaft samt som kapital en fyrkantig platta. Man har tidigare till följd av vissa likheter felaktigt trott, att detta slags kolonn hade inspirerat den doriska kolonnen.

Jprothom [he'm] (av grek. *pro'tos*, den förste, o. *hai'ma*, blod) el. hem, tidigare kallad hem o-kromogen, den färggivande delen i blod-

färgämnets molekyler (jfr Hemoglobin). Ingår äv. i cytokromer, katalas o. perosidas. P. utgör en förening av a-värt järn o. protoporfyryn Porfyryner).

Protokoll' (av grek. *pro'tos*, den förste, o. *kolla*, lim), egentl. det blad, som fastlimmades i de forntida papyrusrullarnas början med uppgift om författaren m. m.; skriftlig upp-teckning över förhandlingarna vid en domstol, ett sammanträde osv. Äv. vissa mellan-folkliga överenskommelser. Ibland kallas också det diplomatiska ceremonielet protokollet.

Protokollskungörelsen, benämning på kungl. kung. ^{26/9} 1947 med närmare föreskrifter för de allmänna domstolarna om protokollfö-ring, dagböcker o. aktbildning m. m.

Protokollssekreterare, tjänsteman i Nedre justitierevisionen o. Riksmarskalksämberet.

Protoly's el. protolytisk reaktion, varje kemisk reaktion som består däri, att vätejoner (protoner) upptagas o. avgivas. Omfattar olika reaktioner mellan syror o. baser, ss. dissociation, neutralisation o. lymdrolys. Jfr Hydrolys.

Proton [-tån], atomkärna av det vanliga, lätta vätet, har masstalet 1. I form av mycket snabba jonstrålar användas protoner vid atom-sprängningar. Jfr Deutoner, Elementomvand-ling o. H-strålar.

Protonota'rius (av grek. *pro'tos*, den förste, o. lat. *nota'rius*, skrivare), den näst patriarken i Istanbul högsta andliga värdigheten i grek-kat. kyrkan. — P. apostolicus, titel för sju höga påvliga ämbetsmän i Rom.

Protoplas'ma (av grek. *pro'tos*, den förste, o. lat. *nota'rius*, skrivare), dets. som cytoplasma.

Protopo'pov, Aleksandr Dmitrije-vitj (1866–1918), rysk reaktionär politiker, inrikesminister okt. 1916–mars 1917, bidrog genom sina polisåtgärder till utbrottet av Marsrevolutionen i Petrograd 1917. Avrättad av bolsjevikregeringen.

Protoporfyri'n, en beståndsdel i blodfärg-ämnet hemoglobin. Jfr Protohem o. Porfyryner.

Prototy'p (av grek. *pro'tos*, den förste, o. *ty'pos*, form), urtyp, grundform, likare. Jfr Rikslikare o. Riksprototyp.

Protozo'er, dets. som urdjur.

Protrombi'n el. trombo'gen, ett ämne i blodet, som av enzymet trombokinase (från blodplättarna o. kärlväggarna) i närvaro av kalciumsalter överföres till enzymet troma-bi'n. Sistnämnda ämne framkallar blodets levring (koagulation) genom att överföra fibrinogen till fibrin. För att protrombin skall bildas i tillräcklig mängd inom kroppen måste K-vitamin upptagas ur födan, vilket sker sam-tidigt med att fetter sönderdelas o. uppsugas i tarmen. Förhindras detta genom brist på galla (vid gulsot försorsakad av gallsten el. dyl.), uppträda därför lätt långvariga blödningar (långsam levring). Risk för blödning som följd av låg protrombinhalt i blodet föreligger äv. hos barn under de första dagarna efter födelsen. Som botemedel användas numera syntetiska K-vitamin-liknande ämnen (jfr Metylnafto-kinon), som äro vattenlösliga o. därför kunna upptagas äv. om galla saknas. — Blödersjuka kan däremot icke botas med dessa ämnen, ty den beror ej på protrombinbrist. Jfr H. Dam o. E. Doisy.

Protuberans' (av lat. *protuber'a*, svälla fram), från solens kromosfer vulkaniskt ut-slungade glödande gaser, främst väte; synes vid total solförmörkelse som oftast rosafärgade utsprång vid solranden. När stundom en höjd av 500,000 km el. mer.

Proudhon [prodá'e], Pierre Joseph (1809–65), fransk socialistisk skriftställare o. politi-

ker. P. förkastade den privata äganderätten såsom medförande arbetsfri inkomst (»egendom är stöld») o. ville omöjliggöra sådan genom att avskaffa rätan medelst reform av penning- o. kreditväsendet. Huvudarb.: *Système des contradictions iconomiques OM la philosophie de la misere* (2 bd, 1846).

Proust [prost], Marcel (1871—1922), fransk författare. P:s stora verk *A la recherche du temps perdu* (7 dir, 1913—27) är ett mellanting mellan roman o. memoarer, där reflexioner över det mänskliga själslivet, särsk. dess undermedvetna sidor, endast nödortföttigt sammanbinda de bilder av depraverat societetsliv, som upprullas i nyckfull ordning. (Se bild.)

Prout [pra'ut], William (1786—1850), eng. läkare, framställde 1815 den num. återupptagna hypotesen, att alla grundämnen äro uppbyggda av väte.

Provence [pråv'as'], landskap, före 1789 provins, i s.ö. Frankrike, vid Medelhavet, huvudsakl. omfattande dep. Bouches-du-Rhône, Var o. Basses-Alpes, 22,000 kvkm. I n. fyllt av Alpernas utgreningar, i s. mot havet mildt klimat med yppig växtlighet. Provins huvudstad var Aix, största staden då som nu Marseille. — P., som urspr. var en rom. provins (däruv namnet), förenades efter skiftande öden under olika välden 1481 med Frankrike.

Proveniens' (av lat.), uppkomst, härkomst. Provensaler, invånare i Provence; ofta liktydigt med trubadurer.

Provensalska språket, dets. som *langue a'oc*; i inskränkt bemärkelse den dialekt, som talas i Provence. På noo—1200-t. uppstod en rik litteratur på provensalska (trubadurdiktningen), men därefter var språket endast tal-språk till senare delen av 1800-t. Jfr Felibre-förbundet o. Fr. Mistral.

Proverb' (av fr., egentl. ordspråk), kort enaktskomedi, som grundar sig på ett ordspråk; omycket dramatisk form i Frankrike särsk. under 1600- o. 1700-t. Uppstogs senare bl. a. av A. de Musset.

Prover'bia, lat., Ordspråksboken.

Proviand', ty., livsmedel. — Proviand'ter'a, anskaffa proviand'.

Proviand'ningsfrilager, frilager för tullpliktigt gods, infört från utrikes ort till proviantering av fartyg el. luftfartyg. Godset upplägges efter verkställd tullbehandling utan tullavgift men mot ställande av säkerhet för denna i särskilt magasin under ägarens egen vård.

Providenoe [pråv'id'ns], huvudstad i Rhode Island, ö. För. Stat., vid fl. Providences utlopp i Atlanten. 254,000 inv. (1940). Baptisthögskola, den äldsta i Amerika, från 1770 (urspr. stiftad i Warren 1764). Stor ylleindustri samt betyd. tillv. av guld- o. silverarbeten.

Provins' (av lat. *provincia*), landskap, förvaltningsområde; kyrkligt område, omfattande flera biskopstift under en metropolit el. ärkebiskop; avdelning inom jesuit- o. frimurarorden; landsorten i motsats till huvudstaden. Avdelning (t. ex. i biologien).

Provinsial', som tillhör en provins; styresmannen över en andlig orden inom en provins.

Provinsialism', ord el. uttryck, som upp-tagits i riksspråket från en dialekt.

Provinsialläkare, av staten avlönad läkare med tjänstgöringsskyldighet inom ett bestämt distrikt. I varje län finnes en i:e provinsialläkare, stationerad i länets residenstad, o. i Gotlands l. är han tillika provinsialläkare. I samt. län finnes dessutom en biträdande i:e provinsialläkare. Sverige är indelat i 444 provinsialläkardistrikt med en provinsialläkare i varje. På landsbygden äro dessutom anställda extra provinsialläkare. Jfr Stadsläkare.

Provinsialmöten el. Landskapsmöten, ständersammanskomster, som förr höllös i de särskilda landskapen för att fatta beslut i frågor rörande utskrivning o. beviljning. Det sista provinsialmötet hölls 1678.

Provinsiall', utmärkande för en provins; landsortsmässig, småstadsaktig.

Provisio'n (av lat. *provisio*, förutseende), gottgörelse till mellanhand vid affärer, beräknad till viss procent av omsättningssumman.

Provis'or (av lat. *provisore*, ombesörja), föräldrad titel för examinerad apotekare, som tjänstgör på annans apotek.

Provis'o'risk (av lat. *provisore*, anskaffa på förhand), förberedande; övergångs-; som vidtagits el. inrättats tills vidare. — Provis'o'ri'u m, tillfällig anordning.

Provitamin'er, ämnen, som i djur- el. människokroppen omvandlas till ett vitamin, ex. karotin, som spjälkas till A-vitamin.

Provoce'ra (av lat.), framkalla, utmana, egga. Provokatio'n (av lat.), utmaning, förtäckt eggelse till (politiskt) brott. — Provokato'r, person, som utövar provokation.

Provpredikan, gudstjänstprov vid prästval. Provför, ett tunnvägigt, i ena änden hopsmält glasrör. Användes på kemiska laboratorier vid undersökning av små kvantiteter vätska m. m.

Provar, praktisk utbildningskurs för lärare vid läroverk o. folkskoleseminarier, hålles vid vissa läroverk o. seminarier samt omfattar 2 terminer, i vissa fall 1 termin.

Prudentius, Aurelius P. Clemens (348—omkr. 405), kristen rom. skald, skrev en rad färgrika, fantasifulla episka hymner i kristlig anda, främst *Peristephanon*, en samling martyrlögnader på vers. Ps. 571.

Prudentlig, prydligt ordentlig.

Prud'hon [pryd'ä¹¹'], Pierre (1758—1823), fransk målare,

en av romantikens förelöpare. Bl. arb. allegorien *Rättvisan och den gudomliga vedergällningen* (1808, se bild) samt porträtt av *kejsarinnan Josephine*.

Prunella, dets. som ört-släktet Brunella.

Prunus, växtsläkte (fam. *Rosaceae*, underfam. *Rumoiideae*), ca 150 arter träd o. buskar på n. halvklotet, de flesta i Östasien. Hylle dubbelt, femtaligt, jämte de talrika ståndarna fästas i kanten av en skålformad blom-botten; i fruktblad, som utvecklas till stenfrukt. Hit höra ett stort antal allmänt odlade frukt- o. prydnadssträd: aprikos-, plommon-, mandel-, persiko- o. fågelbärsträd, hägg, weichsel m. fl.

Pruri'tus (av lat. *prurire*, klia), hudklåda utan synliga förändringar f. ö.; generell ut-

bredning el. lokaliserad (könsdelarna hos äldre kvinnor). Ibland nervöst underlag.

Prus [pross], Bolesław, författarnamn för Aleksander Głowacki (1847—1912), Polens största positivistiska författare. P. skrev förtäfliga noveller o. romaner som *Lalka* (3 bd, 1887—89; Dockan) o. *Faraon* (3 bd, 1895—96), den sistn. med motiv från Egyptens forntid.

Pruser, preussare.

Pruss'ia, Borussia, latiniserade former för Preussen.

Prustrot, drog av torkade rotstockar av *Vera'trum aVbum* (förr äv. av *HelWborus ni'ger*, julros).

Pruszkow'ski [prosz'-], Witold (1846—96), polsk målare. Folkklivs- o. landskapstavlor, ofta med symboliska motiv.

Prut [prot], biflod fr. v. till Donau. Flyter från s.ö. Polen genom n.ö. Rumänien. 845 km.

Prutgås el. t a v l a c k a, *Bran'ta bernVela*, liten högnordisk gåsart, som i skaror flyttar utefter Östersjö-kusten; vintertillhåll i Skottland. Huvud o. hals svarta med vit halsring; för övrigt brunsvart utom den vita undergumpen.

p. r. v., förkortning för fr. *pour renâre visite*, för att avlägga besök.

Pröd (fr. *prude*, av lat. *pro'bus*, rättskaffens), tillgjort blygsam; sipp. — Subst.: *pryderi'*.

Prypee [pri'petj], ry. Pri'pjat, försv. Pri'p'et, biflod till Dnjepr, i Ukraina. 77g km. P. genomflyter Pri'petträskeno. har kanalförbindelse med Njemens o. Weichsels flodsystem.

Prys'tor, Aleksander (1874—1941), polsk politiker. 1912—17 i ryskt fängelse för frihetssträvanden. 1931—33 konseljpresident, 1935—39 senatens talman. Dog i fångenskap i Ryssland.

Pryta'ner, i vissa forngrek. stater namn på de män, som stodo i spetsen för styrelsen. Deras ämbetslokaler kallades *prytanet'on*.

Prytz, Andreas Johannis (1590—1655), biskop, författare, bekant för samtiden genom sina predikningar, för eftervärlden genom sina skådespel *Olof Skätikonung* (1630) o. *Gustaf den förste* (1621).

Prytz, Björn, f. %, 1887, industriman, diplomat, verkst. direktör för AB. Svenska kullagerfabriken 1919—37, efter att tidigare (1914—18) ha varit chef för dess amerik. dotterbolag. Led. av AK 1929—30. Minister i London 1938—47.

Przemye' [pijenn'Tisj], stad o. stark fästning i vojevodskapet Rzeszow, s. ö. Polen, vid San. 36.000 inv. (rg46). Rom.-kat. o. grck.-kat. biskop. Handel o. industri. — Under Första världskr. inneslöts P. av ryssarna hösten 1914, kapitulerade efter förnyad inneslutning vintern—våren 1914—15 av proviantbrist men återgick efter Mackensens genombrytning vid Gorlice-Tarnów 2/, 1915. — Hårt omstritt äv. i början av det tyska fälttåget mot Ryssland 1941; stannade slutligen i tyska händer. Stormades av ryssarna 28/7 1944.

Przemye'lderna [psje-], dets. som Pfemye'liderna.

Przjeval'skij [praje-], Nikolaj Mihajlovitj (1839—88), rysk forskningsresande, företog 1870—88 flera resor i Centralasien, varunder han bl. a. upptäckte den asiat. vildhästen.

Przjeval'skij's häst [psje-], *Equus caballus prschewal'skit*, den enda ännu kvarlevande urvildhästen. övervägande gul till färgen med

mörka ben; boghöjd 135 m. Ytterst skyggt stäppdjur, stätt i utdöende. Inre delarna av n. Asien; Dsungarient. (Se bild.)

Przybyszewski [pijibisj'äfski], Stanisław (1868—'927), polsk författare, en av de främsta dekadenterna i polsk litteratur. Skrev, först på tyska, sed. 1898 på polska, symboliska romaner o. dramer med mäktig metafysisk stämning. P., som tillhörde Strindbergs umgänge i Berlin på 1890-t., påverkades starkt av denne o. utövade i sin tur stort inflytande på polska litterära kretsar, framför allt genom sin tidskrift *Eycie* (1898—1900; *Livet*). Hans memoarer utkommo 1926—30 i 2 bd.

Prå'm, flatbottnad, lastdryg farkost, förllyttas vanl. genom bogsering.

Prägling, 'sänksmide genom starkt tryck av graverade stamper (stansar) av härdadt stål utan att arbetsstycket uppvärms i förväg. Användes då noggranna o. identiskt lika avtryck fordras, t. ex. vid mynt- o. medaljtillverkning.

Prä'rie el. prä'ri' (av eng. resp. fr. *prairie*, äng), benämning på de vidsträckt, trådlösa, bördiga slätterna i n. mell. För. Stat.

Präriehund, *Cynomys socia'lis*, en omkr. 40 cm lång, till ekorfamiljen hörande gnagare. Lever i kolonier i hälar på Nordamerikas prärier. Lätet skällande, varav namnet. (Se bild.)

Präriehöna, *Tympanuchus cupi'do*, en brunspräcklig hönsfågel av en orres storlek, med en yvig, bakåtriktad fjärdertofs vid örontrakten. Nordamerikas slätter. Smakligt kött.

Prärieindianer, gemensam benämning på de indianer, som fordom förde nomadiserande liv på Nordamerikas prärier.

Prärieavg el. k o y o't, *Canis la'trans*, ett

1,4 m långt, spetsnosigt, med schakalerna besläktat rovdjur med smutsgrå, långhärig päls. Har under parningstiden ett om rävens läte påminnande utdraget skall (»tjutvarg»). Nordamerikas prärier; jagas för pälsen.

Prästbetyg, äldre benämning på åldersbetyg.

Prästbol el. kyrkObol, gammal benämning på sockenprästens boställe.

Prästbord, den förr till sockenprästen anslagna kyrkoegendomen.

Prästeståndet, landets prästerskap i egenheten av samhällsklass med särskilda företrädesrättigheter. Prästerskapets särställning genomfördes i vårt land efter hand under den äldre medeltiden; den gick genom reformationen till större delen förlorad. Som ett slutet riksstånd vid riksdagarna började prästerskapet framträda på 1540-t. (tidigare representerat av biskopar o. prelater) o. spelade i det följande en icke ringa politisk roll. Särställningen upphävdes 1866 genom den nya riksdagsordningen. Införandet av kyrkomötet avsåg att bevara

åt prästerna ett visst inflytande på kyrkans styrelse o. prästerskapets ställning.

Prätextamen, prövning före inträde i prästämber, skall enl. kungl. stadg. i 8/4 1884 ske inför domkapitlet men har num. huvudsakl. formell karaktär.

Prästgäll el. gäll, dets. som pastorat. Jfr Gäll.

Prästko'dex, vedertagen benämning på den yngsta källskriften till Moseböckerna.

Prästkrage, arter av växtsläktet *Chrysanthemum*.

Prästmöte skall hållas i varje stift minst var 6:e år för dryftande av stiftets angelägenheter o. teolog. spörsmål. Preses utses av biskopen.

Prästordnar, andliga ordnar inom kat. kyrkan, vilkas medlemmar äro präster, ex. jesuit- o. dominikanerordnarna.

Prästost, helfet, hård, väl lagrad ostsort, förr framställd vid prästgårdar i Småland, därav namnet.

Prästval. Enl. lag av 2/5 '934 skall domkapitlet till ordinarie prästerlig tjänst uppföra på förslag 3 behöriga sökande. Dessa skola avlägga nrov med predikande o. altartjänst. Söndagen efter sista provdagen hålles vid tillsättning av kyrkoherdetjänst för valets förberedande s. k. frågodagsförrättning. Därvid kan församlingen kalla en fjärde provpredikant. Antar denne kallelsen, uppföras han, om han ej är obehörig, av domkapitlet på förslaget o. får avlägga prov. Valet sker sedermera med slutna sedlar, o. rösträtt tillkommer envar, som äger deltaga i kyrkostämmans överläggningar o. beslut. Den som vid valet erhållit de flesta rösterna, får av domkapitlet fullmakt på tjänsten, dock att, när fjärde provpredikant varit under omröstning. Konungen äger utnämna någon av de på förslaget uppförda el. i vissa fall t. o. m. någon som direkt hos honom sökt tjänsten. Vidare skall kyrkoherdetjänst, var 3:e gång den är ledig, tillsättas av Konungen, som äv. tillsätter domprostbefattningar. För vissa privilegierade församlingar gälla särskilda regler om tillsättning av prästerlig tjänst.

Prästvigning el. ordination, invigning till prästämbetet, förrättas i Sverige av biskopen. Villkor äro godkända examina o. att ha uppnått 23 års ålder.

Praestö. 1. Amt i Danmark, omfattar s.ö. delen av Själland samt öarna Möen, Nyord o. Bogö. 1,693 kvkm, 119,000 inv. (1945). Städer: Næstved, Vordingborg, Preestö, Storehedinge o. Stege. — 2. Huvudstad i P. 1, vid Pra'stöfjord. 1,500 inv. (1946). Stad 1403.

Prövningsnämnd, nämnd för prövning av anmärkningar mot taxeringsnämndernas beslut o. granskning av taxeringarna.

Prövningstillstånd, av Högsta domstolen meddelat tillstånd att föra talan mot hovrättsdom el. slutliga beslut i mål el. ärende, som väckts vid underrätt. Huvudbestämmelserna härom finnes i 54 kap. rättegångsbalken.

Ps., förkortning för *Psaltaren* o. *psalm*. p/s, beteckning för *perioder per sekund*. Jfr Hertz o. Cykler.

P. S., förkortning för lat. *postscriptum*, efterskrift.

PS, förkortning för ty. *Pferdestärke*, hästkraft.

Psaliota, vetenskapligt namn på champinjonsläktet. Jfr Champinjon.

Psalm (av grek. *psalmo's*), grek. benämning på sångerna i *Psaltaren*. Från reformationen beteckning för sånger, avsedda att sjungas av församlingen vid gudstjänsterna.

Psalmbok, samling sånger för kyrkligt bruk.

Efter Luthers psalmbok från 1524 följde i Sverige Olaus Petris *Svenska songer eller wijror* 1526, med nya tillökade upplagor: *Then Svenska Psalm Boken*, 1695 (Spegel o. Svedberg), o. *Svensk Psalmbok*, 1819 (J. O. Wallin), tillökad med 173 »Nya psalmer» 1921. En ny psalmbok stadfästes 1937 o. togs i bruk 1938. Den innehåller 600 psalmer, varav 377 från den Wallinska.

Psalmist' (av lat.), psalmdiktare. — P s a l m i s t e n, benämning på konung David.

Psalmodi' (av grek. *psalmo's*, psalm, o. *ode'*, sång), psalmsång; psalmmelodi; psalmtön; enförmig sång.

Psalmo'dikon (av *psalm* o. grek. *odiko's*, hörande till sång), ett en- el. flersträngat, ytterst enkelt stråkinstrument, konstruerat av prosten J. Dillner 1830.

Psalt'are (av grek.), ett slags mindre harpa, vanlig bland hebréer, greker o. romare under forntiden samt i Europa till in på 1500-t.

Psaltaren (av grek. *psalte'ron*, stränginstrument), en samling religiösa hymner i GT, de flesta diktade efter judarnas hemkomst från Babel, åtskilliga föra Juda rikes fall. Uppgiften att Psaltaren härrör från konung David o. hans tid är trol. mycket sent tillkommen.

Psaltarium, dets. som psaltare. Psamma, grässläkte, dets. som *Ammophila*. Pseud- [psev'd] el. pse u d o- (av grek. *psevde's*, falsk), i sammansättningar: falsk, oäkta. Pseudohermafroditism' (av grek. *psevde's*, falsk, o. *hermafroditism*), dets. som gynandro-morfi.

Pseudo-isidoriska dekreta'lerna (av grek. *psevde's*, falsk), en samling föregivna kyrkorättsliga urkunder, påvebrev osv., utg. på 850-t. av en frankisk andlig. Samlingen, som tillskrevs den spanske ärkebiskopen Isidorus av Sevilla (på 600-t.) o. första gången återopades av påven Nikolaus I, avsåg att hävda kyrkans självständighet gentemot statsmakten o. påvens överhöghet inom kyrkan.

Pseudonym (av grek. *psevde's*, falsk, o. *onoma*, namn), diktat namn, under vilket en författare utgiver sina arbeten.

Pseudopodier (av grek. *psevde's*, falsk, o. *pus*, gen. *podo's*, fot), rörelseorgan hos vissa encelliga djur, ex. amöborna, i form av protoplasmatskott, som sträckas ut i rörelseriktningen. I dessa utskott flyter cellkroppen in, varigenom en förflyttning uppstår. Av. celler i den fler-celliga organismen kunna förflytta sig med pseudopodier, t. ex. de vita blodkropparna.

Pseudoskopisk (av grek. *psevde's*, falsk, o. *skopel'n*, se) kallas en synvilla av icke sjuklig art, såsom efterbilder, irradiation o. dyl.

Pseudotsu'ga, vetenskapligt namn på douglasgran.

Psi'dium, trädsläkte (fam. *Myrtaceae*), ca 100 arter (Sydamerika, Antillerna). Frukten, ett enrummigt, mångfröigt bär, är hos många, ex. *P. guajava*, mycket välsmakande; dessa arter odas allmänt i tropikerna.

von Psilander, Gustaf (1669—1738), frih., amiral, chef för örlogsvarvet i Karlskrona 1714, deltog med utmärkelse i flera sjöexpeditioner under Stora nordiska kriget.

Psilomelanin, amorft mineral av mangan-dioxid. Jfr Brunsten.

Psio'l, biflod från vänster till Dnjepr, Ryssland. 680 km.

Psittako'sis, dets. som papegojsjuka. Pskov [pskäf]. 1. Förvaltningsområde i RSl-'SR. 31,700 kvkm. — 2. Huvudstad i P. 1, vid fl. Velikaja o. vid järnv. Leningrad—Riga. 60,000 inv. (1939). P-^{vär} '95—'x7 ryska arméns högkvarter o. där abdikerade Nikolaus II 12/3 1917.

Pskovska sjön el. Pskovsjön, sjö i v. Ryssland, s.ö. om Peipus, sammanhängande med denna. 734 kvkm.

P. S. L., förk. för *Polskie Stronnictwo Ludowe*, polska folkpartiet, nationellt bondeparti i Polen, tidigare under Stanislaw Mikolajczyks ledning. Sedan denne 1947 utstöttes, har partiets radikala falang etablerat samarbete med vänsterpartierna.

Psoriasis, grek., kronisk hudsjukdom, vars mest framträdande drag är bildning av vita, stearinliknande fjäll på de angräpna hudpartierna. Är icke smittsam. Behandling ger knappast bestående bot.

Psusennes II, *egyptisk farao* 958—945 f.Kr., den siste av Tanidiska dynastien. P:s grav i Tanis påträffades 1940. Fyndet ytterst värdefullt.

Psy'ke. I. I grek. myt. personifikation av människosjälens. Framställes i den grek. konsten som en späd jungfru. — 2. *Psyke*. Sjal, själsliv.

Psykia'ter el. psykia'triker (av grek. *psyke*, själ, o. *iatreia*, läkning), läkare för sinnessjuka. — Psykia'tri', läran om sinnessjukdomarna o. deras behandling.

Psykia'trisk sjukhuset, statligt sinnessjukhus i Sthlni särsk. för straffröklarade o. kroniskt sjuka. P. togs i bruk 1860 o. kallades till 1930 *Stockholms hospital*.

Psy'kisk (av grek. *psyke*, själ), själslig. Motsats: *fy'sisk*.

Psykoanalys (av grek. *psyke*, själ, o. *analysis*), en av wienläkaren S. Freud införd metod för behandling av de s. k. neuroserna. Metoden består i huvudsak däri att läkaren analyserar det som av den sjuke berättas o. därigenom söker komma underfund med de ur medvetandet (till det undermedvetna) förträngda psykiska komplex, ofta av sexuell natur, som av Freud anses bilda den vanligaste orsaken till neuroserna.

Psykofysi'k (av grek. *psyke*, själ, o. *fy'sis*, natur), den vetenskap, som på experimentell väg undersöker det lagbundna förhållandet mellan själ o. kropp. Grundare: G. F. Fechner.

Psykografi (av grek. *psyke*, själ, o. *grafein*, skriva), den gren av psykologien, som sysselsätter sig med enskilda individers psykiska utveckling o. struktur. — Psyko'gram, beskrivning av en persons psykiska egenskaper.

Psykologi (av grek. *psyke*, själ, o. *lo'gos*, vetande), vetenskapen om själen o. själslivet. Som den moderna psykologiens grundare räknas Chr. Wolff. — Adj.: psyko'logisk. — Psyko'logiska ögonblikket, det lämpligaste o. klokast valda tillfället.

Psykologism', åsikten, att psykologien är den filos. grundvetenskapen, på vilken övriga filosofiska vetenskaper måste bygga.

Psyko'neuro's, dets. som *neuros*.

Psykopati' (av grek. *psyke*, själ, o. *pa'ios*, lidande), tillstånd av tämligen konstant psykisk inriktning, som, utan att egentl. kunna betecknas som sjukligt, dock faller utanför gränserna för det normala. — Psyko'pati, person, som lider av psykopati. Adj.: psyko'patis k. — Psyko'patologi', läran om sinnessjukdomarna.

Psykos [-kås] (av grek.), vetenskaplig benämning på sinnessjukdom i allmänhet.

Psykotekni'k (av grek. *psyke*, själ, o. *tek'ne*, konst), läran om de psykologiska rönets metodiska användning i det praktiska livets tjänst, t. ex. för skapandet av största möjliga arbets-effektivitet, som hjälp vid yrkesval osv. Grundare: H. Munsterberg.

Psykoterapi' (av grek. *psyke*, själ, o. *terapi*), psykisk behandling, t. ex. suggestion, hypnotism o. psykoanalys.

Psykrome'ter (av grek. *psykro's*, kylig, o. *me'tron*, mått), fuktighetsmätare, bestående av två termometrar, varav den ena har kulan inlindad i en fuktad tyglapp. Genom vatten-avdunstningen, som växlar med luftens fuktighet, visar denna en lägre temperatur än den vanliga termometern. Ur temperaturskillnaden kan man bestämma fuktigheten medelst härtill uppgjorda tabeller, *psykrometertabeller*. Jfr Hygrometer.

P. t., förkortning för *pro tempore*, för tillfället.

Pt, kem. tecken för en atom platina.

Ptah, fornegypt. gud, dyrkad i Memfis. P:s heliga djur var Apistjuren.

Pteridosper'mae, dets. som *Cycadofilices*.

Pteri'ner, en grupp ofta färgade kemiska föreningar, som först isolerades ur fjärlingsvingar. Viktigast är *xantopterin*, det gula färgämnet hos citronfjälrens hanar; ingår äv. i lever o. a. organ, i urin samt kemiskt bunden i folinsyra. Till sin kemiska byggnad äro pterinerna närbesläktade med puriner.

Pte'ris, ormbunksslakte (fam. *Polypodiaceae*), 60 arter i varmare länder. Spörgömmesamlingar längsträckt o. dolda under bladflikarnas övervika kantsom. Flera arter, ex. *P. cre'tica*, odlas som prydnadsväxter i kruka. Jfr Eupteris.

Pterooar'pus, trädslakte (fam. *Leguminosae*), 30 arter i tropikerna. Blad parbildiga med utdblad. Blommor vanl. gula i klasar. Balja plattad, rundad o. vingad; avfaller öppnad. Kärnveden av *P. santal'winus* (Ostindien) utgör s. k. caliaturträ el. rött sandelträ, vilket användes som byggnads virke, till finare snickeri o. som färgträ. *P. marsu'pium* lämnar i den intorkade saften ostindisk el. malabar-kin.

Pteroca'rya, trädslakte (fam. *Juglandaceae*), 5 arter (Östasien, Transkaukasien). Blad niång-pariga, hönblommor i utdraget ax, frukter små, vingade. *P. fraxinifo'Ha* (*cauca'sica*), vingnöt, ett i s. Sverige oftast planerat parkträd, här dock gärna av buskliknande växt.

Pto, förk. för *passato*.

Ptolema'os, *kungar i Egypten*. — Ptolemaios I Soter (»räddaren»), d. 283 f.Kr. Urspr. en av Alexander den stores främsta fältherrar erhöi P. efter dennes död (323) Egypten, där han befäste sitt valde samt antog konungatiteln (305). P. förde en mild regering o. främjade den grek. kulturens utbredning i Egypten. — Ptolemaios II Filadelfos (309—246 f.Kr.), son till P. I S., övertog kronan 285, förde ett lysande men omoraliskt hov, vid vilket skaldes som Kallimakos o. Teokritos vistades. — Ptolemaios III Euergetes, d. 221 f.Kr., son till P. II F., erövrade Eufratländerna o. större delen av v. Asien; beskyddade konst o. vetenskap. — Ptolemaios IV Filopator, d. 204 f.Kr., son till P. III E., inledde genom sin grymma o. lastbara regering en tid av djupt sedigt förfall. Sista regerande medlem av ätten var Ptolemaios XI:s (d. 51 f.Kr.) ryktbara dotter Kleopatra (d. 30 f.Kr.).

Ptolemai'os, Klaudio's, alexandrinsk astronom i 2:a årh. e.Kr. Hans huvudverk, *Megiste Syntaxis* (Det stora systemet) el. *Almagest*, utgör en sammanfattning av den forntida astronomien. Bland hans många skrifter märkas en geografi med omkr. 8,000 ortbestämningar, en optik o. ett musikteoret. arbete av största vikt för kannedomen om den forngrek. musiken.

Ptolemei'ska systemet, det efter Klaudios Ptolemaios uppkallade världssystem, där solen o. planeterna tänkas kretsas kring jorden i rörelser, alfrade av jämnt fortgående cirkelrörelser. Jfr Copernicus.

Ptomai'ner (av grek. *pto'ma*, död kropp), vid förruttelse bildade basiska ämnen. Bland dem märkas kadaverin o. putrescin.

Pto'sis (av grek. nedsänkning), beteckning för nedhängande övre ögonlock vid viss form av ögonmuskelförlämnig; äv. nedsjunkna buk-invälv vid hängbuk.

Ptyali'n (av grek. *pty'alon*, saliv), ett stärkelsepajlkande enzym, som avsöndras av spottkörtlarna.

Pu. kemiskt tecken för en atom plutonium.

PUB. förkortning för Paul U. Bergström.

Puberte't (lat. *puber'tas*, av *pu'bes*, hårväxt), kallas tiden för könsmognadens begynnande.

Inträffar i vårt land för flickor vid 12—15 år o. för gossar vid 14—17 år. Jfr Manbarhet.

Pub'bes, lat., blygd, blygdhår.

Publica f'ides, lat., den allmänna tilliten.

Publice'ra (av lat., offentliggöra; utgiva (en skrift). — Publicist'is, tidningsman. — Publicist'isk, hörande till tidningsväsen el. tidningsbriftställen. — Publicite't, offentlighet; tidningsmannaskap, tidningsväsen.

Publicis'klubben, sammanslutning av Sveriges tidningsmän till befrämjande av yrkets intressen o. pressens självständighet. Stiftad 1874.

Public school [pab'lik skoll], högre privat-skola (internat) i England. Rekruterats huvudsakl. av pojkar från de aristokratiska o. bettuna klasserna.

Publi'k (av lat. *publicus*, allmän). x. Allmän, offentlig. — 2. Läsekrets; åhörar- el. åskådardrets vid en offentlig föreställning. Kallas äv. pub'l'ikum.

Publika'ner (av lat.), rom. tultjänstemän, mindre väl sedda på grund av utpressningar o. därför i NT sammanställda med »syndare» (Matt. 5: 46. 9' 10 m. fl.).

Publikatio'n (av lat. *publica're*, offentliggöra), offentliggörande; utgivande av en skrift; en utgiven skrift.

Publikum (av lat.), åhörar- el. åskådardrets vid en offentlig föreställning.

p. u. c. förkortning för lat. *post ur'bem con'dit'an*, (det el. det året) efter stadens (Roms) grundläggning.

Puccini [pottij'ni], Gi'a-como (1858—1924), ital. operakompositör av den veristiska skolan, världsberömd främst genom de melodiskt rika o. dramatiskt effektfulla operorna *Bohème* (1896), *Tosca* (1900) o. *Madame Butterfly* (1904).

Utom dessa ha i Stlm uppförts *Mation Lescaut*, *Flickan från vilda västern*, tre enaktsoperor samt *Turandot*, som fullbordades av Alfano 1926.

Pucci'nia, rostsvampsläkte, ca 700 arter. Vintersporer vanl. tvåcelliga, skattade o. inbördes fria. Hit hör många viktiga skadegörare på kulturväxter, framför allt på sädeslag, ex. *P. graminis*, svartrost, *P. dispersa*, brunrost, o. a.

Puchstein [poch'stjain], Otto (t856—1911), tysk fornforskare, prof. i Freiburg 1896, i Berlin 1905, påbörjade o. ledde grävningar vid Boghazköi i Mindre Asien.

Puchta [pofjt'a], Georg Friedrich (1798—1846), tysk rättslär. Prof. vid olika univ., i Berlin från 1842. En av den historiska skolans förgrundsgestalter. Bl. arb. *Das Gewohnheitsrecht* (2 bd, 1828—37).

Puck, i germ. myt. en skälmsk tomt. Liten upptågsmakare i Shaksperes »En midsommarnattsdröm».

Puck [eng. uttal: pakk], gummitrissa, använd i ishockey.

Puckel, den vanl. på tuberkulos beroende vinkel böjningen av ryggraden. Jfr Kyfos.

Pud, rysk handelsvikt = 16,38 kg.

Pudd'elprocess'en (av eng. *puddle*, älta), en i England på 1700-t. upplunnen färskningsmetod att av tackjärn framställa smidbart järn. Har tidigare äv. använts i Sverige.

Pudel, en hundras, urspr. antagligen jakt-hund, num. lyxhund. Färgen bör vara antingen vit el. glänsnande svart. Håret ulligt el. i »snören» (ullpudel el. snörpudel) alltefter sköt-seln. Mycket läraqtig o. tillgiven.

Pudeln's kärna, den sanna innebörden> verkligheten bakom skenet. Uttrycket härrör från Goethes »Faust», i:a akten, där Faust ut-brister: »Das also war des Pudels Kern», när den svarta pudeln, som följt honom, förvandlas till Mefistofeles.

Puder (av fr. *poudre*, stoft), skönhetsmedel, bestående av finsittat stärkelsepulver (vanl. av ris), talk el. dyl.; parfymert o. ofta färgat. Ströddes under 1700-t. äv. i håret o. i peruken.

Pudiot'ia, i rom. myt. kyskhetsens gudinna.

Pudovkin [podäffkin], Vsevolod, f. 1893, rysk filmregissör. En av stumfilmens främsta regissörer o. jämte Eisenstein skapare av den ryska revolutionsfilmen.

Pudrett' (av fr. *poudre*, stoft), pulverformiga, av människoexkrement beredda gödselmedel. Jfr Latrin.

Puebla [p'äbb'-], 1. Stad i mell. Mexico, på högslätten. 33,995 kvkm, 1,287,000 inv. (1940). Skogrik med fruktbara dalar. — 2. Huvudstad i P. i. s.ö. om staden Mexico. 2,170 m ö. h. 137,000 inv. (1940). Domkyrka från 1500-t. Kat. ärkebiskop. Univ. Livlig industri o. handel.

Pueblo [p'äbb'lä'-], stad i Colorado, ö. mell. För. Stat., vid fl. Arkansas, 52,000 inv. (1940). Järn-, stål- o. maskinindustri, grundad på den stenkol's- o. malmrika omgivningen.

Pueri'l (av lat.), barnslig, enfaldig.

Puerpera'lfeber (av lat. *puer'pera*, barnaföderska), barnsängsfeber.

Puerpe'rium, lat., kallas den vecka, som följer närmast efter en förlösning, barnsäng.

Puerto [p'ärr'tä], sp., hamm, vanligt i spanska ortnamn.

Puerto de San'ta Mari'a [p'ärr'tä-] el. El Puerto, stad i s. Spanien, prov. Cádiz, vid Cádizbukten, 20,000 inv. Livlig handel; export av sherry.

Puerto Pla'ta [p'ärr'tä-], stad på n. kusten av Haiti, Dominikanska republikens förnämsta hamm. 12,000 inv. (1935). Grundad 1502.

Puerto Principe [p'ärr'tä prin'pipe], det's. som Camagiey.

Puerto Rico [p'ärr'tä rikk'ä], före 1932 Porto Rico, en av Stora Antillerna i Västindien, tillh. För. Stat. 8,865 kvkm, 15 mill. inv. (1945), mest vita o. mulatter. Bergig, skogrik; väl bevattnad; varmt, gott klimat; rika mineraltillgångar. Utförsel av socker, tobak, kaffe m. fl. tropiska produkter samt salt. Starkt befäst. Huvudstad: San Juan. — Upptäcktes 1493 av Columbus o. var spansk till 1898, då det avträdde till För. Stat.

Pufendorf [po'f-], Samuel (1632—94), tysk historiker o. rättslär, kallades 1670 till prof. i Lund o. blev 1677 Sv. rikshistoriograf, adlad 1684, friherre 1694. P. författade på sv. regeringens uppdrag flera betydelsefulla historiska arbeten, särsk. en utförlig skildring på latin av Karl X Gustavs krig o.

politik (utg. 1696; sv. övers. 1913). 1688 trädde han i brandenburgsk tjänst o. skrev bl. a. den store kurfurstens historia. Sin största betydelse äger P. som rättsvetenskaplig o. samhällsfilosofisk förf. Han hävdade inom rättsvetenskapen forskningsens förutslättningslöshet o. frihet. Ofantligt uppseende väckte hans anonymt utgivna hänsynslösa kritik af det tyskröm, rikets författning (1667).

Puff (av eng.), överdrivet offentligt beröm, tidsningsreklam; utstående pösig överdell av klänningsärm; rund o. låg stoppad pall, stol el. mindre soffta utan ryggstöd.

Puffert {av ty. *puffen*, knalla), liten pistol; ofta använt i skämtsam bemärkelse.

Pugatjov [*pu-tj*], Jemeljan Ivanovitj (1726—75), rysk opprordsledare, utgav sig 1773 för att vara den avlidne kejsar Peter III, samlade en stor skara anhängare bland bönderna o. kosackerna i s.O. Ryssland men besegrades 1774 o. avrättades under tortyr. Hyllas som nationalh hjälte i Sovjetryssland.

Puget [*pu-sj*] > Pierre (1620—94), fransk bildhuggare, påverkad av Bernini, utförde bl. a. för Versailles de monumentala skulpturerna i *Vilande Herkules* o. *Milona trån Krokon* (1682, se bild.)

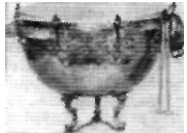

Puget Sound [*pu-dsjit sa'nd*], vik av Stilla havet, på n.v. kusten av För. Stat., staten Washington, forts. av sundet San Juan de Fuca. Vid P. ligger flera viktiga hamnstäder, främst Seattle o. Tacoma, o. en flottstation vid Bremerton.

Pugilism' (av lat. *pugilatio*, boxningskamp), boxning. — Pugilist', boxare.

Puglia [*pu'lja*], ital. g namnet på Apulien.

Puka, ett stämbart slaginstrument i form av en med skinn överspänd kopparkittel. (Se bild.)

Puke, ett naturväsen i folktron. Jfr Bjära.

1. Puke, Erik Nilsson, d. 1437, riksråd, slöt sig 1434 till Engelbrekt o. blev inom kort dennes verksamaste anhängare men köade efter Engelbrekts död (r436) i strid med Karl Knutsson o. avrättades.

2. Puke, Johan (r751—1816), greve, sjöhjärte, deltog i 1788—90 års krig, varunder han ledde sv. flottan vid »Viborgska gatloppet» (1790); innehade 1809 överbefälet över den felslagna expeditionen till Norrbotten; generalamaral 18r2.

Puktöme, art av växtsläktet *Ononis*.

Pulang' (av fr.), »pullan», insats i kortspel. Pulas'ki, Kazimierz (1747—79), polsk-amerik. frihetshjälte. P. var en av de främsta ledarna i polska resningen 1768—72 (s. k. Barckonfederationen). 1777 begav han sig till För. Stat. o. befordrades där till general o. kavalleriets överbefälhavare. Stupade vid Savannah.

Puloine'll'a [*pol'sji-*], it., el. Polichine'll (av fr.), komisk figur i de ital. folklustspelen, vanl. liten, tjock o. pucketryggig.

Pulfrieh [*poli'*], Carl (r858—1927), tysk fysiker, vid Zeiss-verken från 1890. Konstruerade utmärkta optiska instrument, ss. en stereo-

komparator, en refraktometer samt en fotometer för kemiskt bruk.

Pulca'ria, örtsläkte (fam. *Compositae*), 30 arter, de flesta i Medelhavsområdet. *P. prostrata*, loppört, grenig, kläbbig o. illaluktande med avlånga blad o. små talrika glöblommiga korgar. Användes förr torkad till rökning mot ohyra. Sällsynt på fuktig mark i s. Sverige.

Pulitzer [*pjo'*], Joseph (1847—1911), amerik. tidsningskung, en av gula pressens skapare (jfr Hearst). Hans huvudorgan var New York World. P. instiftade de årliga Pulitzerprisen (1,000 dollar) i litteratur, dramatik, musik o. journalistik.

Pulka, bätkliknande lappsläde, vars främre del är övertäckt. Av. ofta namn på den vanligare öppna slädtypen, kallad keris el. ackja.

Pulkkiila [*polk'-i*], by i Uleåborgs l., Finland, s. om Uleåborg. 2/5 1808 slog Sandels där en rysk styrka.

Pul'kova, by i v. Ryssland, 17 km s. om Leningrad, med det ryska centralobservatoriet (grundat 1839).

Pull'a, dets. som pulang.

Pullman [*poll'm'n*], George (r831—97), nordamerik. industriman, berömd för sin tillverkning av järnvägsvagnar, särsk. praktfullt inredda salongs- o. sovvagnar (Pullmanvagnar). Grundade 1881 en fabriksstad, Pullman City, nu införlivad med Chicago.

Pulllover [*polv'v*], eng., »drag över», stickad el. virkad tröja med ärmar. Tröja utan ärmar kallas slipover.

Pulmona'ria, örtsläkte (fam. *Borraginaceae*), 40 arter (Europa, Asien). Foder klocklikt, femkluvet. Krona trattlikt utan bikrona med femkluvet bräm av till en början röd men senare blå färg. *P. officinalis*, lungört (se bild), med hjärtlika, vanl. vitfläckiga jordblad; vanlig lundväxt.

Pulmotor (av lat. *pulmo*, lunga), apparat för konstgjord andning, som pumpar luft ut o. in i lungorna genom en framför mun o. näsa fastsatt mask.

Pulo-Penang, dets. som Penang.

Pul'pa, lat. l. Den inre nerv- o. kärnlhaltiga delen av en tand. — 2. Den inre delen av mjälten. — 3. Farmaceutisk term för fruktmoss.

Pulpe't (av lat. *puVpitum*, upphöjning, estrad), skrivbord el. ställ med sluttande skiva.

Pulpettak, yttertak med fall endast åt en sida.

Pulque [*poll'ke*], mexik. nationaldryck, bestående av den socker hal tiga, jästa saften av *Agave americana*.

Puls, den utvidgning av pulsåderns vägg, som äger rum genom tryckstegringen vid varje hjärtsammaandring.

Pulsatilla, undersläkte av örtsläktet *Anemone* (fam. *Ranunculaceae*), utmärkt genom vanl. stora blommor o. långa, dunhåriga spröt på frukterna, ex. *A. pulsatiwa* (*Pulsatiwa vulgaris*), backspiva el. backpippa.

Pulserande likström, en ström som alltid har samma riktning men periodiskt varierande styrka. Vanligen är strömstyrkan noll under en 'halv period, t. ex. då pulseringen åstadkommes med en periodiskt brytande kontakt. På detta sätt (el. med vissa likriktare) kan åv. växelström omvandlas till p., varvid de halva strömperioderna med motsatt riktning bortskäras.

Pulsometer, ångdriven pump för vattenuppföring utan andra rörliga delar än ven-

tiler. Ångan ledes ömveis in i två kamrar, där den först trycker uttan vattnet o. sedan kondenseras, så att nytt vatten insuges.

Pulsåder, blodkärl, som för blodet från hjärtat.

Pultr'o'n (av fr.), feg stackare, mes, »kruka».

Pulveriser'a, göra till pulver, finmala.
Pulvermetallurgi', framställning av metallföremål o. legeringar av mycket hårda metaller genom sammanpressning av pulveriserad metall vid mycket högt tryck.

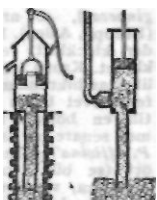
Pulversäckare, brandsläckningsapparat, med vilken ett pulver, vanl. natriumbikarbonat, blåses in i elden medelst komprimerad kolsyra.

Pul'viskoppling, en speciell axelkoppling, som slirar vid överbelastning. Består av en vingförsedd innerdel, som drar med sig en omslutande trumma, fylld med stålpuver. Pulvret sammanpackas av centrifugalkraften o. förmår överföra ett av varvtalet beroende vridmoment utan att slira.

Puma el. kuguaT, *Felis concolor*, ett omkr. 12 m långt, kraftigt, enfärgat kattdjur från Syd- o. Nordamerika. Vig o. smidig, skicklig klättrare. Rovgirig men ej farlig för människan.

Pump, maskin för framdrivning av flytande el. gasformiga ämnen genom rörledningar o. d. För gaser erfordras ofta samtidigt kompression för att framdrivningstrycket skall bli tillräckligt högt, varvid pumpen äv. skall göra tjänst som kompressor. För såväl hand- som maskinell drift användas kolpumpar, med en fram- och återgående kolv i en cylinder o. olika slags ventilanordningar, som endast framläppa mediet från inlopp till utlopp. (I membranpumpar är kolven ersatt av en membran av t. ex. gummi el. läder.) För maskinell drift ha de till största delen utträngts av roterande pumpar, främst centrifugalfläkt, i vilka mediet sättes i snabb rotation av ett skovelhjul o. drives till utloppet av centrifugalkraften. Då dennas storlek beror av specifik vikt, diameter o. varvtal, kunna dock ej så stort rottryck övervinnas som med kolvpumpar o. ej heller så stark förtunning av gaser erhållas vid utpumpning ur behållare (vakuumpumpning). I sådana fall användas i st. roterande kapselpumpar av olika slag, där mediet liksom i kolvpumpar mekaniskt tvingas fram genom pumpen, t. ex. av radiellt rörliga klaffar i mellanrummet mellan två excentriskt lagrade cylindrar el. av två kuggghjul, som täta fullt mot varandra genom kuggingreppet o. med kuggtopparna mot pumphuset o. där mediet följer med i båda hjulens kuggluckor. Dylka kuggghjulspumpar användas för vätskor, särskilt för oljettillförsel till maskiner. I mopumpen äre n patenterad variant därav med parallella skruvar (i st. f. kuggghjul) i längsgående, tätande ingrepp, varigenom bättre tätning åstadkommes o. alla slags medier kunna pumpas. I vissa kapselpumpar för gaser användes spärrevätska, t. ex. kvicksilverpump med långsamt roterande, doppande vingar, o. vattenringpump med en snabbt roterande vingförsedd axel, som tvingar ut vattnet i en roterande ring i höljet, i vilket axeln är excentriskt lagrad. I båda fallen

gör vätskan radiell rörlighet överflödig, men mottrycket får ej vara stort. Strålpumpar med injektorer (se d. o.) användas t. ex. som vakuumpumpar (drivmedel vatten el. kvicksilverånga), inpumpning av matarvattnet i ångpannor (drives med ånga från pannan) o. vattenuppföring (kallas ejetektor o. drives med ånga, tryckluft el. vatten under tryck). I molekylarpumpen, som behöver ett bra förvakuum från t. ex. en kapselpump, följer gasen genom sin friktion med en snabbt roterande cylinder. — Speciellt för vattenuppföring förekomma äv. hydraulisk vädur, mammutpump o. pulsometer (se dessa ord). En pump, som skall suga upp vätska från ett magasin med fri yta, kan icke placeras högre, än att lufttrycket förmår trycka upp vätskan till pumpen. Denna arbetar sämre vid låga tryck, vilket ytterligare begränsar den sughöjd, som är praktiskt kan uppnås, för vatten högst ca 7 m. Täta kolv- o. kapselpumpar kunna däremot trycka vätskan vidare upp till en tryckhöjd (över pumpen), som endast begränsas av drivkraften o. hållbarheten. Jfr Blåsmaskin, Fläkt o. Kompressor.

Pumpa el. kurbits, arter av örtsläktet *Cucurbita*. De stora frukterna (hos vissa arter upp till roo kg) användas som grönsaker o. kreatursfoder.

Pum'pernickel, ett slags grovt, klihaltigt rågröd från Westfalen, Tyskland.

Pumps, lågskor utan snöranordning el. slejg över vristen.

AB. Pump-Separator, Sthlm. Grundat 1903. Aktiekap. 10 mill. kr. (1948). Tillv. av mjölkseparatorer o. smörkärnor. Dotterbolag till AB. Separator.

Pumpsot, brunn, som omger lånpumpars sugrör för att skydda dessa mot orenlighet.

Puna, dets. som Poona.

Pu'nas, ödsliga högsätter i Anderna, över 3,000 m ö. h., t. ex. Puna de Atacama, Atacamaöknen.

Punch [panijl (av *Pulcinella*). 1. Lustig figur på den eng. kasperateatern. — 2. Eng. skämttidning, grundad 1841.

Punchball [pangibål], en päronformad, luftfylld läderboll, hängande i en kort lina, på vilken boxare uppåta slagsabheten o. inträna olika slag. Synnerl. vanligt motionsmedel även för icke boxare i de angelsachsiska länderna.

Punc'tum sa'liens, lat., »den springande punkten», kärnpunkten.

Pund. 1. Dets. som lispond. — 2. Myntenhet i Turkiet, Egypten o. Palestina. Jfr Found.

Pundit, dets. som pandit.

Pu'ner (av lat.), romarnas namn på fenicier o. kartager. Jfr Puniska krigen.

Pungapor, *Phalange'rinæ*, små till kattsora, i träden levande, med gripsvans försedda, smidiga klätterpungdjur från Australien o. Malajiska öarna. Många släkten: flygande pungekoror, ringsvansade pungapor, kusuer m. fl.

Pungbjörn el. koal a, *Phascolar'ctos cinereus*, ett kort o. tjockt, ovanligt klumpigt, svanslöst klätterpungdjur, med kort, brett huvud o. yvigt håriga öron. Fötterna gripfötter. Bladåtare. Ostaustrialien.

Förebild för »teddybjörnen». (Se bild.)

Pungdjur, *Marsupia'lia*, grupp av ursprungligt byggda däggdjur, kännetecknade därav, att honan under buken har en av pungben stödd pung, i vilken de i mycket ofullgånget skick

födda ungarna utvecklas, fastsugna vid spenarna. Pungdjuren synas hava varit företrädda redan under juraperioden i såväl Europa som Nordamerika. F. n. finnas de endast i Amerika, Australien, Nya Guinea samt på en del andra öar i malajiska arkipelagen. I Australien, där de utgöra nästan hela den inhemska däggdjursfaunan, ha de utbildad talrika släkten med de mest skilda biologiska anpassningar: rovdjur, grävande pungdjur, flygande pungdjur, känguruer osv.

Pungdjävul, *Sarcophilus sataenicus*, ett mycket långt, kraftigt o. undersåttigt byggt, av rov levande pungdjur med klumpigt, tjockt o. brednosigt huvud. Svansen kort o. tjock. Ett ilsket, ej tåmjärbart djur, svart till färgen o. därför av de första nybyggarna kallat djävul. Tasmanien.

Punggrävling» dets. som bandikut.
• Pungmes, *Aegithalus pendulinus*, en mesfågel, som har sitt namn av sitt under någon trädgren hängande näste. Brungår med mörka vingor o. svart, brett band från näbbroten genom ögat. S. och mell. Europa o. Asien.

Pungmullvad, *Notoryctes typhlops*, ett blint, i jorden levande mullvadslikt pungdjur, med silkeslen, guldglänsande hårfall. Centralaustralien.

Pungmårdar, *Dasyurus*, ett släkte mårdlika, i träden levande pungdjur, växlande i storlek från 40 till mer än 60 cm, mörka med ljusa fläckar. Leva av rov o. göra stor skada i nybyggarnas hönshus men äta äv. insekter o. dyl. Australien.

Pungnäbbmöss, *Phascogale* o. andra släkten insektätande pungdjur, som i storlek o. utseende påminna både om ekorrar o. näbbmöss. Träd- o. markdjur. Australien, Nya Guinea.

Pungråttor, *Didephyus*, amerik. pungdjursläkte, äv högst en katts storlek, med tillspetsad nos o. mestadels lång gripsvans. Mest känd är opossumen. Närbesläktade former förekomma redan under kritperioden.

Pungräv, en art kusu.
Pungsten, dets. som testikel.

Pungvarg, *Thylacynus cynocephalus*, störst av alla rovpungdjur. Liknar en stor hund (se bild). Den korta, gråbruna hårfallen har 12—14 svarta tvärband. Tasmanien. Nästan utrotad.

Pungört, art av örtsläktet *Capsella*.
Punica, växtsläkte (fam. *Punicaceae*, närstående fam. *Mirtaceae*), 2 arter små träd med hela, avlånga blad o. stora blommor ur bladecken. Frukten ett mängrummigt bär med de skilda rummen i två våningar. *P. gränatum*, granatäppelträd, odlat överallt i tropikerna.

Puniska krigens kallas de tre krig, som 264—241, 218—201 och 149—146 f.Kr. utkämpades mellan Rom o. Kartago o. slutade med den senare stadens undergång. Jfr Romerska riket.

Punjab [p^ondsja'b], P e n d j a b el. P a n j a b («fem floder»), landskap i n.v. Indien, uppkallat efter Indus' fem tillflöden, som från Himalaya flyta genom landet. I n. uppfyllt av Himalayas berg, f.ö. slätt, delvis genom översvämningar o. kanalisering mycket odlingsbar, resten gräsmark o. öken. Politiskt indelas P. i Väst-Punjab, som vid delningen 1917

fördes till Pakistan, o. Öst-Punjab, som tillhör Indiska unionen. Av P:s städer är Amritsar huvudstad i Öst-Punjab o. Lahore i Väst-Punjab.

Punkali [pang'ka] (eng., av hindost. *pankha*, solfjäder), ett slags stor, ostindisk flämt.

Punkaharju [ponn'kaharjo], en 7 km lång, mycket smal rullstensås, som bildar ett näs i sjön Puruvesi i St Michels l., Finland. Berömd för sin naturskönhet. Turistort.

Punkt. *Boktr.* Den typografiska måttenheten för stilgrader.

Punkta'lglas, glasönglas, som slipats så, att de på önskat sätt bryta ljusstrålarna äv. vid sned blickriktning genom glaset.

Punkte'ra, utmärka med punkt el. punkter; råka ut för p u n k t e' r i n g, skada på bil- el. cykelring, så att luften går ut.

Punktgravyr, ett reproduktionsförfarande i djuptrycksmaner, varvid konturer o. skuggor inpräccas med nål på plåten, vilken etsas på vanligt sätt; uppfanns i England på 1700-t.

Punktio n, operation, där man genom huden inför en kanyl för att med en spruta utsuga blod el. annan vätska (t. ex. var).

Punktskrift, ett slags blindskrift, sammansatt av punktlika upphöjningar, som känns med fingrarna.

Punktu'r, två i äldre tryckpressar förekommande stift för märkning av tryckarket, så att bägge sidornas tryck kunna passas mitt för varandra.

Puns (av ty.). 1. Olika verktyg med rundad spets el. mejselliknande egg till drivning o. cisclering av metall, till läderplastik m. m. — 2. Pressverktyg av stål för framställning av stämp till präglning. Har i motsats till stampen rättvänd yta.

Punsch, likörartad dryck, i Sverige vanl. beredd av arrak, socker o. vatten.

Punt [pant], eng., ett slags flatbottnad båt; mycket vanlig på Thames.

Punta Aren'as [ponn-']. 1. P. el. Punt aren'as, stad i Costa Rica, vid Stilla havet, 9,000 inv. (1945). Landets förnämsta exporthamn. — 2. P. el. V i l l a d a P u n t a, 1928—40 benämnd Magalhães, stad i s. Chile, vid Magalhães' sund. 30,000 inv. (1940). Frhamn.

Puottaure, kyrkobokföringsdistrikt i Jokkmokks kommun, Norrb. l. 1,344 inv. (1947).

Pupill' (av lat.), det av regnbågshinnan begränsade runda hålet i ögat mellan främre o. bakre ögonkammarna. Genom muskulaturen i regnbågshinnan kan pupillens vidd varieras o. därmed bl. a. den ljusmängd, som passerar genom ögat till näthinnan, moduleras.

Pupill'kassa (av lat. *pupus*, liten gosse), kassa, som lämnar understödt åt delägarnas efterlämnade omvända barn (pupiller).

Pupin [pjo'pin], M i c h a e l (1858—1935) amerik. elektrotekniker av serbisk börd, prof. i New York 1901, omsatte i praktiken en av Heaviside angiven metod att motverka telefonströmmens försvagning vid långlinjetelefonering genom ökning av ledningens induktans medelst inkopplade metalltrådsspolar, S. k. p u p i n i s e r a d e ledningar.

Pupp el. p o p p (av lat. *puppis*, bakstam), hytta, uppbyggnad återut på fartyg.

Puppa, vilstadium i vissa insektsordningars utveckling, varunder larven ombildas till fullfärdig insekt. Förekommer hos vissa sländor, skalbaggar, steklar, tvåvingar (flugor m. m.) o. fjärilar.

Pur (av lat.), ren, oförfälskad; idel, bara. Pura'na (sansk. »gammals»), benämning på en samling ind. dikterverk från efterkristen tid, innehållande mytologi, helgonlegender o. filos. betraktelser.

Purcell [p^osl], H e n r y (1658—95), eng.

tonsättare, skaparen av den nationella eng. operan (*Dido and Aeneas*, 1689, *King Arthur*, 1690). Vidare märkes kyrkomusik (bl. a. det åttastämmiga körverket *Tedeum and Juhilate*) samt sonater.

Puré (av fr.), soppa, kokt på örter, höns, kräfter el. dyl. o. från vilken de fasta beståndsdelarna i ränsilats; äv. mos av potatis, frukt el. dyl. Purgati'v (av lat. *purga're*, rena), avföringsmedel.

Purgato'rium (av lat. *purga're*, rena), skärsliden.

Puri [pori'], stad i Indien, prov. Orissa, vid Bengaliska viken. 38,000 inv. Jagannaths stora helgedom i P. är en av Indiens främsta vallfärdsorter.

Purifie'ra (av lat.), rena, rensa, luttra. — Purificat'o'rium, den linneduk, varmed nattvardskalten avtorkas i kat. kyrkan.

Pu'rifimsten, enl. Esters bok i GT en glädjefest (i mars) till minne av judarnas räddning genom drotning Ester.

Puri'ner, en grupp viktiga ämnen inom växt- o. djurvärlden, vilka utgöra olika derivat av purin, $C_4H_4N_4$. De äro uppbyggda av en pyrimidin- o. en imidazolring med två gemensamma kolatomer. Hit höra bl. a. aminoderivatet adenin o. guanin (ingå bl. a. i nukleinsyror), oxidieratven hypoxantin, xantin o. urinsyra samt metylderivat av xantin: koffein, teobromin o. teofyllin.

Puriskje'vitj [po-], Vladimir Mitrofanovič (1870—1920), rysk politiker, lidelsefull reaktionär nationalist, en av ledarna för mordet på Rasputin 1916.

Purism' (av lat. *pur'us*, ren). Språk. Språkrensning, strävan att befria ett språk från främmande ord. — Purist', språkrennare. — Adj.: puri'stisk. — Konst. En 1918 i Frankrike uppkommen konstriktion, som utgick från kubismen o. återgav nyttoförväl i stark geometrisk förenkling. Huvudförep. var O. Zenfant o. Le Courbier.

Purita'ner (av lat. *pur'itas*, renhet), renhetsivrare; namn på de strängare protestanterna i England från drottning Elisabets tid. De satte som sitt mål att rena kyrkans gudstjänst från kat. inslag o. att främja sträng sedlighet i kalvinsk anda.

Purjolök, *Aium porrum* (fam. *Liliaceae*), en från Medelhavsområdet härstammande, gammal kulturväxt. Storvuxen, bredbladig, med en långsträckt, cylindrisk, nedtill obetydligt vidgad lök.

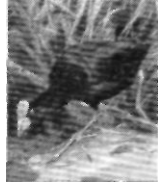

Purkinje [po-], Johannes (1787—1869), tjekk. fysiolog, prof. i Breslau 1823, i Prag 1850. P. upptäckte bl. a., att den våglängd, för vilken ögat visade största känslighet, försköts vid skymningsseende (Purkinjes fenomen).

Pur'pur (av grek. *por'pura*), ett färgämne, som förr erhöles ur purpurnäcken, *Murex brandaris*. Var under antiken, särsk. rom. kejsartiden, o. äv. senare högt skattat men användes ej numera. Utgöres av dibromindigo.

Purpurhäger, *Ardea purpurea*, medelstor vacker häger, prunkande i rostrott, grått o. svart. S. Europa, Asien o. Afrika, några gånger skjuten hos oss.

Purpurhöna el. sultanhöna, *Porphyrio hyacinthinus*, en täml. stor, med sothönsen besläktad, grant färgad vadare. I huvudsak blå med röd pannplåt o. rödgula fötter. Medelhavsländerna. Ofta tam. (Se bild.)

Pur pur snäckor, *Pur'pura* o. *Murex*, släkten bland snäckorna. Från en körtel i mantelhålan avsöndras purpurn, ett ämne, som då det utsattes för solen blir först citrongult, sedan grönt o. slutl. violet. Genom bländning av olika snäckors avsöndringar erhöles förtidens många skiftande, dyrbara purpurfärgt.

Purulent' (av lat. *pus*, var), varig.

Purus [poros'], biflod fr. h. till Amasonfloden, Sydamerika, från Korhillererna på gränsen mellan Peru o. Brasilien; utfaller i 4 armar. 3,100 km. Segelbar. Största bifl. Acre.

Pus, lat., var.

Puschkinia, örtsläkte (fam. *Liliaceae*). *P. scilloides* (Kaukasus, Mindre Asien) har klassar av blåa o. vita blommor; en tidig o. allm. odlad värväxt.

Pusey [pj'o'si]. Edward (1800—82), eng. teolog, från 1828 prof. i Oxford, slöt sig 1834 till Oxfordrörelsen, blev jämf. Newman dess ledare men övergick ej till katolicismen.

Pushball [posj'bäl], eng. bollspel med en boll vägande omkr. 70 kg o. mätande 150 cm i diameter, vilken rullas av två partier för att drivas in i mål.

Pusj'kin [po-], Aleksandr Sergejevitj (1799—1837), Rysslands störste skald, romanförf.; skrev fantasifulla o. färgrika versberättelser i Byrons stil (*Ruslan och Ludmila*, 1817—20, *Fängen i Kaukasus*, 1821; sv. övers. 1825, m. fl.). Hans främsta verk äro *Eugen Onegin* (1822—31; sv. övers. 1918), en samtidsroman på vers (otta-rime), samt den historiska tragedien *Boris Godunov* (1825; sv. övers. 1908). P. dödades i duell.

Pusj'kin [po-] (uppkallat efter A. Pusjkin), före 1919 benämnt Tšarskoje Selö', därefter till 1937 Detskoje Selö', stad i förvaltningsområdet Leningrad. RSFSR, Ryssland, 27 km s. om Leningrad. 47,000 inv. (1939). Palats uppf. av kejsarinnan Elisabet o. rikt utsmyckat av Katarina II, utplånad under Andra världskr. Ett nytt palats uppf. av Alexander I. För ryska hovets sommarresidens, senare museum, barnsjukhus, sanatorium m. m.

Pusse'ra (av fr. *bosseler*), driva i metall.

Pust, dets. som blåsbälg.

Pus'ta, försvenskad form för puszta.

Pus'tel (av lat.), varblåsa i huden.

Puszta [pos'sta], ungerskt namn på stäpp.

Putbus [pott'boss]. I. Köping o. badort på S. Riigen. — 2. Tysk furstlig ätt på Riigen, inom vilken lantmarskalksvärdigheten i sv. Pommern var ärfblig från 1720. Utfloknad 1854.

Putna [pott'-], biflod fr. h. till Donaus bifl. Sereth.

Putney [pat'fni], ort i stadsdelen Wandsworth, London, vid Thames. Medelpunkt för Londons roddspört.

Putrese'i'el, tetraametylendiamin, $H_2N(CH_2)_4NH_2$, en amin, som bildas genom sönderdelning av aminosyran arginin vid äggeviteämnenas föruttelnelse. Räknas till ptomainerna (likgifter) men är icke giftig. En närbesläktad förening är kadaverin.

Putri'd (av lat.), ruttan.

Puts, murbruk, anbragt på väggar o. innertak som skydd för fuktighet (vid yttervägg) o. för att åt dessa ge en jämn (slätputts) el. kornig (spritputts) yta. Jfr Rapping.

Putfi (it., plur. av *putto*, liten gosse), nakna barngestalter (amoriner, genier) i konsten.

Puttingar, vant, som stötta märsen underifrån till masten.

Puukko [po'kå], fi., slidkniv.

Puvis de Chavannes [pyvi' d° ijavann'], Pierre (1824—98), fransk målare, utförde kompositioner av symbolisk innebörd i en monumental, dekorativt förenklad stil, som blev av betydelse för det senare monumental-måleriet (*Den heliga Genovevas barndom*, 1876, Panthéon i Paris).

Puy-de-Dôme [pyi' d° då'm], departement i niell. Frankrike, kring fl. Allier, 8.016 kvkm, 479.000 inv. (1946). Bergigt med talrika kägel-toppar (utslocknade vulkaner); efter den största av dessa, Puy-de-Dôme (1.465 m), har dep. uppkallats. Huvudstad: Clermont-Ferrand.

Pu-yi, Henry, f. 1906, *Kinas siste kejsare* (1908—12), blev 1932 regent i Mandsjuriska republ. o. var 1934—45 kejsare i Manchukuo under namnet Kang-Xek.

Puzzle [passl], eng., »bryderi»; benämning på olika slag av »huvudbryr», vanl. läggspeel, där bitarna skola hopfogas till en viss bild.

Puzzolano [potsålanå], en kring Pozzuoli vid Neapel förekommande tuffbildning av yngre vulkaniskt ursprung. Användes till hydrauliskt murbruk. Jfr Cement.

Pv, förkortning för *pansarvärn*.

Pvlv, förkortning för *pansarvärns- och luftvärnskanon*.

pxt, förkortning för lat. *pinxit*.

Pyat [pia], Felix (1810—89), fransk radikal politiker o. författare; deltog i kommunardupproret. Bl. arb.: skådespelet *Arabella* (1833) o. *Lettres d'un proscrit* (1851).

Pyeli'tis (av grek. *pyelos*, kar, bäcken), njurbäckeninflammation.

Pyemi' (av grek. *pyon*, var, o. *hai'ma*, blod), form av allmän blodförgiftning, vid vilken varhårar ofta uppstå på skilda ställen i kroppen. Ileder så gott som alltid till döden.

Pygma'ion, sagokonung på Cypern, snidade av elffenen en kvinnobild, som han förälskade sig i o. åt vilken Afrodite på hans bön gav liv. Äv. komedi av Bernard Shaw.

Pygmé (av grek. *pygme*, knytånäve), dvärg. Jfr Dvärgfolk.

von Py'ly, Konrad, d. efter 1553, tysk jurist, ankom till Sverige 1538 o. blev en av Gustav Vasas utländska rådgivare. Som »överstekansler» o. hovråd utövade P. ett stort, av tyska förebilder färgat inflytande på förvaltning, rättskipning o. äv. på statskicket (arvrikt). P. ledde den beskickning till Frankrike, som 1542 avslöt vår första traktat med denna makt, men föll på grund av självrådigt utpräddande i onåd o. tillbragde sina senare år i fångelse.

Pyh'äjoki, å i mell. Finland, Uleåborgs l., utfaller i Bottniska viken. 166 km. Vid P. utkämpades 1808 en strid mellan svenskar o. ryssar.

Pyja'mas (av hind. *paejama*, ett slags vida byxor), nattdräkt, bestående av jacka o. byxor; urspr. ett slags i Orienten av bägge könen burna, vida byxor.

Pyk'nisk (av grek. *pykno's*, tjock), av E. Kretschmer införd beteckning på underläsigt människotyp. — Subst.: *pykniker*.

Pyknome'ter (av grek. *pykno's*, tät, o. *me'tron*, mått), litet glaskärl med noga begränsad volym, t. ex. genom ritsförsedd smal hals, avsett till bestämning av specifik vikt för vätskor el. smärre fasta prov.

Pyla'des, i grek. sagan Orestes' vän o. vapenbroder, make till Elektra. Bildigt: trogen vän.

Pylo'n (grek., stor port), i egyptisk byggnadskonst förekommande dubbla porttorn med rektangulär plan o. med mellanliggande lägre portparti. Pryddes ofta med reliefer. Se plansch på Byggnadskonst.

Pylo'rus (av grek. *pyloro's*, portvakt), nedre tngagnunen, nedersta delen av magsäckens på gränsen till tolvfingerarmen. Magsäckens mus-

kulatur är här särsk. väl utvecklad o. kan tillsluta förbindelsen mellan magsäck o. tolvfingerarm. Py'los, namn på 3 torggrek. städer, därav en i Messenien (ömtalad under Peloponnesiska krigen) o. en i Elis, Nestors fädernestad. Jfr Navarino.

Pym [pimm], John (1584—1643), eng. godsägare o. politiker, parlamentets ledare under striden mot Karl I, på grund av sitt inflytande kallad »kung P.».

Pyn'dare (av lat. *pon'dus*, vikt), besmanliknande väg med fast egg o. rörlig motvikt. Pynt. 1. Spetsen av en udde m. m. — 2. Avtåfsad, spetsformad, klädd ända av ett rep.

Pyorré (av grek. *py'on*, var, o. *rein*, flyta), katarré med värflöde, t. ex. omkring tänderna (alveolarpyorré).

Pyramid'al (grek. *pyrami's*). 1. Fornegypt. konungagrav med kvadratisk grundplan (hören mot de fyra väderstrecken), trapplikt uppförd (42—57 grader), så att väggarna möttes i toppunkten. Materialet utgjordes av stenblock o. tegel. Ingången var omsorgsfullt o. gångarna inom pyramiderna till gravkammarna svårframkomliga o. sluttande. Ett 70-tal pyramider äro bevarade. Den största, Cheops, vid Gise (se sid. 280), var 147 m hög, dess sida vid basen var 230,35 m. — 2. Mat. Toppformig figur, begränsad av dels triangulära sidoytor, alla med en spets gemensam, pyramidens spets, o. dels ett basplan i form av en månghörning med lika många sidor som antalet sidoplan.

Pyramida'l, pyramidik; häpnadsväckande, utomordentlig.

Pyramidböj, flytande pyramidformat sjömärke med el. utan topptecken.

Pyramidon [-dån], dimetylaminoantipyrin, ett febreredsnådande o. smärtstillande medel.

Pyramidoppel, *Populus nigra*, var. *italica*, en från Italien härstammande form av svartpoppel med upprätt grenar o. kortare, bredare blad. Allmänt planterad som allé- o. parkträd. Äv. av andra poppelarter, ex. silverpoppel o. asp, förekomma pyramidförmer.

Py'ramus och This'be, berömd antik kärleks saga, berättad av Ovidius. Pyramus begår självmord, då han tror att Thisbe är död, o. hon dödar sig sedan av sorg med hans svärd.

Pyranome'ter, instrument för bestämning av strålningen från solen o. himlavalvet. Bygger vanl. på samma princip som pyrheliometern men här de strålningsmottagande banden fritt synliga under en glaskupa. Ofta mätes temperaturskillnaden mellan svarta o. vita metallband direkt med termostapel o. galvanometer.

Pyrazi'n el. 1,4 - diaz i n, $C_4H_4N_2$, en cyklisk kemisk förening med fyra kol- o. två kväveatomer i ringen (jfr Pyrimidin). Pyrazinringen ingår i en del naturliga o. syntetiska färgämnen, t. ex. pteriner o. indantrenfärger.

Pyrazol [-ål] el. 1,2 - diaz o 1, C₃H₃N₂, en cyklisk kemisk förening med tre kol- o. två kväveatomer i ringen (jfr Imidazol o. Pyrrol). Ett derivat därav, *pyrazolon*, utgör moderssubstans för antipyrin o. pyramidon.

Pyrenéerna, fr. Les Pyrénées [le pirené], bergskedja på gränsen mellan Frankrike o. Spanien från Médelhavet till Biscaya-bukten. Ca 450 km lång o. no km bred. Egendomliga för P. äro de halvkrämförmiga s. k. cirkusdalarna; de mest berömd för sin naturskönhet är Cirque de Gavarnie. Högsta toppen inom Spanien 3.404 m. Snögränsen i n. ca 2.750 m ö. h., i s. ca 3.000 m; trädgränsen i ö. och s. 2.240 m, i v. och n. 1.600 m. Få pass leda över P.; 1915 öppnades första tunneln (under Pic du Midi), 1920 den andra; de förut befintliga två järnvägarna över P. gå utmed kusterna l 6. och v.

Pyrenées-Orientales [pirene' aria^o «tall'] (Öst-Pyrenéerna), departement i s. Frankrike, vid Medelhavet. 4,145 kvkm, 229,000 inv. (1946). I s. och v. fyllt av Pyrenéerna, i övrigt slätt med låg kust. Järnmalmsbrytning. Huvudstad: Perpignan.

Pyrene'iska freden, en på Fasanön nära fl. Bidassos utlopp i Biscayabukten 1659 slutet fred mellan Frankrike o. Spanien, varvid Frankrike bl. a. erhöill Roussillon o. Artois samt delar av Flandern o. Luxemburg. Vidare avtalades här giftermålet mellan Ludvig XIV o. infantinna Maria Teresia.

Pyreneiska halvön, Iberiska el. Spanska halvön, Europas s.v. halvö med Pyrenéerna som nordgräns. Omfattar Spanien o. Portugal.

Pyrenomycetes, vetenskapligt namn på kärnsvampar.

Pyre'thrum, undersläkte av växtsläktet *Chrysanthemum*. Omfattar bl. a. *Ch. leucanthemum*, *Ch. ro'seum*, *Ch. in'dicum* samt den i en gulbladig form som kantväxt mycket odlade *Ch. parke'num*, bertram.

Pyre'trin, starkt insektsgift, som förekommer hos vissa arter av växtsläktet *Pyre'thrum*. Extraheras ur de torkade blommorna o. används i utspädd lösning som besprutningsmedel mot skadedjur på växter. Jfr Rotenon.

Pyrgos, hamnstad på v. Peloponnesos, Grekland, n.v. om Olympos. 19,000 inv. Utskeppning av korinter. Fiske.

Pyrheliometer (av grek. *pyr*, eld, *helios*, sol, o. *me'tron*, mått), instrument för bestämning av den direkta solstrålningen, uttryckt i effekt per ytenhet. Ett mycket tunt, svart metallband absorberar o. uppvärms av strålningen. Ett identiskt lika band, som skyddas mot strålningen, värms med elektr. ström, vars styrka regleras så, att båda banden få samma temperatur (kontrolleras med termoelement o. känslig galvanometer). Denna strömstyrka mätes med amperemeter, o. därur kan strålningen beräknas. Strålning, som reflekteras från himlavalvet, utestänges av ett blandarsystem. Jfr Aktinometer o. Pyranometer.

Pyridi'n, C₅H₅N, en färglös, lättrolig, starkt luktande vätska, som kôkar vid n⁵⁰; förekommer i stenkolstjära o. i andra torrdestilleringsprodukter o. användes bl. a. till denaturering av sprit samt som utgångsmaterial för vissa läkemedel, bl. a. sulfonamiderna.

Pyridoxi'n, det. som adermin.

Pyriflet'eton, i grek. myt. en flod i Hades.

Pyrimidi'n el. 1,3-diazin, C₄H₄N₂, en cyklisk kemisk förening med fyra kol- o. två kväveatomer i ringen (jfr Pyrazin). Pyrimidinringen ingår i en del komplicerat byggda föreningar, som förekomma i växt- o. djurvärlden, t. ex. purinderivat, vissa nukleinsyror, aneurin m. m.

Pyri't, det. som svavelkis.

Pyrmont', stad i n.v. Tyskland, prov. Hannover, vid Wesers bifl. Emmer. 6,000 inv. (1933). Sed. gammalt mycket besökt kurort med järnkällor för bad- o. drickkur.

Pyrodruvsyra, CH₃-CO-CO₂H, den enklaste ketosyra (= karbonsyror, som i likhet med ketoner innehålla CO-grupper), bildas vid upphettning av druv- el. vinsyra (jfr Pyrosyror). Vätska med stickande lukt, smältp. 136°, utgångsmaterial vid framställning av atofan. Pyrodruvsyra utgör ett viktigt mellanled vid alkoholjäsning o. i kolyhydratomsättningen i kroppen (jfr Karboxylas).

Pyroforer [-färer] (av grek. *pyr*, eld, o. *l'rein*, bära), porösa, lätt självantändbara ämnen. — Adj.: pyrofo'r el. pyrofo'risk.

Pyrofosfa't, pyrofosforsyrans salter. Jfr Pyrosyror.

Pyrofysali't el. o ädel t o p a s, grönvita, ogenomskinliga kristaller, påträffas i mycket stora exemplar, bl. a. vid Faluns fältspatbrott.

Pyrogallol [-åll] el. pyroga'llu'ssyra, trioxibensol, C₆H₃(OH)₃, en trevärd fenol, färglös, vattenlösliga kristaller. Ar i alkalisk lösning ett kraftigt reduktionsmedel o. användes därför som fotografisk framkallare o. som absorptionsmedel för syrgas.

Pyrokatek'l'n, o-dioxibensol, C₆H₄(OH)₂. Färglös, i vatten lättlösliga nålar. Ar ett kraftigt reduktionsmedel o. användes därför som fotografisk framkallare.

Pyrola, ortslakte (tam. *Ericaceae*), c:a 20 arter på n. halvklottet. Blad övervintrande, glatta. Blommor femtaliga med fribladig krona (se bild), ensamma el. i klase. Frukten en femrummig kapsel med ytterst små frön. *P. rotundifo'lia*, vintergröna, med vita blomklasar, vanlig i skogsmark.

Pyrolatri' (av grek. *pyr*, eld, o. *la're'ta*, dyrkan), eldsdyrkan.

Pyrolusit, ett mineral som ingår i brunsten.

Pyroly's, det. som torrdestillation.

Pyromani' (av grek. *pyr*, eld, o. *mani'a*, galenskap), sjuklig böjelse att anlägga eld.

Pyrom'an, person, behäftad med pyromani.

Pyrome'ter (av grek. *pyr*, eld, o. *me'tron*, mått), termometer för höga temperaturer. Upp till c:a 1,600° kunna motståndstermometer (se d. o.) av platina samt termoelektriska pyrometer, dvs. termoelement, användas (nickel-kromnickel till högst 1,100°, platina-platinarodium till 1,600°). Motståndstråden resp. termoelementets ena lödställe placeras i ett skydds rör, t. ex. av kvarts, på den plats (inuti ugn el. dyl.) där temp. skall mätas. Vid högre temp. mätes i stället ljusstrålningen på något avstånd medelst strålningspyrometrar. Vanligast är glödtråds pyrometern (optisk p.), i vilken man genom ett rött glas ser glödtråden i en inbyggd elektrisk lampa avteckna sig mot det lysande föremålet (ugnsvägg el. dyl). Genom reglering av lampans strömstyrka (el. variabel försvagning av den inkommande strålningen medelst gråkil) göres glödtråden osynlig mot den lika ljusa bakgrunden. Strömstyrkan resp. gråkilens inställning tages till mått på föremålets temp., vilken för en svart kropp (se d. o.) kan direkt avläsas på instrumentet. I andra typer får totalstrålningen (alla våglängder) träffa ett tunt svartat metallbleck, vars temperaturstegring mätes med termoclement. Jfr Segerkäglor.

Pyrosyror (av grek. *pyr*, eld), benämning på syror, som bildas vid upphettning (torrdestillation) av andra syror, varvid vatten o. för organiska syror ofta av. koldioxid avspjälkas. Ex. pyrofosforsyra, H₄P₂O₇ (ur vanlig fosforsyra: 2H₃PO₄ — H₂O), pyrosvavel-syra, H₂S₂O₇. Bland organiska syror: pyrosulfemsyra ur slemsyra o. pyrodruvsyra (se d. o.).

Pyroteknik' (av grek. *pyr*, eld, o. *tek'ne*, konst), fyrverkerikonst. — Pyrotek'n'iker, fyrverkare.

Pyroxen'minera'l, mineralgrupp av huvudsakligen järn-magnesium-metasilikat, omfattar bl. a. augit o. diaggal. Särskiljes från den närliggande amfibolgruppen genom prismagenomgångar med 87° o. 93° kantvinklar.

Pyrrol [-räH, C₄H₅N], förekommer i den genom torrdestillering av ben erhållna ben-el. djuroljan o. i stenkolstjära. Ar i ren form en färglös vätska. Kemiskt är den uppbyggd av en ring (pyrrolkärna) av fyra kolatomer o. en

kväveatom, vilken ingår i många biologiskt viktiga ämnen (jfr Porfyriener). Vid kraftig reduktion bildas pyrrrolidin, C_4H_9N , som ingår i aminosyran prolin.

Pyrr'on från Elis (omkr. 360—270 f.Kr.), grek. filosof, skeptiker. Enl. P. visar oss erfarenheten aldrig tingens verkliga beskaffenhet, blott huru de tillfälligtvis synas oss; någon sann kunskap är alltså icke möjlig. Därför bör man avhålla sig från varje omdöme, vilket är den säkraste vägen till sinnesro (*ataraxi*), varje sann lyckas förutsättning.

Pyrronism' (av *Pyrron*), skepticism.
Pyrr'os, lat. *Pyrrhus* (319—272 f.Kr.), *konung i Epirus*, en av forntidens främsta fältherrar, besegrade romarna i de ryktbara slagen vid Heraklea (280 o. Ausculum (279). Sistnämnda seger kostade dock P. så stora förluster, att han med anledning därav lär ha utyrat: »En sådan seger till och jag är förlorad» (Pyrrhusseger).

Pyr'sch el. pyr'schjakt, vanligt jaktsätt särsk. på hjortdjur, varvid jägaren smyger sig på djuren vid morgon- o. kvällsbetet el. öppet nalkas dem i vagn.

Py'rus, apel- (apple-) o. päronträdsläktet (fam. *Rosaceae*, underfam. *Pomoideae*), talrika arter på n. halvklotet. Blad hela, blommor i flock el. kvast med 5 stift. Frukten utgöres av 5 pergamentartade, vanl. väfröiga, långa insidan sammanvuxna småfrukter, som fullständigt omslutas av det köttiga fruktfästet. Viktigaste arter: *P. Communis*, päronträd, samt *P. malus*, apel, äppelträd.

Pyta'goras från Samos (500-t. f.Kr.), grek. filosof o. matematiker; levde från 529 i Kroton i s. Italien o. stiftade där ett mystisk-religiöst sällskap. Pythagoreiska förbundet. P:s o. hans efterföljares filosofi kännetecknades av antagandet, att de matematiska talen voro tingens o. tillvarons verkliga väsen; krävde ett asketiskt levnadssätt o. predikade själavandringen.

Pyta'goras' sats utäger, att om två kvadrater fylla, ha samma yttinnehåll som en tredje kvadrat, så kan man av deras sidor bilda en rätvinklig triangel. Kan äv. uttryckas så: i en rätvinklig triangel är kvadraten på hypotenusen lika med summan av kvadraterna på kateterna.

Pyteas från Massilia i Gallien, grek. forskningsresande, astronom o. matematiker på 300-t. f.Kr.; företog, antagl. på Alexander den stores tid, en resa på Atlanten upp mot n.v. Europa, där han torde ha nått nordkusten av nuv. Norge. P. har givit de äldsta underrättelserna om nord. länderna (Thule). Han gällde i forntiden allm. som högeligen opålitlig, då vissa av hans meddelanden ansågos osannolika, men en senare tid har kunnat fastställa deras riktighet.

Py'tia, Apollons orakelprästinna i Delfi. Py'tiska spelen, forngrek. Apollonfest i Delfi med tävlingar i idrott, konst o. musik. Segarpriset var en lagerkrans. Firades vart 4:e år till minne av Apollons seger över draken Pyton.

Py'ton, i grek. myt. en drake i Delfi, som dödades av Apollon. Denne fick därav binnamnet den py'tiske.

Py'tonormar, *Py'thon*, Gamla världens jättemormar (7—8 m långa). Icke giftiga, leva av fåglar o. smärre däggdjur, som dödas genom omslingring. Vid angrepp människofarliga. Honan ringlar sig omkring äggen o. ruvar dem. En i Indien förekommande art, *P. reticulatus*, uppges bli 10 m lång. Afrika, Asien o. Australien.

Pyuri' (av grek. *py'on*, var. o. *u'ron*, urin), var i urinen.

Pyxi'd (grek. *py'xis*, dosa), rund el. 6-kantig dosa, ofta med högt, spetsigt lock, för förvarandet av det invidga nattvardsbrödet.

Pyöang-yang, stad på n.v. Korea, vid järnvägen Söul—Mukden, nära kusten. 185,000 inv. (1940). liandel o. sjöfart. Guldexport. — Sept. 1894 jap. seger där över kineserna.

Pådragsmotstånd el. startmotstånd, ett elmostånd, som kopplas in vid start av elmotor o. åter stegvis kopplas efter hand som varvtalet ökar o. den molelektromotoriska kraften (se d. o.) växer, då motorn tål högre spänning utan att strömstyrkan överskrider den tillåtna.

Påfågelspinnare, *En'dia pavo'nia*, en täml. stor, grann spinnarfjäril, med stora påfågelfläckar på båda vingparen. harven, som lever på rosor o. hallon, är grön med stora borstbesatta vändor. Ej sällsynt hos oss.

Påfågelläga, *Vanessa lo*, en medelstor dagfjäril med brunröd grundfärg o. vackert färgade ögonfläckar på vingarna (varav namnet). Larven, svart med vita prickar, lever på nässlor. S. o. mell. Sverige.

Påfåglar, *Pa'vo*, ett släkte fasanfåglar. De ha en uppstående tofs på huvudet o. långa stjärtäckare, som hos tuppen kunna resas solfjäderformigt. — Vanliga påfågeln, *P. cristatus* (se bild), som hör hemma i Ostindien, hålles ofta tam som prydnadsdjur. Tuppen är grant färgad i guldrönt, svart o. glänsande blått o. de grön- o. violettskimrande stjärtäckarna ha mångfärgade »ögonfläckar» (påfågelfläckar).

Påföljd enl. 2 kap. 19 § strafflagen innebar en förlust av allmän befattning, rösträtt m. m. o. ädömdes i vissa fall (jämte straff) för alltid el. för viss bestämd tid. Avskaffades enl. lag 7/6 1936. Före 1918 ädömdes förlust av medborgerligt förtroende.

Påhlman, Otto (1853—1915) o. John (1868—1945), grundade Bröderna Påhla-rans handelsinstitut i Sthlm (1881).

Pålkran, anordning för nedslagning av pålar medelst fallhammare, s. k. hejare.

Pålok, fast mellanstöd till bro; användes på djup intill 15 m o. består av en rad lodräta pålar (3—5 st.), över vilka en bäddbjälke (hammarband) fästes.

Pålrot, en grov, lodrätt nedstigande huvudrot hos många träd o. vissa örter.

Pålsboda, municipalsamhälle i Sköllersta kommun, Örebro l. 980 inv. (1947).

Pålson-Wettergren, Gertrud, f. 1/2 1897, operasångerska (mezzosopran), vid Kungl. teatern sedan 1922, hovsångerska 1936; g. m. överintendenten Erik Wettergren.

Pålstek, ett slags sjömanknop (knut).

Påmönstring, det. s. inmönstring.

Pårtetjåkko, fjäll i Pärtefjällen, i s. delen av Sareks nationalpark i Lappland. 2,001 m ö. h. Meteorologisk station.

På Sicilien (it. *Cavalleria rusticana*), veristisk opera av P. Mascagni med text av G. T. Tozzetti o. G. Menasci; uppf. i Sthlm i a. ggn 1890.

Påsk. 1. Gammaltestamentlig familje- o. tempelfest med offer till minne av rädningen ur Egypten (5 Mos. 16: 1). Påskalammet slak-

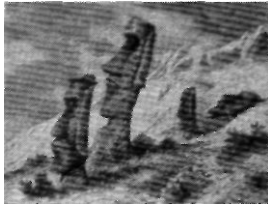
tades i templet o. förtärdes tills, m. osyrat bröd o. bittra örter på aftonen den 14 Nisan (ungef. april). — 2. Den kristna påsken firas från mitten av 2:a årh. till minne av Jesu död o. uppståndelse; tidpunkten bestämdes av Nicaemötet (325) till söndagen efter första fullmånen efter vårdagjämningen.

Påskallavik. 1. Köping i ö. Småland. Döderhults kommun, Kalmar l., vid Östersjön. 246 inv. (1947). Sjöfart o. utförelse av trävaror. — 2. Kyrkobokföringsdistrikt i Döderhults kommun. 1,781 inv. (1947).

Påsklilja, art av örtsläktet *Narcissus*.

Påsktermin, dagen för påskfullmånen i de kristna kalendrarna. Dess tidigaste datum är 21 mars, senaste 18 april.

Påskön, Chile tillhörig ö i Stilla havet, den östligaste i Polynesian (eng. *Easter Island*), på 27° s. br., ca 3,700 km från Sydamerikas kust. n8kvkm, 250 inv. Vulkanisk, delvis med branta kuster o. gräsbevuxen. Får- o. kreatursavel. Bekant för sina talrika jätte-stora stöder (upp till 23 m) av lavasten, trol. föreställande framstående avlidna o. intill i700-t:s mitt föremål för dyrkan av urbefolkningen, av vilken nu få kvarleva. Upptäckt påskdagen 1722 av holländaren Roggeveen.

Påslagning och påstickning, fastsättning av flagga, tälja el. rep vid föremål, som skall hissas el. firas.

Påssjuka, epidemisk parotit, en mycket smittsam, i allm. ofarlig infektionssjukdom, sannolikt framkallad av tillräckligt virus, karakteriserad genom smärtsam svullnad av öronspottkörtlarna. Inkubationstid omkr. 3 veckor, varefter feber, huvudvärk o. smärtor invid örat utgöra första symtomen. Med ansvalning av spottkörtlarna blir tuggning o. sväljning smärtsamma. F.ifer några dagar till en vecka försvinna symtomen successivt. Komplikationer ss. testikelinflammation kunna tillstå. Vanligen kvarstår immunitet mot sjukdomen.

Påve (av lat. *pa'pa*, fader), i Sverige hävdvunnen form för titeln på biskopen i Rom såsom rom.-katolska kyrkans högste styresman. Påven väljes på livstid av konklaven o. utbyter efter valet sitt tidigare namn mot ett nytt. Han är ofelbar auktoritet i trosfrågor (erkänt 1870) o. suverän furste inom sitt världsliga område, som num. omfattar Vatikanen, Lateranen o. Palazzo della Cancelleria i Rom samt lustslottet Castel Gandolfo vid Albanosjön. Påven låter sig diplomatiskt representeras genom sändebud (nuntier o. legater) hos vissa stater, vilka hava beskickningar vid Vatikanen. Redningen av utrikespolitiken handhaves av kardinalstatssekreteraren. Påven omges av kuria, hovstat o. livvakt o. kan utdela adelskap. Påvedräkten liknar ärkebiskopsdräkten, huvudbonaden utgöres av tiaran. Hans vapen utgöres av Petrus' nycklar, o. som attribut bär han fiskarringen, som göres ny för varje påve. Biskopen i Rom, som enl. traditionen var Petrus' efterträdare, forskaffade sig tidigt en framskjuten ställning inom kyrkan o. blev vid slutet av 400-t. erkänd som den västerländska kyrkans överhuvud. Samtidigt förbehölls honom titeln *papa* (påve), som förut tillkommit alla biskopar. Under den tidigare medeltiden kämpade påvedömet o. kejsardömet med växlande

framgång om makten, det förra försvagades genom »babyloniska fångenskapen» i Avignon 1309—77 (1424) o. seddlig förfall. — Från 500-t. ägde påven världsliga områden i Italien, som senare utvidgades men 1859—70 gingo förlorade (jfr Kyrkostaten), varefter påven levde som »fånge i Vatikanen» ända till 1929, då Vatikanstaden upprättades o. ställdes under påvens suveränitet. Efter den »babyloniska fångenskapen» ha påvarna varit följande (s. k. motpåvar kursivt verade):

Martin V 1417—31.
Clemens VIII 1424—29.
Eugenius IV 1437—47.
Felix V 1439—49.
Nicolaus V 1447—55.
Calixtus III 1455—58.
Hus II *458—64.
Paul II 1464—71.
Sixtus IV 1471—84.
Innocentius VIII 1484—92.
Alexander VI *X492—1503.
Hus III 1503.
Julius II 1503—13.
Leo X 1513—21.
Hadrianus VI 1522—23.
Clemens VII 1523—34.
Paul III 1534—49.
Julius III 1533—55.
Marcellus II *X555.
Paul IV 1555—59.
Pius IV 1559—65.
Pius V 1566—52.
Gregorius XIII 1572—85.
Sixtus V 1585—90.
Urban VIII 1590—98.
Gregorius XIV 1590—91.
Innocentius IX 1591.
Clemens VIII 1592—1605.
Leo XI 1605.

Paul V 1605—21.
Gregorius XV 1621—23.
Urban VIII 1623—44.
Innocentius X 1644—55.
Alexander VII 1655—67.
Clemens IX 1667—69.
Clemens X 1670—76.
Innocentius XI 1676—89.
Alexander VIII 1689—91.
Innocentius XII 1691—1700.
Clemens XI 1700—21.
Innocentius XIII 1721—24.
Benedictus XIII 1724—30.
Clemens XII 1730—40.
Benedictus XIV 1740—58.
Clemens XIII 1758—69.
Clemens XIV 1769—74.
Pius VI 1775—99.
Pius VII 1800—23.
Leo XII 1823—29.
Pius VIII 1829—30.
Gregorius XVI 1831—46.
Pius IX 1846—78.
Leo XIII 1878—1003.
Pius X 1903—14.
Benedictus XV 1914—22.
Pius XI 1922—39.
Pius XII 1939—

På'ver (av fr. *pauvre*, fattig), torftig, fattig.

Påvinnan Johanna, en ung kvinna, som enl. en länge trodd medeltida sägen skulle i mans» dräkt, under namnet Johannes Angelicus, vunnit rvkte som lärd i Rom o. 855 valts till påve.

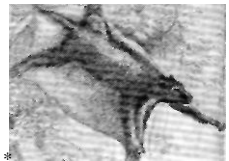
Päijänne [päj'], sjö i s. Finland. 1,111 kvkm. Avlopp: Kymmene älv.

Päivivrinta, *Pietari* (1827—1913), finsk folkförfattare, skildrare i noveller Österbotens allmog. I sv. övers.: *Bilder ur livet* (4 häften, 1883—87).

Päll (urspr. av lat. *palVium*, täcke, mantel), rektangulärt tygstycke, som förr brukade spännas som ett tak över brudpar el. andra, som man ville hedra.

Pälsbagge, *Attage'us pelVio*, en 4—5 mm lång, svart skalbagge med en vit punkt mitt på vardera täck vingen. I arverna skadedjur på pälsverk o. dyl.

Pälsfladdrare, *Galeopit'he'us vo'lans*, ett egendomligt, kattstort djur, ställt som fristående familj bland insektätarna, men måhända närmare besläktat med halvaporerna. Mellan hals, händer o. fötter samt svans är utspänt ett brett hudveck (»fallskärm»), med vars tillhjälp djuret kan sväva fram genom luften från träd till träd. Sundaöarna, Moluckerna, Filipinerna o. Malacka.

Pälsmal, *Ti'nea pelioneWa*, den vanligaste malfjärilen, har grågula framvingar o. askgrå bakvingar. De ur äggen, som läggs i pälsverk, kläder o. dyl., utvecklade larverna omges sig med ett hölje av tygtrådar.

Pälsätare, *Mallo'phaga*, familj små vinglösa insekter med bitande mundelar; leva huvudsakl. av fjäder o. hår på fåglar o. däggdjur.

Pär, eng. *peer*, fr. *pair* (av lat. *par*, jämlike), medlem av eng. högadeln (*peerage*),

nobility) med säte i överhuset. Pärer av Frankrike funnos 1814—48, av Portugal 1826—1911.

Park, gammalt gotländskt bollspel, spelas mellan två lag, som driva fram en läderklädd massiv tygball, företrädesvis med händerna.

Pärl, den näst minsta tryckstilsgraden mellan diamant o. nonpareille; kugel (höjd) 5 punkter = 1875 mm. Ex.: Pärl.

Pärlbands förmörkelse, sällsynt mellanform mell. total o. ringformad solförmörkelse, varvid solranden synes omgiven av en rad lysande punkter, vilka utgöra de skenbart förstorade mellanrummen mellan månbergen.

Pärlbåt, *Nauutilus pompilius*, en bläckfisk med spiralrullat, i kamrar indelat, mycket vackert stort skal. I yttersta kammaren sitter djuret med sina bladlika tentakler. Ostindiska haven.

Pärlemo(r), den inre beklädnaden i skalen av olika musselarter, särsk. pärlmusslorna.

Pärlemorfjärilar, ett antal släkten av fam. *Nymphalidae*, ovan svärtfläckiga dagfjärilar med vackra pärlemorglansande fläckar på vingarnas undsida. Hos oss talrika arter. J. Pärlfiskarne, opera av G. Bizet med text av M. Carré o. P. E. Cormon; uppf. i Sthlm i:a gången 1913.

Pärlyaciint, art av örtsläktet *Muscari*.

Pärllhöns, *Nuvida*, ett släkte fasanfåglar med mörkgrå, ljusprickig fjäderdräkt. Från Afrikas stäpper. Gott kött. Den vanliga pärllhönan, *N. meleagris* (Västafrika), med hjälmprytt huvud, är vanlig tamfågel (prydnadsfågel).

Pärlmusslor, olika arter musslor, som fiskas för de pärlor de alstra; viktigast är äkta pärlmusslan, *Meleagrina margaritifera*, en stor, med ostronen besläktad mussla från Indiska o. Stilla havet. Flodpärlmusslan, *Margaritana margaritifera*, från Europas, äv. våra, floder, lämnar de mindre dyrbara »svenska» pärlorna.

Pärlor, på olika sätt formade pärlemorbollar, som bildas i pärlmusslorna omkring föremål (parasitmaskar, sandkorn m. m.), som kommit in i manteln. Om man anbringat små bitar av pärlemor i levande pärlmusslor, avseöndrar musslan lager av pärlsubstans omkring dessa (s. k. japanska pärlor), o. de få samma egenskaper som de äkta men bli ej så regelbundna o. därför ej så dyrbara.

Pärlstav, list i form av ett pärlband.

Pärslvult, dets. som kolesteatom.

Pärluggla, *Nyctala funerea*,

en täml. liten, mörkbrun, vitfläckig uggle med fullständig öronkrets o. utan örontofsar. Mellersta o. n. Europa, hos oss mer nordlig; lever av små gnagare men tar äv. småfåglar. Strykfågel. (Se bild.)

Pärlläven, biflod från höger till lilla Lule älv. 135 km. Tidigare med givande pärlfiske.

Pärlöarna, ögrupp i Panamaviken av Stilla havet, 4.000 kvkm. Tillh. republ. Panama. Förr rikt pärlfiske.

Pär'nu, dets. som Pernau.

Päronessens [-essang's] el. päronolja, dets. som amylicetat. Jfr Amyl.

Päronträd, *Pyrus communis* (fam. *Rosaceae*), ett träd av betydande storlek, vildväxande försett med långa grenotnar. Blad med helbräddad el. fingsågad kant. Blommor i kvast, rent vita, stift inbördes fria. Fruktkött med hårda grön av stenceller. Ved helt brunröd, finporig, användes till möbler o. finare snickeri. Som stamformer för de odlade päronsorterna räknas ett flertal arter, hemmahörande i Centralasien, Iran, Syrien o. Medelhavsländerna.

Part, fotfäste under r. m. m., bestående av ett därunder sträckt rep.

Pär'ta (av vil.), lyssticka, torra, spåntade furustickor, som fordom användes till belysning; fastades medelst klykor el. hylsor (pärthällare) vid vägg el. möbler.

Päts, Konstantin (1874—1943?), estn. statsman. Tjnspr. advokat, kommunal- o. tidsningsman i Reval. Efter revolutionen 1905 dömdes P. till döden men lyckades fly o. vistades i landsflykt till 191 o. Under Första världskr. var han en av de främsta förkämparna för ett fritt Estland. 1918 blev han chef för den provisoriska regeringen o. valdes 1921 till Estlands förste statschef, »riksäldeste» (riigivanem). 1922—23 riksdagspresident o. 1923—24 ministerpresident. Han grundade det estniska agrarpartiet. 1932 utsågs P. ånyo till riksäldeste o. ministerepresident. Genom en statskupp mars 1934 förskaffade han sig diktatorisk makt, o. sedan en ny auktoritär författning trätt i kraft, valdes han april 1938 till republikens president för 6 år. Då Estland juni 1940 införlivades med Sovjetryssland, tvangs P. att avgå o. bortfördes senare till Ryssland. Senare öden okända.

Pöbel (av lat. *populus*, folket), slödder, pack.

Pöhlmann, Robert (1852—1914), tysk historiker, prof. i Basel, 1893, i München 1900, framstående forskare i antikens historia.

Pöl (urspr. från lat. *pulvis*, kudd), ett slags cylindrisk, vanl. hårdstoppad kudd.

Pöppelmann, Daniel (1662—1736), tysk arkitekt, ritade för August den starke av Polen ett slott i Dresden, av vilket endast förgården (*Zwinger*) fullbordades (1711—22), omgiven av arkader o. paviljonger i yppig barock (se bild). Den förstördes vid en allierad bombråd febr. 1945.

Pör'to (av balt. ursprung), ett slags hus utan skorsten men försett med eldstad o. röklucka; dagligstugan i en finsk bondgård.

Q

Q q, antikva el. latinsk stil. Q q, kursiv. O q, fraktur el. tysk stil. O tj, gotisk stil.

Q, i. Rom. siffertecken = 500; Q = 500,000. — 2. Förkortning av lat. namnet *Quintus*. q. e. d., förkortning för *quod erat demonstrandum*, lat., vilket skulle bevisas.

Quadragesima [kva-] (av lat. *quadragesimus*, fyrtonde), den 40:e dagen före långfredagen, dvs. första söndagen i kvadragē-8 i m' a' f' a' s' t' a' n, fyrtyodagarsfastan, som i rom. o. grek. kyrkorna fortfarande upprätthålles under 40 dygn före påsk.

Quadri'ga [kva-], lat., fyrspann; en med fyra hästar i bredd förspänd fornnrom. vagn med 2 hjul; användes vid kappkörningar o. festtåg.

Quadri'vium [kva-], lat., egentl. plats där fyra vägar mötas. Enl. den senantika indelningen av *artes liberales* (de fria konsterna) sammanfattande term för ämnena musik, astronomi, dialektik o. retorik.

Quai d'Orsay [kä darsä'], gata i Paris på v. Seinestranden. Ofta beteckning för franska utrikesministeriet, som ligger vid densamma.

Quand même [ka'« mä'm], fr., trots allt.

Quando'que [kva-] bo'nus dormitat Ho-me'rus, lat., »stundom slumrar den gode Homeros», dvs. ej ens Homeros är alltid feltri. Citat från Horatius.

QuantilTa [kva-] pruden'tia, förkortning av yttrandet *An nes'cis, mi fi'li, quantiWa pruden'tia mun'dus rega'tur?* (lat. »Vet du icke, min son, med huru litet förstånd världen styres?»), vilket tillagts bl. a. Axel Oxenstierna.

Quantité négligeable [ka'8:tite' neglisjabl'], fr., storhet som saknar betydelse.

Quan'tum [kva-] sa'tis, lat., »så mycket som är nog», lagom, tillräckligt, nog.

Quarne'robukten [kvar-], C a' r' n' a' r' o' b' u' k' t' e' n, vik av Adriatiska havet, ö. om Istrien. Nordligaste delen kallas Fiumebukten.

Quart [k'o'ä't], eng. rymdmätt = $\frac{1}{4}$ gallon » 1.136 liter (i För. Stat. = 0.946 liter).

Quartanafeber [kva-], av lat., tredjedagsfrossa.

Quarter [k'o'ä'te], eng. rymdmätt för torra varor = 64 gallons = 290.9 l.

Quarterly Review [k'o'ä't'li ri:vjo'], eng. politisk o. kulturell tidskrift, Edinburgh Review's konservativa motsvarighet. Grundad 1809.

Quartier latin [karta'je' lata'o'si'], fr., »latinska kvarteret», stadsdel i Paris på västra Seinestranden, av gammalt till stor del bebodd av studenter vid Sorbonne.

Quasi [k'o'a'si], it., musikterm: liksom, nästan som. Jfr Kvasi-.

Quasimodo [kasi'mä'dä], grotesk gestalt i Victor Hugos roman »Notre-Dame de Paris».

Quatemberfasta [kva-] (av lat. *quatuor tempora*, de fyra årstiderna), tredagarsfasta (onsdag, fredag o. lördag i samma vecka) i rom.-kat. kyrkan, återkommande varje kvartal. Firades fordom äv. i Sverige.

Quaternio termino'rum [kva-] (lat., termernas fyrdubblande). Log. Felslut, uppkommet genom dubbeltydighet hos ett av de tre i

slutledningen förekommande begreppen, varigenom dessa i själva verket bliva fyra. Ex.: »Rävar ha fyra fötter. Cajus är en räv (här i bildlig bemärkelse). Alltså har Cajus fyra fötter.»

Quatre mains [katr'o mä'n's], fr., fyra händer. Quattara [k'o'2ett'o'ä'], av salträsk uppfyllt sänka i Egypten, 134 m under Medelhavets yta; sträcker sig 100 km s. om Mersa Matrüh åt n.ö. till Alamein, omgiven av branta höjder. Oframkomlig.

Quattrocento [k'o'aträtsjänn'tä], it., fyra-hundra; beteckning för 1400-t. i Italien, särsk. betr. konst o. litteratur (ungrenässansen).

Quattuor spe'cies [kva-], lat., de fyra räknesätten.

Quebeo [k'o'ibekk']. 1. Provins i ö. Canada, innefattande bl. a. halvön Labrador utom östkusten, 1,540,687 kvkm, 3,332,000 inv. (1941), till större delen fransktalande katoliker. Platåland med slättbygd omkring St. Lawrencefloden i s.ö. Huvudnäringar: jordbruk, skogsbruk o. trävaruindustri. Största staden: Montreal. — 2. Huvudstad i Q., 1. vid St. Lawrenceflodens mynningsvik, 151,000 inv. (1941). Starkt befäst. Säte för kat. ärkebiskop. Kat. univ. (1852). Sägverks- o. annan industri. Livlig handel o. sjöfart. — Grundad av fransmän 1608. 1759 intagen av engelsmännen. 1859—65 Canadas huvudstad.

Quebeokonferens'en. n—24 aug. 1943 hölls i Quebec en krigskonferens, vari deltago Churchill, Roosevelt, sir John Anderson, Eden, Stimson, Knox, Hull, Mackenzie King, kinesiske utrikesmin. Soong, de brittiska o. amerikanska generalstabscheferna m. fl. Samordnandet av de allierades politiska strategi o. planeringen av fredsarbetet dryftades samt aktiviseringen av kriget mot Japan o. bistånd till Kina. Sept. 1944 möttes Churchill o. Roosevelt änyo i Quebec.

Quebracho [kcbratsj'ä] el. kvebracko, beteckning för hårda träslag av sydamerikanskt ursprung. Av *Schinop sis Lorenz'zii* o. *S. Balan'sae* (fam. *Anacardiaceae*) erhålles en rödbrun kärnved, rik på garvämnen, vilken i form av kvebrackoextrakt användes vid garvning. Barken av *Aspidosperma nuebracho blan'co* (fam. *Apocyna'ceae*) användes som garvmedel o. mot andnöd, t. ex. vid astma.

Qued!inburs, stad i delstaten Sachsen-Anhalt, mell. Tyskland (prov. Sachsen, Preussen), vid toten av Harz, 30,000 inv. (1939). Slott o. slottskyrka från noo-t., fördom residens för abbedissorna i jungfrustiftet Q., grundat 936, protestantiskt 1539, indraget 1803. Några tidiga byggnadsminnesmärken såsom Wipertikyrkans krypta fr. 800-t. Trädgårds-skötsel. — Grundlagd omkr. 922 av kejsar Henrik I; blomstrand hansestad på 1200—1300-t. Sista abbedissan var sv. prinsessan Sofia Albertina (1787—1803).

Queen [k'o'in], eng., drottning. Queeri Anne Style [k'o'in tenn' stajl], eng., Drottning Annas stil, eng. bygg-

nåds- o. möbelstil vid 1700-t:s början; huvudsakligen av barockkaraktär.

Queenborough [k^oinbrå], stad i s.ö. England, grevsk. Kent. 2,700 inv. (1945). Överfartort till Nederländerna (Vlissingen).

Queen Elizabeth [k^oin eliss' b' b], engelsk atlantäng, världens största, 85,000 bruttoreg. t., fart 28,5 knop. Byggt 1938, tillh. Cunard White Star.

Queens [k^oin sl, stadsdel i New York, på v. Long Island. 1,298,000 inv. (1940).

Queen's County [k^oins ka' nti], äldre namn på irländska grevskapet Laoighis (se d. o.).

Queensland [k^oin sl' nd], stat i Australiska statsförbundet, omfattande n. ö. Australien. i>736,600 kvkm, 1,091,000 inv. (1942). I <ängs ö. kusten ett skogigt, regnrikt bergland, längre v. ut gräs- o. sandslätter. Jordbruk (sockerrör, majs, vete), boskapskötsel, bergsbruk (koppar, stenkol, järn), skogsbruk, industri. Huvudstad: Brisbane.

Que faire? [k^o fä'r], fr., vad är att göra?
Quelimane [ke-] el. Quilimane [kl-], hamnstad i Mosambik (Portug. Östafrika), vid Sambesis n. mynning. 9,700 inv. (1935).

Quelli'nus, Artus, d. ä. (1609—68), flaml. bildhuggare, en av huvudrepresentanterna för flaml. barock. Huvudverk: utsmekningen av slotet (f. d. rådhuset) i Amsterdam. — Artus Q. d. y. (1625—1700) var Q:s brorson o. medhjälpare.

Quelpart [kälpa'rj], ö s. om halvön Korea, till vilken den hör. 1,850 kvkm, 200,000 inv. Bergig; högsta toppen 2,000 m, slocknad vulkan. Huvudort: Moggun.

Quem Deus perdere vult, demen'tat, lat., »den Gud vill förgöra, slår han med vansinne».

Queneller [ke-] (av fr.), små klimpar av fin färs, driven genom sikt. Användas i soppor el. till garnering av andra rätter.

Quennerstedt [kvänn'-], August (1837—1926), zoolog, prof. i Lund 1880—1903. Deltog i forskningsresor till Spetsbergen o. Ishavet omkring Jan Mayen o. beskrev djurvärlden i dessa trakter. Av. känd som forskare i Karl XII:s historia, utgav den värdefulla serien *Karolinska krigares dagböcker*.

1. Quensel [kvänn-], Percy, f. ^{8/2} 1881, geolog, prof. vid Sthlns högskola 1914; har företagit vidsträckt forskningsresor i Europa, s. och ö. Asien, n. Afrika samt Amerika. Han ledde de petrografiska o. geologiska undersökningarna i Västerb. l:s fjällområde (1918—28).

2. Quensel, Nils, f. ^{22/10} 1894, jurist o. ämbetsman, sed. 1940 president i Kammarrätten. Konsultativt statsråd 1936—400. sed. 1943. de Quental [d^o kä'tall'], Anthero (1842—92), portug. skald, mest bekant för sina sonetter av romantisk-religiös läggning.

Quentin [k^oen'tin], Patrick, pseud. för författarna Richard W. Webb o. Hugh C. Wheeler.

Quéraud [kera'r], Joseph Marie (1797—1865), fransk bibliograf, förf. av *La France littéraire* (10 bd, 1827—42, suppl. 1854—64) m. fl. arbeten.

della Quercia [kvärr'ts]a], Jacopo (omkr. 1370—1438), ital. bildhuggare, en av ungrenässansens banbrytare, vars starkt uttrycksfulla form kom att inverka på Michelangelo. Bl. arb.: i Lucca gravvården över *Ilaria Carreto* (1406), i Siena *dopfunten* i baptisteriet (1416) o.

brunnen *Fonle Gaia* (1419, fragment i rådhuset, kopia på torget Il Campo) samt i Bologna reliefer kring portalen till San Petronio (1425—38; *Evas skapelse*, se bild å föreg. spalt).

Quercus [kv-J, ekläkttet (fam. *Fagaceae*), ca 200 arter på n. halvklotet. Hos oss 2 inhemska arter, *Q. robur*, stjälkek, o. *Q. sessiliflora*, druvek (jfr I-k). Många främmande, särsk. nordamerikanska, arter odlas som parkträd. Jfr Korkek o. Kvercetin.

Querétaro [ke-J. I. Stat i niell. Mexico, på högslätten. 11,480 kvkm, 244,000 inv. (1940).

— 2. Huvudstad i Q. I. 34-^{oo} inv. (1940). Textilindustri. — IQ. blev kejsar Maximilian 1867 belägrad o. i juni s. ä. avrättad.

1. Quesnay [känä'], François (1694—1774) franskt nationalekonom o. läkare, förste livmedikus hos Ludvig XV. Grundläggare av fysiokratismen, vars system han utvecklade, bl. a. i *Tableau économique*, 1758.

2. Quesnay de Beaurepaire [d^o bärpär], Jules (1837—1923), ättling av F. Q., fransk jurist o. författare, president i kassa tionsdomstolen 1893—99; avdömd bl. a. Panamaskandalen. Av. tallingul romanförfattare.

Quetelet [kätlä'], Jacques (1796—1874), belg. statistiker o. mångsidigt verksam forskare. Q. utvecklade statistiken avsevärt genom att på grundval av massundersökningar av åkterskapsfrekvens, brottslighet m. m., få fram ett viss regelbundenhet (»de stora talens lag»). Bl. arb. *Physique sociale* (1869).

Quetta [k^oett'a], huvudstad i Baluchistan, v. Pakistan, vid järnvägen till Indien. 36,000 inv. (1941). Starkt befäst. Transitohandel.

Quetzal, aztekernas heliga fågel. Har ansetts för utdöd men upptäcktes 1940 i Guatemalas urskogar.

Queuille [køj'], Henri, f. 1884, fransk radikalsocial. politiker, min. utan portfölj juli—aug. 1948, konseljpresident o. finansmin. sept. 1948. Verks. i motståndsrörelsen under Andra världskr.

de Quevedo y Villegas [keve'dä vilje'gas], Francisco (1580—1645), spansk författare, mest bekant för sina sex prosasatirer, *SueAos* (Drömmar, omkr. 1607—27).

Quezaltenango [kesaltenang'gä], stad i s.v. Guatemala. 30,000 inv. (1940). Kaffehandel. 1902 svårt hemköpt av jordbävning.

Quick-lunoh, eng., hastig lunch.
Quicun'que [kvi'r], lat., begynnelseordet i atanasianska trosbekännelsens inledande mening: *Quicun'que vult salvus esse*, »den som vill bli va salig».

Quidde [kvidd'e], Ludwig (1838—1941), tysk historiker o. demokratisk politiker, 1894 åtalad för majestätsbrott i anledning av sin bok *Caligula*, som uppfattades som riktad mot Wilhelm II; en av Tysklands ledande pacifister. Erhöll 1927 Nobels fredspris tills, med F. Buisson.

1. Quiding [kvi-], Nils (1808—86), jurist, skriftställare; rådmän i Malmö 1847—79. Av hans skrifter märkes särsk. den under signaturen Nils Nilsson arbetskarl utg. *Slutlikvid med Sveriges lag* (4 dir., 1865—76), en socialistiskt betongad samhällskritik.

a. Quiding, Annie, dotter till N. Q., författarinnan A. Akerhielms flicknamn.
Quid [kvidd] Saulus in'ter prophetas, lat., »vad (vill) Saul bland profeternas», uttryck som åsyftar, att en person uppträder i en miljö, som han icke hör hemma i.

Quies'ot in pa'ce [kvi-], lat., vile i frid.
Quilimane, dets. som Quelimane.
Quillaja [kvi-], trädsläkte (fam. *Rosaceae*), 3 ändligt grönskande arter. Frukten utgöres av baldjapslar, frön vingade. *Q. saponaria*, ääprträdet (Chile), har en saponinrik bark, kvillajabark, vilken användes som tvättmedel.

Quiller-Couch [k^oiir^o ko'tsj], sir Arthur (pseud. Q) (1863—1944) eng. författare, skrev företrädesvis äventyrs- o. historiska romaner, bl. a. *Dead man's rock* (1887; Dödsklippan, 1902) o. *True Tilda* (1909; Trofasta Tilda, 1938). Äv. litteraturkritiker.

Quilmes, stad i Argentina, förstod till Buenos Aires. Ca 80,000 inv. Betydande textil- o. glasindustri.

Quimper [kä^oepär], huvudstad i dep. Finistère, v. Frankrike (Bretagne), vid en havsvik, 19,000 inv. (1936). Gotisk katedral (1239—1515). Industri.

Quina'r [kvi-] (lat. *quina'rius*), rom. silvermynt = Vg denar.

Quinault [kina'], Philippe (1635—88), fransk dramatiker, skrev eleganta lustspel o. anses ha skapat det franska operalibrettet under sitt samarbete med Lully (*Alceste*, 1674; *Koland* 1685, m. fl. operor).

Quincke [kving^ok'], Heinrich (1842—1922), tysk läkare, prof. i Kiel 1878—1908. Införde lumbalpunktionen. Beskrv Quinckes ödem.

Quinckes öde'm, flyktigt uppträdande svullnad (ödem) i t. ex. ansiktet el. tungan till följd av rubbn. i blodkärlets nervösa regleringsapparat. Tungan kan bli så stor, att den hänger ut ur munnen (ett icke ofarligt tillstånd).

Quincy [k^oinn'si]. 1. Stad i Illinois, ö. mell. För. Stat., vid Mississipi, 40,000 inv. (1940). God hamn; handel o. industri. — 2. Stad i Massachusetts, n.ö. För. Stat., s. om Boston vid kusten. 82,000 inv. (1940). Industri.

Quinet [kina']. Ed gar (1803—75) fransk författare. Tillhörde 1848 yttersta vänstern o. motsatte sig 1871 med kraft freden med Tyskland. Talrika historiska, filosofiska m. fl. arbeten.

Quinquage'sima [kvi-], lat., femtionde (dagen före påsk), fastlagssöndagen.

Quinta [kvi-] essen/tia, medeltidslat., dets. som kvintessens.

Quinta'na Roo [kin-rå], territorium i Mexiko, ö. delen av halvön Yucatan. 5°-343 kvkm, 19,000 inv. (1940). Skogrikt slättland. Huvudstad: Pago Obispo.

Quintilia'nus [kvi-], Marcus Fabius (omkr. 35—omkr. 96 e.Kr.), rom. värtalighetslärare, skrev en lärobok i värtalighet, *Institutio oratoria*, som fått betydelse för pedagogiken.

Quintus Smymae'us [kvinn-], grek. episk Skald omkr. 300 e.Kr.; skildrade efter homeriskt mönster delar av Trojasagan.

Qui pro quo [kvi prä kvå], lat., »någon i stället för någon annan»; förväxling.

Quirina'len [kvi-] el. Kviri'na len (lat. *Quirina'lis coll'is*), en av Roms sju kullar, på västra Tiberstranden, med

Quirinalpa'latset (it. *Palazzo del Quirinale*), från 1870 ital. konungens residens i Rom, tidigare påvligt sommarresidens. Palatset påbörjades 1574 av Flaminio Ponzio o. fullbordades av bl. a. D. Fontana. — Av beteckning för italienska regeringen.

Quirinus [kvi-], rom. krigs- o. åkerbruksgud, sammansmälte i folkrten med Romulus. Q. hade ett tempel på Quirinalen.

Quirites [kvi-], lat., benämning på de rom. medborgarna, i motsats till *po'pulus roma'nus*, det rom. folket i förhållandet utåt.

Qui s'excuse, s'accuse[ki säksky's saky's],

fr., »den, som urskular sig, anklagar sig», fransk omskrivning av ett citat från Hieronymus.

Quisling, Vidkun (1887—1945), norsk militär o. politiker. Q., som i armén nådde majors grad, var militärattaché i Petrograd 1918—19 o. i Helsingfors 1919—21. 1922—26 F. Nansens medhjälpare i Ryssland o. Mindre Asien. Maj 1931—mars 1933 var Q. försvarsminister i Kolstads o. Hundseids bonderegeringar, var vid han på grund av sitt föregående starkt angreps av arbetarepartiet. Maj 1933 bildade han ett nytt polit. parti, Nasjonal Samling (jfr d. o.), som emellertid icke lyckades vinna något mandat vid stortingsvalen 1933 o. 1936. Vid den tyska invasionen i Norge 9 april 1940 bSade Q. en regering, som samarbetade med tyskarna. Han måste emellertid avgå redan 15 s. m. Q. kvarstod efter Nasjonal Samlings maktövertagande 15 sept. s. å. som partiets chef utan att ha säte i regeringen. 1 febr. 1942 utnämndes Q. av tyske rikskommissarien Terboven till ministerpresident o. utfärdade 5 febr. en förordning, enl. vilken ministerpresidenten äv. utövade den myndighet, som tidigare tillkom konungen o. stortinget i enlighet med grundlagen. Q., som i realiteten var en marionettfiur i tyskarnas händer, arresterades efter Norges befrielse maj 1945 o. dömdes enl. den civila o. militära strafflagen till döden 10 sept. 1945 o. avrättades den 24 okt. s. å. Efter Q. ha landsförräddare äv. i andra länder allmänt kallats »quislingar».

Qui ta cei consentit [kvi], lat., den som tiger, samtycker.

Quito [kitfå] el. San Francisco de Q., huvudstad i Ecuador, belägen i n.ö. 2,850 m ö. h., 174,000 inv. (1944), huvudsakl. indianer o. mestizer. Kat. ärkebiskop; katedral; univ. o. tekn. högskola. Någon textilindustri. Gott klimat; ofta jordbävningar. Kortvägsstation.

Qui vive? [ki vivv'] [fr., vem där?

Qui vivra', verra' [ki, fr., den som lever, får se.

Quod [kvådd] bo'num, fe'lix faustum'que sit, lat., »må det bli till något godt, lyckligt o. välsignat»; inledningsord vid öppnandet av den romerska senatens sammanträden; nu ofta använd lyckönskingsfras.

Quod e'rat demonst'ran'dum, förk. q. e. d., lat., vilket skulle bevisas.

Quod est, lat., vilket är, vilket betyder.

Quod li'bet, lat., vilket som behagas.

Quod li'cet Jo'vi, non li'cet bo'vi, lat., »vad som är tillåtet för Jupiter, är ej tillåtet för oxen», dvs. vad som kan tillätas den maktige, får den ringe låta bli.

Quod non est in ac'tis, non est in mun'do, lat., »vad som icke finnes omnämnt i handlingarna, finnes (för domaren) ej i hela världen», en rättssats, som anses ha tillämpning i den skriftliga processen.

Quo [kvå] mo'do, lat., på vad sätt, hur. Quos e'go... I [kvåss], lat., dem (skall) jag... I avbruten hotelse av Jupiter, citat från Vergilius.

Quousque tan'dem [kvåuss'kv'e], lat., »huru länge ännu (skall du missbruka vårt tålmod, Catilina?)», inledningsorden till Ciceros första tal mot Catilina (63 f.Kr.); brukas som uttryck för ett hårt prövat tålmod.

Quo va'dis [kvå], lat., »vart går du?» Namn på kyrka helgad åt ap. Petrus vid Via Appia utanför Rom, på den plats, där Petrus enligt legenden på flykt från Rom i en syn mötte Jesus. På sin fråga *Do'mine, quo vadis?* (Herre

vart går du?) fick Petrus till svar: »Till Rom för att åter korsfästas.» Petrus blygdes då o. återvände, till Rom, där han led martyrdöden. — Av. titel på berömd roman av H. Sienkiewicz.

von Qvan'ten, Emil (1827—1903), finl. författare o. tidningsman, Karl XV:s biblio-

tekarie 1864—72. Skrev mot Ryssland riktade stridsskrifter o. dikter, variabelt märkes den allbekanta *Stomis sång*.

Qvarnström, Carl Gustaf (1810—67), bildhuggare. Q. utförde bl. a. de kända statyerna över *Tegnér* i Lund, *Berzelius* i Berzlii park, Sthlm, o. *Engelbrekt* i Örebro.

R

R r, antikva el. latinsk stil. R r, kursiv. 91 K, fraktur el. tysk stil. \$ r, gotisk stil.

R. 1. Rom. taltecken 80, R = 80,000. — 2. Förkortning av lat. *Rufus*. — 3. Förkortning av *Réaumurgrader*. — 4. Beteckning för gaskonstanten (jff Gas). — 5. Förkortning av lat. *ra'rus*, sällsynt (om böcker m. m.). — 6. Förkortning av *retard*.

Ra, kem. tecken för en atom radium.

Ra, i egypt. myt. solens gud.

Raab [ra'b]. 1. Ungerska Ra'ba, biflod fr. h. till Donau, n.v. Ungern. Längd 340 km. — 2. Tyska namnet på staden Győr.

1. Raab, Hugo (1831—81), frih., generalmajor; deltog på dansk sida i Dansk-tyska kriget 1864. R. uppgjorde förslag till organisation av Generalstaben, vars chef han blev (1873)» o. utarbetade förslag till en modern härordning, som låg till grund för 1875 års kung. försvarsproposition o. äv. var utgångspunkt för 1914 års reform.

a. Raab, Gustaf Adolf (1844—1914), kapten, socialpolitiker, drev mängårig propaganda för allmän folkpensionering.

Raabe [ra'-]. Wilhelm (1831—1910), tysk romanförfattare. Bl. arb. borgaridyllen *Die Chronik der Sperlingsgasse* (1857).

Raache [ra'he], finska namnet på Brahestad.

Raba, ungerska namnet på floden Raab.

Rabal'der (av no.), buller, bråk, oväsen.

Raba'nus Mau'rus (omkr. 776—856), fransk teolog, ärkebiskop i Mainz 847, lärd bibeltolkare o. hymndiktare. R. understödde missionen i det sv. Birka.

Rabarber, art av örtsläktet *Rhe'um* (fam. *Polygonaceae*), vilkas sylriga bladskaft ätas. Innefattar förädlade former av *Rh. rha'pon'ticum* (Sibirien, Kina) o. *Rh. undu'wum* (Sibirien). Den förra har svagt vägiga, undertill småhåriga blad, den senare starkt vägiga o. hårlösa.

Rabat', hamnstad i n.v. Marocko. 160,000 inv. (1946). Säte för franska generalresidenten. Matt-, tyg- o. läderindustri. Utförelse av hudar o. vax.

Rabatt', r. (Av it. *rabatto*), avdrag på köpesumma, nedsättning i pris (t. ex. vid kontantköp). Verb: ra'ba'll'e'ra. — 2. (Av fr. *rabat*, uppslag, krage), blomstersäng.

Rabaud [rabá'], Henri, f. 1873, fransk tonsättare, direktör för konservatoriet i Paris 1920—41. Har skrivit operor (*Marouf*, 1914), orkesterverk, oratoriet *Job* m. m.

Rabaul, huvudstad i Nya Guineaterrito-riet, belägen på ön New Britain. 1,500 inv., varav 700 europeer. R. har flyghamn o. utgör centrum för flygtrafiken mellan För. Ståt.,

Hawaii, Australien, Nederl. Indien o. Singa- pore.

Rabb, drevjärn, som användes vid drivning (tätning av näten) av däck o. fartygssida.

Rabb'i (hebr., av *rab*, »stor», »herre»), urspr. hederstitel för jud. lärda, äv. tillagd Jesus (Joh. 3: 2). Under formen rab'b'in num. titel för jud. religionslärare o. församlingsföreståndare.

Rabb'i'nska språket el. nyhebreiskan är en fortsättning av hebreiskan men har upptagit en stor mängd låneord från de klassiska språken samt arameiska, persiska o. arabiska. Det är den mosaiska religionens språk o. äger en rik litteratur men användes icke som talsspråk.

Rabelais [rablä'], François (omkr. 1495—trol. 1553), fransk författare, läkare o. humanist, berömd för sina burleska, mustigt realistiska skildringar av jätten *Garganlua* o. dennes son *Pan-tagruet* (5 dir. 1533—64; sv. övers. i urval rgo2). Arbetet, som genomsyras av renässansens o. humanismens vidsynta världsåskådning, vann en enastående popularitet o. anses som den franska renässanslitteratu-rens främsta prosaverk. Monografi av B. Knöös 1943.

Rabenius, Nils (1648—1717), Karl XI:9 hovpredikant o. gunstling, prost i Hedemora från 1701. R:s egensinne o. fallenhet för upptåg framkallade en rik anekdotbildning. I nyare tid har R. ertappats som förfalskare av ett stort antal hist. urkunder o. skrifter.

1. Rabe'n'ius, Olof Ingel'son (1730—72), rättslär, prof. i Uppsala 1766. Bidrog genom utgivandet av ett stort antal jurid. avhandlingar o. genom samlandet av författningar rörande justitieväsendet kraftigt till utvecklingen av den sv. juridiken.

2. Rabenius, Lars Georg (i77i—1846), son till O. I. R., rättslär, prof. i Uppsala 1807—37. Utg. av jurid. läroböcker.

3. Rabenius, Teodor (1823—92), son till L. G. R., rättslär, prof. i Lund 1854, i Uppsala 1862. Bl. arb. det stora verket *Hand-bok i Sveriges gällande förvaltningsrätt* (3 dir, r866—73).

4. Rabenius, Olof (1882—1948), son till T. R., skriftställare, 1916—26 teaterkritiker i Nya Dagligt Allehanda; litterär medarb. i Stock-